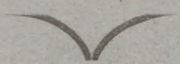

136 A 2628.

Kaim

Kirjutanud M. J. Eijen

Hind 50 kop.

Tallinnas,
J. Ploompuu raamatukaupluse kirjastus
1905

Raim.

Kirjutanud

M. J. Eisen.

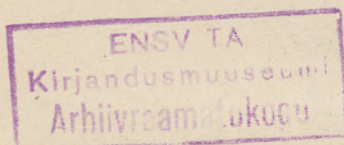
Tallinnas.

J. Bloompuu raamatukaupluse kulusga trükitud.

1905.

Дозволено цензурою. — Юрьевъ, 26го сентября 1904 г.

~~~~~
Hermann'i trüfikoja trüff, Surjewis.

24263

Runingas korstnas.

Lugu Rootsi kuninga Gustaw Adolphi Tartus käimise ajast.

Kuningas korstnas.

Waewalt oli kuningas Gustaw Adolf 1611 aasta lõpul Rootsi auujärjele saanud, kui ta juba selle peale hakkas mõtlema, kuidas Liwimaad oma walitsuse alla saada. Rootsi ja Daani wahel kestiswad endised tülid edasi. Saare ja Muhumaa tunnistasiwad seda puhku Daani kuningat oma walitsejaks. Rootsi walitsus andis oma ülemale Hans Maidellile warsti käsu, tähendatud saari daanlaste käest ära kiskuda. Hans Maidell tungis wäikese wäega Muhumaale ja tühjendas selle „wiljaaida“ ära. Ta tahtis tööd Saaremaal jätkata, aga rahawägi ei olnud temaga ühes nõuus ja sedawiisi jäi Saaremaa esiotsa puutumata. Ei kaua pärast seda kirjutas Tallinna kuberner ometi Saaremaa rahwale kirja ja soowis, et saarlased Rootsi walitsuse alla heidaksiwad. Mitmed mõisnikud hoidsiwad, kes awalikult, kes salaja rootslaste poole, aga suurem jagu rahwast ei tahtnud ometi Daani kunga alt lahkuda. Küll püüdis maanõunik Schulmann oma mõju rootslaste kasuks awaldada, aga ilmaaegu! Selle asemel tungis Rootsi wägi 1611 Saaremale ja hakkas Saaremaad laastama. Muißt saarlasi katsusiwad wastu panna, siisgi wõitis Rootsi wägi neid peagi ära. Palju saarlasi wiidi Gestimaale wangi. Dieti ei olnud nende wangipõli mingisugune wangis istumine, waid koguni põlwe parandamine. Gestimaal oli sõja ja katku tõttu palju talusid tühjaks jäänud. Puudus

inimesi, kes nende talude maad oleksiwad harinud. Sellepärast toodi Saarest hull rahwast wangi wiisi ära ja pandi neid Gestimaale tühjaks jäänud taludesse elama. Mitmed mõisiwad seda wangiwimist kasulikuks taubaks kiita: Saaremaal oli neil lapite põldu harida, Gestimaal saiwad korraga suurema koha peremeesteks.

Rõitide käsi ei käinud ometi nii hästi. Ennemalt tähendasin, et mitmed mõisnikud awalikult ehk jalaja rootslaste poole hoidsiwad. Rõige enam soowitas Rootsi walitsust Saaremaale maanõunik Schulmann. See ei jäänud daanlastele teadmataks. Waevalt pööris Rootsi wägi Saaremaale selga, kui juba Schulmanni otsima tuldi. Daanlased tungisiwad wägiwallaga ta kallale ja wiisiwad ta wangi. Kohtu ülekuulamine algas. Ühtlasi anti lugu Daani kuningas Kristjan IV-le teada. Kuninga käest tuli warsti wastus: Araandjale ärgu antagu armu! Pea otjast! Mõisjad kroonule!

Enne weel kui Saare mõisnikud oma seltsimehe kasuks midagi mõisiwad teha, täideti kuningas käsk. Schulmanni pea langes daanlaste mõõga tera all. Ühtlasi wõttis daani walitsus Schulmanni mõisjad enesele.

Seda wiisi lootis Daani walitsus sõprust saarlaste siidames Rootsimaa wastu häwitada. Tõde poolest edendas see tegu just Rootsi sõprust. Saare mõisnikud pahandasiwad hirmsasti, et nende wend ilma süüta ära tapetud. Nad hakkasiwad enam kui enne Rootsi poole hoidma. Neg ei lastnud ennast kaua oodata, mil täielikult mõisiwad Rootsi alamateks saada.

1614 wõttis Rootsi kuningas sõjateekunna Tagapeipsi ette, kus ta Wudowa oma kätte kiskus, aga muidu midagi tähtsamat korda saata ei suutnud. Stoltbowas tehti 1617 idanaabritega rahu. Selle rahu järele andis kuningas Gustaw Adolf Nowgorodi käest

ära, wõis ometi Jaanilinna, Jamburi, Raporje jne. enefel pidada.

Wähe ajal oli kuningas Gustaw Adolf Liiwimaagi äravõtmise peale mõtlemas hakanud, jeda enam, et wäga mitmed Liiwimaa wõimumehed Poola walitsuse alt wabaks soowiswad peaseda. Poola walitsus oli Liiwimaale palju töötanud aga wähe täitnud. Kõik see sünnitas suurt nurinat Poola wastu. Tartu ja Riia maakonna saadikud läksiwad kuningas Gustaw Adolphi juurde küsima, kas kuningas Liiwimaad oma walitsuse alla ei soowiks wõtta. Kuningas wastas, et ta hea meeleaga näeks, et Liiwimaa niisama nagu Gesticmaa ta walitsuse all seisaks, arwas aga, et nõuu korda saatmist suured raskused takistawad. Igapidi töötas ta Liiwimaa kasuks teha, mis iganes wõimalik, jeda enam, et Liiwimaa saadikud waljult Poola waewalise walitsuse ja ülekohu tegemise üle kaebasiwad.

Riipea kui Wenemaaga Stoltbowa rahu 1617 oli tehtud, katsus kuningas Gustaw Adolf Liiwimaa meestele appi minna. Ta saatis warsti oma laewawäe Düüna jõe suhu. Düünamünde kindluse ülem Woldemar Fahrensbach andis kindluse ilma mingisuguse wastapanemiseta rootslate kätte ja heitis ise Rootsi teenistusesse. Selle peale purjutas Fahrensbach Salatfi ja Pärnu poole ja saatis needki paigad rootslaste walitsuse alla. Fahrensbach lootis rootslastelt enefele ja oma sõbradele palju kasu; kui aga Fahrensbachi lootused täide ei läinud, wihastas ta ja astus Poola teenistusesse tagasi. Et selle peale sõja õnn rootslastele wähem wasta naeratas, tehti paari aasta peale rahu.

Selle aja sees walmistas Gustaw Adolf ennast paremini sõja wasta ette. 1621 tahtis ta enne peetud nõuu korda saata. 24 juulil purjutas ta 148 laewaga Riia poole, aga torm ajas ta Pärnu alla. Kuningas läks Pärnus maale ja saatis laewawäe

uuesti Riia poole. Pilema ümberpiiramise järele langes Riia linn sügisel rootslaste kätte.

Riia langemise järele tuli kord teiste linnade kätte. Poolakad katsusiwad küll kõigest wäest wasta panna, pidiwad ometi wiimaks taganema. Kui ka pikkamisi, langes ifka enam Liiwimaad rootslaste kätte. Seft Liiwimaa ärawõitmiseft pikemalt kirjutada, wiiks meid liig kaugele. Nimetan juhtumisi ainult lühidelt.

Poola kuningas hakkas ifka selgemini aru saama, et rootslased Liiwimaa ta käest ära tšuwad. Kuningas tahtis Liiwimaad nii kasulikkude tingimistega kootada kui iganes wõimalik. Tartu linna ja maakonna üle walitšes sel ajal „wanem“ Ernst Dönhof. Sellele andis Poola kuningas 6. juulil 1625 käsu, kudas rootslastega kaupa teha, kui wastapanemine enam ei aita.

Juba oli wäikene Rootsi sõjawäe falk Tartu alla ilmunud, aga ei julenud weel linna käfile wõtta. Riisama wäha julgesiwad tartlased Rootslasi linna müüri taga tülitama minna. Poola wägi puudus Tartus täiesti. Juba Mai kuus oliwad tartlased oma wane-malt Ernst Dönhofilt kui ka Poola kuningalt sõjawäge appi palunud, aga kumbgilgi polnud unda. Puudus ka sõjawägi, tahtsiwad Tartu kodanikud oma kae peal wasta panna. Küll ei armastanud nad poolakaid ega Poola walitsust sugugi, aga rootslaste alla ei soowinud nad ka mitte heita, kõige wähemalt suurem jagu mitte.

Sõjawäe puudusel wõtsiwad Tartu kodanikud sõjariistad kätte. Riia poolt tuli sõnum, et suurem Rootsi sõjawäe hulk Tartu poole tõtata. Neid, kes Tartut siinamaale ähwardanud, ei kartnud tartlased. Nüüd aga ähwardas lugu pahaks minna. Kudas rootslastele wasta panna?

Wiimasel ajal oli Tartu wallide taha hulk majasid ehitatud. Neid wõis wäike kodanikkude hulk wae-

walt kaitsta. Sellepärast tehti otsuseks majasid põhja pool Emajõe ära lõhkuda ja ära põletada. Majade ärapõletamisega loodeti rootslastele ümberpiiramist raskemaks teha. Ühtlasi katkusiwad kodanikud suure rutuga wallisid parandada.

12 augustil põletati Tartu alewite majad ära, 15 augustil ilmus juba suurem Rootsi vägi. Jakob de la Gardie ja Horn tuliwad ja töiwad ratsawägegi kaasa. Ülepea wõisiwad rootslased 4000 jalamehega ja 400 hobusemehega Tartu kallale lippuda. Enne kui rootslased Tartule tulid hakkasiwad andma, käskis de la Gardie linna alla heita. Allahetmisest ei tahtnud Tartu isad ometi midagi teada.

Niisugusel korral ei mõistnud rootslased enam nalja, waid hakkasiwad Tartut tuliste ubadega teretama. Ja need uad mõjusiwad rohkem kui leplikud sõnad. Suitsu sambad näitasiwad pea kohta, kuhu tuline teretus sattunud. Kõll jõudsiwad agarad kodanikud tule laialilagunemist taltsutada, ei jaksanud ometi takistada, et turuäärsetel majadel katuseid purustati ja laed sisse löödi ja mõni maja maani maha põles. Saksa wärawa peale, mis praegusel Riia uulitsal seisib, sihtisiwad rootslased iseäranis oma kuulisid. Kana ei kestnud Saksa wäraw niisuguse purustawa tule wasta. Pilpad lendasiwad. Sedasama palka saiwad Saksa wärawa ligidal olevad tornidki maitsta. Kuulide rasket rahet raskatas ühte soodu nende pihta. Kiwi peasib kiwi küllest lahti ja weeres kolinaga alla. Mida enam kiwa weerema hakkas, seda nõrgemaks muutis torn. Ei kestnud kaua, kui torn mürinaga puruks langes. Langes üks puruks, tuli kord teise kätte.

Uga Tartu kodanikkudelegi ei annud rootslaste raske raudrahe armu. Mõnigi tartlane langes sellele rahele ohwriks. Niisugune rahesadu pani tartlased mõtlema. Pea hakkasiwad nad allahetmisest rääkima,

esmalt salaja, pärast avalikult. Polnud ju peaaegu keegi poolakatega rahul; miks pidivad tartlased siis poolakate eest elu ohverdama! Parem aeglasti alla heita, kui raudrahet kulasse saada. Iffa waljumini hakati allahetmist nõudma. Efiti kardeti weel poolakaid, aga nähes, et rootslaste wasta ometi ei suuda panna, kadus wiimane kartus poolakate eest. Mis esmalt nelja seina wahel lehwis, astus nüüd turule. Linnaijad tuliwad kokku ja hakkasiwad awalikult allahetmise kohta nõuu pidama.

Terwe päewa otša arutati ja seletati, enne kui linnaijad otsusele jõudsiwad, et tõesti tarwis alla heita. 26 augusti kuu päewal tehti allahetmine kindlaks ja järgmisel päewal anti Tartu rootslaste kätte. Rootslased lubasiwad kõiki linnast takistamata wälja minna, kõiki, kes linnast lahkuda soowisiwad. Linnale kinnitati endised õigused ja eesõigused.

Linnaijad kartsiwad ometi, et ehk Rootsi walitsus kuu ei kesta. Hästi teadsiwad nad ära, et Poola walitsus hea meelega magusat suutäit käest ära ei anna. Arwates, et poolakad ehk edespidi Tartu jälle oma kätte tagasi kisuwad ja niisugusel korral linnaijade kätt halwasti wõiks käia, lasksiwad linnaijad enestele Poola ametnikkude poolt tunnistuse anda. See tunnistus kuulutas, et Tartu ijad linna kõigest wäest kaitstud ja et nad ainult suure jõuu sunnil alla heitnud.

Seda wiisi oliwad Tartu linnaijad enestele tagumise ukse lahti hoidnud, kui ehk linn edespidi poolakate kätte langeb. Jäiwad rootslased peremeheks, siis ei läinud neil muidugi seda tunnistust tarwis.

Tartu allahetmisega saiwad Rootsi sõjajõud wabaks ja wõisiwad muidegi kindlate kohtade allahetmise peale mõelda. Ei nad mõelnud ainult, waid püüdsiwad kohe poolakate wõimusele igal pool otša teha. De la Gardie ruttas ühe jao wäega Wastfeliina ja wõttis selle

ära, ilma et see pikemalt oleks wasta pannud. Horn jälle ruttas lõune poole Marienburgi ja heitis selle rootslaste alla.

Rõige selle aja oli kuningas Gustaw Adolf ise lõune pool sõdimist juhitanud. Korra kippusiwad poolakad koguni Riia linna rootslaste käest ära kiskuma. Aga see ettevõtmine läks nurja, niisama kui muud poolakate katsed rootslasi tagasi tõrjuda. Nasta lõpul oli peaeagu terve Liiwimaa rootslaste käes. Igal pool taganesiwad poolakad Rootsi wäe eest.

7. jaanuaril 1626 tungis Rootsi kuningas Gustaw Adolf homiku wara oma sõjawäega Poola leeri kallale ja ajas poolakad täielikult põgenema. 1600 furnu- teha jätsiwad poolakad wõitlemise wäljale maha.

Selle poolakate löömise järele pidas Gustaw Adolf ennast täiesti Liiwimaa peremeheks. Maa oli ta kätte langenud, waad tahtis ta oma käes pidada. Ühte lugu mõtles ta abinõuüsid, kudas poolakatele tagasitulemist wõimataks teha. Ta las kis lõhutud kindlusi parandada, et need tarwekorral poolakate wasta wõitsiwad panna. Ise sõitis ta igale poole ära wõidetud maid ja linnu järele waatama. Kus iganes wõimalik, püüdis ta ära wõidetud kohtades parandusi ette wõtta. Seda wiisi jõudis Gustaw Adolf Tartugi.

II.

Suure waimustusega wõeti kuningas Gustaw Adolf Tartus wasta. Tartusse jäi ta mõneks ajaks. Oma filmaga waatas kuningas igal pool järele, kui palju Tartu ümberpiiramise ajal wiga saanud. Kohe las kis ta sõjamehi tööle hakata purustatud wallisid ära parandama. Kuningas ei tahtnud tööga ometi sõjamehi liialt wäsitada; jellepärast las kis ta talurah- wastki ehituse ja paranduse tööle saata.

Kuningas sai Tartu tähtsusest väga hästi aru. Ta kartis, et hiljem ehk warem poolakad Tartut ta käest ära kiskuma tulewad. Milgil hinnal ei tahtnud ta ometi Tartut käest ära anda. Ta mõtles ja mõtles, mis Tartu kaitsemiseks weel teha.

Ühel päewal lastis ta grahw Drenstjerna enese juurde kutsuda ja hakkas kohe Tartu edespidiest kaitsemisest kõnelema.

„Poolakaid ei wõi uskuda!“ ütles kuningas. „Enne kui arwame, wõiwad nad meile kaela langeda ja Tartu ja muud kindlad kohad tagasi wõita!“

„Just minu kartus!“ tähendas grahw Drenstjerna.

„Me piame midagi tegema, et wõidetud kohad meile jääsiwad!“ arwas kuningas.

„Aga me parandame ju wallisid!“ wastas grahw Drenstjerna.

„Tõsi küll, aga vähä weel!“ sõnus kuningas sekka. „Wallid üksi ei wõi Tartut ega mingit sõjawäge kaitsta, kui sõjawägi puudub!“

„Mõista muidugi!“ wastas grahw Drenstjerna. „Tartus on meil ju kõige vähem oma sõjawägi.“

„Mina arwan ometi, et see hea ei ole, kui suurem hulk sõjawäge kauaks ajaks linna paigale jääb!“ ütles kuningas. „Niisugusel korral tekiwad tihti külgehaaka wad haigused sõjawäe sekka ja sõjawäest linnagi rahwa kallale!“

„Me wõiksite sõjamehed linnast wälja maale saata!“ arwas grahw Drenstjerna.

Kuningas jäi mõtlema. Kargas püsti ja käis pikkade sammudega mööda tuba.

„Seda nõuu ei wõi laita!“ ütles kuningas siis.

„Me wõiksite sõjamehed tõeste linnast wälja maale saata ja seal neile talukohad kätte anda!“

„Siis on neil aga raske sõtta minna, kui nad põldu hakkavad harima!“ vastas grahw Drenstjerna kuninga juttu imestledes pealt kuuldes.

„Seda ma ei mõtlegi, et sõjamehed ise põlluharijateks heidawad!“ kostis kuningas. „Kõige tulusamaks pean, et igale sõjamehele tükk maad ja talupoeg antaks. Talupoeg peaks sõjamehe maad harima, et sõjamees igal ajal, kui tarwis, kasku wõiks täita ja sõtta minna! Sõjamehe maaharimise eest oleks talupoeg kõigi maksude maksmisest waba!“

„Seda nõuu wõin paremaks pidada!“ arwas grahw Drenstjerna.

Kuningas istus waheajal toolile. Ta nähti asja paremini järele mõtlewat.

„Ma pean waatama, kust sõjameestele parajad maatiigid leiame!“ ütles kuningas mõeldes.

„Ma arwan, tarwilikku maad ei ole raske leida!“ tähendas grahw Drenstjerna.

„Tõesti mitte!“ kostis kuningas. „Tähele tuleb ometi panna, et sõjamehed linnast kaugel ei tohi elada. Peale selle peawad nad koos ühes asutuses elama! Muidu on raske neid tarwikorral kofku saada!“

„Wäga õige!“ ütles grahw Drenstjerna. „Sihuti kuulsin, et Wõnnu kihelkonnas mitmed mõisad ja wälad riigiwalisuse kätte langenud. Neid tuleks järele waadata: ehk kõlbab mõni paik neist sõjameestele asukohtaks!“

Grahw Drenstjerna ettepanek nähti kuningat waimustawat.

„Tingimata tuleks Wõnnu kihelkonna kohte järele waadata!“ sõnwas kuningas selka. „Mida warem, seda parem! Selle nädali jooksul juba! Nii pea, kui aega saan, tahan ise Wõnnu sõita ja kohad oma filmaga järele waadata. Siis tean, kas wõib nõuu tõeks teha!“

Kuningas kargas uuesti tooli pealt püsti ja hat-
kas jälle mööda tuba edasi, tagasi käima. Tutt jäi
soitu. Grahw Drenstjernagi tõusis püsti.

„Mul oleks veel midagi teie kõrgusele teatada!“
üitles grahw selle peale.

„Mis siis?“

„Wastfeliinast tuli lossiülesema käest kiri, et neil
suur rahapuudus olla. Sõjamehed polla mõnel ajal
enam palka saanud. Peale selle olla poolakate kallale-
tungimise kartuse pärast tarwis rohkesti mõona üles
osta. Kõik see nõuab aga raha!“

„Mis seal muud, kui saatke Wastfeliina meestele
tarwilik summa raha!“ kostis kuningas.

„Peab pea sündima!“ vastas grahw Drenstjerna.

„Aga Tartugi sõjameeste jaoks lähets tarwis moona
osta. Viha nimelt täiesti otsas. Olen kuulnud, Wõn-
nus olla head karjakasvatamise kohad. Sealt wõiksite
enestele loome osta! Ma mõtlen, ma peaksin ju ise
kaasa minema ostmist üle vaatama!“

„Wäga hea!“ tähendos kuningas. „Niisugusel
korral wõib asutuse kohte sõjameestegi jaoks walmis
waadaata. Mina tulen kaasa! Kahetseti vaatame kohad
üle ja kahetseti peame nõuu!“

Grahw Drenstjerna lahkus selle peale kuningast
ja ruttas käskufid andma Wastfeliina raha saatmise
kohta. Ta määras 50 ratsameest, kes rahakoormat Wastse-
liina pidivad saatma. Et Wõnnu poolt loome oli tar-
wis osta, arwas grahw Drenstjerna kõige paremaks
Wastfeliina rahawoori mitte otseteed saata, waid Wõnnu
kaudu. Wõnnus wõeti niipalju raha ära kui ostmiseks
tarwitati ja saadeti siis rahawoor edasi. Seda wiisi
ei pruukinud grahw Drenstjerna oma ja kuninga jaoks
iseäralikku saatkonda Wõnnu kaasa wõtta, waid ise-
äraliku saatkonna aset wõisiwad Wastfeliina minijad
mehed täita.

Ses mõttes määras grahw Drenstjerna mehed teele. Paari päewa pärast pidi teekund algama. Kõik walmistati selle wastu hoolega walmis. Rahe wantri peale laoti wass ja hõberaha kotid; ratsanikud sõitsiwad ees ja taga.

Grahw Drenstjerna ja kuningas Gustaw Adolf pidiwad rahawooriga kaasa sõitma. Kuninga ratsa hobune oli juba sõidu wastu walmis pandud, kui korraga kuningale ootamata takistused ette tuliwad. Kuningas käskis grahw Drenstjerna raha koormaga ees ära sõita ja Wõnnus asutuse jaoks parajaid paiku wälja waadata. See lubas teisel homikul järele sõita.

Grahw Drenstjerna läks oma ratsalistega teele. Ennelikult jõudis ta Wõnnu ja jäi Wõnnu külasse öömajale. Ratsalised mõttsiwad talumajades aset. Grahw tahtis esmalt lähemasse mõisa sõita, arwas pärast ometi paremaks meeste juurde külasse jääda ja kuninga tulekut ära oodata.

Ohtul waatas grahw Drenstjerna küla ümberkaudsed kohad ära ja pidas nõuu, kas siia sõjameeste ajutusi ei saaks asutada. Ühtlasi saatis ta 3—4 meest külasse ja ümberkaudu paikadesse loome ostma.

See hakkas grahw Drenstjerna selle peale külarahwaga juttu ajama. Päris järele, kas külarahwas Rootsi või Poola walitsust paremaks peawad ja kas nad ennem Rootsi või Poola alamad tahawad olla.

„Mis seal tahta on, meid sunnitakse ja sellega on asi otsas!“ sõnus wana Rehe-Rein. „Rootsi walitsuse all on elu küll parem, aga wõi ep poolakad sest hooliwad. Tulewad ja panewad meid uuesti oma käsu alla!

„Ei saa!“ naeris grahw Drenstjerna.

„Mis seal saada!“ sõnus Rehe, Rein. Ega poolakad kangel olegi. Natukesel aja eest tuli Oli-Ott

Abja poolt ja rääkis, ta näinud teine pool Abja Poola sõjawäe mitu sada meest suur. Sõjawägi tuleb siia poole !”

„Ei wõi olla !” arwas grahw Drenstjerna. „Poola sõjawäge wõib ainult kaugel lõuna pool Wastfeliina olla. Ei poolakad siia tohi tulla !”

„Ja ometegi on nad teine pool Abja. Oli-Ott on mees, kelle sõna wõib uskuda.”

See sõnum pani grahw Drenstjerna mõtlema. Wõimataks ei olnud arwata, et poolakatel hulljulgus tulnud, uuesti Wiwimaa kallale tungida. Selle poolakate ilmunise üle oli hädasti tarwis kuningaga kõnelda. Aga kuningas pidi ju homme järele tulema ja sai siis sõnumi aeglasti küll kuulda.

Grahw Drenstjerna jättis jutu talumehega katki ja läks tuppa. Mõttes kuulnud juhtumisi. Kas oliwad poolakad Wastfeliina ära wõtnud ! Wõi oliwad nad Wastfeliinast eemalt mööda tulnud ? Selle küsimise kohta oli seletust waja. Igapidi näitas hädasohtlik olewat niisugusel korral rahawoori Wastfeliina saata. Kaitstes ka 50 ratsalist rahawoori, wõis ometi palju suurem waenlaste hulk rahawoori kallale tungida ja rahawoori ära wõtta. Seda ei tohtinud milgi tingimisel sündida.

Weel tegi grahw Drenstjerna rahawoori kohta plaanisid, kui üks ratsamees sisse astus ja kuulutas, et tal tähtsaid asju teatada olla.

„Mis on sündinud ?” küsis grahw.

„Praegu tuli üks Wõnnu külamees Tartust. Jutustas, ta näinud, et Rambahja poolt suur salk Poola sõjawäge Haaslawi poole läinud.”

„Tartust tulnud mees toodagu sedamaid mu ette !” käskis grahw.

Umber poole tunni pärast ilmus Tartust tulnud mees grahwi juurde. Grahw Drenstjerna küsis mehelt üht ja teist, ilma et mees kõiki ta küsimisi oleks wastata wõtnud. Riipalju teadis mees siiski wastata, et oli näinud 200—300 ratsalist Ramba poolt Haaslawa poole sõitwat. Ratsanikud kannud kõik Poola mundrit.

See sõnum pani grahw Drenstjerna pea õige kihama. Oma rahawooriga oli ta nüüd nagu korstnasse sattunud. Ruhu minna? Gespool ootasiwad poolakad, selja taga poolakad. Kui kergelt ei wõinud rahakoorm poolakate saagiks saada! Meeste eest kartis ta wähem, küll aga raha eest. Mehed wõisiwad juure poolakate hulga tulekul põgeneda, rahakastidega aga ei peastud nii hõlpsasti edasi kui ratsa. Rahakoormad ei tohtinud ometi poolakate kätte sattuda.

Ruhu raha panna? Kusagile Wõnnu küla majasse warjule wiia, oleks kardetaw olnud. Poolakad oleksiwad haisu ninasse saanud, tulnud, raha wõtnud ja rahaga oma teed läinud. See nõuu ei kõlbanud.

Raha oli tarwis mujale warjule wiia. Aga kuhu? Kõige parem warjupait näitas grahw Drenstjernale mahamatmine olewat. Mulla all seisib raha kõige paremini warjul. Sealt wõis waenlane kõige raskemalt raha kätte saada.

Mahamatmisega ei wõinud grahw wiirwitada. Kes teab, kui ruttu ta juba poolakatega wõis kokku puutuda. Eht ilmusiwad kutsumata külalised ju homme homiku wõeraks. Mida warem siis raha warjule toimetati, seda parem.

Waheajal oli ilm pimedaks läinud. Grahw Drenstjerna lastis kohe 5—6 kõige ustawamat meest labidatega enese juurde kutsuda ja sammus nendega seltsis külast wälja põllule künta otsa. Sõjamehed astusiwad sõnalausumata grahwi järele, ilma et oleksiwad teadnud, kuhu grahw neid wiib. Künta otsas seisatas

grahw ja hakkas sammudega ümbrust mõõtma. Ühe toha peale lõi ta waia püsti ja mõötis sealt kompassi järele sammudega lähema märgini kauguse ära. Waia juurde kaskis ta selle peale sügawa augu kaewata.

Mehed hakkasiwad kõrrele tööle. Küüinal laternaga pandi augu äärele, et mehed seda paremini näeksiwad põllul auku kaewata. Üks mees pidi külasse tagasi minema ja rahakoormad sinna tooma.

Natukesel ajaga oli auk juba nii sügawaks kaewatud, et meeste pead enam august wäljagi ei paistnud. Küüd kaskis grahw mehi august wälja tulla ja puhata.

Kaewajad arwasiwad esmalt, et nad kellegile hauda piawad kaewama, aga kui grahw ühe neist rahakoormate järele saatis, märkasiwad nad, miks pärast grahw hauda laskis kaewata.

Ei kestnud kuigi kaua, kui juba rahakoormad ilmu-
siwad. Grahw laskis rahatid wantri pealt ära wõtta ja sügawasse hauda wisata. Mõne minutiga puhkas rootslaste warandus juba hana põhjas.

„Labidad kätte! Täitke auk nii kinni, et keegi tohta ära ei tunne!“ kaskis grahw.

Sedamaid hakkasiwad mehed warandust mullaga katma. Mõne minuti pärast oli auk maaga täiesti ühetasa tehtud. Mehed lõiwad labidad püsti maa sisse ja jäiwad grahwi uusi kaskusid ootama.

Grahw waatas laterna walgul sel tehtud tööd. Mehed oliwad küll hoolega toha kinni katnud, aga grahw kartis, et päewa ajal ehk ometi toht ära tunkakse. Rootslaste äramineku järele wõis külarahwas tulla ja enesele matti wõtta. Sugu näitas ju, et poolakate liginemise pärast rootslased kauemini külas ei wõinud jääda.

Põldu oli hiljuti küntud ja künd pooleli jäänud. Udrad seisiwad alles põllul.

Utru nähes tärkas grahw Örenstjernaie imelik mõte.

„Hobused atrade ette ja kündma!“ kästis grahw.

Mehed waatafiwad imestades grahwi otša. Mis see käst tähendas? Öösel kündma, olgu ka, et suwe öö käes oli?

„Kündma?“ küsis wanem meeste hulgast. „Kas ma ei ole wõeriti kuulnud?“

„Kündma tõesti!“ wastas grahw. „Me peame oma jäljed finni katma. Kui me toha ümberringi üles künname, siis ei leia keegi seda kohta üles, kuhu me raha oleme maha matnud. Kõha wõin mina ainult nende numbrite waral üles leida, mis ma oma tasku- raamatusse firjutanud!“

Silmapiilk rakendati hobused atrade ette ja künd algas. Mitme adra jaoks puudufiwad ometi hobused. Meid saatif grahw külast ratsameeste käest tooma.

Pool tundi hiljem kündif Wõnnu küla wäljal mõnda adrameest öö pimeduses. Kes selle peale waatas, kui hästi künd korda läks! Peaafi oli, et künti. Grahw aga seifif nagu mõifa kühjas kündjate juures ega lahtunud filmapilgukski neift. Sedawiifi ei wõinud ükski rahaangu kaugust ära mõõta ega toha ülesleidmifeks märkifid teha.

Kui walge wälja hakkas tulema, oli põld küntud. Keegi ei wõinud enam tohta ära tunda, kuhu öösel raha maha maetud. Külarahwas ei teadnud raha mahamatmifest midagi. Nad magafiwad ega näinud fiis, kuhu raha maeti. Sa fawwad nad eht juhtumife kaupa mahamatmift teada, ei wõinud nad ometi raha üles leida, fefst et märgid puudufiwad. Peale selle oli warandus fägawasse maa fisse pandud, nii et lihtne kaewamine mingifugust kafu ei faatnud.

Päewa tõufu ajal läks grahw Ogenfjerna mees- tega külasfe tagafi. Mehi aga keelas furmanuhtlufe ähwardufel ära lugu kellegile kõnelda.

Külas lastis grahw magajad ratsamehed warsti üles äratada ja audis neile käsu laiiale minna, aga jeda wiisi, et nad Tartu katsuwad wälja peaseada. Alwaldas neile, et poolakad teedele on ilmunud; see-pärast katsugu mehed kõrwalisi radasid mööda Tartu peaseada. Mehed mingu ainult paari kaupa laiiale; suurem hulk wõiks kergelt poolakate küüsi sattuda. Lõpuks manitses grahw mehi weel hoolega ette wadata, et ükski wangi ei langeks.

Tunni pärast olitwad kõik grahw Örenstjerna mehed laiiale läinud, paari kaupa igaüks ise külge. Grahw ise sõjameeste ülemaga katsus kõige sirgemat teed Tartu peaseada, et kuningale waritsewast hädaohust sõnumit wiia.

Kui Wõnnu küllamehed warsti pärast ratsameeste äraminekut põldu waatasiwad, ei wõinud nad küll imestleda, kes nende põllu ära künnud. Arwasiwad ja arwasiwad, aga selge otša peale ei saanud.

III.

Selle päewa homikul, mil grahw Örenstjerna Wõnnu külas sõjamehed laiiale saatis, sõitis kuningas Gustaw Adolf Tartust wälja. Öhtul enne jeda oli kuningas sõnumi saanud, et umbes tuhande mehe suurune poolakate hulk Rõuge poolt põhja poole tulnud. Kuningas arwas poolakaid alles kangel Siwimaa piiril wiibiwat, arwas aga siiski tarwilikuks Wõnnus odawat rahawoori hoiatada. Ülepea jõudis kuningas sellele otjusele et kõige parem on raha koormat seni Wõnnus kinni pidada, kuni lõune poolt selgemad sõnumid tulewad, kas poolakate poolest julge wõib olla. Seks saatis kuningas kästjala Wastfeliina lossiwalitseja käest kuulama, kudäs lugu rahuga wõi sõjaga on.

Kuuldud juhtumist silma ette kujutades ratsutas kuningas Wõnnu poole. Minult üks ratsamees saatis kuningat.

Kuningas jõudis Kriimani ligidale, kui korraga eemal heinamaal kaht ratsalist filmas.

Kuningas waatas ratsamehi terasemalt.

„Ewen!“ ütles kuningas oma saatjale. „Waata fina ka neid ratsamehi. Kas üks neist grahw Drenstjerna ei piaks olema?“

„Nii näitab küll, kuninglik kõrgus!“

„Siis tarwis kinni pidada ja grahw siia oodata!“

Kuningas pidas hobuse kinni ja jäi tulejaid ratsamehi ootama. Need kartsiwad esmalt nagu ligemale tulla ja tunnistasiwad eemalt ootajaid. Siis aga näitas, et tunnistajad ootajaid ära tunnud: esimesed kihutasiwad üle mätaste ja läbi põõsaste kuninga juurde.

„Armas grahw, kas te soovid juba meie sõjameeste jaoks wälja mõõdate?“ naljatas kuningas, kui grahw Drenstjerna oma seltsilisega kuninga juurde jõudis. „Ma arwan, siin pool piaks ometi paremaid maid mu ustawate, waprate sõjameeste jaoks leiduma!“

„Wististi leidub, kuid nüüd pole aega meestele maid otsida!“ hüüdis grahw wastu.

„Kuidas nii?“

„Sellepärast et waenlased kannul on!“

„Misjagused waenlased!“

„Eks poolakad ikka!“

„Tühi ka! Poolakad kaugel meist! Rõuges wõimeine pool Rõuget!“

„Hea oleks, kui nad nii kaugel oleksiwad! Tean aga selgesti, et suuremad salgad juba Wõnnu ja Kambja kihelkunnas ümber uidawad!“

„Armas grahw, te näete päewa ajal tontisid! Ma tulin praegu Tartust ja ei näinud poolaka hinge!“

„Kuninglik kõrgus, ma ei näe tontisid, vaid tõnelen, mis tean. Poolakad on meie ligidal!”

Kaugelt kuuldi nagu hooste tabja plaginat. Grahw jäi kuulama, niisama kuningas oma seltsimehega.

„Kuulda on, salf ratšamehi tuleb siia poole!” tähendas kuningas.

„Nii kuulutsi!” vastas grahw. „Kõige parem on, kui lähemasse wõsastikku warjule läheme ja seal waatame, kes tulijad on.”

„Te kardate ilmaaegu, armas grahw!”

„Parem hoida kui õhata, kõrgus!”

Juba sasis grahw kuninga hobuse waljastest kinni ja kiskus teelt kõrwa wõsastikku. Kuninga saatja tuli grahwi ja oma hobusega järele. Tahtmata pidi kuningas kaasa sammuma.

Grahw wiis hobuse nii kaugemale teest eemale, et enam hobusid ega mehi maanteelt näha ei wõidud. „Nüüd ootame ära, kes teele ilmuwad!”

Dotajad ei pruukinud kaua aega wiita. Pea ilmus maanteele ratsaliste salf nähtawale. Umbes 20 meest sõitis mööda.

„Poolakad!” sosistas kuningas imestlemisega.

„Poolakad jah, kõrgus!” sosistas grahw Drenstjerna wasta. „Poolakad tahawad meid korstnasse ajada. Ma sain juba eile õhtu nende tulekust teate. Sellepärast matsin rahakoormad maha, mehed aga saatfin laiale, et nad üksikult katsuksiwad Tartusse tagasi peaseda!”

„Mehi ei olets te pidanud laiale saatma, waid enese juurde jätma ja wasta hakkama. Oma 50 mehega oleksime need paar kümme kergesti ära wõitnud!”

„Jah, kui need ainjad poolakad oleksiwad. Waenlasti olla aga tuhande ümber!”

„Siis on küll hoopis teine lugu!” õhkas kuningas.

Jälle kuuldi müdinat. Jälle jäi kuningas oma seltsilistega kuulama. Umbes viie minuti pärast ilmus jälle ratsalist 30 maanteele nähtavale ja kadus pea waatajate filmist.

„Asi läheb halvaks!“ tähendas kuningas.

„Ei me enam tohi maanteele tagasi minna!“ vastas grahw. „Maanteel võime kergelt poolakate küüsi langeda. Peame katsuma, kuidas mööda metsi ja karjamaid Tartusse tagasi saame!“

„See nähakse küll ainus abinõuu olevat!“

Nüüd tehti maha, et Tartust kaasa tulnud kuninga saatja tüki maad ees pidi ratsutama ja waatama, kas koht waenlastest waba.

Mindi teele läbi metsa ja karjamaade ja niitude Tartu poole.

Umbes tund aega läks mööda. Waenlasi ei puutunud kufagiltki enam filma. Kuningas ja grahw hakkasiwad jälle kergemini hingama.

Kuninga saatja oli filmist kadunud. Selle asemel nägi kuningas grahwiga eemalt suuremat forstnaga maja, mis mõnda karjamõisat meelde tuletas. Mõlemad waaatasiwad esmalt teraselt maja ümbrust. Kui nad seal hobusid ega poolakaid ei näinud, wõtsiwad nad nõuaks maja juurde ja sealt küsida, kas poolakaid pole nähtud.

Kuningas ratsutas otsekohe maja poole, grahw Drenstjerna aga arwas paremaks esiti majast tüki maad eemale tee peale sõita ja sealt filmitteda, kas ehk kaugemal teel poolakaid filma ei paista.

Dues tuli majarahwas kuningat vastu wõtma. Nagu näha, ei tundnud nad kuningat ära. Nii palju aru said nad ometi, et wõeras mõni Rootsi wäe ülem pidi olema.

Kuningas küsis kohe, kas poolakaid pole nähtud.

„Alles natukesse aja eest sõitis salt ratsamehi siit mööda!“ vastas maja peremees kuningale. „Wäga kardetan on täna Rootsi ülematel teed käia. Kõige parem oleks Rootsi ülematel endid warjul hoida!“

„Seda mõtlen ma isegi!“ arwas kuningas. „Minu nõuu on just Tartusse tagasi peajeda ja sealt mõnda sada meest poolakatele kaela saata!“

Kuningast kuuldi jälle nagu hooste labja müdinat. Karjamõisa peremees, kes kuningaga saksa keeli juttu ajanud, jäi kuulama.

„Wist tuleb jälle poolakate salt!“ ütles peremees siis. „Katsuge warjule minna, muidu wõib lugu pahaks minna! Kui Rootsi ohwitseri nähtakse, ega siis armu ei anta!“

Kuningas wiivitas. Arwas, et weel mingisugust hädaohtu ei ole.

Karjamõisa peremees liikkas aga kuninga uksest sisse. „Warjule! warjule! Mul on hea warjupaik!“

Weel wiivitas kuningas, kui üks pois sisse jooksis ja hüüdis, et Poola ratsamehed juba näha olla. Nüüd wiimaks tahtis kuningas antud nõuu tähele panna.

„Aga kuhu pean ma warjule minema?“

„Tulge, kohe näitan!“

Kuningas wiidi sedamaid roowialla. Kõle laia maoga forsten seisis siin, pakside müüridega, mis katuse harja all alles päris forstna nägu hakkas näitama. Koguni wähe walgust paistis ülewalt siia roowialla. Seinad oliwad suitsust täiesti mustunud.

Roowiall nurgas awas peremees fasti, wõttis fastist kõiest redeli ja wiskas redeli ühe otja ülesse kõrgesse tugewa raudkonksu otja.

Kuningas waatas imestledes peremehe tegu pealt.

„Nüüd ronige ülesse!“ ütles peremees.

„Korstnasse?“

„Korstnasse neh! Seal, kus redel otša lõpeb, on korstna sees auk, nii suur, et inimene parajalt peaseb läbi pugema. Sinna auku pugege, sealt leiate warjupaiga. Sealt ei leia ütski tiirklane ega poolakas teid üles!”

Kuningas wiititas ronimisega. Pidi ta tõesti korstnasse warjule pugema waenlaste eest? See oli hirmus!

„Rutake! Rutake! Kuulge hooSte tabja plagin kuulub juba õuest! Rutake! Silmapilgu pärast on kõik hilja!”

Peremees lüftas käega kuninga redeli poole. Ei aidanud, kuningas pidi imelikult teekunna ette wõtma. Juba kadus kuningas korstna pimedusesse. Ta jõudis augu juurde ja puges august korstna müüri sisse.

„Tõmmake redel ülesse!” kästis peremees.

Kuningas täitis sedamaid käsku. Ja — kadunud oliwad kuninga jäljed.

Kuningas leidis enese korstna sees kitsas ruumis olemat. Korsten oli kõrgemalt nii ehitatud, et õõnsus müüri wahesele oli jäätud. See õõnsus oli paari sülda pikk, paari jalga lai ja umbes inimese kõrgune. Augu ette korstnasse käis weel üks iseäraline rauduks. Pandi see üks kinni, siis ei wõinud roowiall olija widagi märgata, et müüri sees salakoobas olemas.

Majaehituse ajal oli korsten nimelt juba pelgupaigaks walmistatud. Sel ajal laastas sõda tihti maad. Rahwas ei teadnud, kuhu peitu minna. Mii-sugusel korral oli majaperemees enese ja oma perekunna jaoks paksu korstna lastnud ehitada, korstna aga seest õõneks jätnud, et õõnsusest häda ajal warju leida. Wäljas pool küljes oli ühes kohas weel koguni nii seatud, et paar kiwi wõis tarwikorral ära wõtta ja jeda wiisi wärsket õhku salaruumi lasta.

Niisugusesse salaurkasse oli tuningas waenlaste eest warjule jõudnud. Warjukoht seisis küll pimeduse waiba all, aga mis wõis selle wasta parata! Tuningas trööstis ennast sellega, et poolakad pea edasi sõidawad ja ta omaft pimedast urkust warsti jälle wälja peaseb.

Korstnas olles hakas tuningas isegi aru saama, et paremat warjupaika kui see, kus ta wiibis, talle waewalt oleks leida wõidud.

IV.

Walju kisa ja käraka tungiswad Poola ratsamehed karjamõisa sisse; suurem hulk kihutas ometi edasi!

„Kus on Rootsi ülem?“ küsis poolakate peamees.

„Mis ülem?“

„Me nägime õues ratsahobuse. Rootsi ülematel on niisugused ratsahobused. Seega peab siin üks Rootsi ülem olema!“

„Me pole ühtki ülemat näinud.“

„Me nägime eemal ometi selgesti ühe ülema ratsahobuse seljas. Seda läksiwad meie mehed taga ajama!“

„Kui ülema nägite, mis ülemat teie siis enam taga nõuate!“

„Wist piab teine ülem weel olema, sest ülema hobune on siin wäljas!“

„Kas siis muil inimestel niisugust hoost ei wõi olla? Eksite wennad!“

„Minult Rootsi ülemate hoostel on niisugused sadulad ja waljad!“

„Kes feelab mind niisugust sadulat ostmast?“

„Ei, ei, siin piab ülem warjul olema!“

„Kui arwate, otsige!“

Poolakad tungiswadki igale poole otsima. Ei leidnud ometi kedagi.

„Wist metja põgenenud!“ arwasiwad otšijad tagasi tülles.

Rui ka poolakad kedagi ei leidnud, ei sõitnud nad ometi jeltšimeeste järele. Neil nähti nälg kätte tulewat. Nad awasiwad karjamõisa sahwri ukse ja tõiwad sealt mõnesugust jöögipoolist wälja. Leidsiwad siakintšugi. Arwasiwad enestel luba olewat sealt niita, kuhu polnud külwanud.

Siakintš ajas meeste suud wett jookšma. „Tarwis õige praadida!“ hüüdis üks.

Teine tõmmas filmapilt panni peosse ja hakkas liha liipufid panni peale lõikama. Kolmas tegi roowi alla tule ülesse. Paari filmapilgu pärast kärises liha juba tuel.

Rui poolakad ka põgenejale nii ligidale jõudsiwad, ei kartnud peremees ometi ta eest. Teadis ju, et liha küpsetajad suitšu sees ometigi peidupaiga auwu wõi selle usti ei näe.

Liha küpsetamisega üksi ei jäänud weel rahule. Keegi hakkas leentki teetma.

Wiimaks jõudis toit walmis. Poola ratsamehed istusiwad tuppä laua äärde sööma. Üks andis teistele märjufestki rüüpata. Söök ja jook tegi meeste meeled õieti heaks.

Sel filmapilgul pidi üks poolakas wälja minema. Teistel kippusiwad seni laulu tujud peale.

Parajasti kui üks laulu tahtis alustada, jookšis wälja läinud mees rutuga tuppä tagasi.

„Wennad! peastke endid!“

Rõõmu tuju ei lastnud teisi esimesel filmapilgul asjast õieti aru saada. Rõik jäiwad laua äärde istuma ja waatasiwad imestledes sissejookšja peale.

„Wennad, peastke endid! Waenlased tulewad! Rootslased tulewad!“ hüüdis ta uuesti.

„See hiiud tegi seltsimeestele tuld taha. Igaüks kargas laua talle üles ja jooksis välja. Põgenemise mõtte seisis kõikidel peas.

Dues ometi koshusiwad nad weel rohkem, kui tuas hiiuet kuuldes: Waenlased tulewad! Suur Rootsi ratsaliste salt jõudis praegu maja ette välja. Neid wõis umbes 500 meest olla.

Küll katkusiwad poolakad padrikusse põgeneda, aga enne weel kui nad kuigi kaugele jõudsiwad, tungisiwad rootslased nende kallale ja wõtsiwad neid wangi. Ükski poolakas ei peasnud oma hobuse juurde. Su enne sioti igalühel käed selja taha.

Nähes, et suur Rootsi ratsameestesalt ilmus ja poolakad põgenema pistsiwad, ruttas maja peremees kohe roomialla wõerast peidupaigast välja kutsuma.

Kuningas arwas esmalt, et poolakad teda ehk välja tahawad petta. Sai ometi warsti äälest aru, et kutsuja keegi muu polnud kui maja peremees. Tegi luugi peidupaiga augu pealt lahti, wistas nõõrist redeli alla ja tuli redelit mööda maha.

Korstnas käimine oli kuninga käsi ja nägu natuke korstnapühkija käte ja näo sarnaseks teinud. Roomiall leidus ometi weekaus. Kausi ääres wõis kuningas kergelt oma sarnadust korstnapühkijaga kaotada.

Puhta näoga läks kuningas tuppa. Tuas hakkas kohe lugu pikemalt järele pärima, kuhu poolakad saanud.

Sel filmapilgul awati üks ja sisse astus grahw Orenstjerna.

„Kuninglik kõrgus siin!“

„Ja te niisamati siin, armas grahw!“

„Kudas mina kõrguse pärast mures olin!“

„Mina grahwi pärast niisama!“

„Seda suurem on mu rõõm kõrgust pristelt siin näha!“

„Mina rõõmustan grahwi niisama priiskelt siin näha. Aga mis waljud ääled ja hooste müdin seal õues on?“

„Meie ratsawägi õues tahab oma kuningat tere-
tada ja kaitsta!“

„Kudas meie ratsawägi siia saanud?“

„Kõhe kõnelen; Kui meie ühest lahtusime, ratsu-
tasin ma umbes wersta maad eemale maanteele kõr-
gema koha peale. Sealt katsusin waadata, kas ümber-
kaudused kohad waenlastest wabad. Metsa oli ees, ei
näinud hästi. Urwasin heaks puu otsa ronida ja puu
otsast waadata. Puu otsast nägin warsti, et jalk ratsa-
mehi selle maja poole tuli, kus me praegu wiibime.
Mu esimene mõte oli kuningat hoiatada. Ronisin
ruttu puu otsast maha, kargasin hobuse selga ja taht-
sin siia kihutada. Nägin aga sedamaid, et poolakad
juba selle maja juurde jõudsiwad. Seega oli wõimata
kuninga heaks midagi tehata. Mul ei jäänud enam
muud nõuu üle, kui pöörsin hobuse ümber ja kihutasin
Tartu poole. Tagasi waadates sain aru, et mitmed
ratsamehed mind taga hakkasiwad ajama. Minu ruun
jookses ometi tublisti. Ei kestnud kuigi kaua, kui waen-
lased juba mu filmist kadusiwad. Mu tahtmine oli
Tartu kihutada ja Tartust ratsawäega oma kuningat
peastma tulla. Urwasin ise kindlasti, et kuningas
poolakate kätte wangi sattunud!“

„Ääte, armas grahw, pole ma wang sugugi!“

„Wäga rõõmustaw, aga seda ei wõinud ma teada.
Kartsin kõige pahemat. Kihutasin siis nii, kudas ho-
bune iganes jaksas. Haaslawa piiridesse jõudes nä-
gin äristi suuremat ratsaliste jalka. Kohusin juba,
pidasin hobuse kinni. Kartsin, et mul jälle poolakatega
tegemist. Pea sain oma eksitusest aru. Meed oliwad
meie omad ratsamehed, kes meile wastu tuliwad!“

„Kuhu tahtsiwad nad minna?“

„Kuningat otsima või peastma. Paar minu ratsameestest, keda Wönnus laiale saatfin, oliwad Tartusse jõudnud ja kõnelenud, et Ramba ja Wönnu pool kõik kohad poolakaid täis on. Tartus teati nüüd, et kuningas mõne tunni eest Wönnu sõitnud. Sellepärast saadeti kohe 500 meest mitme ohwitseriga välja kuningat, kas üles otsima või ära peastma.“

„Ma näen, et mu mehed Tartus pole maganud!“

„Wastutulijatele rääkisin kohe lühidalt, kuhu kuningas jäänud, ja et poolakad kinga wist wangi wõtnud. Käskisin neid enesega kaasa tulla kuningat peastma. Ma pöörasin hobuse ümber ja kihutasin ratsameestega tuhat nelja siia poole kingat peastma. Teel tuli meile see poolakate jalg wasta, kes mind taga ajas. Meie suurt hulka nähes katsumwad poolakad tagasi põgeneda. Me saime nad ometi pea kätte ja wõtsime kõik wangi. Selle peale kihutasime uuesti edasi, kuni siia jõudime, kus weel mõned poolakad praegu wangi wõtsime!“

„Ma tänan jelle hooletandmise eest, armas grahw!“

„Minu hool on wäike olnud. Kõige suuremat rõõmu teeb mulle, et kuningale midagi häda pole juhtunud!“

„Kuidas võib kuningale wiga juhtuda, kui kuningas forstnas wiibib, kus ükski poolakas teda ei näe!“

Grahw ei mõistnud kinga sõnu. Arwas, et kuningas ainult piltlikult kõneleb.

„See oleks, kui kuningas nüüd õue tuleks ja ratsamehi teretaks. Ratsamehed kardawad ikka weel oma kinga pärast kõige pahemat!“

Kuningas tõusis püsti, et grahwiga välja minna. Sel filmapilgul filmas ta maja peremeest, kes ukse ääres nagu Jru ämm seisib.

„Mis nüüd?“ küsis kuningas ennast peremehe poole pöördes.

„Kuninglit kõrgus andku mulle andeks!“ jahmatas mees ja langes kuningale ette põlvili.

„Mis pian ma andeks andma? Ma ei tea midagi, mis andeks oleks anda!“

„Et ma kuninglikku kõrgust tavaliseks inimeseks pidanud ja kõrgusega nagu lihtinimesega ümberkäinud!“ ütles maja peremees hädaldades.

„Seda just tuleb kiita!“ naeris kuningas wasta.

„Wõimalik, et mulle muidu nii mõnusat warjupaika ei oleks antud kui nüüd sain!“

„Aga see warjupaik oli hirmus!“ kogeldas maja peremees.

„Täitis siiski auusasti oma ülesannet!“ naeratas kuningas. „Igapiidi on minu kohus maja peremehelt andeks paluda, et teda olen tülitanud. Kelle pärast see maakohd on?“

„Kroonu pärast! Olen siin rentnik!“

„Sest saadik ei pia see koht enam kroonu pärast olema, waid koha omanik seisab siin minu ees!“ ütles kuningas käega maja peremehe peale näidates.

Maja peremees ei saanud esiotsa asjast aru.

Kuningas märkas, et peremees ta sõnu ei mõistnud. Kordas siis: „Selle maakoha peremees seisab mu ees!“

Nüüd mõistis maja peremees kuninga mõtted, et kuningas koha temale kingib.

„Kudas jõuan ma kuninglikku kõrgust niisuguse kingituse eest küllalt tänada“ — nende sõnadega tahtis uus kohaomanik kuningale oma tänu awaldama hakata.

Kuningas aga wastas: „Tühja kah!“ wõttis grahw Ogenstjerna käest kinni ja ütles grahwile: „Vähme õige õue waatama, mis meie waprast ratsamehed teewad!“

Ses wõttis ratsameeste hulk kuninga walju hõisamisega wasta. Kuningas tänas neid appi tulemise

eest, kästis neid puhata ja lubas nendega siis Tartu poole üheskoos tagasi sõita.

„Beel on aga Wõnnus ja Rambahas poolakaid!“ rääkis grahw Drenstjerna wahela.

„Need ajame korstnasse!“ naeris kuningas wasta. „Aga mitte täna, waid alles homme. Enne läheme Tartusse tagasi ja wõtame rohkem sõjamoona kaasa. Siis tuleme uuesti ja puhastame Wõnnu ja Rambahas kihelkunnad poolakatest puhtaks. Ja piaks neid kauge- mal Wastjeliina pool leiduma, kihutame neid sealtsi minema! Tänašeks aga olgu sest sõjasõidust küll.“

Paari tunnilise puhkamise järele sõitis ratsameeste jalk, kuningas ja grahw eesotsas, Tartu poole tagasi. Kuningas oli wäga heas tujus.

„Armas grahw, teile olen ma palju tänu wõlgu!“ ütles kuningas. „Ei oleks teie õigel ajal appi tulnud, ei tea, kudas lugu siis oleks läinud. Ma tahtsin esmalt oma sõjamehi Wõnnu kihelkunda elama ajutada, nüüd aga olen teisele mõttele tulnud. Te olete Wõnnu kihelkunda enam ära teeninud kui sõjamehed. Ah ja, R a s t r e ja H a a s l a w a mõis piawad sest saadik teie pärast olema!“

Miisugust kingitust ei olnud grahw oodanud.

„Kuninglik kõrgus, see on —“

Kaugemale ei saanud grahw tänada. Kuningas andis hobusele kannusid ja kihutas edasi. Alles tüki aja pärast jõudis grahw kuningale järele.

„Lubage nüüd ometi tänadagi selle suurepäralise kingituse eest!“ ütles grahw kuninga kõrwa ratsutades.

„Seks pole nüüd aega!“ naeratas kuningas wastu ja kihutas hoost uuesti edasi.

Kuningat kätte saades ütles grahw: „Kui kõrgus minu tänu kuulda ei taha wõtta, siis lubage kuninglik kõrgus mind Jumalat tänada. Wõnnu kirik seisab sõjast saadik ikka alles waremetes. Selle kiriku tahan

ma oma kuluga äles ehitada ja kirikule Wõnnu külast poole adra maad anda. Kiriku juurde tahan waestemaja ja waeste laste hoiupaiga asutada!"

"Issand õnnistagu teie ettevõtmist!" ütles kuningas ja ratsutas edasi.

Ilma mingisuguseta äparduseta jõudis kuningas oma meestega Tartusse tagasi. Grahv Orenstjerna sai Ahja, Rastre ja Haaslawa mõisa omanikuks, ehitas Wõnnu kiriku uuesti üles ja täitis muidugi kõik, mis ta töötanud.

Nii lugu rahvasuu järele. Tõtt tunnistada, terve lugu ei ole rahvasuu järele jutustatud. Palju enam on niipalju ajaloo teateid tarvitatud kui neid juhtumise seletuseks saadi. Kus ajaloo teated lõppešiwad, seal astus rahvasuu asemele tarwilikkude täiendustega. Seega mõiksime jutu kohta tähendada, et ses tõtt ja luulet leidub. Raha mahamatmine Wõnnu küla juurde Kulla küntasse, kui ka kuningas Gustaw Adolffi korstnas wiibimine ei leia ajaraamatust tuge, küll aga grahw Orenstjerna mõisade kingituseks saamine kuningas Gustaw Adolffi poolt.

Tähendan weel, et rahvasuu kuningat Gustaw Adolffi ei tunne, küll aga Rootsi kuningat. Ülepea ei wõi me rahvasuud suureks nimele sõbraks nimetada. Nimed nähašje rahvasuul kõrwaline asi olewat, peaaši juhtumiste jutustamine.

Ühe arwamise järele lastnud grahw Orenstjerna Wõnnu küla juurde küntasse maetud waranduse warsti jälle wälja kaewada. Teise arwamise järele puhata rootslaste raha praegu alles Wõnnu küla juures Kullaküntas. Miks grahw Orenstjerna warandust wälja ei lastnud kaewada, selle kohta ei tea rahvasuu midagi lausuda.

G i l d.

Rüllalt kandis Kalew torra
Kiwa kottu kaldale,
Rüllalt weeretas neid wette
Sillaks Soome lahesse.
Nhti nägi, turtšus wihas,
Rohe kogu meri fihas :
Maru filla purustas.

Musta tuhat palli wedas
Teine Kalew kaldale,
Täitis laened laudadega,
Pani kinni mere wee.
Nhti nägi, turtšus wihas,
Rohe kogu meri fihas :
Maru filla purustas !

Tuli silda sepiitsema
Põhja pereft Paikane;
Tegi teras aluspalgid,
Peale lana klaasise.
Seadis päewa, seadis teise,
Wõttis lisaks aja võse . . .
Üle sild ju ulatas !

Nüüdap sõitwad silda mööda
Põhja pojad pörinal;
Sild see praksub, sild see pangub
Hooste kähja raude all.
Soowid, need neil ühes sõitwad,
Soowi soowi külge kõitwad :
Seisku iga sugusild !

Kalew ja Kalewi pojad.

Kalew ja Kalewi pojad.

Dr. F. R. Fählmann kirjutab: „Wanaisa elas kõrges taewas; tema katusel all säras kaunis päikene. Kalewid oli ta loonud, et nende nõuu ja kangust tarvitada. Kõige wanem neist oli Wanemuine. — Teine oli Ilmarine, kolmas Lämmekäne. Teised nagu Wibuane on vähem tähtsad. Kõik pidasivad ühtteist wennaks ja Wanaisa nimetas neid oma lasteks. Nende elukoht oli Kaljuwe ehk Kaljuwald.“

Selle Fählmanni¹⁾ seletuse järele tundsiwad esiwanemad hulga Kalewist. Wanemuine, Ilmarine, Lämmekäne (Lemmekene) jne. langewad kõik Kalewiteilda. Kas Wanaisa tõesti kõik tähendatud 4 Kalewit loonud, jääb iseküsimuseks. Looja auu pärib ennemalt Fählmann kui Wanaisa, sest nagu uue uurimine näidanud, on Wanemuine, Ilmarine, Lämmekäne ja Wibuane Fählmanni poolt alles meie rahwale kingitud. Kuid see küsimus ei puutu see kord siia; meil tuleb see kord Kalewi tähendust tähele panna. Täni on Kalewi nime tarwalisest pärisnimest (nomen proprium) peetud. Fählmanni seletus lükkab aga Kalewi sellest auujärjest maha ja teeb tähendatud sõna ainult sugunimeks (nomen appellativum). Fählmanni seletuse järele piatsime siis kõnelema kalewist Wanemuisest, kalewist Ilmarisest, kalewist Lemmekesest jne., just niisama nagu me kõneleme peremehest Hansust, peremehest Jaanist, peremehest Mihklust jne.

---

1) Fählmanni kirjad, lk. 9—10.

Natuke teijes walguses näitab Dr. Kreutzwaldi Kalewipoeg Kalewisi. ¹⁾

Wanaiša kuulšad pojad
Targa nõunde nikutajad,
Targa tööde toimetajad
Pidid sõprust sobitama
Märtšilikku neiudega. — —
Sealtap tõuseb kuulus sugu,
Range Kalewite seltsi.

Kreutzwaldi Kalewipoja järele ei loonud siis Wanaiša Kalewisi, nagu Fählmann arwab, waid Wanaiša pojad seltsisiwad maapealsete neiudega ja sest seltsimisest sündisiwad Kalewid. Kes need Wanaiša pojad oliwad, sest ei lausu Kalewipoeg midagi. Igapidi ilmuvad meile Kalewipoja järele Kalewid pool jumalikku, pool inimlikku sugu, kuna Fählmann neid täiesti jumalikku sugu lasseb olla. Rahjuks ei nimeta Fählmann, kas Kalewipoja isa, Linda kosija, ka niisugusets jumalikuks wõjaks tuleb lugeda, wõi langes ta juba inimeste kilda. Niisama wähä seletust saame Kalewipojast wana Kalewi kohta. Esiteks kuulutatakse meile ülepea, kust Kalewite selts tõusnud, ja jutustatakse siis edasi: ²⁾

Põhja piiril seisib pere —
Peres kasvab kolme poega,
Taaralaste taimetesi.
Üks neist weeres Wenemaale,
Teine tuiskas Turjamaale,
Kolmas istus kotta selga.

Kalewipoeg perepoegi enam otsekohhe Kalewiteks ei kutsu, ei anna neile peale „Taaralaste taimede“ mingit

---

1) Kalewipoeg I, 70—79.

2) Kalewipoeg I, 80—120.

muud nime. Need „Taaralaste taimelased“ ei jää aga kodumaale, vaid üks weereb Wenemaale, teine tuiskab Turjamaale ja alles kolmas sõidab kotta seljas üle Soome mere, kuni kottas mehe kalju peale Wiru randa maha wistab. Kus ühepea see perepoegade wõi „Taaralaste taimelaste“ kodu olnud, selle kohta Kalewipoeg meile seletust ei anna. Minult nii palju kuuleme, et talu seisis põhja piiril kaljudel Taara tammitu ääres. Põhja piir ja kaljud panewad meid Soomemaad „Taaralaste taimede“ koduks määrama, kuna Taara tammit meid jälle Gestimaale juhatab. Taara tammitut soomelased ju meie wiisi ei tunne. Seega jääme käsitandu wana Kalewi sündimise kohta otsima. Minu meelest näitab lugulaul ometi õpetada tahtwat, et Soomemaad wana Kalewi koduks tuleks arvata.

Niisama wähä seletab Kalewi sündimise kohta Kalewala. Seal kuuleme, et ema kanu kaswatas, kuni full tuli ja pojad laiali kihutas : ¹⁾

Yhen kantai Karjalahan,
Toisen vei Venäjän maalle,
Kolmannen kotihin heitti.

Wenemaale sattunud lapse nime ei nimetata, Karjalasse kantud poeg kaswis aga Kalerwoks, kuna kodusest pojast Untamoinen sai. Kus pojad aga sündiswad, jääb meile saladuseks.

Fählmanni teadetega läheb M. A. Castréni arwamine omalt poolt ühte. Castrén kirjutab : ²⁾ Minu meelest näitab, nagu ei tuleks wanus lauludes Kalew iialgi pärisnimena, inimese nimena ette, vaid teda tarwitataks alati kangete meeste auunimena. Wanad laulud kõnlewad küll ühest wanast kadunud mehest —

---

1) Kalewala, XXXI, 1—18.

2) Finnishe Mythologie, II. 242—243.

Kalewist, wanast Kalewist, — aga seda meest hiiutakse tihti weel Wipuseks, mis kahtlemata inimese nimi on, kuna Kalew talle auunimeks juurde on lisatud. Peale Wipuse nimetatakse meie lauludes tihti weel tarka Wäinämöist Kalewits, ehk kuu Wipust ja wäinämöist kaheks iseäralikuks isikuks tuleb lugeda. Siia juurde tuleb weel see lugu, et Wäinämöist tihti ka Kalewi pojaks nimetatakse, misläbi jälle uus risti riid sünnib, kui Kalew inimese nimeks tunnistatakse. Wiimaks tuleb weel nimetada, et Kalewi nime mitte ainult Wäinämöisele, waid ka Lemminkäisele antakse, ehk need isikud küll sugugi ühe isa lapsed ei ole. Türgi keeles on seda sugu sõna Alep olemas, mis wägewat, kange meest tähendab ja mis kõige vähemalt Tataari ennemuistsetes juttudes niisugustel isikutel, nagu Wäinämöinen, Lemminkäinen ja Kullerwo alaliseks auunimeks seisab. Wipust ja Wäinämöist võib mõlemaid täie õigusega kangelasteks nimetada. Et Wäinämöist, Lemminkäist ja Kullerwot kangelaste poegadeks kutsutakse, selle wasta ei või midagi rääkida.

Nii umbes Castrén. Teised uurijad on teisi mõtteid awaldanud ja Kalewit ifka inimese nimeks teha püüdnud. Salata ei või, et ainult arukorral Wäinämöist ja Lemminkäist Kalewiteks kutsutakse. Gestist ei ole ma peale Fählmanni mingisuguseid kindlaid tõendusi leidnud, mis Wanemuise, Ilmarise ja Lemmekese püüaksiwad Kalewiteks teha. Wäga võimalik, et Castréni mõju Fählmanni kohta ennast awaldanud. Kergem oleks lõpuotsust anda, kui me Kalewi sõna kindla tähenduse mõiksime ära määrata. Paraku leiab Kalewi sõna kohta mõnda seletust ja peaaegu igaüks neist nõuab enesele eluõigust.

Wanemad uurijad kutsuwad Kalewit kaljuga ühendada. Su Fählmann nimetab Kalewite eluasemeks Kaljuwe, Kaljuwalla. Nähtawasti seisab Fählmann

siingi Soome mõju all. Vönnrot oli Väinämöisele, Ilmarisele ja Lemminkäisele Kalewala asukohaks annud. Vönnroti jälgedesse astus Fählmann.¹⁾ Fählmanni arvamise järele kannab Kalewite asukoht, nagu nime-
tatud, Kaljuwe ehk Kaljuwalla nime. Selle wiimasegi
nimega saadab Fählmann Kalewid Soome asumata. Meie
omal maal ju Kaljuwalda ei leidu, olgu siis, et paekallast
mere ääres Kaljuwallaks tahaksite arvata. Soomes, seal
waft leidub õige Kaljuwald. Mis Kaljuwe peab tähenda-
ma, on raskesti mõista. Ükskõik, igapidi ühendab
Fählmann Kalewit kaljuga. Selle sama arvamise poole
kaalub H. Neuski.²⁾ Nagu tuttav, kutsuti wanal ajal
Tallinna Wene keeles: „КОЛЫВАНЪ“. Kahtlemata
wõib tõendada, et nimi midagi muud ei tähenda kui
Kalewit. Soomlane näituseks ei ütle Kalewi, waid
Kalewa, Kalewan omastawas. Tallinna endine
nimi tähendaks Wene keeles siis Kalewi linna,
Kalewi paika, ehk wanade juttude järele jeda
kohta, kuhu Kalew maha maetud. КОЛЫВАНЪ
nime katusub Neus КОЛЫВАНЪ sõnaga ühendada.
Wiimane sõna tähendab kaljut, aga ka wiletsat
inimest. Wististi on see sõna jälle sugulane
Leedu „kalwas“ = künkas, Läti kalws'iga =
eesmägi, Eesti keeli kaljuga, kaldaga. Neus'i
seletuse järele oleks Kalew ja niisama
Koloiwan oma nime kaljust pärinud. Ühest
poolt võib Neus'i seletusega üsna rahul olla.
Nimelt teawad enamasti kõik wanad rahwad,
et nende muistsed kangelased endid ajajook-
sul kaljudeks moondanud, just niisama nagu
Kalewipoeg jeda Lindast kuulutab, kes
Iruammaks moondus. Seda üleüldist
tähelepanemist filmas pidades, wõiksime

1) Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, II., w. 2, lh. 64.

2) Revals sämtliche Namen, lh. 66 ja edasi.

küll otstust teha, nagu oleks muistne Kalew peale surma isegi kaljuts saanud, seda enam, et Kalewipoeg Linda laskeb hauale kaljusid kanda. Kuid niisugusel korral oleks kalju oma nime ennem wõinud Kalewist pärida kui ümberpööratud. Igapibi jääme siin nagu sstikst ette seisma, ilma et me õiget mõistatuse seletust leiaksime.

Kalewi ühenduses seismise wasta kaljuga astub Comparetti wälja.¹⁾ Ometigi tunnistab Comparettigi, et Kalew kaljust maad tähendab. Nime enese arwab Comparetti Wene keeli sõnast *кала* = kalju tulewat. Ometi ei oleks Kalewi sõnas nimi enam nimesõna, waid omadussõna. Nagu sõnast wägi wägew sündinud, nii oleks *кала* sõnast *калав* = kalew sündinud, seda hõlpsamini, et mitmes wanas kirjas kalew asemel *калав* seisab. Kalew tähendaks siis: kaljune, kaljuse loomuga. Omadussõnana nime ometi ei tarwitata, waid ainult muistsena nimena. Nagu muud rahwad kalju ja mäge üheks ehk mitmeks koleda jõuga olemiseks piawad, nii tuleb Kalewitki hiiuks lugeda.

Comparetti seletus kõlab muidu küll üsna kaunist, aga Kalewi sündimine Wene sõnast *кала* ei näita minu meelest küllalt kindlatel jalgadel seiswat. Kalewi hiiuks arwamisega olen Comparettiga täiesti ühes nõuus, elle wasta ei wõi midagi rääkida. Linda moondus Jru ämmaks, Kalew kaljuts — see oleks üleüldise arwamise najal täiesti loomulik. Hiiud elasiwad oma aja ära ja kuulutawad nüüd weel kiwidena maailmale oma kuuljust.

Kalewi sõna sündimise poolest awaldab hoopis teist arwamist Ahlwist.²⁾ Ahlwist ei lähe Kalewile Wene keelest seletust otsima, waid Leedu keelest. Ahlwist juhib meie tähelepanemist Leedu kalvis, Läti kallejs

1) Kalewala lk. 139.

2) Kulturwörter, lk. 58 ja 59.

šõna peale. Nimetatud šõna tähendab seppa. Kalewi šõna kujul on nimi Gesti keelde tunginud, Kalái kujul Diivi keeli. Ahlqwisti arwamise järele ei wõi me seega Kalewit päris nimeks lugeda, waid peame teda, nagu mitmed muud ju enne teinud, sugunimeks arwama.

Ahlqwisti jälgedesse on uue Kalewala wäljaanne astunud.¹⁾ Seal kuulutatakse kahtlemata, et Kalew seppa tähendab. Tähendatud wäljaande eestkõnes tähendatakse, et nimede seletus prohwešsoride E. N. Setälä, A. Krohni ja A. Geneki juhatusel walmistatud. Seega tohiks ehk seletada, et nimetatud sepa's arwamine Soome praeguste tähtsamate uurijate arwamine tohiks olla. Sellega ei taha ma ometi veel tunnistada, et mõni neist uurijatest teist arwamist ei wõiks avaldada.

Oletame nüüd, Kalew tähendaks seppa. Imets tuleb niisugusel korral panna, miks wana Kalewi sepatööst meile midagi ei kõnelda. Niisama wäha teeb sepa poeg = Kalewi poeg ise sepatööd. Sepatööd tarwitades läheb ta ise ikka sepale. Nii käib ta enesele mõõka Soome sepa käest muretsemas. Ehk astume edasi. Soome mütologia nimetab Wainämöist, Lemminkäist ja Kullerwot wahel ka Kalewiteks, niisama nagu Fählmann Gesti. Soome „seppade“ seas puudub Castrénil aga Ilmarinen, kuna Gesti seppade seas Fählmann talle küll aset annab. Ilmarise sepatööd me tunneme, Wanemuise ja teiste sepatöödest selle wasta ei tea me midagi. Ükski märk ei taha muud kangelasi sepa's teha.

Ühel tingimisel oleksin ometi walmis Kalewit sepa's tunnistama, kui nimelt sepa šõna laiemas tähenduses wõtame. Meil on seppi mitme tofina kaupa. Meil on puuseppi, wassseppi, raudseppi, kingseppi, rätseppi, jne. palju osawaid mingisuguse töötegijaid, kellel

---

1) Kalewala, Selityksiä, 1895.

aga rauatagujaga midagi tegemist ei ole. Laiemas mõttes saab sepp enesele tähenduse: osaw töötegija kellegis ametis, umbes sedasama, mis wõerakeeli sõna meister. Nii näituseks wõiksime kingsepa asemel ütelda kingade meister, rätsepa asemel riiete meister ehk ka: osaw kingade, saabaste tegija, osaw riiete tegija. Täät-sime sepa seletuse juurde, siis wõiksime ütelda: Wane-muine oli tõeste sepp, nimelt laulussepp, Ilmarinen rauassepp, Lemmekene lõbussepp jne. Lühedalt: me piat-sime igauhe kangelase jaoks ta kohase töö ära mää-rama ja räägitawat Kalewit siis selle töö sepaiks hiiudma. Minult sedawiisi wõiks Kalewi „sepa-seletus“ seisma jääda, muidu küll waewalt.

Weel mõnda seletust Kalewi sõna kohta leidub, aga neid kõiki ei maksa tähele panema hakata. Kõik otsiwad tuge wõeralt wäljalt ja need wõeralt wäljalt saadud tued ei awalda ehituse ülewelpidamiseks suuremat wäge. Paneme paremini paari ligimalt otsitud seletust tähele. D. Donner ¹⁾ arwab Kalewi sõna juurest „Kal“ tulewat ja Kalewi enese taewase jumaluse olemat, seda enam, et soomlased taewas Kalewi mõõga ja Kalewi tule tunnawad. Kääfigu ka soomlased Kalewi mõõgast ja Kalewi tulest, sellepärast ei pruugi Kalewi ikka weel taewane jumalus olla, seda vähem et müitologia jaks meile selgeid näpunäiteid ei anna. Maa peal tuntakse palju kohte, kus Kalewil tegemist olnud, taewast otsime neid ilmaaegu.

Rahwas omalt poolt on Kalewil kalewise riidega ühendusesse seadida katsunud. Kui Dr. M. Weste lauljalt Gyp Wasaralt küsis, ²⁾ kes Kalewipoeg olnud, wastas küsitaw: Kalewipoeg oli kalewi kaupmees.

1) Suomi II, 5.

2) Sitzungsbericht der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1877, lhf. 33.

Õsgegi olen arwamisi kuulnud, mis Kalewit kuidagi wiisi kalewise riidega ühendab. Kui rahwa seletus meile wiimats nõõri kätte ei anna mõistatuse wälja arwamiseks? Kalewine riie wõidab kõik muud riided oma headuse ja iluduse, oma läigi ja hiilguse poolest ära. Kas ei wõiks inimenegi Kalew olla, kes teised oma jõu, oma hiilguse poolest ära wõidab, üle teiste käib? Seda wiisi oleks muidugi jälle Kalew päris nimi, waid ainult sugunimi. Õgapidi piaks niisuguse seletuse aluseks prohweisor D. Donneri tõendus jääma, et Kalew tõesti sõna juurest „kal“ sündinud ja midagi läikawat tähendab.

Õgapidi on aamen Kalewi küsimuses, s. o. nime tähenduses alles andmata. Seega ei wõi ka õiget lõpuotsust teha, kas Kalewil pärisnimeks wõi sugunimeks tuleb pidada. Mõlemad nimed leiawad oma poole hoidjaid. Praegusel ajal tahab suurem hulk Kalewit pärisnimeks teha. Kas nende tegu küllalt põhjendatud, on ise küsimine.

Kalewi nimest tarwis nüüd Kalewi loomu poole pöördä. Koguni iseäralikku walguft heidab Kalewi peale A. J. Urwidson. ¹⁾ Ta ütleb: Kalew on hiiu, suur, kardetaw ja kange, hiiude isa, sugu, kelle mehed ja naesed mõlemad määratumat jõudu üles näitawad. Nad kandawad mägesid kofku ja tarwitawad oma jõudu ainult wägiwaldseks ja kurjaks ettemõtmiseks. Tuntud wanad laulud ei määra talle enesele just kurjuse ja paha jooni, aga ta oli Hiiu isa, Hiiu aga arwatakse kurjaks olemiseks. Peale selle oli ta poeg Soini, kes mõnesugust paha teha püüdis. Et ta kurjade olemiste isa oli, piab Kalewit ennakst wanade joomlaste arwamise järele kurjuse printsiipiks pidama. Niisama näib ta ise ja ta sugu siin looduse sümboli-

---

1) Suomi, IV, 1.

kat eteudawad: kehastatud looduse jõuu-riid korraldatud ja elu äratawa walguse wasta, ainete riid jumaluse wasta, tooruse riid ainete wasta jne.

Kalewi süündimisest ja algusest ei tea wanad jutud midagi. Et kuri ennast niisama alguses awaldab kui kõik olemine ja elu, ei tunne rahwaluule tema jaoks algust: sel ei ole siin süündimist ega alguse hallikat, see on igawesti nagu kõige kõrgem vägi jumaluses. Korra wasta wõetud sigis ta edasi ja Kalewil on 12 poega, kelle nimedest weel tuntakse Hiisi, Soini, Riikwanaskoinen ja Dietiöinen. Nja jookšul nähakse need muutlikud isikud ajaloolise olemise pärinud olewat see läbi, et soomlased oma waenlastele ja wihameeestele, wist maa endisele rahwale, kurja olemise ja selle soo nimed andsiwad. Sedawiisi sai Kalew aegamööda suureks kangelaseks, hiiuks, tema lapsed hiidlasteks, keda alati kardeti ja eest suruti."

Nii Arwidson. Arwidsoni arwamise järele ilmub Kalew meile nii ütelda wanapaganana. Kalew on kõige kurjuse isa, siis wanapagan. Sellesama arwamise poole nähakse ka Kristjan Jaak Peterson kalduwat.¹⁾ Küll mitte Kalewit ennast, aga Kalewipoega kujutab ta kurjuse awalbajana. Peterson kirjutab: „Gestlaste seas kõnelatakse ühest Kalewi pojast, et tema rohuwaestest maakohtadest puusahaga waod läbi ajanud ja et sellest ajast saadik nende peal rohulaukugi enam ei kaswanud. See kurjawiišiline kangelane kuus ka naesterahwaid taga!"

Kalewi kohta seletust andma hakkas Peterson Gananderi Soome müitologia väljaandmise puhul. Ganander, näe, kelle töö Peterson Saksa keeles awaldas, tähendab ise Kalewi kohta, et see oli kõige

---

1) Ganander Finnische Mythologie.

hiinde ülem ja isa ja kõneleb siis edasi tema 12 pojast, kus juures Ganander ometi Kalewi kurjast loomust waitides müüda läheb.

Muidugi ei leia me mujalt palju näpunäiteid Kalewi paha loomu kohta, veel vähem selle kohta, et Kalewit kõige kurjuse isaks tuleks lugeda. Arwidson tuleb arwamisele, Kalew olnud kurjuse isa, sel põhjusel, et pojad kurjad olnud. Seda põhjust ei wõi aga küll mõjuwaks tunnistada.

Leidub tihti häid isasid, kel kurjad pojad ja kurje isasid, kel head pojad on. Halwad lapsed annawad küll sagedasti halvast isast tunnistust, ometi mitte alati.

Sälle teine kord näeme, et üht wenda tuleb heaks, teist halvaks lugeda, ülepea ei lange wennadki ikka ühte kilba. Wõeriti oleks ühe halwa wenna järel otjust teha, et teisedki piaksiwad halwad olema. Uuetakse siis ka Kalewi poega „Hiisi“ kurjaks, ei pruugi see weel tunnistada, et isa ise kuri olnud ja niisama nüüd ta pojad.

Arwidsoni seletustest wõime siis seda makswaks jätta, et Kalew hiiuks ja hulga poegade isaks lugeda tuleb, selle nimesid kõiki aga enam teata. Tuttawamateks neist wõime Hiisi ja Soini nimetada. Esimest korda kõneleb Kalewi poegadeft ju Agricola. Ta lueb neid häämalaste jumalate hulka ja ütleb neist: ¹⁾

Calewan pojad niitut ja mwdh löit.²⁾

Geistiski leiame häämaraid Kalewi poegade tundmise märkisid. Nende peale juhib esimest korda Dr. G. Schulz (Dr. Bertram) Opetatud Eesti Seltsis

---

1) Uue testamendi eeskõnes.

2) = Kalewi pojad niidud ja münd lõid. — Wanaegje kirjawiisi järele kirjutati u asemel w, sellepärast mwdh = münd.

kõnet pidades 4. oktoobril 1839 a. kuulajate täpeleparmist. Schulz ütles: ¹⁾ „Kalew, põhjafangelane — kuningas — ja Linda sünnitavad 12 poega, kellest Soini warsti iseäranis tähtjaks saab, sest et tema nagu Herakles juba lätkis oma jõudu avaldab. Teda müüakse poisina sepale ära. Sepale läheb noor fangelane enesele mõõta walmistama õppima. Soini wihas-
tab oma orjapõlwe üle, tapab sepa poja ära ja wõidab enesele nõia sõjariista. Aga wana sepa needmine nä-
hakse ta peal olemat ja selle mõõga enese labi piab Kalewipoeg langema.

Nagu Soome mütologia tundjad ees, nii ütles Dr. Schulzki Kalewil 12 poega olemat, kellest ta ainult Soini nime pidi nimetab. Omalt poolt pian tähenda-
dama, et wõimalik on, et Kalewil 12 poega olnud, aga kindlad tunnistused puuduwad meil selle üle täiesti. Kreuzwalbi Kalewipoeg ütles: ²⁾

Linda oli laulusuuga
Wiburitwa wibutelles
Kangeid poegi kaswatanud
Iša kaju kandijaksi,
Oli anderohtel rinnal,
Eide armu hallikalla
Kaelakandjaks kosutanud,
Simefeks imetanud.

Kui mitu neid poegi oli, seda Kreuzwald ei ütle. Gananderi järele on Soomeski harjutud Kalewi 12 pojast kõnelema ja Gananderi jälgedesje on Dr. Schulz astunud. Mina kahtlen, et Dr. Schulz Gesti rahwa suust 12 Kalewipojast oleks kuulnud. Kalewi poegadeft wõis Dr. Schulz küll kuulda, aga arwu 12 lainas ta

---

1) E. O. Seltsi raamatuf. nr. 202.

2) Kalewipoeg, II, 16—26.

küll wist Soomeft. Ülepea pian selleaegsete õpetatud meeste kohta tähendama, et nad hea meelega oma pintslit armastasiwad rahwaluule pilli walmistades pruukida. Nii walmistasiwad nad Kalewile aeglasti Linda teiseks pooleks, kes aga wähemalt nime poolest jawnistel jalgadel seisab. Kalewi naesest, Kalewi neitsist teatatakse tõesti kõneleba, aga et selle naese nimi just Linda olnud, see tarkus näha selleaegse õpetatud meeste kodu wälja hantud olemat.

Dr. Schulz tunneb 4 Soome Kalewi poja nime asemel ainult ühe nime : Soini. Tme, et ta Hiisi Kalewi pojaks Soomlaste wiisi ei nimetanad. Hiis on ju meil tuttav, tõsi, küll mitte enam inimesena, waid pühana paigana. Wõi hirmutas muudetud tähendus Dr. Schulzi Hiit Kalewi pojaks nimetamast? Kes teab. Siig kangel ei seis waim Hiisi wõi Kalewi poeg Hiisi metsajalgust lahust. Miks peeti hiit pühaks? Seft, et seal üks olemus elas, keda austati, — nii seletatakse tawalisesti.

Olemus metsajalgus ei pruukinud sugugi püha olla, waid wõis koguni wasta olla kuri olla. Ülepea auustati wanal ajal kurja olemist enam kui head. Head peeti ju iseenesest heaks ega arwatud tema auustamist iseäranis tarwilikuks. Hoopis teine lugu oli selle wasta kurja olemisega. Tema poolt wõidi igal filmapilgul kurjategemist karta. Et ta kurja ei teeks, pidi teda lepitadama, auustadama. Ütleme, kui Hiis elas metsatukas, siis pidi niisugust metsatukka otse pühaks peetama, et mingi asi Hiie rahu ei rikuks. Hiiele pidi peale selle ohwerdama mõnesugusid andeid, mis Hiie meele annete tooja wasta heakspidi tegema. Hiis kadus metsatukast, aga ta teenistus jäi alale. Nja jooksul unus Hiis ikka enam rahwa meelest, aga Hiie elukohta nimetati edasi endise asuja nimega.

Braegusel ajal ei tea meie rahwas Hiie nimelisest

kurjast olemisest midagi, waid tunneb ainult Hiie elupaika. Küll aga leiame näpunäiteid hiie neitsite, hiie koerte jne. kohta. Hiie neitsite loomu kohta ei ole ma rahwasuust midagi iseäralikku teada saanud. Hiie koeri nähafe rahwas iseäranis kurjadeks pidawat. Seda paremini on mälestused Hiie halwast loomust endid Soomes alal hoidnud. Et Eesti ja Soome mütolgia ühele teisele lätt annawad, wõime julgesti otsuse teha, et meie esiwanemad kurja loomuga Hiit niisama tunnud nagu soomlased ja et meil ainult Hiie elukohta auustamine alale jäänud.

Oleks Dr. Schulz tunnistanud, et ühe Kalewi poja nimi Hiis olnud, ma oleksin seda ennemini uskunud, kui et ühe nimi Soini olnud. Ma ei salga, et ma Soinitti usun ühe Kalewi poja nime olevat, ei usu aga, et rahwas seda Dr. Schulzi ajal enam tundis. Nimi Hiis oli Schulzigi ajal rahwale enam tuntud kui Soini. Dr. Schulz aga ei nimetanud lahku minewa tähenduse pärast Hiie nime Kalewi poegade nimele hulgas.

Tõsi on, peale Dr. Schulzi nimetab Soinit weel Dr. Fählmann. Wiimane on aga Soinist Sohni teinud. Fählmanni nõjale toetab ennast Kreuzwaldki. Wiimne ütleb : ¹⁾

Paugutie pajataffe
 Sohni nime rahwa suusja.
 Wiimse wõsufese kohta,
 Eht küll suurem Eesti sugu
 Täna päewal tema kohta
 Muud ei oska nimetä mõiäta,
 Ihenimeks ilmutada
 Kui et igal kuulutusel
 Kalewipoega nimetab !

---

1) Kalewipoeg II. 65—73.

Nagu need salmid tunnistawad, on nad Kreuzwalbi oma sülest wälja woolanud. Kreuzwald nimetab, et rahwas Kalewi nooremata poega Sohni nimega nimetab, aga nagu näha, pole Sohni nimi teda waimustada jõudnud. Ilma pikemata linnipidamiseta läheb ta sest nimest mööda. Ta jätab Kalewi poja ennem päris ilma nimeta kui et talle Sohni nimeks annab. See nimi kõlab Kreuzwalbi kõrwus liig wõerast kui et ta teda rohkem tahaks tarwitada. Hiljemini on weel Pekk kuulutanud,¹⁾ et ta Põltsamaa kihelkunnas seda nime, õigem Sooni nime kuulnud, aga kõige selle peale waatamata ei ole Soini, Sohni ja Sooni tänini Eesti kirjanduses rohkem tähelepanemist leidnud.

Kui nüüd Soini, Sooni nimi tuules heljuwaks helmeks tuleb arwata, näitab meie Kalewipoeg päris ilma nimeta jääwat. Ei wõi me ju Kalewipoega päris nimeks lugeda, waid see nimi ütleb ainult, kelle poeg ta olnud, nagu ütlesime sepa poeg, Saani poeg jne. Kas meie rahwas soomlaste wiisi mingisugust nime Kalewipojale ei annud? Praegu ilmub Kalewipoeg küll ilma oma nimeta, aga minu arwates mitte esiwanemate ajal.

Nime kannab Kalewi poeg wäga tihti Soomes, nime Kullerwo. Kullerwoft üteldakse, et ta Kalewa (Kalewan) poeg olnud. See Kalewi poeg rebib warsti pärast sündimist mähkmed puruks, müüakse sepale orjaks, tapab sepal naese ja teeb ülepea tegusid, mis elawalt meie Kalewipoja tegusid meelde tuletawad.

Kõige wanemad laulud nimetawad kangelast alati Kalewi pojaks, hiljemini on iaga Kalewi pojale nimi Kullerwo juurde lisatud. Wimalast nime kannab Kalewi poeg näitusel alati Kalewalas. Nime ennast arwa-

---

1) Blumberg. Quellen und Realien des Kalewipoeg, lk. 16.

wad Soome õpetatud mehed sest tulewad, et Kullerwo pasuna puhumise kohta üteldakse:

Kullerwoipi kantaallas

= puhub, trallib nõmmel, otse niisama nagu Kalewipojast üteldakse:

Tutulutu, tutulutu!

Hüüdis Kalewite sarwi. ¹⁾

Läheb soomlaste Kalewi poeg mõnes tükis ka Eesti Kalewipojast lahku, jeda enam, et ta nagu Julius Krohn näitab ²⁾ neljast iseseiswast laulust kokku on pandud, (nimelt Kalewi poja kättemaksmine, sõtta minek, surma sõnumid ja öe häbistamine), annawad mõlemad ometi ühele teisele wennaskätt. Trükitud Kalewalas on Lönnrot aineid teistiti korraldanud ja Kalewi poja enam tagasi lastnud astuda. Muidugi tarwitab Lönnrot Kalewa asemel hea meelega Kalerwo nime. Ülepea ei puudu eestlastel midagi meie Kullerwo ainetest, ütleb Julis Krohn, ehk küll ained ise üsna teist wiisi ühte on liidetud. Viitmise aga on ju meistrid Kreutzwald ja Lönnrot, nagu teame, ette wõtnud. „Kalewipoeg ja Kalewipoika, ütleb Dr. R. Grotenfelt ³⁾ on esialgselt sama Eesti-Soome kangelane, nagu nimigi tunnistab. Mitmest näpunäitest selgib, et Kalewipoja lugu esiotja Kullerwo jutustusele palju ligidamal seisib ja praegu igas tükis niisamaugused juhtumisi sisaldab kui see, nii et need praegusest lahkuminemisest hoolimata ometi ühiseft hallikast on süündinud.“

---

1) Kalewipoeg, XX, 73—74.

2) Suomal. Kirjallisuuden Historia, 519—534.

3) Hermanarik ja Kullerwo, lht. 8.

Õsiotja ilmus Kalewi poeg (Kalewanpoika) siis Soome-
meşgi ilma nimeta nagu meil praegu ja alles hilje-
mini lişati talle nimi Kullerwo juurde. Millal see
nime andmine sündis, on raske määrata, igapidi piab
~~seele~~ nimetegi nooremate rahwalaulude iga andma.

Urwa tuleb Eesti rahwalauludes Kalewipoja nimi
ette, wähe kõnelewad rahwalaulud Kalewipojast. Mõ-
ned neist wähestest rahwalauludest tunnewad ometi
Kalewipoja nimegi. Nii loeme :

Oh Kuller, Kalewipoega,
Kaller-naat oli naese poega !

Õht teisel jälle :

Kuller, Kalewipoega,
Kaller, nägus naesepoega ! ¹⁾

Seega leiame Eesti rahwalauludes sellesama nime,
nime, kellega Soome rahwalaulud Kalewipoega nime-
tawad, Kullerwo = Kuller. Eesti rahwalauludes on
lõpp wo ära kadunud ja ainult sõna esimene pool
K u l l e r järele jäänud.

Ma olen julge selle peale, et nüüd kohe wasta-
rääkimist leian. Ma olen ennast eksiteele lastnud wiia.
Kuller ei ole mingisugune Eesti nimigi, waid wääne
wõerateeli sõnast „Kurir.“ Kiirkästjalgu, kuririsiid
kutsub rahwas nüüdki weel kulleriks. Seega oleks
nimi „Kuller“ siis wõerastelt rahwastelt lainatud ja
tähendaks seda, et selle kandja kange olnud edasi
fihutama.

Ma ei wõi seda jalata, et Kulleri nimi rahwa juus
leiduwa sõnaga ühenduses wõiks seista. Ühtlasi pian
ometi tähendama, et meil palju wanem sõna „kuller“
leidub, selle kuririga midagi tegemist ei ole. See

---

1) Dr. Weske, Raikwerest 1, 2.

wana sõna ilmub meile sõnas „kullerkupp.“ Nagu tuttav, tähendab kullerkupp üht lille = Trollius europäus, Soome keeli fulleri, fullero. Kullerkupp tuletab liig elavalt Rootsi kulle = kungas meelde, niisama kokkuseatud sõnu fullersten, fullerstol jne. Seega ei jää oletamine kaugese, et meie kullerkupp Rootsiist on lainatud.

Waatame, kust küljest waatame, ikka näitab Kulleri sõnal võeras maik juures olevat, s. o. nagu oleks nimi Kuller võerastelt saadud. Aga tuletagem meelde: võerast maiku ei avalda mitte ainult Kuller, vaid suurem jagu õpetatud mehi tahavad ju Kalewigi võeraks lainatud nimeks teha, nii koduselt see meile ka kõlagu.

Lõpeks pian veel tähendama, et Soomes Soini ja Kullerwo tegewust tihti ühte sulatatakse. Korra ilmub juhtumises Soini, teises kohas samas juhtumises jälle Kullerwo. Kõnelegu Soome wanad jutud küll kahest Kalewi pojast, Soinist ja Kullerwoist, ei oska nad nende wahel ometi wahet teha, nii et mõlemad, Soini ja Kullerwo, otse üheks kokku sulawad. Tawalisesti kannab see Kalewi poeg Kullerwo nime ja selle nime, Kulleri nime juurde võime megi jääda, kui oma päris Kalewipojale nime tahame anda.

Nime andmist läheb aga mõnigi kord tarwis. Enne tähendasin juba, et lugulaul Kalewipoeg kõneleb, kuidas Linda mõnda kanget poega kaswatanud. Edasi minnes lisab lugulaul juurde. 2)

Poegist taadi elu õhtul
Kaksi alles kodu kaswid,
Kaks kui herne kaunakesta.
Teised olid tuule juhil,
Dinnu teede tähendusel
Võeramaale rada võtnud.

---

2) Kalewipoeg II, 29 jne.

Mii teab Kreuzwald, kuna rahwas selle kohta midagi ei tea pajatada, kõige vähemalt enam meie päivil. Meile kahеле kodu jäänud Kalewi pojale sünnib pärast isa surma kolmas meie Kalewipoja nime all tuntud poeg juurde. Misjuguft nime need kaks wänemat wenda kannud, sest waikib niihästi Kreuzwald kui rahwasuu. Et nad Soomes tuntud nimesid Riikawanskoinen ja Vietiöinen kannud, wõime waewalt uskuda, sest et need nimesed meie kõrwus liig wõeralt kõlawad.

Kalewi kolmest pojast teab Kreuzwald edasi kõneleda, kui neid jahi peale saadab. ¹⁾ Karu oli karjas käinud; tarwis karule kurja kätte tasuda. Wennad lähewad kolmekesi karu taga ajama. Wõtawad kolm koera: irmi, armi ja mustusese kaasa. Koerad karu kallale, murdsiwad karu ära.

Edasi minnes juhtus wendadele põder wasta. Koerad murdsiwad põdra. Põdra järele metsihärja. Laanes sattusiwad hundi karjaga kokku. Koerad murdsiwad huntisid tosinate kaupa ära, huntide järele rebasseid, rebaste järele jäneseid. Siis alles sammusiwad wennad koju poole.

Kolme koera, irmi, armi ja mustu tunnewad meie rahwa laulud väga hästi. Et aga kolm Kalewi poega nimetatud koertega metsa kaasa läinud, sest ei tea rahwalaulud midagi. Slegi Kalewipoega ennast ei tunne nad ühenduses irmiga, arniga ja mustusega. Palju enam astub siingi maailma „mina“ platsi.

Olin enne noori meesi,
Oli mul kolm koera ka,
Üks oli irmi, teine armi,
Kolmas muru musta koera. ²⁾

---

1) Kalewipoeg III, 42—166.

2) M. Siebenberg Hiust, nr. 656.

Maailma „mina“ läheb siis kolme koeraga ja hi peale, kus juures need kolm koera sugugi nii vägewaid tükkisid ära ei tee nagu Kreuzwald neid laseb teha. Armi kannab wahel arwi nime, aga nagu näha, on arwi armist wäanetud, sest armi sünnib palju parem irmiga ühte. Mustu wõi mustusele ajemele astub tihti must koer. Igapidi ei tähenda wäike nimele muutus palju, peaaegu jääb alati siis.

Uga pöörgem kolme wenna juurde tagasi.

Kõhke jahisaagiga sammuvad wennad koju. Koju jõudes näewad wennad imestledes, et kodu täielik wai kus walitseb. Nad hüüawad ja hüüawad, kõwersilm kostis wasta, aga mitte ema. Waatawad tua ja õue läbi, ei ema jälge kufagilgi. Wiimaks lähewad kauge male otsima. Üks wainule, teine koplisse, kolmas mere kaldale. Ei leitud jälgi koplilt, ei wainult, ainult mererand tunnistas, kuhu ema kadunud.

Wanemad wennad lähewad sööma ja puhkama, arwates, et magades hea nõuu tuleb. Noorem wend selle wasta ei leia rahu. Läheb uuesti ema jälgi otsima ja jõuab otsides Soome, kus enesele tubli mõõga, aga mõõgaga ühtlasi sepa wande saab. ¹⁾ Koju tulles leiab wennad eest, kes noorema wenna Soomes käimise ajal ka ema jälgi otsinud. Nüüd hakkawad kõik kolmekesi ema otsimise lugu jutustama.

Wanem wend jutustab, et tal tinane, wäskne, hõbedane ja kuldne neiu wasta tulnud. Kõige nende käest küsinud ema taga. Alles kuldne neiu juhatanud lihase neiu juurde, kes aga „koduksana“ otsija kofilasets pidanud, kuni see seletanud, et kosja mõtted temale iisna wõerad olla.

Teine wend pajatab, kuida ta saunarahwalt, huntidelt, karult ja kält ema taga küsinud. Kõige juha-

---

1) K o d u p o o l i t : Saare neiu, Soome sepp.

tanud neiude juurde. Neiud pidanud teda niisama nagu wanemat wenda kosilaseks, kuni ta nende silmad asjaloo poolest awanud.

Kõige wiimaks kõneleb noorem wend oma juhtumisi Soome teekunnal. Nüüd kuulewad wanemadki wennad, et neil eide ülesleidmise lootus lõpenud.

Kalewi poegade ema otsimisest ei ole ma rahwaluules jälgesid leidnud. Metallist neiušid tunneb rahwaluule väga hästi, nii näituseks walmistab sepp enesele kuldse neiu, aga tavalisest ei kõnele kuldne neiu ega saada mingisugust kasu. Kreuzwaldi ette toodud kuldne neiu selle wasta jutustab nagu tawaline inimene, aga Kalewipoega ei saada ta ometi sihile küll aga eksi teele. Lõpp, neiude sekka juhtumine ja kosilaseks arwamine kannab ju selgemaid rahwaluule märkiseid eneses. Seesama ütlus maksab teisege wenna jutustuse lõpu kohta.

Ena kaotusest aru saades teewad wennad otsuseks liisu läbi ära määrata, kes isa asemele kuningaks piab saama. Parajat õnnelikumise paika otsides jõuawad nad jälle ühte talusse, kus peremees neid kosilasteks piab. Kui ka wennad wasta waidlewad, ei usuta nende juttu: neiud kutsutakse tuast wälja endid wõerastele näitama. Nii nägusaid riideid ja ilusaid ehteid need ka kandsiwad, ei jõudnud need ometi wendade südameid sütitada. Ütelgu ka R. J. Peterson Kalewipoja kohta, et ta suur naesterahwaste tagakiusaja olnud ja tunnistagu Saare neiu lugu Petersoni ütlust tõeks, wendadele pakutud möršjaid põlgas noorem wend kohe ära. Ei nad wiibigi kauem seal, edasi ruttawad nad ootawate möršjate peale waatamata, kus juures Kalewi poeg Kuller lausub: ¹⁾

---

1) Kalewi poeg, VIII, 202—206.

Kalewite kodukanad
Needap alles kašwamata!
Ei meist kolmest kofilasi
Teie talusse ei tõuse

Lõune poole rännates jõuawad Kalewi pojad kõrgete kallastega kena järwe äärde. Wanem wend warsti arwama, et siin paras liisuwõtmise koht leidub. Kohe korjatakse kolm liisukiwi, sellega wennad oma osawust wiskamises üles pidiwad näitama. Kelle kiwi üle laia järwe teistest kaugemale pidi langema, see pidi kodumaale walitsejaks isa asemele saama.

Wanem wend arwama, et tema kohus kõige esiti wiskata. Wiskab. Kiwi langeb teine poole järwe äärde wette ja kaob wette.

Wanema wenna asemele astub keskmine wend. Wiskab niisama. Kiwi langeb kaugemale kui wanema wenna kiwi: ¹⁾

Kufus järwe kalda äärde,
Wee ja kuiwa keskelle,
Pool jäi kiwist wette maetud,
Pool weel filma paistewale.

Nüüd kord noorema poja käes. Noorem wend wiskab. Kiwi kufub teisele poole kaldale kuiwale maale maha. Noorem wend seega wõitnud.

Wanem wend kutsub teisi ometi waatama, kuhu kiwid kufunud. Lähewad. Lähewad aga otse teed, nimelt läbi järwe. Ei kartnud järwe sügawust sügugi.

Keset järwe kandis wesi
Kalewi poegil kintsuni. ²⁾

---

1) Kalewipoeg VIII, 368—372.

2) Kalewipoeg VIII, 470—471

Misfugusest järwest nad läbi sammusiwad ja misfuguse järwe ääres nad ülepea wõidu wiskasiwad, seda lugulaul selgesti ei ütle, tähendab aga kätte, et see Saadjärw Äksi kihelkunnas piab olema.¹⁾ Saadjärwele annab rahwas omalt poolt tuge. Sest rahwas teab Saadjärwe ääres praegu auel seda kiwi näidata, mis noorem wend sinna wisanud ja näitab neid sõrme jälgigi, mis wiskamisest kiwile külge jäänud.

Et Saadjärw madalamate lompide kilda ei lange, wõime arwata, misfugused mehed Kalewi pojad pididwad olema, kui neile wesi järwest läbi sammudes ainult kintsudeni ulatas. Me piame oletama, et kui wanemad wannad jõu poolest ka nooremast natuke maha jäiwad, nad suurusel poolest sellega ometi ühte laskiwad.

Nähes, et noorema wenna kiwi kõige kaugemale ulatanud, mõistawad teised, et noorem wend isa tahtmist mööda seda wiisi isa asemele walitsejaks piab saama. Wanem wend räägib weel, et nooremat järwe weega kuningaks tuleks lasta, aga kas seda tempu ette wõetud, sellest waikib lugulaul. Palju enam kuulutawad wanemad wannad kõhe, et neil tahtmine wõerale maale minna õnne otsima. Ilma et noorem neid pikemalt tagasi hoiaks, jätawad wanemad wannad jumalaga ja — kaowad. Kuhu nad läinud, seda lugulaul ei kuuluta. Meile on nad igapidi sest filmapiigust saadik surnud. Minult noorem wend Kalewipoeg-Kuller jääb edasi elama ja wägewaid töõsid tegema.

Hämaraid jälgigi Kalewi poegade wõidu wiskamisest näha ke rahwaluules leiduwat. Kalewipoja Kulleri kiwi wiskamist kuuleme õieti sagedasti. Tihti wiskab ta üsna üksi, tihti mõne wastasega. Wendade wiskamisest rahwaluule tawalisesti ei räägi, niisama wäha kui sest, et wiskamine niisuurit tagajärge awaldanud

---

1) Kalewipoeg VIII, 235—245.

f. o. noorema wenna isa asemele walitsejaks teinud. Igapidi pian mina tunnistama, et Kalewi noorema poja walitsejaks saamine wiskamise tagajärjel nõrkadel jalgadel seisab.

Kui ometi lugulaulu ütlused seisma jätame ja neid tõesti rahwa omaks tunnistame, näitab see wiskamine, kui palju rõhku meie esiwanemad jõu peale paniwad. Toores jõud piab otsust tegema. Spartas anti muiste jõu kõrwal weel mõnele muule omadusele wäärtust, lugulaul näitab selle wasta jõu jumalustamist ta täies ehtes. Ühekülgsiks saaksime ometi, kui ainult jõu jumalustamist esiwanemate tööks lueksime. Ei, sedasama püüet awaldata meile muudegi rahwaste mütologia. Hiind astuwad igal pool platsi ja püüawad toore jõuga elu ülesandeid korraldada. Tarkus piab jõu eest taganema ja selle taganemise tagajärjel toores jõud tihti rohket waluraha maksma.

Kalewi pojad kaowad ajajooksul, ainult üks jääb edasi elama, kuni korra sellegi tunnid loetud on. Selle ühe kohta on rahwaluule ometi rohkem mälestusi alal hoidnud kui muude poegade kohta. Muud on mälestuses ikka kaugemale taha poole jõudnud, nende tööd ja teod ikka enam ära ununud. Ainult noorem poeg on oma mälestusi kõige rohkem jõudnud alal hoida, seda enam, et need mälestused rahwale armsaks ja kalliks saanud.

Kullamaa.

Mina ostsın mullamaa,
Aga leidsın kullamaa.
Ei ma leidnud Klondikeest
Ega Kalifornia weest,
Ei mull' kulda an'd Transwaal
Ega Siber ehk Uraal.
Leidsın kulla ligemalt,
Leidsın kodu külle alt.

Leid sin kulla kodumaalt,
Leidsın kodu külle alt.
Kes on kuulnud ennemalt :
Kulda leitud Gestimaalt ?
Konna karpa Gesti wees,
Kruusi, liiwa mägedes.
Ise kuulus Kullamaa
Gestis ilma kullata !

Mina ostfin mullamaa,
Aga leidfin kullamaa :
Lätsfin põldu harima,
Tuld sain lööma labida
Ute ägas mulla sees,
Uder auras kiindja ees.
Paisus põld ja paisus muld
Tundes tehtud tööde tuld.

Leidfin kulla kodumaalt,
Leidfin kodu külle alt.
Sigikülwist nurmele
Kaswis wili kullane,
Wilja otšas kuldsed pead,
Kuldsed pead ja täied read.
Wili wakka warises,
Wakast kulda wälja tees.

Uputus Tallinnas.

Uputus Tallinnas.

Hall wanamees:

Kas Tallinn juba walmis?

Tallinnalased:

Ei Tallinn iial walmis saa,

Kas ehitagu kogu maa:

Üks ehitab ja teine laotab,

Üks alust teeb ja teine kaotab.

Ummu igatsesime Tallinna elama päästa. Parajad kohta polnud aga leida ja sellepärast pidime maal edasi elama. Wiimati juhtus mul ometi korda minema Tallinnas sündlikku kohta saada.

Ei nüüd muud kui maalt linna kolima. Kolimisega algaswad meil aga esimesed linna elu äpardused. Koha sain küll, aga mitte priikorteri. Korteri pidime ise hüürima. Kes hüüriksine olnud, teab, kui palju hea korteri leidmisega tegemist.

Päewa otja läisin mööda Tallinna uulitsaid ümber, aga sündlikku korteri ma ometi ei leidnud. Wäsisin otsimisest. Jätsin otsimise teise poole hooletaks. Arwasin: Tema oskab weel paremini hea ja halwa korteri wahel wahet teha kui mina.

Tundsin mina juba linna elu wähe, tundis mu teine pool seda weel vähem. Ei olnud enne ialgi

weel Minnas elamib. Teinepool e Manud sellepärast niipea linna korterite warju pooli ära tunda.

Minu teinepool läks otsima. Enne minekut tuletasin talle weel hoolega meelde: „Waata, et korter kuu ja puhas ja kuula järele, kas naabrid samas majas auusad inimesed on!“

Teinepool naeratas ja wastas: „Küll tean isegi, mis tarwis tähele panna!“

Ütles ja läks.

Nagu näha, naeratas talle enam õnne wastu kui mulle.

Baari tunni pärast tuli juba teinepool tagasi. Nägu hiilgas enesel rõõmust, nagu oleks naela kompwekka saanud. Hüüdis kohe rõõmuga: „Korter käes!“

Elise juhtumise peale oli mulle palju Tooma waimu südamesse tekinud. Ei tahtnud teisepoole rõõmu sõnumit uskuda.

„Ära tühja räägi!“ ütlesin warsti. „Mina jooksin terve päewa ümber, ei leiduud midagi ja sinul juba tunniga korter kaubeldud!“

Rõõm ei lahkunud ometi teisepoole näolt. Teinepool kohe hüüdma: „Kui ei usu, tule vaatama!“

Ei uskunud tõesti. Läksin vaatama.

Ei aita, hakka uskuma. Naene oli Tõnismäelt tõesti kena korteri leidnud. Korter täitis meie nõudmisi: kaks kena tuba köögiga maja alumisel korral hoowi peal. Tuad kõrged, kuuwad, puhtad. Mis muud kui kiida naist osawa otsimise eest.

Maaksin kuu eest korteri hüüri kohe ette ära. Ei nüüd muud koli sisse.

Waatama minemast tagasi sammudes küsisin teiselt poolelt: „Aga misjugused inimesed meie uue korteri naabrid piakfiwad olema?“

„Seda ei tulnud mul meelde küsida!“ vastas teinepool. „Mis neist nii palju lugu! Beaaasi, kui meie oma korter kõlblis on!“

Selle vastusega ei olnud ma sugugi nõuus. Olin enne mõnda korda kuulnud, et linnas sama maja elanikud tihti tülitsevad.

„Aga kui meie riukukkede eht joodikute pesasse oleme sattunud!“ õhkasin ma.

„Pole wiga midagi!“ ütles teinepool naerdes wasta. „Kui me ise naabritest eemale hoiame, mis nad meile siis ikka wõiwad teha!“

Pool tahtmata jäin minagi wiimaks teisepoole arwamist uskuma: mis wõiwad naabrid meile teha, kui endid neist hästi eemale hoiame.

Baar päewa hiljemini elasime juba omas uues korteris.

Korteri kolides hakkasin kuulama, misjuguised naabrid meil on. Kuulsin: just meie kohal teisel korral asuda abielupaar, kellest mees ja naene mõlemad alkoholi kangesti armastada.

„Eks ma ütelnud, et tarwis ette waadata!“ tähendasin teiselepoole. „Nüüd oleme just joodikud omale kaela saanud!“

Teinepool kohe trööstima: „Ära karda midagi! Kui me endid nendega ei tutwusta, mis nad meile siis ikka wiga wõiwad teha!“

Baar nädalat läts ilusasti mööda.

Me olime korteriga üsna rahul. Baar korda kuulsi meid küll teiselt korralt kanged kära, aga suuremat see meid ometigi ei seganud. Mõtlesime: kui pahemat ei tule, wõime ses korteris wäga ilusasti elada.

Seal juhtus aga midagi, mis meie korteri hoopis teise walguksesse jaatis.

Augusti lõpul olime Tallinna asunud.

Nagu tuttau, on septembri kuu enamiski sajurikas.

Ühel õhtul hakkas jälle sadama. Ennegi oli ju mitu korda sadanud, aga meie ei pannud sadu tähele. Niisama wähe hoolisime seekord sajust.

Magamaminemise aeg jõudis kätte.

Seitsime puhkama. Wihma wäljas ühtelugu maha. Kuulsime selgesti, kuidas wihm wasta akent lõi. Aga mis me sellest hoolisime! Me olime ju ulu all. Ega wihm meid kätte saanud!

Kustutasime tuled, uinufime magama.

Ei tea, kui kaua me magasime, kui äkisti tundsin, et minu külge puuduti. Arkasin üles. Enne weel kui mahti sain küsida, tundsin, et mulle wett pähä tilgub.

„Mis see on?“ küsisin ma kohunult woodi istuma tõustes.

„Mis see on? pidin küsima!“ ütles mu teine pool niisama kohkunud äälega!

„Mulle tilgub wett pähä!“ ütlesin ma.

„Mulle niisama!“ wastas mu teinepool. „Ei tilgu üksi päha, waid ka mujale! Kõik woodi juba wett täis!“

Katsum kähuga. Öige: woodi tekk juba üsna märg. Ja wett tilgub ühte lugu juurde. Mis see tähendas? Kust see wesi tuli?

„Pane ruttu küünal põlema!“ käskis teinepool. Tarwis waadata, mis sündinud!“

Wõtan tikud, tahan põlema süütada: märjad. Tee nüüd, mis teed! Tuld üles ei saa. Wett aga woollab ühte lugu meile kaela.

Kargan woodist wälja. Põrand päris märg.

„Kuule, tuppagi tilgub wett!“ hüüab teinepool teki alt.

„Mis seal enam kuulda!“ õhkan wasta. „Tunnen wäga hästi, kuidas wett mulle enesele kaela sajab!“

„Tahan riided selga panna. Mis ja paned : riided märjad ! Siiski mis teha ! Kuhu ja ilma riideta lähed ! Ega ju woodisse ära wõi upuda ! Teinepool tõmmab küll teki woodis üle pea, aga kaebab kõhe, et wesi tekist läbi kallale tungib.

Panen enesele märjad riided selga. Tunnen : wett sajab ühte lugu kaela. Koban pimedas tuas käsitsi : tõit kohad märjad. Ühte lugu tilgub wett laest alla !

Kuhu nurka ka warju lähen otsima, igal pool seesama lugu. Ega koht märg ees, igas kohas sajab wett kaela !

Mis oli sündinud ?

„Kas me ehk und ei näe ?“ ütlesin tahtmataalt naljatades teiselepoole, ehk küll õiget tahtmist sugugi polnud nalja teha.

„Mis unenägumine see enam on, kui woodisse juba ära upu !“ õhkab teinepool ja ronib woodist teki alt wälja. Wesi oli ju teki läbi leotanud.

Lootes mujalt paremat warjupaika leida, eksis mu teinepool ometi. Woodist wälja tulles sattus ta just nagu räästa alla.

„Üh, põrandal on ju üsna wesi ja uut tuleb laest juurde. Me upume !“ hakkas mu teine pool woodist wälja tulles hädaldama.

„Ei weel !“ ütlesin ma külmawereliselt teistpoolt waigistades, ehk ma küll sugugi ei teadnud, mis sugune ots niisugusel juhtumisel pidi tulema.

Teinepool tahtis woodisse tagasi minna. Leidis woodi ometi ju nii märja olemat, et paremaks armas põrandale seisma jääda.

„Mis on sündinud ? Mis see tähendab ?“ õhkas mu teinepool.

„Mis muud kui et Ülemiste järw Tallinna tahab ära uputada. Su wist Tallinn wiimaks walmis saanud !“ ütlesin omalt poolt wõllanalja teha katjudes.

„Mis ja tühja lobised!“ vastas teinepool paha-
selt. „Kui Ülemiste järw hakkaks Tallinna uputama,
tuleks wesi alt, aga mitte ülewalt!“

Niisuguse julge tõendamise wasta ei julenud ma
enam rääkida.

Wähe ajal oli minu teinepool eneselegi märjad
riided selga pannud. Püüdis nüüd pimeas uputuse
eest põgeneda, aga kuhu iganes läks, igal pool sadas
wett wõi wihma kaela. Tuli minu juurde, arwas seal
parema olewat, aga ühesugune wihm igal pool.

„Kui ometi tuld saaks!“ hakkas teinepool jällegi
õhkama. „Nüüd upu kas pimeasje tuppä ära!“

„Kust tuld wõtta, kui wesi tikud ära liotanud!“
wastasin omalt poolt.

„Aga kas kõögist pliidi alt ei saa tuld?“ sõhwas
mu teinepool sekka.

Tõesti, mul tark teinepool, seda pian tunnis-
tama. Mul ei tulnud pliidualust meeldegi. Nüüd
juhtis ta mu tähelepanemise pliidualuse peale. Sealst
wõis wististi weel kustumatat süü leida.

Lätsin kohe kõõki pliidi äärde pliidi alt süü otsima.
Aga mis ja otsid! Kõõk niisama märg nagu tubagi.
Tuhkki pliidi suus märg.

„See on ju hirmus!“ hakkas mu teinepool
hädaldama! „Niisugust lugu pole me maal iialgi
weel näinud!“

„Ei ole!“ kostsin otsides wahese.

„See ei wõi midagi muu olla kui paha korteri
süü!“ hakkas mu teinepool oma mõttetarkuses nüüd
arwama. „Nad tahawad linnas palju hüüri saada,
ehitawad halwad korterid ja seal on nüüd halwade
korterite tagajärg! Wiimane kui wihmatisf sajab
katusest läbi ja laest läbi tuppä! Kuule ometi, kudas
ikka weel wihma sajab!“

Ruulasin. Tõesti pekkis vihm veelgi wasta afna ruutusid nagu mägama minemise ajal. Minagi pidin tahmata uskuma hakkama, et mu teiselepoolel õigus. Wiist sadas vihma tõesti katusest ja laest läbi meie kaela.

Siiski pani üks nähtus mind kahtlema.

Augusti lõpul sadas korra tanget kõue vihma. Siis ei tulnud meie tülkagi laest läbi tuppa. „Miks nüüd siis sajab?“ tähendasin teiselepoolele.

„See on kerge mõista!“ wastas mu teinepool.
„See sadu ei kestnud kaua ega jõudnud jellepärast laest ega katusest läbi tungida. Täname sadu selle wastu kestab palju kauem.“

Minu teiselepoolel nähti ometi õigus olevat.

Tema seletuse ajal siiblisin jügawamas kuiwas tuihas edasi. Alkisti punktus mulle tuline süü piosse.

„Maa! Maa!“ hüüdsin rõõmuga sütt kätte saades.

„Mis sa räägid?“ küsis mu teinepool imestledes.

„Mõtlesin enese Kolumbuse olevat!“ ütlesin uuesti wõllanalja tehes. „Arwasin enese weeteekunna järele maad leidnud, kui süie leidsin!“

„Sumalale tänu! Seda wiisi saame ehk wiimaks tule tuppa!“ ütles mu teinepool minu rõõmusõnumit kuuldes.

Siiski süü poole veel tuli, — seda pidin nüüdki tundma saama. Laksin küünalt wõtma: küünal määrg, taht ei hakka põlema! Teen lambiga proowi. See sama lugu. Lambi taht weest määrg, ei hakka põlema.

Hea nõuu kallid! Tuld üles ei saa, ehk küll süü kõige wähemalt kääs.

Tulesaamisega oli tarwis rutata. Süü ei olnud kuigi suur. Sütt õhutades kahanes süü ifka enam. Sai süü otsa, lõpetas wiimane tulesaamise lootus.

Wiimases hädas tuli mu teinepool hea nõuuga jälle appi.

Pliidi kohal oli kumm. See kumm hoidis suurema jao pliiti kuiwa. Kummi aluse ääre peale oli mu teinepool õhtul küünla otsakese jätnud. See küünla otsake tuli mu teiselpoolele nüüd meelde.

„Vaata, otsi kummi äärel piab küünla ots olema! Õhtul jätsin sinna!“ hüüdis mu teinepool niisamasuguse wõidu rõõmuga, nagu ma ise natukeses aja eest koldest tulist sütt leides.

Hakkasin käega kabama. Leidasingi küünla otsa. Ennä õnne: päris kuiw üsna. Nüüd oli ometigi lootust tuld saada.

Katsusin kummi all küünalt süega põlema sütitada. Kummi all juhtus peerupilbas olema. Selle abil läks mul wiimaks korda küünalt põlema panna.

Baatasime nüüd teiselpoolega kõõki: Igal pool tilgub lagi wett. Wõi mis ta tilgub: wäga mitmest kohast jookseb wesi laest nagu rennist. Kõõgi põrandal mitu tolli wett. Wesi woolab ukse alt wälja kotta.

Läksime küünla otsaga tuppa. Minekuga oli waewa küll, sest laest maha woolaw wesi tahtis küünalt wägisi ära kustutada. Leidsime wiimaks hea nõuu: wõtsime taldriku, hoidsime kummuli küünla kohal. Seda wiisi sadas wesi taldriku peale ega kustutanud küünalt ära.

Tuad niisama wett täis nagu kõõk. Tubadegi põrandal oli ju mitu tolli wett. Kõik asjad tuas läbi märjad. Näitas ometi, nagu saaks tualaest vähem wett sisse kui kõõgi laest. Kõõgi laest sadaw wesi tuletas elawalt kõue wihma meelde.

Ruhu minna? Naabrite juurde? Ega nendegi juures paremat lugu wõinud olla. Teistesse majadesse? Jah, seal ehk wõis küll ulualust ja warju wihma wasta leida, aga õõajal? Tuttawaid meil weel ei olnud. Pealegi magasiwad kõik inimesed.

Ei aidanud muu kui kannata ! Seisa wihma käes ja lase enesele kaela sadada !

Kaela sadada lasta puudus meil aga tahtmine ! Nimetasin enne juba, et pliidipealne kuu seisis. Sinna tahtsime warjule põgeneda. Pliidil tahtsime istuda ja hirmu saju ülejäämist ootada.

Enne tahtsin weel wälja minna ja õues sadu waadata. Pimedas kotta minnes astusin sulinal wette. Kiiüinal jäi teiselepoolele tupp. Kojas sulinal wees käies sain warsti aru, et ühesugune lugu igal pool : latus sajab ühte wiisi läbi. Et mul kajas enam palju wett pähä ei sadanud, jeda ei tulnud mul meelde tähelepanna.

Uwasin kaja ukse õue, pistsin pea uksest wälja. Tuul kihutas mulle wihma wasta filmi. Silmapilguga märkasin, et ilm alles tõesti paha. Võin ukse jedamaid sinni ja sammusin pimedas tööti tagasi.

Röögis oli mu teinepool waheajal pliidi peale warjule pugunud ja istus hambaid lõgistades seal.

„Kudas lugu ilmaga ? Kas ei hakka sadu wiimaks üle jääma ?“ küsis mu teinepool kohe.

„Ei saa sugugi ülejäämisest aru. Sjab ühte soodu edasi. Siiski näitab minu meelest, nagu sajab õues palju peenemat wihma kui meil fiin tuas !“ seletasin ma.

Seda kuuldes sai mu teisepoole meel kohe rõõmsamaks. Hüüdis rõõmuga : „Siis hakkab sadu wist warsti üle jääma !“

Seda ülejäämist me röögis aga ei märganud. Meile sadas tõue wihma ühte soodu edasi.

Meie küünla ots kippus kustuma. Mis pidime pillases pimedas peale hakkama ? Tahtsin ometi wiimast abinõuu katsuda. Võin tuast lambi ja kolisin lambiga teisepoole kõrwale pliidi peale. Seal olin kõige vähemalt wihma eest warjatud.

Pliidi peal hakkasin lambiga uuesti proovi tegema. Keerasin lambi tahti, kaitsin põlemise tahi oli siis ja süütasin põlema. Seeford hakkaski lamp põlema. Nüüd oli mul ometi walguš majas, kui ka küünla ots kustus.

Siiamaale ei olnud mul ifka aega kellagi waadata. Waatafin nüüd. Kell natuke üle 5. Ligi tunni aega oli sadu kestnud. Kella waadates saime aru kätte, et nüüd homiku ometi tuleb. Ei lõpnud homikuga ka sadu, wõisime ometi kufagile mujale minna warju otsima.

Natukese aja istufime teifepoolega felftis pliidi peal, kui teifelpoolel aeg igawaks läks ja ta mind uuesti saatif õue ilma waatama. Lääfin pimebas nagu efimefe korra. Kojas fulifef wefi nagu enne jalgade all. Uft õue lahti tehes nägin aga, et weel uduwihma sadas.

Kõõmuga ruttafin tagafi teifelepoolesse kuulutama: „Wihm jääb üle!“

„Tänu Jumalale!“ hüüdis teinepool. Siis aga waatas üles lakke ja ütles: „Mis ta üle jääb! Waata lakke, päris kõue wihma fajab alles!“

Lugu tippus täeft mõifstatufeks minema. Dues uduwihm ja tuas woolab nagu uawarrest kõue wihma! Siiamaale olin teifepoolega felftis ufkunud, et wihma katuselt ja laeft läbi fajab, aga nüüd tippus fee ufk kaduma.

Konifin jälle pliidi peale teifepoole juurde ja ütlesin nalja tehes: „Dues wihm üle, meil fajab. See tähendab tõefti, et Ülemifte järw Tallinna ära tahab uputada!“

Teinepool fai pahafeks. „Ära tühja lobife. Wefi tuleb ju ülewelt! Olen feda ju enne ütelnud!“

Mina naerfin wastu: „Nii neh, kui Ülemifte

järwest tuleb, siis piab ju ülemest tulema. Seisab ju Ülemiste järw kõrgemal kui Tallinn!"

Teinepool ei wastanud midagi. Märkasin, et ta mu seletust wastuse wääriliseks ei arwanud. Öhtas ise sügawalt: „Miks ma ometi nii rumal olin ja niisuguse halwa korteri hüürisin!"

See oli tõesti rumalus küll, aga mis sinna enam wõis parata! Korteri oli halb, sellepärast ei pruukinud enam kassipidi mõelda. Küll aga hakkasin ma hirmsa saju kohta kassipidi mõtlema. Oues sadu järel, aga kõõgis woolab maha nagu uawarrest. See ei wõinud enam õige asi olla.

Uwaldasin teiselepoolele oma kahtlust.

„Kui nüüd Ülemiste järw süüdlane ei ole," ütlesin ma naljatades, „kust see siis tuleb, et meile ikka weel tuppä sajab nagu uawarrest, ehk küll wihm üle jäänud?"

Teisel poolel seisis seletus warsti kae pärast. „Wist on meie poolt maja ots madalam ja suur wesi kõik meie poole maja otsa wajunud!" arwas mu teinepool. „Sellepärast siis meil edasi sajab, ehk küll wäljas sadu järele jäänud!"

„Aga miks nii suure jõuga? Jookseb ju ikka weel nagu uawarrest!" tähendasin omalt poolt.

Selle kohta ei teadnud mu teinepool midagi lausuda.

Mina sain aga ikka selgemini aru, et midagi iseäraliku pidi sündinud olema, mis sadu sünnitas. Mis aga? See jäi mulle weel mõistatusjeks.

Pliidi nurgas külma pärast wärisedes ja mõeldes kuulsime korraga kajas sammusid. Wist käis seal keegi meie naabritest.

Tuba järgmisel filmapilgul tõugati meie kõõgi ukse lahti. Naaber, kes meie wasta teine pool koja elab, pistis pea uksest sisse. See hoidis põlewat küünalt käes.

„Keda te tahate ära uputama hakata!“ hüüdis ta meile tuppä. „Wesi woolab ju teie tuast kotta!“

„Keda te tahate ära uputada?“ hüüdsin ma wasta ja hüppasin pliidilt maha. „Ei tea enam, kuhu uputuse eest warjule põgeneda!“

„Tohoo!“ hüüdis naaber waadates. „Siin on ju tõsine uputus. Wett woolab nagu ua warrest maha laest!“

„Ju kaks tundi oleme nagu räästa all!“ lisasin omalt poolt õhates juurde. „Ei tea, kuhu warjule põgeneda!“

„Ma wärißen nagu kassi poeg märjalt wihma käes!“ õhtas mu teinepoolgi juurde. „Seda wihma, et see üksford üle ei jää!“

Naaber puhkes naerma. Naaber oli ju waremalt kotta taganenud, aga kõõgi ukse lahti jätnud, nii et teda wõis näha ja ta juttu kuulda.

„Mis te naerate?“ küsis mu teinepool, kes mulle ja naabrile nüüd kotta järele tuli, kust laest ainult wäha tilkus.

„Ei see ole wihm, waid joodik Leena, kes teile ülewelt Ülemiste järwe kaela ajab ja teid tahab uputada!“ hüüdis naaber uuesti naerdes. „Muund ei wõi olla kui et joodik, Leena on wee k r a a n i l a h t i u n n u s t a n u d ja uputab seda wiisi teid!“

Nüüd läksiwad mu filmad lahti, nüüd sain ma aru, miks wihm tuas ei wähenenud, ehk wihm õues küll üle jäi. Ei olnud wihm süüdlane, waid — wee k r a a n.

Silmapiilk jooksi me naabriga ülesse teise korra peale uputusele tõkkeid tegema. Aga mis ja teed: ülewelt kõõgi üks kinni, me ei pääse sisse. Küll tagusime wasta usti, aga keegi ei awa. Juba tahtsime politseid kutsuda ja ukse puruks lõhkuda, kui wiimaks joodik Leena meie walju kära peale ärkas ja usti tuli awama.

„Mis on?“ küsis Leena kohtunult uft awades.

„Eks sa näe, mis oled teinud!“ hüüdis mu naaber wee peale näidates. Rõõgu kõõgi põrand ujus wees, niisama tua põrandad. Kraan oli awatud, kraani-alune kausis wett täis ja ajas wahutades üle.

Meie esimene töö oli kraani kinni käända. Ja filmapilguga oliwad uputusese tõkked pandud. Küll ei lõpenud kohe meie korteris sadu, aga vähemaks jäi woolamine warsti, sest et uut wett enam juurde ei tulnud.

Leena oli „paras naene.“ Nagu laual seisaw pudel tunnistas, oli õhtul enese tublisti winti pannud ega kuulnud midagi, mis kõõgis sündis. Teisi korteri inimesi ei juhtunud sel öösel kodus olema. Seda wiisi mõis fergesti uputus sündida.

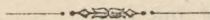
Me ei hakanud Leenaga rohkem sõnu wahetama. Waatafime weel: kausis kraani all oli prügi täis, nii et wesi toru mööda ei pääsnud alla woolama, waid kausist wälja tuppä woolas.

Rudas oli aga kraan lahti jäänud? Selle kohta teadis naaber warsti seletust arwata. Öösel oli weetõstmise tornis wäike parandus ees olnud ja wee jookis mõneks tunniks seisma pandud. Sel ajal oli joodid Leena kraani muidugi lahti teinud — ja lahti jätnud. Kraani alla kausi oli ta jälle prügi wiidanud, nii et weetoru umbe lüps ja jooksew wesi enam alla ei woolanud. Sealt siis uputus tuligi.

Me jätsime pooljoobnud Leena oma teo jälgi wahtima ja läksime oma teed alla.

Küüd oli meil esimene töö tulb ahju saada ja korteri ja asju kuivatama hakata.

Uputuse näitluse wiimane järk oli aga kohtus, kus Leena meile kahjutasumist pidi muretsfema.

O m e t i.

Mu isamaa, mull näidand sa
Küll wõeraisa waimu,
Sest õigest isa heldusest
Ei ole tunn'd ma aimu :
Mind jätsid sa maa lapita
Ja saatsid wälja hulkuma,
Kas ela ehk kas sure !

Ma ise pidin raiuma,
Käes kirwes, omal' rada
Ja heitlema mu elu eest,
Ees puudusi mõnd sada.
Üks tõukas siit ja teine sealt
Ja kolmas waatas naerdes pealt,
Kas ela ehk kas sure !

Ei palukest ma leiba saa,
Mis otnud poleks higi,
Ei lõnksu wett, kus wõtmisel
Käel rakk ei oleks ligi.
Und müüin ma ihufatte eest,
Teen päewa puhketundidest,
Kas ela ehk kas sure !

Ehk elutee täis ohakaid
Ja kurje kibuvitsu
Ja aru korral tundisid,
Mil nad ei torka, litsu,
Ei lahku sest maast iialgi,
See isamaa mul ometi,
Mu wiimse woodi andja!

Rui ma teid unustaksin.

Rui ma teid unustaksin,
Mu rahwas, isamaa,
Eht kui ei teist ma hoolits,
Et muud wõind pärida;
Siis ära unustagu
Mu parem käsi end
Ja äraandjaks saagu,
Kes minu õde, wend.

Rui ma teid unustaksin,
Mu armsad wanemad,
Suulakke keelt mul kinni
Siis nähke kaswawat,
Et enam keele kõla
Ei liidaks kedagi,
Ei awalbada mõtteid
Saaks muile surmani!

Rui ma teid unustaksin
Mu kallid, isamaa,
Mu nime elukirjast
Siis wõite pühkida.
Siis kadunute kirja
Mind pange ülesse
Ja keelge wiimast aset
Mu wärsind põrmule!

Ball.

H a l l.

Wähe on neid tõbesid, kellega rahwaluule nii palju tegemist teeks kui halliga. Kümmed jutud teavad hallist mõnesugused imelikka toledaid lugusid jutustada. Sellepärast üleüldse halli kangesti kardetakse, kui ka kartus tema eest nii suureks ei kaswa kui näituseks kartus ta ametiwenna katku eest. Siiski kus iial wõimalik, katsutakse halli eest niisama põgeneda kui katku eest. Teavad ju need, kellel halliga tegemist, misuguseks kodakundseks see wõeras nende majadesse tulles tahab hakata. Niisugusest kutsumata kodakundsest katsub ennast igamees wõimalikult tagasi hoida.

Halli-tõbe seletusegagi on esiwanemad näidanud, et nad uuema aja arstiteaduse üles leitud batsillusi juba on tunnud. Kõige wähemalt tunnistawad esiwanemate tähelepanemised, et nad halli kui ka mitme mõne muu tõbe sündimist batsilluste süüks arwawad. Küll ei kutsu esiwanemad oma haiguste sünnitajat batsilluseks, aga asi ise jääb selksamaks, puudugu ka uue aja kuulus nimi. Wähe uue aja arstiteaduse batsilluse ja esiwanemate batsilluse wahel ilmub ainult ses tükis, et esiwanemad nii kõhnade elukatega nagu meie aja tohtrite batsillused, ei tahtnud leppida. Esiwanemad tegiwad neid suuremaks, kõige wähemalt nii suureks, et terane lihtfilm ilma suurekstegewa klaasita

neid wõis näha. Arstiteaduse batfillused jääwad igal tõbel ikka ühesuguseks, esiwanemate batfillused muut-
siwad aga tarwiduse järele oma fogu ja olekut. Täna
ilmusiwad nad ühel, homme teisel näol. Tohter pidi
küll aastate kaupa uurima, enne kui ta esiwanemate
üheainsa haiguse batfilluste moondamisi wõis tundma
õppida.

Miisugust moondamist kuuleme halligi batfillusest.
Halli peapüüd täis ikka sellepeale, inimese kehasse pää-
seda. Kehasse pääsemiseks moondas hall ennast pea
üheks, pea teiseks pisikesteks aineks. Korra näituseks
moondas hall ennast ölekõrreks ja langes ölekõrrena
lae alt leiwa sõtkumise ajal leiwa künasse. Perenaene
pani ometi leiwa sõtkudes ölekõrt tähele. Et käd
taignased olid, hakanud perenaene suuga ölekõrest kinni
ja sülitanud ölekõrre suust maha. Seda wiisi pää-
sis hall ometi perenaese kehasse, murdis perenaese
haigewoodile maha ja päris wiimaks perenaese elu.

Sälle teise korra moondanud hall ennast samblaks
ja kukunud laest söögi sisse. Peremees ometi oli
enne metsas kogemata hallide juttu pealt kuulanud ja
kuulnud, et hall temaga tahab nii teha. Kui nüüd
hall ennast leemewagnasse lae alt kukutanud, wõtnud
peremees, kes kõige aja walwanud, lusikaga sambla
natukese leemest wälja, pannud püüsi ju lastnud wasta
taewast. Seda wiisi päästnud mees ennast halli
küüsi.

Weel mõnda muud lugu tuntakse, mil see, keda
hall õnneks tahtnud wõtta, halli nõuust juhtumise
korral haisu ninasse saanud. Selle asemel, et inimest
piinama minna, saanud hall ise piinata. Hea meelega
pugeda hall kaerale peal olewa naha alla. Kes üle
pealt kõrt ära ei wõtta, sööb kõreaga halli batfilluse
ära ja tööbi ongi käes.

Hall oskab ennast wahel nii wäitfeks moondada, et ta üsna pisikesena puruna ilmub. Pääseb ta korra inimese suust sisse, siis on ta warsti peremees: töbi hakkab inimest waewama ja piinama.

Nii wäga kui hall esimesel korral ennast katsub warjata, nii wähe teeb ta seda edespidi. On ta korra inimese sisse pääsnud, toob ta kohe haiguse kaasa. Küll lahkeb hall wahel inimesest, aga ei kauaks; natuke aja pärast tuleb ta uuesti tagasi. Iga päew korra käib ta inimest waatamas, ei ainult waatamas, ütlen parem piinamas. Uuesti tulles näitab ta ennast wäga tihti selgesti, kui ta korde tuntakse, mil ta tulemist ei näha. Uuesti tulles ilmub ta wäga mitmel kujul: wahel inimesena, wahel elajana. Suhtub sedagi, et ta tulles kuu moondab: näitab ennast esmalt üht, pärast teist moodi. Nii tulnud hall aita põdeja juurde esmalt kassi näol, kassist saanud aga pea inime, kes põdeja kallale karanud ja selle luid, konte murdma hakanud.

Saab aga keegi halli tembuft aru, woiwad hallile enesele halwad päewad kätte tulla. Korra näituseks leidnud mees halli kile alt üles. Mees pannud kohe halli põie sisse ja riputanud põie leileaugu kohta riputama. Pidanud wennitest seal mõnda aega. Wiimaks ära wõttes leidnud hallist ainult kesta weel järele.

Wiedemanni teadmise järele ¹⁾ on muißt hallisid i s a s e d, muißt e m a s e d. I s a s e d kannawad Wiedemanni järele w ö r g u t a j a t e, e m a s e d w a l g e t e w ö r g u t a j a t e nime. Peale selle sõita nad weel halli hobusega. Teisel jälle kuuleme, et põdejat ennast halli eht walge hobuse seljas arwatakse sõitwat. ²⁾ Wiedemann tähendab weel hallide kohta, et nad öed,

1) Aus dem inneren und äußeren Leben der Esten, II. 418.

2) Mythische und magische Vieder, 92.

wennad ühe illema all olla. Ma ei taha omalt poolt wanemate teadete wasta waielda, pian aga tähen-dama, et minule rahwasuust sarnasid pole kõrwu kost-nud. Olen paljugi sellekohalisi rahwaluule aineidki läbi waadanud, aga halli hobuse seljas sõitmist pole ma ikka leidnud. Kõige selle järele pian otsustama, et halli hobuse seljas sõitmist aruldaseks juhtumiseks tuleb arwata. Enam ehk leidub juba arwamist, et hall ennast halli hobuse näol ilmutab, niisama nagu ta koera, kassi, linnu j. n. e. näol nähtawale tuleb.

Sagedamini weel kui looma näol ilmub hall ini-mese näol. Wäga tihti näitab ta ennast noore tütar-lapse, wahel koguni ilusa „preili“ näol. Hallistki rää-gitakse sedasama lugu, mis nägist. Ta pidanud oma õiget kaju näitama, meeldinud mehele, kellega tal tege-mist olnud, nii et mees ta enesele naeseks kolinud. Elanud tüki aega õnnelikku elu, kuni wiimaks naene ära kadunud. ¹⁾

Mitte arwemini ei ilmud hall mehe näol, mõne korra halli mehe, mõne korra aga jälle päris tawalise mehe näol. Kui korra üks põdeja sauna läinud, tul-nud mees uksest sisse, takune kamsul seljas, wiisud jalas ja hüüdnud: Ruhu ja ometi tütid põgeneda, et sind taga pian otsima! ²⁾ Tihti ilmunud niisama nagu iga inimene, karanud põdeja kallale, istunud ta selga ja hakanud teda waewama. Mjanud haigel kõik kohad wärisema. Seda wiisi piinanud põdejat nädalite kaupa. Mõne korra tapnud hall põdeja ära, mõne korra saanud ta himu ometi põdeja piinamisest täis, hall jätnud põdeja rahule ehk hakanud arwemini

---

1) Rahwa raamat, III, 2.

2) Rahwa raamat, III, 1.

põdejat waewama ja läinud wiimaks täiesti oma teed. Niisuguse inimese juurde pole ta enam tagasi tulnud ¹⁾.

Waewanud mõni korra hall põdejat liig kaua, siis ei leppinud ta tavalisest ainult selle põdejaga, waid wõtnud terve maja rahwa käsile. Olnud laps ehk wana, murdnud kõiki maha, teinud haigeks. Teine kord pole hall aga sest hoolinud, et üks maja inimene juba küllalt kannatanud; asunud teistegi kallale. Mõnegi korra piinanud nii hirmsasti, et põdeja päris ilma mõistusteta ta kätte maha jäänud.

Halli tulemist nähes püüdnud inimesed wanal ajal tihti eest ära põgeneda. Kes otsinud parsil, kes ahju peal warju. Parsil ja ahju peal ei waewanud hall tihti nii kangesti kui mujal. Sälle wahel ei juhtunud hall parsil ehk ahju peal põdejat sugugi üles leidma, kui põdeja ennaft hoolega oskas ära warjata. Veel paremaks warjupaigaks peeti ometi ahju. Põgenenud keegi ahju, siis annud abi ainult niisugusel korral abi, kui ahi hästi tuline olnud. Ahju suu pandud eest kinni ja mõne korra tehtud koguni tuli weel ahju suu ette üles. Niisugusel korral ei osanud hall põdejat ahjust üles otsida. Põdeja pääsnud ta küüsfist. Hall arwanud, et põdeja ometi kuuma ahju ei põgene, liiategi weel siis, kui ahju suus tuli põlenud. Sahedast ahjust otsinud hall wasti põdeja üles. ²⁾

Oliwad inimesed kawalad eest ära põgenema, hall oli weel kawalam neid üles leidma. Nii pea kui hall leidnud põdejaid puuduwat, hakanud ta neid warsti kutsuma. Kutsudes osanud hall imeosawasti ühe ehk teise tuttawa häält järele teha. Põdeja kuulnud halli kutsumist kuuldes ikka kas ema, isa, õe, wenna ehk muu sugulase äält. Põdeja kuulnud, nagu

1) J. Kellari teated Bilistwerest.

2) Wörble Rahwa raamat III, 1, 1—6.

oleks sugulane hiiidnud: „Kus ja oled? Tule wälja, mul on sind tarwis!“ Urwanud nüüd keegi, et isa, ema ehk mõni sugulane tõesti hiiuab ja wastanud hiiudmise peale, siis ilmunud kohe hall ega lastnud enam põdejat oma küüfist. Mõne korra keeldud küll põdejat wastamast, kui keegi põdeja nime pidi hiiuab. Hall ometi osanud asja alati nii kawalasti seada ja põdeja meelt nii wõrgutada, et põdeja hiiudmiste peale ikka wastanud ja seda wiisi ta küüfi langenud. Urwa osanud põdeja halli hiiudmiste peale waitida ja seda wiisi halli küüfist ära pääseda.

Mööda minnes olgu tähendatud, et hallid täiesti inimese wiisi juttu ajawad. Ilmugu nad mõne korra ka lindude ehk loomade näol, kõnelewad nad ometigi nagu inimesed. Mõne korra juhtub inimene warjult nende juttu pealt kuulama ja wõib ennast siis, kui hallid tema kohta paha nõuu piawad, ennast selle eest hoida, et hallid nõuu täide saadaksiwad. Korra näituseks olnud hallid endid lindudeks moondanud ja kõnelema isekeskis, kuida meest waewama hakata. Mees kuulanud warjult juttu pealt. Kui nüüd hall tulnud ja püüdnud mehe kahasje tükkida, langenud wennike ihe mehe kätte lõksu, mees aga pääsnud terwelt ta küüfist ¹⁾).

Muidu aga tuntakse mitugi abi, kudas halli küüfist wabaks päästetud. Põdeja pugunud suurde firštu ja pannud pihelgasse punni wõtme augu ette. Siis pole hall firštu põdeja kallale sisse pääsnud ²⁾). Wirumaal saadud seda wiisi tehes korra hall kätte. Põdeja lastnud halli enesele firštu järgi tulla ja pannud siis alles firštu augule ette pihelgasse pulga, kellele rist peale tehtud. Sedamaid näinud mees enese juures

1) J. Rootslane, Wõnnust.

2) J. Karu, Helmeist.

näguja neiu, kelle ta enesele naeseks wõtnud. Dieti nõudnud hall, et mees ta enesele naeseks wõtaks. Kui mees küsinud, kes ta olla, wastanud tütarlaps : „Meid on palju naesterahward ! Meid on pandud inimesi waewama ¹⁾.“

Tartumaal tuntakse lugu, kelle järele põdeja halli eest ruffisse põgeneb, põgenedes ühe kinga edespidi, teise tagurpidi jalga paneb. Seda wiisi ei saa taga-otsw hall õiget aru kätte, kuhu põdeneja läinud ²⁾). Wõrumal arwatakse, et ehk wette kõrkjastesse põgene- mine halli eest wõiks hoida. Hall ei leida seda wiisi jälgi üles ega näe ka põgenejat ennast. Korra teinud üks mees nii, pugunud järwe kalmustesse warjule. Hallid otsinud, mis jaksanud, ei leidnud. Rahanda- nud wiimaks ja ütelnud : „Räheme parem koju ube küsima !“ — Läänudki : Mees tulnud weest wälja ja pole enam haigeks jäänud ³⁾).

Wee ääreski petetud mõnda korra halli. Põdeja roninud järwe ääres suure puu otsa ja seisnud seal warjul. Põdeja wari paistnud järwe wette. Hall arwanud, et põgeneja enese ära uputanud. Rahetse- nud, et põdeja nii rumalasti teinud, sest halli nõuu olnud juba põdejat rahule jätta ⁴⁾).

Üleüldsest arwatakse mõnufaks abinõuaks hallist lahtipääsemiseks walepoomist. Põdeja teinud enese kuuju, pannud kujule enese riided selga ja poonud siis kuuju ära, kas metsa ehk majasse. Hall tulnud warsti põdejat otsima. Poodud kuuju nähes pole hall sugugi pettusest aru saanud. Rahetse nud tawalisesti pooja

1) T. Lepp- Wiikmann, Haljalaft.

2) K. Kadajas, Rõost.

3) M. Siipsen, Rõugeft.

4) Rahwa raamat III, I.

rumalust ja lihanud weel juurde, et ainult mõne korra weel põdejat oleks piinanud ja siis oma teed läinud.

Weel tuntakse mõnda abinõuu halli wasta, aga nagu näha, ei wõi need abinõuud üleüldise tuttawusega hoobelda. Nende abinõuude seas piab muidugi neljapäewa õhtune ohutamine seisma. Põdeja pidanud nimelt kolm neljapäewa õhtut kolmearulise risttee peale minema ja piherdama, siis kadunud töbi ¹⁾.

Nõndasama süündinud, kui haugi sapiga tõbist suitsetatud. See sapiga suitsetamine tuletab meile liig elawalt Tobia suitsetamist meelde. Ajutiselt kõige wähem saanud põdeja tõbest lahti, kui ristimarja puude ehk nende arude wahelt läbi tükkinud.

Nõgestega kõrwetamine aidanud Wiljandimaa rahwa arwamise järele mõne korra ka. Paremaks peetud ometi rohku, mis targad nõgestest ja nõgestejuurtest walmistanud ²⁾. Selle rohu tarwitamise peab kadunud hall alati jäädawalt ära. Paraku ei saadud tarfa alati kätte. Sellepärast pidi kui ka ajutist abi otsitama. Tarwis läks teada saada, kudas hall põdeja seljas istus. Vihtfilmaga ei wõidud halli alati inimese seljas näha, küll aga kunstliku abinõuuga. Wõetud kont ehk kiwi ja waadatud läbi konti ehk kiwi augu. Seda wiisi waadates nähtud hall alati ära. Teada saades, kudas hall põdeja peal istub, wõetud põdeja ja käänatud teisipidi halli ette, s. o. pea sirna, kus enne jalab seisnud. Niisugune põdeja ümberpööramine peletanud mõne korra halli ära. — Ka põdejale hobuse rangide tagurpidi kaelapanemine toonud mõne korra abi ⁴⁾.

---

1) J. Pihlakas, Suhumist.

2) J. Kuusi, Tarwastust.

3) J. Kelder, Piliistwerest.

4) J. Pihlakas, Suhumist.

Wee kiidetakse heaks abinõuks halli käest ärajooksmist. Siiski kui kaugele jaksas põgeneja põgeneda: hall sai ta warsti kätte. Ratsahobitsegagi mõis hall mõne korra võidu joosta.

Muidu võidud veel halli näha, kui woodi põhja auk tehtud ja auku halli pealetulemise järel pihelgane pulk löödud ¹⁾).

Lahkunud ka töbi põdejast, pidanud põdeja edespidi ette vaatama, et uuesti halli küüsi ei langeks. Korra maganud mees kadaka pöösa all ja käinud marjadega kadaka pööstast läbi. Sest kadunud töbi mehest. Teisel juul läinud mees heinamaale, leidnud koha, kus ta mullu terweks saanud. Hakanud seal halli söimama. Hall kuulnud, vihastanud hirmsasti. Tunginud uuesti mehe kallale ega lastnud enam lahti.

Ülepea vihastanud hallid alati, kui aru saanud, et keegi neist tahtnud lahti saada. Niisugust põdejat hakanud nad siis palju enam waewama. Korra pannud keegi põdeja aita magama minnes kassiaugu ette sirbi, wifati ja kirwe. Need terariistad ei jõudnud ometi halli tagasi hoida. Hall tulnud suurema tuhina mehe kallale ja piinanud meest koledasti. Peale selle hakanud hall veel meest noomima.

Wiimaks saagu veel tähendatud, et hallid ubadega isearalikus ühenduses nähakse seiswat. Tihti lahkunud nad just sellepärast inimestest, et aeg käes olnud koju uba küsima minna. Ubadeski otsinud mõni põdeja halli eest warju ja kui põdeja halli lahkumise ajal ube maha külinud, siis kaswanud need nad jõudfasti ja kannud ütle mata palju wilja. Näitab, nagu käiks hallidega ubade õnnistus käsikäes.

---

1) Wiedemann, Aus dem inneren und äußeren Leben der Esen, II. 419.

Tänini oleme halli moondamistest ja tegudest mõndagi kuulnud, aga nüüd wiimaks jääb veel üle küsida: kes oli hall? Mitmesugusid wastusid annab rahwas selle küsimise peale. Wiljandimaalt olen arwamist kuulnud, nagu oleks hall wanapagan ise olnud. Halli näol oleks wanapagan siis käinud inimesi piinamas. Harjumaalt selle wasta on mõtteid awaldatud, nagu piakfine halli üheks vähemateft kurjadest waimudeft lugema. Riisamafugust arwamist leiame veel mujaltki. Ikka tähendatakse, nagu seisaks hall kurjaga s. o. kurja waimuga mingisuguses ühenduses. Ei ime ka: näitas ju hall ennast ikka kõige pahemast küljest, tõi inimestele alati piina ja waewa kaasa. Miks ei pidanud siis inimesed oletama, et halli kurjaks waimuks ehk kurja waimu tööks piab arwatama.

Halli kurjaks waimuks tegemine sõdib ometi muude rahwaluule tähelepanemiste wasta. Muidu ei kuule me rahwaluuleft iialgi, et wanapagan enesele waewaks wõtnud kedagi inimest kuude kaupa waewata, ilma et sest waewamisest midagi iseäralikku saanud. Riisama wähä teab rahwaluule põhjust, miks pärast wanapagan just kuude ja nädalite kaupa pidanud inimest piinama. Me wõime siis halli waewalt wanakspaganaks teha, kui ka rahwas mõnes paigas nii arwaku.

Tähelpanemise wäärt on, mis Wõrumaal hallide kohta kõneldakse. Korra kuulnud nimelt üks tüdruk hallide juttu pealt.¹⁾ Hallid kaebanud, et oma kujud Lapimaale jätnud. Tüdruk läinud Lapimaale otsima, kus naesterahwaste eluta kujud puude nõjal püsti leidnud. Tüdruk küükanud kõik need kujud pikali ja taotanud nii kõik need hallid ära. Mitmesugusid asju wõtnud tüdruk hallide juureft mälestuseks kaasa. Imelikku mõju awaldanud ometi need asjad. Hallide käest

1) Rahwaraamat II, 2.

wõetud lint pannud kohe tüdrukü jõu kahanema. Puud, kelle otsa asjad heidetud, kuiwanud warsti ära. Tüdurukul ei aidanud mu nõuu kui pidanud hallide asjad ära põletama. Siis ei sündinud enam mingisugust wiga.

See J. Tamme Wõrumaalt üles kirjutatud lugu tahab meile wäikest näpunäidet hallide kohta anda. Sjeenest ei seleta ta küll hallide algupära, aga ta lasseb seda ometi aimata. Me kuuleme kõige pealt, et hallid Lapimaalt tulnud. Nende kehade jäänud Lapimaale puude nõjale, nende hinged aga tulnud meie maale inimesi piinama. Kehade pikali wiskamise järele lõpes hallide tegewus.

Üks Tartumaa teisind teeb niisama Lapimaa hallide kodumaaks. ¹⁾ Korra mõllanud Lapimaal kätt hirmsasti. Kätt tapnud kõik meesterahwad Lapimaal ära. Minult uaesterahwad jäänud elusse. Tüdurukutel hakanud üksi igaw, läinud wõeralt maalt enestele mehi otsima. Nõid näinud seda, wihastanud selle üle hirmsasti. Nõid nõidunud ära kõik need tüdrukud, kes enestele läinud mehi otsima ja pannud neid waimu näol inimeste seljas käima inimesi piinamas.

Tartumaa lugu teeb halli sündimise seega kattu tagajärjeks. Küll ei tähenda lugu kätte, et kätt otsekohe halli sündimise poolest süüd kannab, waid paneb meid palju enam nõida süüdlaseks arwama, aga sellegi poolest langeb laiemas tähenduses hallide sündimise süü kattu kaela. Poleks kätt ilmunud ja maad inimestest tühjaks laastanud, poleks hallid sündinud. Tartumaa lugu seab siis hallid kattuga ehk õigem surmaga mingisugusesse ühendusesse. Nõid moondab tüdrukud hallideks. Selgesti ei ütelda meile, mil nõid selle moondamise ette wõttis, kas kohe ehk alles pärast tüd-

---

1) P. Rootslase ülestähendused Wõnnust.

rukute surma. Me mõitstime oletada, et kohe, mõime aga niisamasuguse põhjusega oletada, et alles pärast tütarlaste surma. Viimase oletamise wasta ei waidle lugu.

See nähtus sunnib meid esiwanemate arwamist tõbede süündimise kohta meelde tuletama. Esiwanematel nähaſe arwamine olnud olema, et surnud tõbesid maa peale saadawad. Hinge uſuti ſuremata olewat ja pärast surma teha enesele niisugust kaju wõtta wõiwat kui ise tahtis. ¹⁾ Wahel ſaatsiwad surnud ſiis teisi surnuid maa peale, wahel läſsiwad nad ise, ükskõik miſſugusel kujul. Tundsiwad surnud hanaſ igawuſt, ilnuſiwad nad tõbedena maa peale omakſid eneste juurde kufuma. Tõbena tõi ſurnu mõne armaſa omakſe maa pealt ära ega pruukinud ſiis enam all maailmas igawuſt tunda.

Siiski ainult ſelfſilisteks ei arwatud tõbesid järele jäänud ſugulaſi enestele maa pealt toowat. Tõbed kippuſiwad tihti nendegi kallale, keda ſuguluse ſidemed ſurnuga ei ühendanud. Kurja kätte makſma läſsiwad ſurnud mõnegi korra tõbede näol maa peale. Oli keegi ſurnule eluajal paha teinud ja ei jõudnud ſurnu eluajal paha tegijale kätte makſta, ſiis tegi ta ſeda pärast surma. Ta haſſas kaſ kodu kaima ehk haſſas luupainajaks, halliks. Jheäranis püüduſiwad nõiad pärast surma inimeſi nuhelda. Rohkeſti ſaatsiwad nad tõbesid maa peale inimeſi piinama. Sedasama juhatab meile kätte enne nimetalud Tartu-maa lugugi, kelle järele nõid Lapimaa tüdrukud halliks moon dab ja need ſaadab rahwale paha tegema.

Kõige ſelle järele mõime oletada, et hallid ſurnute hinged olnud, kaſ kaſ ise oma tahtmiſe peale ehk ſellegi kaſu peale wälja lähewad inimeſi piinama, otſe

---

1) M. Waroſe Wainajainpaſweluſ muinaſilla Suomalaiſilla, lk. 16—17.

nagu Wiedemanngi tähendab, et hallid ühe ülema all seisista. ¹⁾ Ja Castrengi tähendas omal ajal, et tõbed wist kurjade waimude teenistuses seisawad. Kadedus ei saanud inimese surmaga otša, waid elas hinge juures edasi ja kihutas hinge taga edasi paha tegema.

Rahwaluule ei tee ilma asjata Lapimaad hallide kodumaaks. Lapimaa ilmub ju tihti rahwaluules surma kodumaana. Nagu Lapimaal üleüldse wähe elu awalduft jää ja külma pärast nähaftse, nii katsub rahwaluulegi Lapimaad surma ja tõbede kodumaana kujutada. Katt tapab Lapimaa asujad ja siis saadab nõid tütarlapsed sealt wälja hallideks. Lapimaal seisawad puude nõjal ja küüntes hallide eluta kehad püsti. Püsti seadmise ajal wõiwad hinged mujale halliks minna. Kehade pikali heitmise järele lõpeb neil wae wamise jõud. ²⁾

Rahwaluule ei lausu selle kohta midagi, kas puude nõjale ja küüni püsti seatud kehad elusate ehk surnute kehad olnud. Igapidi oliwad kehad sel ajal, kui hallid meie maal käiswad, ilma eluta. Selle järele wõime oletada, et surnute kehadeft hing enam wälja ei saanud, kui kehade aset korra oli muudetud, otse niisama nagu kodukäijatest kuuleme, et kodukäijad enam ei saanud kodu käia, kui surnukeha hauas teisiti pandi. Peale selle juhatab meile hallide kehade juureft surma juurde see nähtus, et kõik, mis kehade juures ja ümbruses leidub, surma enesega ühes kannab. Puudki kuimawad ära, kui Lapist — surmariigist, Toonelaft — asjad nendega kuidagi wiisi kokku pünduwad. Ma mõtlen kõigi nende nähtuste nõjal piame otseuse tegema, et hallid Toonelaft tulewad ja et hallide püüd ifka selle peale käib Toonela riiki kaswatada. Hallid on sur-

1) Aus dem inneren und äußeren Leben der Esten, II. 418.

2) Finnische Mythologie, II. 173—174.

nute hinged, waimud ja seda wiisi wõib rahwasgi neid nende kurja tegemise pärast kurjadeks waimudeks nimetada, ilma et kuri waim siin ometi saadanat tähendaks, waid ainult waimu, kes walmis kurja tegema. Kes kuri elus olnud, on kuri surmasgi. Hallisid surmiteks tunnistades wõime väga hästi Wiedemannile õigust anda, kui ta hallide kohta tähendab, need olla kõik wennad, õed. Surm on muidugi kõiki ühesugusteks wendadeks, õdedeks teinud.

Kes teab, ehk wõiksite hallide ubade külimistki surmaga ühendusesse seada. Nagu enne tähendatud, lähewad hallid ise ube külma, ehk kui keegi hallide äramineku järele ube külib, kasvawad nad määratu suureks. Surmu matmise ajal söödi väga tihti ube ja ka herneid. Need hallide külitud uad wõiksid ehk surma ube tähendada. See olgu ainult mööda minnes nimetatud.

Turja taat.

Meil wõeraks tulnud Turjast
On wali wanataat :
Ta ees nii tuul kui lumi
Hirmuga tantsiwad.

Kes iial jaksab, ruttu
Gest ära põgeneb
Ja hirmul armsa ahju
Enesel tantsiks teeb.

Kristallist ehitanud
Taat trooni toreda,
Sealt walitsuse keppe
Sirutab üle maa.

Ruid Mooramaalt sealt kuulus
Su kägu kuffuwat :
Oh kewad, aeg meil minna
Waatama Gestimaad !

Taat kuuleb. Nagu wälgust
Ja sellest kohmetab
Ja waatab teed, kust koju
Tagasi Turja saab !

Wepslaste seas.

Wepslaste seas.

Umber 1100 aasta ümber kirjutas Riijewi munk Nestor ajaraamatu. Ses ajaraamatus lueb ta selleagseid rahwad üles. Ta kirjutab: „Wene, Tshud ja kõik rahwad: Merja, Muroma, Wes, Mordwa, Sawolotshkaja Tshud, Perm, Petchera, Jam, Ugra, Litwa, Simegola, Kors, Letgola, Ljub.¹⁾ — Wähä edasi kirjutab ta: „Põhjapoolse neist Walgejärwel asuwad Wes ja Rostowi järwel Merja ja Kleftshino järwel jällegi Merja.“ — Ja edasi: „Need on muud rahwad, kes wenelastele maksu maksawad: „Tshud, Merja, Wes, Muroma, Tsheremis, Mordwa, Perm, Petchera, Jam, Litwa, Simegola, Kors, Morowa, Lib. Neil on oma keel, nad on Seeweti sugu ja asuwad põhjapoolsel maal.“

Cestlaste nime me Nestori nimekirjas ei leia, aga niisama puudub otsekohse Soomegi nimi. Soomlasi igapidi tähendab Nestor Jami (Häme) nimega, kellest näituseks Jamburg sündinud. Kes teab, kas ei teinud Nestor eestlaste ja soomlaste wahel wahet, wõi tähendas neid ülcüldse Tshundi nimega. Cestlaste kohta

---

1) Лѣтопись по лавріентскому списку. — „Русь, Чудь и вси языци: Меря, Муромъ, Весъ, Мордѣва, Заволочская Чудь, Пермь, Печера, Ямъ, Угре, Литва, Зимѣгола, Корсь, Лѣтгола, Любъ.

wõib ehk Norowa nimigi kãia, kui seda Narwa nimega kudagi ühendusesse seame. Siiski pole mu tahtmine see kord eestlastest kõneleda, waid ühest teisest Nestori nimetatud rahwast, keda Nestor Wessifis hüüab ja Walgejärwe ääres ütleb asuwat. Peale ülemal nimetatud kohtade nimetab Nestor weel mõne korra Wessi nime, räägib aga ühtlasi walgejãrwlastest. Nagu nãha, tarwitab Nestor ennemini wenelastele rohkem tuntud koha nimesid kui rahwa nimesid. Sel põhjusel leiame Nestori raamatus hiljemini tihti koha nimed rahwa nimele asemele astunud olevat. Seda wiisi muutus Merja Rostowi järwe järele, kelle ümber ta asus, rostowlasteks, Wess jãlle Walgejärwe järele walgejãrwlasteks (Бѣлозерцы).

Wessi rahwast arwati kãua aega maailmast ammu kadunud olevat. Isegi kuulus Soome sugude tundja Sjögren arwas möödalãinud aastasaja esimesel poolel sedasama.¹⁾ Sjögreni seletuse järele elas umbes 1000 aasta eest Nowgorodi kubernangus Walgejärwe ääres üks Soome sugu rahwas, keda Nestor Wessifis nimetas, kes aga tõe pãrast wiist wessilaste nime kandis. Jãrw, kelle ümber wessilased asusiwad, hüüti wiist Wessijãrweks. Kui Sjögren hiljemini aga uurimise teekunnal wenelaste „Bjeloozero“ juurde jõudis, leidis ta selle äãrest ühe Soome sugurahwa eest, kes iseennast Wepsa rahwaks ja järwe Walgedjãrweks hüüdis. Wenelased selle wãsta andsiwad rahwale Ishuudi nime. Sjögren ei julenud ometi otsust teha, et Wepsa rahwast Nestori Wessi rahwaks tuleks arwata. Sjögren leiab wana Wessi kadunud, aga ei tea seletada, kudas Wepsa selle asemele astuud. Sjögreni kohutab Wessi Wepfaks tegemisel wahe mõlemate nimele wahel.

---

1) Sjögren, Gesammelte Schriften, I, 468—474.

Kuhu oleks aga Nestori Wess siis saanud? Sjögren arwab: osalt ära wenestatud, osalt ära furnud. Üks ajaraamat kõneleb suurest katkust, mis 14 aasta-saja keskel Europas möllas. Selle katku kohta ütleb ajaraamat: ¹⁾ „Walgedjärwel ei olnud siis ainustki elawat (inimest). Suur lein oli kogu maas, mis tüh-jaks jäi ja metsa hakkas kaswatama. Ühte hauda pandi 7 ehk 10 ja wahel 20 inimest.“ — Selle sõnumi peale teeb Sjögren otjuse, et Wessi rahwas katku kätte otsa saanud. Mis weel jäi, sulas wenelastega ühte.

Mis Sjögren ei usaldanud, usaldas M. Ahlqwist. Ahlqwist käis 1855 Aunuse kubermangus Soome sugu rahwaste elu ja olu uurimas ja wiibis sel teekunnal mõnda aega Wepsa rahwa seas. Ahlqwist lütkab warsti Sjögreni takistuse teelt, et Wessist Wepsa saanud. ²⁾ Ahlqwist näitab, et Wess ehk Wessa midagi muud ei ole kui wenelase keelel pehmenud nimi Wepsa. Ja pärast Ahlqwisti on keegi waewalt tõsiselt püüdnud wäita, et Wess Wepsa sõnast ei wõi sündida. Kui praegu tähele paneme, kuidas nimed Wene keeles enesele enam ehk vähem teise kaju wõtawad, ei kahkle me filmapilkugi euam selle nime moondamise poolest. Ma olen näituseks Gesti keeli liignimede kirjutust Wene keele aasta 20—30 eest tähele pannud ja näinud, et kümne liignime hulgast waewalt ühe leidfin, mis algupäralise nimega täiesti ühte läks. Kõik muud nimed olivad enam ehk vähem Wene keele järele painutatud. Mis ime siis, kui Wepst Wess sündis!

Meie wõime täie õigusega praegust Wepsa rahwast Nestori Wessideks pida. Nagu ju Nestori ajaraamatust kuuleme, asus see rahwas Walgejärwe ääres ja seal asub ta praegugi, s. o. läänerannas. Sealt

---

1) Suomi, 1848 ff. 92.

2) Muistelmia matkoilta Wenäjällä, ff. 51— 62.

ulatab Wepša rahwas edasi Djati jõe ääres Nowgorodi ja Nunuse kubermangu raja ligidal. All pool Djati jõe ääres astuvad aga wenelased wepslaste ajemele. Teine jagu Wepša rahwast asub Petrošawodski ja Süwari (Swiri) jõe wahel Nunuse järwe ääres, ilma et kummalgi poolel nimetatud lõpu kohta deni ulataks. Wenestatud wepslasi leiame veel Wõitegra ja Kargopoli linna wahel suure posttee ääres, umbes 100 wersta Wõitegrast laugel Ššaijowi wallas. Wiimaks on karjalastatud wepslasi veel mõnes külas Petrošawodski ja Nunuse (Olonetši linna wahel ¹⁾). Need on oma wepslase loomu palju enam ära kaotanud.

Kui suureks tuleb wepslaste hulka lugeda? Selle kohta on mitmesugused arwamised. Röppen 1846 ²⁾) ütleb wepslasi 8,550 hinge leidumat. Ahlqwist 1855 a. 16,000. Hoopis teise pildi awaldab Nunuse kubermangu ametlik aruanne ³⁾). Selle järele on wepslasi

Lodeinoje poole teises	staniš	2560 m.	2750 n.	kokku	5310 hinge.
"	" kolmandas	" 1338	" 1099	"	2137 "
Wõitegra	"	" 290	" 378	"	668 "

Neid ülemal nimetatud wepslasi wõiksimine Djati ehk Walgedjärwe wepslasteks kutsuda, wiimased Ššaijowi walla wepslasteks. Ametlik aruanne tunneb peale selle veel wenestatud wepslasi Wõitegra piirikunnas, nimelt

2760 meest, 3264 naist, kokku 6033 hinge.

Petrošawodski esimeses staniš teab ametlik aruanne asumat :

		4027 m.	4620 n.	kokku	8653 hinge.
Petrošawod. teises	staniš	98	135	"	233 "
Nunuse	"	815	890	"	1705 "

1) B. Wallini rahwateaduslik kaart «Suomen kansan esihistorias» ei ole õige.

2) О третьемъ изданіи этнографической карты.

3) Списки населенныхъ мѣстъ, 27 j.

Peale selle tunneb ametlik aruanne veel weneſtatud wepſlaſi Petrosawodski eſimeſes ſtanis :

707 mees, 726 naiſt, koſku 1433 hinge.

Selle ametliku aruande järele tõuseb wepſlaſte arv 26172 hinge peale, ehk kui neiſt weneſtatud wepſlaſed maha arvame, jääb ikka veel umbes 18½ tuhat hinge järele.

Hoopis teiſt moddi pilti näitab meie aga wiimne rahwa üleſlugemine 1897. Selle üleſlugemise järele leidub wepſlaſi Nunuſe kubermangus Äänisjärwe (One-ga) ääres 7,257 ja Djati jõe ääres 8,880, ſeega ſiis ühtekoſku 16,147. Nende juurde tuleſſiwad veel wepſlaſed Nowgorodi kubermangus arvata; wiimaste kohta ei ole ma tänini wiimſe rahwa üleſlugemise arwuſid leidnud. Nunuſe kubermangu wepſlaſteſt on 4 naiſt mõisniku ſugu — muidngi mehele minemise tõttu, — waimulikult ſeiſuſeſt 3 meeste ja 2 naesterahwaſt, auukodanikka 1 naesterahwaſ, kodanikka 4 meeste ja 4 naesterahwaſt, kõiſ muud aga talupojad.

Piaſſiwad arwud, miſ paar kümme aastat enne rahwa ülelugemist ſaadud, õiged olema, ſ. o. ametlikud arwud, ſiis ei oleks wepſlaſte hulk wiimſe kahekümne aasta jooksul ſugugi kaſwanud, waid palju enam wähenenud. Rõppeni rehkendamise järele oleks ſelle waſta wepſlaſte arv juureſti kaſwanud. 1846 a. 8550 hingest oleks arv 51 aasta jooksul ſiis 88% tõuſnud. Kuſ õigus, on igapidi raſke määrata. Mina kõige wähemalt ametlikka arwuſid ſes tüſis palju ei uſu. Ma olen nimelt mõnda tähendatud arwu wõi näpunäitufſt järele waadanud ja loo hoopis teiſiti leidnud. Mii näitufekſ ſeletab ametlik aruanne, nagu piaſs Nunuſe kubermangus laplaſigi leiduma, koguni mõned werſtad Petrosawodskiſt eemal. Paraku wõid neid tulega otſida ja ei leia ſiiski ühtki neiſt.

Muidu aga seisab aruandes laplaste külanimi ja hingedegi hulk üleval. — Palju enam võib viimase rahwa ülelugemise arwusid uskuda, ehk küll needki mõne korra tõest kõrwale lähewad. Igapidi teame selle lugemise aruandest, kui mõnda inimest iseendid wepslasteks pidanud. Kes ümberrahwustamise töttu endid teise rahwa liikmeks tunnistanud, seda me muidugi mõista enam ei või teada.

16,147 hinge on endid siis Nunuse kubermangus wepslasteks tunnistanud, ehk nagu nüüd ametlikud aruanded tunnistawad, tshuudideks, kes 3—4 paigas ühest teisest lahus asuwad. Me piame küll oletama, et wanasti lugu teiseti olnud. Wanasti elastiwad nad wististi enam üheskoos. A. H. Snellman kirjutab endiste wepslaste kohta: Walgejärwe linn Wesfide maas oli wist selle aja kõige tähtsam paik Põhja-Wenemaal. Walgejärwe põhja pool oli ääretumaid metsamaid, kust saadawad kasukanahad rahwale heaks rahahallikas ja wõerastele ihaldatud kaubaks oliwad. Sheksna jõge mööda oli siit hõlpus Wolga wetele pääseda. Kas nende asupiir tõesti Kargopoolist Lodeinoje pooleni ja Petrosawodskini ühel pool ja Kargopolist Walgejärweni ja Lodeinoje pooleni teisel pool ulatab, seda on praegusel ajal raske ütleda. Igapidi võime oletada, et wepslasi wanasti kohtades asunud, kus neid praegu enam sugugi ei leita. Kohtades, kus praegu ainult wenelased aset wõtnud, leiame endisid wepslaste jälgi. Seda tunnistawad iseäranis nimed. Wenelaste asukohtadel kuuleme näituseks nimesid Kirjano, Matinkond, Papinkond, Soudajoki, Shildajogi ja palju muid. Peale selle tunnen mõnda kohta, näituseks linna aset, mis Tshuudi linna asemeks hüütafsse. Linnaaseme või muu sarnase Tshuudi mälestuse märgi

---

1) Первая всеобщая перепись. Олонецкая губ.

ümberkaudu asuwad aga wenelased. Kas Tshuudi nimi siin tõesti wepslasi tähendab wõi õigemini, kas wepslased tõesti enestest selle mälestuse märgi jätnud, seda meie selgesti ei tea, wõime aga küll oletada, sest et wenelased praegugi ju Tshuudi nimega wepslasi nimetawad. Tshuudi nimi ei ole ometi selge tunnistus, sest et wenelased Tshuudi nime palju kaugemale wälja ulatawad, sellega wahel muidki Soome sugusid tähendawad. Nii näituseks kannab meie tuttarw Peipsi järw Wene keeles Tshuudi järwe nimi. See nähtus ei sunni meid weel sugugi oletama, nagu oleksiwad wepslased ennemuiste Peipsi järwe ääres asunud. Wepsa lähedus annab meile aga küll julgust oletada, et wenelaste Tshud siin wististi wepslasi piaks tähendama. Nimetamata ei wõi jätta Tsaijewi walla wepslaste ütlust, et üks suur herra neid mõne aja eest praegusele elukohtale asutanud ¹⁾ Kus nad enne asunud, seda ei teadnud keegi. Niisugusel korral ei oleks wepslaste jalk wanasti Kargopoli poole ulatanud. Wepsa keele moodi nimed piakswad siis kellegi muu rahwa antud olema. Ma pian tähendama, et Wepsa keele moodi kõlawad nimed igapidi ei pruugi just Wepsa nimed olla, waid wõikswad mõne muu Soome sugu omadeks lugeda. Niisugusel korral oleks siis wepslaste rahwas Walgejärwest kuni Petrosawodskini ja Djatini asunud.

Waatame aga praeguste wepslaste elukohtade peale, piame neid palju enam nagu saarteks, daasideks nimetama. Djati wepslasi lahutab Äänisjärwe wepslastest lai wenelaste ringfund. Wepslased on nagu kaks talwa pakku sees. Siin wõime kaht oletada. Ehk tungiswad peale tungiwad wenelased põhjapoolist wepslaste tiirwa kaugemale põhjapoolle üle Süwari jõe.

---

1) S. Basiltser, Wepsäläiset Tsaijewan wolostissa, II. 55.

taganema ehk jälle asusiwad wenelased nii tihedalt wepslaste seffa elama, et wepslased ajajooksul wene-
lastega ühte sulasiwad. Mina omalt poolt olen esi-
mese oletamise poolt. Seda wiisi jäi wenelaste asu-
kohtadesse Tshuudi mälestuse märkifid järele. Et weps-
laste seas Wene nimedega kohte leidub, ei tunni-
sta weel jeda, nagu oleks wepslased wenelasi eneste eest
ära ajanud ehk wenelased nendesse sulanud. Me piame
palju enam meelde tuletama, kudas lugu kohanimedega
tihti on. Leitakse kohte, mis koguni kolm nime kann-
wad. Esimene on Wepja keeli nime. Ümberkaudu
elawad wenelased annawad kohale Wene nimi. Wii-
maks tulewad weel ametnikud ja annawad kohale amet-
liku nime. Wõtame näituseks küla Surotannos. Wene-
lased hüüawad küla Большая деревня, ametlikus
keeles ja paberites kannab küla aga Rakowskaja nime.
Lugu on just niisama, nagu meie maal mõne kohaga :
Tšeärlif tung sundis meilgi mõnele wallale inimeste
nimedid andma. Rahwas nimetab walda ifka endise
tuttawa nimega ja sakslased oma saksaakeelse nimega.
Nii kannab meilgi mõni wald kolm nime. Kui aga
aga uued ametlikud nimed raamatuse ja maakaartidele
pannakse, ei wõi see, kes kohta wähem tunneb, kuul-
dud nime järele rahwa kohta mingit otsust teha ehk
teeb wäära otsuse.

II.

Rõik Wäinölä lapsed ammu
Su jätnud teine on teist,
Nad omal usaldanud rammu,
Sest ühendus lahkunud neist.
Ei Nunus, Wepja tea,
Kus eestlased käiwad teed,
Ei Karjala meeles pia,
Mis wennad soomlased !

nii laulab A. Genex. Wepša ei tea, kus eestlased teed käiwad ega tea eestlased, mis wepšlased teewad. Kui ma ei effi, ei ole peale Dr. Weske keegi wepšlaste kohta kirjutanud Gesti keeli. Minu teades ei ole keegi eestlane wepšlasi vaatamaski käinud, kõige vähemalt tähelepanewa filmaga. Mul läks korda lühikest aega nende seas wiibida ja üht ja teist kuulda ja näha. Tegin enesele tähendusi. Lootsin neid edespidi täiendada ja siis trükki anda. Eigi paarkümmend aastat on sest saadik mööda läinud, minu tähendused seisawad paberite hulgas endist wiisi. Ei ole mingisugust lootust, et ise oma nägemise järele wõiksin tähendusi täiendada. Annan nad siis trükki, nii pealekandused kui nad ka olgu. Mõtlen: parem pool muna kui tühi koor. Keegi muu pole wepšlastel wõeraks käinud ega nende kohta kirjutanud. Sepitagu siis minu pealiskauduste tähendustega. Ei ole rohkem sel korral paberisse pannud, ei wõi siis rohkem pakkuda. Gsiotša käis mu lootus selle peale poole ehk aasta pärast kauemini wepšlaste keskel wiibida ja oma tähelepanekutele lisa muretseda.

Waewalt olin 1887 a. esimeste päewade sees Petrosawodski jõudnud ja ameti tegemise töökorda järele waadanud, kui ju tähele panin, et ennemalt walmistatud plaani järele ma ju mõne päewa pärast Wosnesenjes pidin olema. Kaardil kohte paremini järele waadates nägin, et minu tee mind just wepšlaste asukunnast läbi wiis. Ilma et oleksin aimanud ja enne ette teadnud, pidin Gesti rahwa sugulastega, wepšlastega tuttawust tegema, kõige vähemalt Äänisjärwe wepšlastega. Aga mitte ainult wepšlastega Äänisjärwe kaldal; ette määratud plaani järele pidi mu teekund suwe jooksul weel teiste wepšlaste saartele ulatama. Suuli kuul pidin teekunna Kargopoli ette wõtma ja tagasi tulles Djati jõearist rahwast

waatama minema, seega siis muidki Wepsa rahwa kildusid nägema. Paraku läks see mu lootus luhta. Juuni kuu lõpul tuli kindralsuperintendent C. Laaland Nunuse kogu duse järele waatama ja mina pidin temaga ühes reisisma. Kindralsup. waatas ometi ainult tähtsamad paigad järele; Kargopol ja Djat jäiwad plaanist wälja ja siis kaugemad wepslased minust nägemata. Petrowodski ja Wosnosjenje wahet sõitsin küll mitu korda, aga iialgi ei puutunud ma enam wepslastega kokku. Minu tee käis kahe nimetatud paiga wahel edespidi alati mööda Wänisjärwe. See weesõit ei lastnud mind mu wepslaste aineid enam täiendada.

See oli umbes 20 januaril 1887, kui posthoosetega Petrowodskist Wosnesjenje poole wälja sõitsin. Derewänskaja jaamast sain uued hobused ja uue postipoisi. Sõitsin tüki maad edasi, kui postipoisi hoostele midagi isäralikku kuulsin ütletwat. Kuulasin hoolsamini. Mis see oli? Ei olnud Karjala keel ega Wene keel. Postipois üttles sõnu wähä segaselt, nii et ma neist täiesti aru ei saanud.

„Mis keelt sa räägid?“ küsisin postipoisilt Wene keeli.

Postipois pööras ümber, waatas mu peale ja naeratas.

„Mis keelt sa hoostele rääkisid?“ küsisin uuesti

„See oli meie oma keel?“ kostis postipois.

„Räägi selgemalt seda keelt, et kuuleksin, mis keel see on!“ ütlesin uuesti postipoisile.

„See on Liiüdi keel!“ ütles postipois nagu wähä häbelikult.

Liiüdi keel! Ma jäin mõtlema. Mis keel see on? Pea tuli mulle ometi meelde, et wepslased kõige wähemalt Wänisjärwe kaldal iseendid Liiüdi rahwaks ja keelt Liiüdi keeleks kutsuwad. See nime

tus tuleb Wene keele **люди** sõnast. Wepslastega on siis niisama nagu eestlastega wanemal ajal. Enne kuuldi alati maarahwast ja maakeelest räägitawat. Sjeäralikku nime rahwas ei tunnud. Niisama on wepslastele Äänisjärwe kaldal Wepsa nimi praegu täiesti wõeras, mitte aga Djati wepslastele. Djati wepslased kutsuwad endid alati oma õige nimega. Tähendand weel, et karjalased Petrosawodski ümberkaudu Wepsa keelt Shoksu keeleks nimetawad. Petrosawodskist lõune poole minna on Shoksu esimene wepslaste kihelkond. Selle kihelkunna nimega on siis hakatud rahwa keeltki kutsuma.

Lüüdi keele nimetamine juhatab mulle aru kätte, et mul wepslastega tegemist. Wälimise moe järele ei wõinud ma postipoisist sugugi arwata, et teda Wepsa rahwa liikmeks tuleb lugeda. Palju enam pidasin teda wenestatud karjalaseks.

„Ega siin weel wepslased ela, et sa Lüüdi keelt kõneled?“ hakkasin postipoisilt küsima.

„Ei ela weel, aga pea jõuame Lüüdi rahwa piirile!“ wastas postipois suurema iseteadwusega. Nähtawasti huwitas teda minu küsimine. „Pea tuleb Pedaselga ja selle peale suuremad Wepsa asutused. Küll siis kuulete, kuidas Lüüdi keelt kõneldakse. Seal on Shoksu, Wehka, Mäetiüla, Soudjärm, Kalajõgi, Raskinen ja Himijõgi, kõik meie Lüüdi rahwa tähtsamad kohad. Igal pool neis kõlab ainult Lüüdi keel!“

Postipoisti jutt huwitas mind wäga. Ma oleksin taskust maakaardi wälja wõtnud ja kuulnud kotte kaardilt waadanud, aga ma istusin ju saanis kasukasse mähitult, minu ümber walitses paras külm ja tuiskas uatukene. Seepärast pidin kaardi waatamisega jaama jõudmiseni ootama.

„Vaadake, need kõik on meie Lüüdi rahwa elukohad!“ ütles postipois ja kõrwale seiswate elumajade peale tähendades.

Ma waatafin, aga ei näinud majadest mingisugust iseäralikku Wepsa tundemärki. Majad just niisamajugused, nagu ma neid Karjalas küllalt juba näinud.

Natuke aega weel ja me jõudsime jaama. Jaamas tuli jaama peremees meid wastu wõtma. Argu arwaku lugeja ometi, et see mõni niisugune saksa oli, nagu meie maa postijaamade pidajad. Ei Wepsa jaamapidajad ei wõi meie jaama kirjutajategagi wõrrelda. Niisugune Wepsa jaamapidaja oli, seda wõib mõista, kui ütlen: mine Mäe Märdi ehk Jaani talu peremehe juurde ja ütle talle: sulle anti käsk, et sest päewast piad jaama ülemaks hakkama. Niisugune meie Mäe ehk Märdi taluperemees, niisugune Wepsa jaamapidaja. Siiski ei ainult Wepsa jaama pidaja: just niisugune jaamapidaja Karjalas igal pool ja laugemal wenelastegi seas.

Noh, heakene küll, jaamapidaja tuli meid õue wastu wõtma. Hakkas postipoisiga kohe kõnelema. Kuulan: selge Wepsa keel. Kuulasin hoolsamalt, tahtsin aru saada, mis räägivad. Rääkijiwad teised aga liig karmesti. Minu kõrw oli Lüüdi kõnega harjumata. Üksikuid sõnu mõistsin küll, need oliwad kas Gesti ehk Soome sõnad, aga kõigest kõnest ei jõudnud ma esiotsta ometi aru saada. Kes teab, kui pikemini oleksiwad rääkinud ehk siis. Pärast lastsin teisi wepslaste enesele pikemalt ette rääkida ja kohe sain paremini aru.

Läksin jaama sooja tupp, wõtsin kasuta seljast ja hakkasin maakaardi waatama. Ühtlasi tellisin enesele samowari. Samowar seisis murgas laua peal ja tuletas ennast meelde. Ülepea pian tähendama, et nii

palju kui mina Wepša majades käisin, mulle peaaegu igal pool samowar silma puutus. Ahlqwiſt kaebab, et kui tema Djati wepſlaste seas asunud, kogu küla kohta ainult üks samowar leidnud. Seda mindud tema tarwis lainama. Samowari peremees lainanud oma samowari hea meelega, tulnud aga tee joomise ajal alati jao ajale ja nõudnud pärast veel samowari andmise eest jootrahagi. Niisugust lugu minule ei juhtunud. Esiteks wiibisin mina Äänisjärwe wepſlaste seas ja teises oli minu ja Ahlqwiſti wepſlaste seas wiibimise wahel enam kui 30 aastat wahet. 30 aasta sees wõis nii mõni Wepša pere enesele samowari juurde muretseda. Peale selle on wõimalik, et samowar Djati ääres praegugi veel enesele hingemaad ootab. Igapidi puuduwad mul sellekohased teated.

Ma ei tahtnud ometi samowarist rääkida, waid maakaardist. Waataſin kaardi. Otsisin postipoisi nimetatud Wepša kohta. Ei leidnud ühtainustki. Mis lugu see oli? Kas postipois tühja juttu kõnelemud? Parajal filmapilgul tuli jaamaülem sisse. Hakkasin sellest järele pärima.

„Postipois jutustas mulle Wepša asutustest, kelle nimed Mäeküla, Soudjärw, Kalajõgi, Himijõgi jne. Otsisin neid kohta kaardi pealt, aga ei leia ainustki. Mis see tähendab? Kas on niisuguseid kohta olemas wõi ei?“ küſisin ma.

Wastuse asemel küſis jaamapidaja: „Mis teeli kaart teil on?“

„Benefeelne muidugi!“ wastasin mina.

Jaamapidaja hakkas naerma. Ütles siis: „Muidugi mõista, otsite siis ilmaaegu. Ei wenelased meie nimesid tunne. Wenelased on meie paigad oma teeli ümber ristinud. Waadake kaardilt, seal leiate Soudjärwe asemelt wist Шерозеро, Kalajõe asemelt jälle Рыборыцкiя, jne. Jälle teistele meie paikadele on

nad inimese nimed annud. Nii kudas postipois teile kohte nimetanud, nii on täiesti õige. Selle eest võin ma seista."

Waatafin kaardilt järele ja leidsin, et tõesti nii oli, nagu jaamapidaja ütles. Kõige vähemalt seitswad Soudjärve ja Kalajõe asemel enne tähendatud wõerad nimed. Waatafin Djati wepslaste asukohte ja leidsin sealtki wenestatud nimesid, nagu Simosero = Simjärw, Tufosero = Tufsjärw, Satosero = Satjärw jne.

Jõin teed, waatafin maja ja ümberkaudseid kohte ja hakkasin siis edasi sõitma. Enne kui saani astusin, tuli jaamapidaja mu juurde, soowis head teed ja wõttis siis mütsi peast.

"Mis nüüd?" küsisin ma.

"Soowiksin oma waewa eest natuke jootraha!" ütles jaama ülem kumardades.

Raerdes andsin mehele mõne kopika. Arwasin, et nüüd edasi pääsen. Wale puha.

Kutuga tuli jaamapidaja naene mu juurde ja kumardas:

"Mis nüüd?" küsisin ma.

"Eh! herra annab mõne kopika!" ütles naene.

"Aga ma olen ju tee ära maksnud!" wastasin.

"Tõsi küll!" Aga eh! herra annab weel thee jaoks!" palus naene.

See tähendas: jootraha paluti. Andsin naesele.

Raene kumardas ja tänas.

Mõtlesin, et nüüd pääsen sõitma. Ei weelgi. Nüüd ilmus jaamapidaja tütar. Tema olla mulle klaasi puhtaks pesnud. Ega ma teda ilma „teeta“ ei jätta.

Andsin tütrelegi. Tütre järele ilmus poeg. Palus niisama.

Lugu läks liiale juba. „Mis eest siis julle?“ küsisin ma.

„Mina olen klaasid poest toonud!“ vastas poeg.

„Mul ükskõik, kes neid toonud!“ vastasin ma ja istusin saani.

Uga veel ei pääsnud ma edasi. Veel ilmus üks postipoiss, kes saani kuuri alt wälja webanud, teine, kes hobused ette pannud, kolmas, kes hobused ukse ette ajanud. Igaüks armas enesel täie õiguse olewat jootraha nõuda.

Jootraha nõudmise nähtus ei ilmunud ainult kes ülemal tähendatud jaamas, waid kordas ennaft enam ehk vähem igas jaamas. Uga mitte üksi jaamas, waid ka muidu wepslaste seas, kellega kudagi wiisi rohkem kokku puutusin. Ujasin mõne korra mõnega vähä pikemalt juttu, kuulsin lõpuks tihti: jootraha. Söömise järele ehk öömaja järele oli nagu iseenesest mõista, et jootraha pidi antama. Esiteks muidugi söömise ehk öömaja raha ja siis jootraha peale selle. Ja jootraha nõuda ei hābenenud maja peremees ega pere-naene. Sellesama halwa nähtuse üle kaebab juba A. Ahlqwist enam kui 30 aastat waremalt. Tedagi tahawad jootraha nõudjad üsna ära tülitada.

Hoopis teistfugu pildi jelle wasta annab H. Basilier, ¹⁾ kes selsamal aastal kui mina Äänisjärwe wepslaste maal vähä aega wiibisin, Tsaijewi walla wepslaste elukohte järele uurimas käis. Wiimaste kohta kirjutab Basilier: „Nende seas ei ole kerjajaid sugugi ja neid nähaſe ülepea kerjamist hābits pidawat. Kui mu keelekolmeister Aliputshina taadi laisſ koduwāi, kes mujalt pärit ja wenelane oli, minult äia kuuldes tubakat palus, nuhtles see kohe wāimeest, tähendades, et teekāija wōderaste jaoks tubakat kaſas ei tanna.

---

1) Wepsäläiset Tsaijewan wolostissa, lk. 68.

Otse niisama nagu Vönnrotile töiwad külarahwas mullegi kõiksugu marju rohkem kui süüa jaksasin ega hoolinud suuremat maksust.

Rahju, et mina oma nägemise järele wepslastele ilusat tunnistust ei wõi anda. Ikka ilmusiwad nad mulle enam ehk vähem mustlaste wendadena ja õdedena. Wõimalik ometi, et wepslased mustlase nurumise on nabitelt ära õppinud. Sest kerjamist ei wõi ma ainult wepslaste omaduseks lugeda; ei, wepslaste ümberkaudu õitseb kerjamine wäga lopsakalt. Wepslaste maalt wäljas Wosnesenje linnakeses, kus muulased asuwad, katsusin ma kerjajate arwu muude inimeste arwudega wõrrelda ja jõudsin sellele otsusele et iga kolmas isik seal kerjaja on. Wepslased ei asu Wosnesejelt aga kaugemal kui 20 wersta. Niisugusel korral wõib iseenesest arwata, et wepslased naabrite elu wiisidega rohkesti tuttawust teinud, seda enam, et Wosnesejelt kogu Nunuse kubermangus kõige tähtsamaks kauba-paigaks arwatakse. Wosnesenjes leitakse tööd, leitakse kuplemist, leitakse kerjamist. Üle kohus oleks ainult Wosnensejele kerjamise poolest süüd mõista. Kerjamist tuleb muiiski paljaks ette, aga pisut vähemal määral. Wäga imeks tuleb panna, kuidas Tsaijewi walla wepslased endid sellest külgehakkawast haigusest jõudnud wabad hoida. Me wõiksime wabaksjäämist ennem mõista, kui Tsaijewi wepslased alati kodu istuksiwad. Basilier teab aga jutustada, et neidki niisamasugune rändamise lust taga kihutab kui muid wepslasi ehk meie saarlasi. Kaks kord aastas ütleb Basileir iga tööle kõlbawa mehe rändama minewat, esimese korra sügisel, teise korra paastuajal. Niisugusel rändamisel saawad wepslased siis muidugi ümberkaudse rahwa heade ja halwade külgedega tuttawaks, muidugi ka kerjamise himuga. Basilieri ütluse järele ei ole Tsaijewi wepslastesse ometi hakanud see halwtus.

Sattusiu oma jutu lõngast päris kõrvale. Wiimaks pääsin õnnega jaamast edasi sõitma. Postipoisiks oli sellegi korra nagu edespidi wepslaste maal wepslane. Ratfusiin postipoisiga teel jälle juttu teha ja Wepsa olusid järele pärida. Majadest kaugel sobisime üsna hästi jutule, muidugi Wene keeli enamisti, sest et ma Wepsa keelega veel liig harjumata olin. Kui aga küla wahela wälja jõudsin, lõpetas jutt. Postipoisil polnud enam aega rääkida. Küla wahel katsus postipois alati näidata, mis ta wõib. Piits käis ja me kihutasime edasi, otse kui oleksiwad meil rõõwliid kannul. Riisugune sõit ajas mulle hirmu peale. Igal filmapilgul wõis saan ümber kukkuda ja ma ei tea, kuhu lennata. Oletas lendamine wäljal olnud, ei oletas kartust olnud: lendas lume sisse ega see wiga tee. Aga me sõitsime ju küla wahel hullu pöõra. Seal wõisime kergesti wasta maja nurka wõi kiwa sattuda. Küll palusin postipoisile küla wahel taha sõita, aga ma kõnelesin kurtidele! Ei muud kui anna ennaft postipoisi wõimuse alla ja lepi sellega, mis postipois teeb. Ühesuguse waimu leidsin jões tükis igal postipoisil.

Muidu oli sõit wahel õieti huwitaw. Äänisjärwe kaldad on enamisti kõrged. Tee ulatab wahel üsna järwe ligidale, wahel taganeb järwest tüki maad eemale. Wahel piutub järw selgesti filma. Kus mets puudus, seal paistis tihti wäga tore waatepilt. Suisel ajal oletas see waatepilt veel palju rohkem oma mõju awaldanud kui nüüd talisel ajal. Suisel ajal sõitsin ma ometi ikka Äänisjärwe pinnal ja waatasin sealt järwe kaldaid.

Sõudjärwel seisatasin pitemat aega. Siin oli mul juba tegemist. Siin ligi lähedal wotas üks haige mu tulekut. Siin pidin edasisõitu katki jätma ja teelt

uatufe kõrwale sõitma haigele Jumalaarmu andma. Esimest korda talitasin siin seda püha talitust. Pian ometi tähendama, et haige wepslane ei olnud, waid soomlane, kes aga wepslaste seas asus. Veel mõni muu ewangeliumiusuline soowis minuga rääkida. Mii siis wiibisin siin kauemini ja katsusin selle wiibimise ajal rahwa elu paremini tähele panna.

Ei ainult Sõudjärwel, waid enne juba teistes külades puutusiwad mulle ristide hulga d film a. Küla hakatusel rist, küla lõpul rist. Mõnele ristile veel nägus katus peale ehitatud. Tihti nägin küla wahelgi ristisid. Esiotsa kui ma neid ristisid nägin, arwasin ma, et risti kohal keegi inimene surma saanud. Kui ristisid liig palju ja liig sagedasti mulle film a puutus, hakkasin lugu järele pärima. Kuulsin siis, et rist mitte kellegi surma mälestuseks pole pole püsti pandud, waid ülepea piab meelde tuletama, et meie ristinimesed oleme. Peale ristide nägin tihti külade wahel wäikesei kabeleke si ristiga. Paljude kabeleite kallal oli ajahammas rohkesti närinud. Kabelist ja ristidest mööda mööda minnes lõiwad möödaminejad alati risti ette. Ma pian siin tähendama, et wepslased kõik Greeka usku oma usuks tunnistawad. Ewangeliumiusulisi wepslasi pole ma näinud ega tunnud keegi niisuguste olemas olemist. — Suuremates külades paistis wähdane kirikki film a, enamasti ikka puine. Ma ei mäleta Wepsa maal kiwikirikut näinud olemat. Kirikutes peetakse muidugi Wene keeli Jumalateanistust. Kuulsin, et wiimasel ajal 2—3 Wepsa noort meest Petrosawõdski seminari läinud preestriks õppima. Preestritega Wepsamaal ma kokku ei puutunud; need üeldi aga mitte wepslased olemat. Ahlqwiist räägib ühest, kes aastat 40 wepslaste seas elanud, ilma et nende keelt ära oleks õppinud. Wiimane rahwa ülesugemine tunneb aga juba 3 Wepsa preestrit.

Mina jäin ühe jõukama wepslase juurde vähä kanemaks peatama. Waatafiu tema maja ja küla muidki majasid. Minu peremehel, kui luba nii üelda, oli tore kahetordne maja. See elas teise korra peal. Aga alumisel korral? Elajad! Nägin weel mõnda muud sarnast kahetorrast maja, kus alumisel korral elajad, ülemisel inimesed elasivad. Siiski mitte ikka. Mõne korra nägin inimeste elukorterit all tühjad ruumid, ei, parem ütlen aidad, elajad selle wasta seisivad maja teisel poolel otjas. Mõnikord filmasin seda, et hoostega teise korra peal sõideti, ei inimeste elukorterisse, waid = jah, seda ma ei tea isegi. Põninguks ei wõi ma ruumi nimetada, sest et see põning ei olnud. Pian lugu paremini seletama. Maja kesk-kojal oli tawalisesti sissekäimise koht. Teine pool kahetorrast maja ei olnud tihti inimeste elamise tarwis sisse seatud, waid täitis meie kuuri wõi küüni kohusi: warjas eneses tawalisesti heinu wõi põhku. Et hõlpsam oleks teise korra peale pääseda, kõige wähemalt reega, oli maast pikk, laug sild teise korra ukseni wõi wärawani tehtud. Mahalibisemise takistamiseks oliwad fillale põõnad põigiti peale pandud. Seda wiisi nägin mitu korda, kuidas mees hobusega teise korra peale sammus.

Tuad oliwad enamisti suured, ruumikad ja walged, ikka mitme aknalised, aknad suured. Meie saunte sarnasid urtsikuid ei filmanud ma kusagil. Tubades walitses enamisti paras puhtus, kui ka mõnes kohas mõndagi soowida üle jäi, kõige wähemalt kui Wepsa tubasid Soome tubadega wõrdlen. Gesti tubadest seisivad Wepsa tuad puhtuse poolest ometi ees. Suitsu urtsikuid mulle filma ei paistnud, kõige wähemalt sarnasid nagu meie maal. Kus kiwikorsten majal puudus, juhatas kõige wähemalt puutoru ometi suitsu tuast wälja õhku. Sarnastes majades ei wõinud siis

ka nii suur puhtus walitseb, sest et suitski seinu ära määris.

Toolisid otjisin mitmes majas ilmaaegu. Isegi istmete poolest walitsetes mitmes kohas nappus. Selle asemel silmasin igal pool pengid ümber tua. Dige-mini wõiksin neid lawadeks nimetada. Laiuse poolest lubasiwad nad parajasti enestel puhata. Ei mäleta, et kusagil wärwitud lawasid oleksin näinud; suuremalt jaolt oliwad lawad hoolega puhtaks küüritud. Need lawad seinte ümber seisiwad alati kohal; nende peale istuti ja, kui tarwis, magati. Nende peale pandi käest maja asju. Arwa nägin kaks lauda majas; tawalistesti arwasiwad wepslased ju ühega läbi saawat. Nurgas seisis muidugi Sumalapilt. Muid piltisid nägin koguini aru korral ja neidki nähti juhtumise kaupa majarahwa kätte sattunud olewat Enamasti seisis ukse ligikal seinu nōjal weel wäike kapi, suuremalt jaolt klaasuksega. Ses kapis peeti klaasid, kausid, lusikad ja muud sööginõud. — Seda wiisi olen kõik üles lugenud, mis tawalistes Wepsa tuas leiti. Muidugi mõista, mõnes tuas juhtus weel midagi muud olema, aga tawalistesti seisiwad ainult ülemal kirjeldatud asjad tuas. Nii wäikse tuariistade hulgaga näitas Wepsa tuba öieti weel suurem olewat kui ta oli. Tühjus nagu suurendab ruumi.

„Kus te ometi rehesid peksate?“ küsisin pererahwalt.

„Muidugi rehes,“ wastas peremees.

„Kus teie rehed on? Ma ei näe ju ühtki!“

„Tulge, ma näitan!“ ütles peremees.

Ja peremees wiis mind külast wälja põllule. Seal nägin tõesti küla taga mõnda rehte, igal peremehel oma. Enamasti suured nagu elumajad, kõrgeid nagu kahetordsed hooned.

„Kas teil elumajasid rehega ei ole ühendatud?“ küsisin ma.

Peremees waatas imestledes mu otja. Sõnus fiis: „Ei ma seda weel poole kuulnud, et inimesed rehes asuwad!“

Ma jäin mõtlema. Selgesti sain aru, et mees mu kodumaad weel polnud näinud. Ega ta muidu nii poleks kõnelenud.

„Kus te saunas käite? Rehes wõi?“ pärisin edasi.

Uuesti wastas peremees imestledes mu otja. Näitas, nagu tahaks ta küsida, kust metsast te olete wälja tulnud, et nii weidralt küsite. Ei küsinud ometi, waid puhkes naerma ja ütles: „Eks ikka saunas!“

„Teil on küla kohta oma saun?“

Peremees naeratas uuesti.

„Kes hakkab teise sauna minema, kui ise jõuab sauna muretseda!“ ütles ta fiis. „Meie jõukamad peremehed ehitawad igaiüks enesele oma sauna. Minult waesed käiwad teiste saunades.“

Läksin saunugi waatama. Saunad tuletasiwad kõige rohkem Gesti saunu meelde. Isegi puhtus pidas neis vähem walitsuse keppe käes. Sauntel puudus sagedasti korstengi. Kui Wepsa saunu Gesti sauntega võrdlen, ei wõi ma sõrmlust igapidi õigeks nimetada. Suur waks wahet ilmub ometi nende wahel. Gesti sauna pruugitakse tavalisest wihtlemisest ja elamisest, Wepsa saunas selle wasta ei asu tavalisest keegi. Minult wihtlemise korral awatakse ta ukse, mõne korra ka soja wee muretsemisest loomadele. Riisugusel korral ei keedeta wett pajaga tulel, waid ahju küetakse, ahjust wõetakse tulistid kiwa ja heidetakse weetoobrisse. Sedasama wiisi teatakse wihtlemise wee muretsmise korral. Seda wiisi ei pruugi perenaene enesele juurt pada muretseda, waid ta saab toobriga üksi toime. Ra majandus!

Wepsa majad ei awalda ülepea Wepsa iselaadi, waid lähewad naabrite, nagu wenelaste ja karjalaste

majadega ühte. Ometi mitte Wepsa küla. See ei tuleta Wene küla meelde, maid palju enam Gesti küla. Majad seisawad ühest teises palju enam lahus, nagu Gestimaa. Siiski awaldab Wepsa küla oma nägusate hoonetega palju paremat mõju kui Gesti küla. Küll ei ole kõik Wepsa elumajad kahetordised, aga ühetordisedki rõõmustawad meid rohkem oma suurte aken- tega ja puhtama olekuga. Mõnegi maja küljes näeme koguni palkonigi.

Wepsa majade suurus, rehtede ja saunte ehitust võime omalt kohalt küll metsa rohkusegagi seletada. Nunuse kübermangus leidub metsa rohkesti. Wepslaste maalgi puutuwad metsad meile dieti tihti silma. Ei maksa palgid ega ahjukütus kallist hinda. Sel ajal, kui ma wepslaste seas wiibisin, maksis Petroswodskis aastane kütus ainult kakš rupla. See tähendab: põletispuude soowija läks metsa walitsuse kontori ja maksis seal 2 rupla sisse. Selle summa eest sai ta tunnistuse, mis talle luba andis nii palju puid metsast wõtta, kui tunnistuse omanikul aastajaks kütuseks tarwis läks. Selle peale ei waadanud keegi, kui kas pooled puud teiseks aastaks üle jäiwad. Küll aga waadati selle peale, et ostja ostetud puid kellegile teisele ei müüinud. Riisuguse teo järele käis kohtulik karistus. — Seda moodi kaubaga puid müüa wõidakse ainult seal, kus rohkuse pärast ei teata, mis puudega teha. Maksiwad põletispuud nii vähä, ega siis ehituse ainedki liig kõrges hinnas ei wõinud seista. Rahjaks ei pärinud ma palkide hinda, aga kõige järele oletades ei wõinud palgid palju maksta. Sel põhjusel wõis siis jõukam peremees enesele suuri, ruumikaid hooned ehitada.

Tua ümber nägin vähemaid ja suuremaid põldusid. Küsisin peremehelt, mis nende pea-töö on. Sain wastuse: „Põlluharimine. Iga peremees piab

oma kohuseks põldusid korra peal pidada ja tarwi korral kütisega uut põldu juurde muretseja. Djati ääres teewad mehed aga enam kiwitööd!”

Nii olen mina peremehe suust ja mujalt kuulnud tähendusit üles pannud. Siin näitawad minu teated Ahlwisti ja Basilieri teadetest lahkumist. Basilier jutustab, et Djati rahwas põlluharimise poolest kõige kõrgemal järjel seista. Basilier ei ole ise aga Djati ääres käinud, waid teatab, mis talle jutustatud. Minagi teatan, mis mulle jutustati. Muidu kuuleme reisijatest weel, et Djati wepsslased klaasipanijatena ümber rännata ja oma osawust üles näidata. Ehk arutame selle sõlme üles, kui oletame, et nii hästi Äänisjärweäärised kui ka Djati wepsslased mõlemad põldu harinud, ka Tsaijewi walla omad, põllu harimise kõrwal mõlemad weel aga kiwitööd teewad. Tõeks tuleb pidada, et wepsslased Peterburis, Kroonlinnas, Tallinnas, Sweaboris ja mujal suuri kiwiehitusi walmistanud, omal ajal rohkesti Kroonlinna kindluse ehitusest osa wõtnud, ja praegugi kiwi töötajajana kaugele rändawad. Kas nende seas rohkem Djati wõi Äänisjärwe wepsslasti olemas, selle küsimuse pian seletamata jätma. — Tsaijewi wepsslased selle wasta ei randa kottu wälja kiwitööd tegema, küll aga wiltlaapaid walmistama. Muidu harinud Tsaijewi wepsslased üsna hoolega maad. Kui hästi Äänisjärwe wepsslased põldude eest hoolt kannawad, selle kohta ei wõinud ma talise lume pärast muidugi otsust anda.

Karjapidamine Äänisjärwe wepsslaste seas ja kuulu järele teistegi hulgal just õitsewal järjel ei seisa. Wõiks igapidi palju suurem olla, sest et külad ümber laialdasel karjamaal seisawad. Soomlane piaks wepsslaste asemel suure lehmakarja, teades, et lehmakari wõiga peremehele palju tulu toob. Sarnane arusaamine näha wepsslastel puuduwat, kõige vähemalt puudus

fel ajal. Head wõid, f. o. mis me wõiks nimetame, oskasiwad wepslased waewalt walmistada, küll aga sulatatud wõid. Teada muidugi ei seja sulatatud wõi päris wõiga samas hinnas ega anna siis peremehele nii palju tulu. Kas separatorid wepslaste sekka juba teed leidnud, ei tea ma; aasta 20 eest puudusiwad nad küll alles. Parema wõi walmistamisega wõiks karjapidamise edenemisel wepslaste käsi palju paremini käima hakata.

Hobusid palju ei peeta. Ainult nii palju kui põlluharimiseks hädasti tarwis. Wedamiseks ja sõitmiseks wõidakse hobusid vähem tarwitada. Jah, talwel küll, aga suil astuwad mitmed takistused teele. Rõige pealt teede puudus. Äänisjärwe äärt mööda käib küll tee Petrosawodskist Wosnesjenjesse, aga seda teed tarwitatakse tawalisesti talwel. Suil seisab tee enamasti loomulikult korras. Arwa pannakse kätt tee parandamiseks labida külge. Suil tuletab tähendatud tee Gestimaa külade meelde. Tõtt tunnistada, suisel ajal teda ülepea wäha tarwitataksegi. Kes iganes wõib, sõidab laewaga. Ainult seal, kuhu laewaga ei pääse, piab hoost tarwitama. Kes piaks niisugusel korral küll teede eest iseäralikku hoolt kandma! Djati jõe ääres ütleb Ahlqwist teed päris puuduwat. Ühes külas leidis Ahlqwist kõigest ühe hobuse! Seal pidi küll wist alles Madama wiisi põldu haritama. Rõige parem lugu teede poolest on Tsaijewi walla wepslastel. Nende wallast käib posttee läbi. Siiski seda postteed olen ma ise sõitnud, üsna Tsaijewi walla ligidal, tunniga 5 wersta posthoostel edasi jõudnud. Ma ei sõitnudki sügisel, waid augusti kuu hakatusel.

See meelega nähahe Wepsa pereeidel lambaid pidawat. Annawad need ju willa. Misjagune osaw perenaene ei piaks willu tarwitama? Kodu kujutud riideid nägin wepslastel weel üsna rohkesti, ehk küll,

iseäranis naesterahwastel linnariidedki ei puudunud. Tihti paistfiwad mulle wiltsaapad, wäga tihti aga ka paju koorest ehk muust puu koorest tehtud pastlad filma. Need pastlad oliwad paeltega wõi rihmadega säärte külge siotud. Neid puukoorest pastlaid ei tule ometi wepslaste iseäralduseks lugeda! ei, sarnaseid filmame tarjalastelgi wäga sagedasti.

Üleüldse ütelda, ei paistnud, nii palju kui mina wepslaste elu siin ja seal filmasin, iseäralikku waesust filma. Palju enam näitas kõik, et wepslased üsna jõukasti elasiwad. „Kas teil ka mõisnikkudtega tegemist on?“ küsisin ma oma peremehelt. „Mõisnikkudtega? Neid meie maal ei ela?“ wastas peremees. „Sa mõisad puuduwad ka teie maal?“ „Puuduwad täiesti!“ wastas mees uhkesti. „Kes siis teie pool suure maa omanik on?“ pärisin ma. „Kroonu!“ wastas mees. „Minult kroonuga on mul tegemist. Kroonule maksame maksu, mõisnikka ega muid sarnaseid mehi me ei tunne!“

Tõesti, ma püüan juurde lisama, et ma kogu wepslaste maal ühtti ehitust ei näinud, mis Gestimaa mõisat meelde oleks tuletanud. Igal pool ühesugused talumajad. Nagu kuulsin, on Äänisjärwe ümberkaudune maa kõik kroonu päralt. Ülepea tuleb mõisa põhjapool Wenemaal koguni aruldasteks nähtuseks lugeda. Kroonule parajat maksu makstes wõiwad talupojad wäga lahkesti elada, kui nad ise meelega ühele herrale ränka maksu ei hakka maksma. See herra on alkohol. Alkoholi teenistuses nähti palju wepslasigi seiswat. Karskuse liikumist Wepsa weel ei tunnud.

Ühe jõuka mehe majasse läksin sisse. Peremees wõttis mind lahkesti wasta. Rääkisin peremehega, Wenekseelt muidugi. Meie jutu wahel ütles peremees pojale midagi ja ütles ka — Wene keeli. See nähtus pani mind imestlema. Minu teadmise järel pidi peremees wepslane olema, peremehe wäljarääkimise järele

arwates niisama. Ma pian tähendama, et karjalased ja wepslased tihti õige hästi Wene keelt kõnelewad, aga nende väljarääkimisest kohe võib aru saada, et neid wenelasteks ei või lugeda. Nad panewad väga tihti sõnadele mõeriti rõhu peale; peale selle räägiwad nad näitujeks Wene keele o tähe selgesti välja, kuna wenelane seda a'ks moon dab. Wõtame näitujeks sõna „lehm“. Karjalasi ja wepslasi kuulsin seda ikka „korowa“ välja rääkiwat. Olgu mõõda minnes nii palju; see seletus ei puutu siia.

Wähä aja pärast kuulsin sellesama wepslase oma naesega kõnelewat. Jällegi Wene keeli.

„Kas te Liiüdi keelt ei mõista?“ küsisin korraga. Mees kohtus nagu seda kuuldes. „Mõistan küll!“ wastas mees.

„Aga naesterahwas?“

„Mõistab ka!“

„Te olete ometi Liiüdi rahwa sugu?“

See küsimine nähti mehele jälle nagu wasta meelt olevat. „Oleme küll!“ wastas ta siis wäähä wenitades.

„Aga miks te siis Liiüdi keelt ei „pajata?“ küsisin ma.

Mees nähti wastusega nagu kimpus olevat. Wastas siis: „Liiüdi keelt mina ei armasta. See on niisugune kõrwaline keel. Mina armastan seda keelt pajatada, mis suur riigi rahwas pajatawad!“

Teist juttu tehes küsis mees minult kohe: „Aga ütelge mulle, mis rahwa tõugu te olete?“

„Eestlane!“ wastasin ma.

„Eestlane?“ kordas mees imestledes.

„Kus maailma ääres niisugune rahwas elab?“ päris mees suure uudishimuga.

„Teine pool Peterburi Soome lahe ääres!“ seletasin ma.

Mees kuulas imestledes mu juttu pealt. Gesti-
maa ja rahwas nähti mehele päris tundmata olevat.

„Küllap eestlased wiist itka ka Wene riigis elawad,
sest ega te muidu Wene keelt pajatats?“ arwas mees.

Nüüd puhkesin ma naerma. „Elawad, elawad!“
wastasin ma. „Just niisama nagu Lüüdi rahwas.“

„Kas on eestlasigi nii palju kui Lüüdi inimesi?“
päris mees weel edasi.

„Uuesti pidin tahtmata naeratama. „Kui neid
mitte tuhat korda rohkem ei ole, siis piaks neid küll
nii palju olema!“¹⁾

„Wai itka nii palju kui Lüüdi rahwast!“ hüüdis
mees imestledes.

„Kas teil ka linnu on?“ päris mees edasi.

„Sult linnu!“ wastasin ma. „Tallinn, Tartu ja
mõnda muud!“

„Ja meie maal pole ainustki!“ õhkas mees.

Mees küsis weel mõndagi eestlaste ja Gestimaa
kohta, aga seda ei maksa siia üles panna. Siig lapsi-
tud küsimised. Pajatastin weel tüki aega mehega,
jätšin siis jumalaga ja sammusin edasi.

„Kas ka laulda oskate?“ küsisin teisel noore
rahwa käest.

„Küll itka!“ wastasiwad neid kihistades.

„Palun siis, laulge mulle natuke?“ palusin
tütarlapsi.

Tüdrukud ei tahtnud esmalt, hakkasiwad pärast
siiski laulma. Aga mis ma kuulsin: laul Wene keeli.
Seda moodi Wene keeli, nagu meie wälja teeninud
soldatid kõnelewad.

„Ma tahaksin Lüüdi keele laulu kuulda!“ ütlesin
tütarlastele.

---

1) Ma mõtlesin siin ainult Hännisjärwe wepslaste peale.

„Lüüdi keele ei lauldagi!“ wastasiwad tüdrukud.
Tarmis eitedega kõneleda! mõtlefin ma. Küll
eided laulawad. Katsufin eitedega õune.

„Ei osta laulda! Ei ole häält!“ eitede wastus.

„Kui häält ei ole, lugege laul mulle niisama
ette!“ palusin ma.

See aitas. Eided hakkasiwad mulle ette ütleva.
Aga mis ma kuulsin? Jällegi soldati Wene keeli.

„Miks te Lüüdi keeli ei pajata?“ küüsin ma.

„Lüüdi keeli ei lauldagi!“ wastasiwad eided.

Küüsin, kellelt iganes küüsin, ikka seesama was-
tus: „Lüüdi keeli ei lauldagi!“ Wepslastel puundu-
wad rahwalaulud. Sellelamale otjusele on juba
Abhqwist omal ajal tulnud. Kõige uurimiste peale
ei ole korjajad Wepja rahwalaulusid leidnud. Seda-
sama tunnistab hiljemini Basiliergi. Ülepea ou Wepja
rahwas lehw muistjete mälestuste poolest. Minewi-
kust ei mäleta nad midagi, laugemast minewikust mui-
dugi weel wähem. Minewik on neil nagu handa maetud,
ilma et enesest mälestuse märkisid järele oleks jätnud.
Imeks tuleb panna, et wepslased ometi ennemuistsid juttu-
sid tunnawad, et nende mälestus neid jaksanud alal hoida!
Mina neid ei ole üles kirjutanud, aga Soome uurijad
on neist mõndagi paberisse pannud. Niisama on neil
rahwa mõistatusigi olemas. Mõned mõistatused ja
ennemuistsed jutud tuletawad Gesti omajid meelde. Üle-
pea piab ütleva, et rahwaluule poolest meie setud weps-
laste kõrwal nagu kuningad kerjajate kõrwal seisawad.

Kui jälle postisaanis istufin, juhtus wäike nali.
Teel sõitis metsa wahel neli, wiis saani meist mööda,
igal ühel paar meest peal. Silm läks juba pimedaks,
ma ei pannud möödasõitjaid suuremalt tähele. Umbes
wersta maad sõitsime meestele järele. Korraga näen:
meie eelsõitjad seisawad. Nii pea kui me nende juurde
sõitsime, kargas paar meest meie hooste juurde, sasi-

siwad waljastest kinni ja hiiüdsiwad: „Pia! Siit nii edasi ei saa!”

Mina mõtlesin esimesel filmapilgul, et meie rööw-
lite küüsi sattunud. Hoiti hobused kinni ega lastud
enam edasi.

Postipois arwas wist ära, et ma kohkun. Pöö-
ras ennast kohe minu poole ja ütles naeratades: „Arge
kartke! Need on pulmalised!”

Need on pulmalised! seletas kohe lugu. Waata-
sin nüüd paremalt. Me olime ma ei tea, kudas
ütelda, kas auuwärawa wõi kelle juurde jõudnud.
Kaks teiwast oli püsti maha löödud, teine teine poole
tee äärde. Teiwaid ühendas nööre, kelle külge mõnda
linti oli siotud, mis tule käes lehwisiwad. Teiwaste
taga seisiwad pulmalised ja keelsiwad meid edasi sõitmast.

„Need tahawad raha!” ütles postipois.

Nagu näha, tunnawad wepslasedki „põllepaika-
mist”. Wepslased ei paika ainult pulmamajas, waid
nagu nägin, tee pealgi! Mis muud kui paika põlle
ja waata, kudas edasi saad.

Saime ilusasti edasi sest kitsast wärawast. Kohe
sõitsiwad pulmalised tuhatnelja meist jälle mööda.
Wõisiwad ehk wersta sõitnud olla, kui jälle seisiwad
ja meid uuesti ootasiwad. Siingi nägin jälle auu-
wärawa.

„Pia! Pia!” kisedasiwad pulmalised jälle. Tei-
sed selle wasta: „Tulge meiega kaasa!”

„Kas läheme?” küsis postipois minu poole
pöördes.

„Kudas arwad!” wastasin ma.

Wähä aega weel ja ma olin pulma õues. Posti-
pois teadis kõnelda, et jõukas talu peremees täna
pulme pidada.

Pulm, mis pulm. Riisa ja kära, et küll saab.
Mis mind imestlema pani, oli see, et mõned talutüd-

rufud koguni siidis nägin. Ei siidirätkutega, waid koguni siidijakkidega. Kas mõnel ehk siidi kleitki oli, ei mäleta: tähendus puudub mul.

Alkoholi waelus nähti kõik mehed enam ehk vähem wiibiwat. Meile seltsis mõni naesterahwaski.

Kahjuks wiibisin ma pulmas liig wähä aega. Ei wõi sellepärast pulma üle selgemat kirjeldust anda. Igapidi tähendan, et põllepaikamist pulmas väga suure auu sees peeti ja igaüht sest osa wõtma sunniti.

Jätfin pulmalised pulmi pidama ja sõitsin edasi.

Nägin tee ääres ühe nägusa maja. „Mis maja see on?“ küsisin postipoisilt.

„Koolimaja!“ wastas postipois.

Koolimaja! Sellega pidin ennast weel wähä tutwustama. Tähendan sel ajal saadud teateid ühtlasi hiljema teadetega.

Ragu kuulsin, kääa Wepša poisid usinasti koolis, tütarlapsed selle wastu enam aruorral. Wõib olla, et nüüd ehk lugu ses tükis paranenud; kõige vähemalt sel ajal üteldi seda wiisi. Sel põhjusel ostasiwad Wepša mehed, nimelt nooremad Wene keelt, kuna naesterahwa seas Wene keele tundmist sel ajal üsna kasinaks tuli pidada.

„Mis keeles te õpetate?“ küsisin kooli kohta seletust soowides.

„Muidugi Wene keeles!“

„Kas te siis Wepša keelt sugugi ei õpeta?“

„Ei õpeta! Mis tarwis? Ülemad seda ei nõua!“

„Aga ise te ostate Wepša keelt?“

„Oskan!“

„Siis wõiksite seda lastelegi õpetada!“

„Ilmaaegu! Oskawad seda iseenesest. Parem, et Wene keele kätte õpiwad! Kuhu nad Wepša keele mõistmihga lähewad! Puudub ju Wepšakeelne kir-

jandus! Ehk lugegu ainult Matteuse ewangeliumi!
Siis ilmaaegu seda õppida!"

Sarnasid arvamisi avaldati Wepša keele kohta. Koolisid kuulus wepslaste maal rohkesti leidu-
wat, nagu neid ülepea Muunuse kubermangus palju
enam leitatse kui mujal suuremas osas Wenemaal.
1902 tunti Muunuses 590 kooli, nii et iga 637 hinge
kohta kool langes. Koolilapsi loeti sel ajal 17,911.
Zainuraamatukogusid seisis ligi 300 tükki umbes
50,000 raamatuga, kirjast. Karjalastel ja wepslastel
oli sel ajal 142 kooli ehk 24 % kõige kubermangu
koolidest. Nende karjalaste ja wepslaste koolid on 1901
jaadik neljaaaastase kursusega, kuna Wene koolid kolme-
aastaga kursuse lõpetawad. Karjala ja Wepša koolidesse
on neljaaaastane kursus sellepärast määratud, et lapsed
paremini riigikeele kätte õpitsiwad.

Koolide mõju awaldab ennast ifka enam ja enam.
Wepša noored mehed räägiwad juba hea meelega riigi-
keelt. Veel leiab Wepša keel tuge naesterahwa seas,
aga mida rohkem Wepša tütarlapsed haridusest hatta-
wad osa wõtma, seda enam tõrjutakse nendegi juurest
Wepša keel tagasi. Neg ei ole enam kaugel, mil
Äänisjärwe ja Djati wepslased sellelesamale teele astu-
wad kuhu Tsaijewi walla wepslased: ainult wanad
ostawad oma keelt weel, noored ei saa rääkimisestki
aru. Haridusega käsi käes sammub Wepša keelele ja
rahwusele hukatus, seda enam, et wepslased weel ise-
teadwusele pole jõudnud ärgata. Kool laulab neile
igapidi surmalaulu.

Ma jõudsin Tšheletski jaama. Kuulan: Ei
enam Liiüdi keele sõnagi kuulda. Igal pool Wene
keel walitsemas. Küsin: „Kuhu Liiüdi keel jää-
nud?" — Wastatakse: „Selja taha!" Me oleme
Wepša maafunnast wälja jõudnud. 20 wersta Süwari
jõdest Wosnesenjest eemal algab Wene keele piir ja

ja kaob Wepša keele kõla. Wošnesenje ja Tšheletski wahel asuwad juba päris Wenelased. Siin kuuled ainult Wene keelt. 100 aasta pärast walitseb Wošnesenje ja Petrojawodski wahel ainult see keel.

Wadjalaste keeleproowiks panen siia Ahlwisti järele paari mõistatust ja Sja meie üles.

Pol hebot, pol habat? = Souh = segl. (= Pool hooft, pool haaba? = Jahu sõel).

Wärg wasa aidan taga = Kjel (= Wärg wafkas aia taga).

Lehm pätshish, händ irdal = Lämöi i sawu (Lehm pätšis, saba wäljas = tuli ja suits).

Tatoi meide, kudam oled taiwhal; sädkahase puhtaks nimi sinun; tulgha tsarstw sinun, da liinob wald sinun i mal kut taiwhal; leib meide kaitutsheks päiwaks anda meile tjänambäi; i jäta meile wõlgad meide kuti mö jätamoi wõlghiišhile meide, i ala anda meid iskusaha, a pjästa meid pahas; sida möd mi sinun om tsarstw, i wägi i kuulund igan kaiken. Amin.

Kas kandku karukaeru!

Kas kandku karukaeru
Mul ka mu kodumaa,
Ei Kungla maagi wasta
Ma teda waheta.

Kas wiirsti kaaja wasta
Sa ema wahetaks,
Kui puudust ööd ja päewad
Ka emal näha saaks?

Kas ikaldagu wili
Kuus aastat alati,
Küll seitsmendamal Jumal
Weel täidab salwesi.

Ei anna agan jõudu,
Saan jõudu lootusest,
Teen tööd sel täiel usul:
Nord leian wilja eest!

Ja kui ei näeks ma lõikust,
Ma külsuan ometi,
Küll tulew põli forra
Saab lõikust paljugi!

Tiirituled.

Jürituled.

Kui palju ei ole Jaanituledest kirjutatud ja kui laialt ei tunta neid, aga kui vähä teatakse Jürituledest! Mõni kuuleb ehk nime alles esimest korda. Ma ei mäleta, et ma kusagil oleksin Eesti keeles Jürituledest lugenud. Mii väga ei wõi seda ineks pannagi: ma ei tea, kas peale saarte mujal neid tulefid Jürituledeks kutsutakse wõi ei. Tuled ise ulatavad aga suurelegi maale, olgu ka, et neile igal pool Jüritulede auunime ei anta.

Jüritulede nimetamist kuulsdes ärgu keegi neid Jaanituledeks pidagu. Jüritulede ja Jaanitulede wahel on suur waks wahet. Jaanitulesid wõiksime — kui nii luba ütelda — inimeste tuledeks kutsuda, Jüritulesid aga loomade tuledeks, parem weel karja tuledeks. Jaanitulede ümber koguvad inimesed kofku lõbu pidama, Jüritulede ümber aga kari, kui kari ülepea niisugusest tulest rõõmu tunneb. Enam lõbu teeb ehk Jürituli mõnele karjapoissile, kes karja wiisega sunnib Jüritulele minema. Kari paraku on alles nii madalal hariduse järjel, et Jürituli neid niisama waimustada ei jaksa nagu Jaanituli poisja ja tüdrukuid. Meie noorus läheb Jaanitulele ja leiab Jaanitulest niisugust waimustust, et Jüritule pidajatega wennastust sobitab. Jüritule pidajad loomad pole tänini niisugust waimustust weel jõudnud kätte õppida; nad jääwad pärastli Jüritulel käimist niisamasugusteks loomadeks nagu nad enne

olnud, maha arvatud kõrwetatud jalad ehk mõni muu kõrwetatud koht. Karwade kõrwetamise pärast piame ometi karja tingimata süüft wabaks mõistma. Süü langeb niisugusel korral alati karjaste peale, kes oma karja liig suurde tulde wõi õigem liig suurest tulest läbi sundis hüppama. Ei põle ju Jürituled mägedel kõrge ridwa otjas, waid tawalisesti karjamaal; õitsetule juurde wõi tulesse piab suur ja wäike kariloom karjatse witsa sunnil ilma armuta minema.

Jüritulede kodumaaks piame Saaremaad nimetama. See ütlus lonkab ometi. Seda ütlust kuuldes arwab lugija, nagu oleksiwad saarlased Jürituled niisama üles leidnud nagu Kolumbus Amerika. Niisugust auu ei taha ma esiotsa sugugi Saare wendadele anda. Tunnewad ju läänlased ja mõned muulasedki weel Jüritulesid. Saaremaad Jüritulede kodumaaks tahan ainult ses mõttes nimetada, et neile seal Jüritulede auunime antakse.

Karja Jürituledel käimine tuletab elawalt endist Tartu üliõplaste maituld meelde. Ohtul enne esimest maid läksiwad Tartu wärwikandjad üliõplased doomkiriku ligidale alla kuiwa kraawi ja tegiwad enne sinna weetud puudest suured õitsetuled üles. Nende õitsetulede ümber hakkasiwad üliõppilased niisama lõbupidu pidama, nagu noorrahwas tawalisesti Jaani tule ümber. Muujärjele istusiwad pudelid ja wõtsiwad walitsuse kepi oma kätte. Parjal filmapilgul anti „rebastele“ käst kätte läbi tule hüpata. Suuremal jaol „rebastel“ läks hüppamine läbi tule õnneks, aga mõnigi kõrwetas ometi riideid ja jalanõusid.

Süst niisamasugust tütti piab mõnes kohas karigi tegema, nimelt Jüripäewal. Wäga tihti peetakse Jüripäewa karja esimest korda wäljajastmise päewaks, tihti aetakse aga kari juba waremalt, karjalastmise päewal, karjamaale, nimelt siis, kui loomatoit kasin. Metagu nüüd kari juba enne Jüripäewa karjamaale ehk

alles Jüripäewal esimest korda, igapidi piab Jüripäewal kari puhastuse tulesse minema. Tuletegemiseks muretsetakse puud juba enne Jüripäewa walmis, sest Jüripäewal raiutud puud, olgu need ka kuiwad, toowad ainult wäha ohtu. — Üstakse nimelt, et kui keegi Jüripäewal kirmega midagi raiub, nimelt aga puid, see siis hundi hambaid teritab. Niisugusel korral hakkab hunt suwe jooksul kangesti karja murdma. Onnetuse peemalehoidmiseks pidi siis puid Jüritule jaoks juba aegsasti walmis kantama.

Enamasti arwati tublist suitsust karjale juba küll saawat. Sel põhjusel muretseti tule jaoks rohkesti suitsuwaid aineid. Kui Jürituli hästi põles ja suurt suitsu tegi, aeti kariloomad, pisukesed ja suured, õieti tule ligidale ja sunniti neid siis suitsust läbi minema. Paraku ei saadud aga alati head suitsu. Mõne korra juhtus ilm niisugune olema, et suits nagu sammast taewa poole tõusis. Aga niisugusel korral loome suitsust läbi! Juhtus sarnane lugu kätte, siis ei aidanud muu nõuu kui loomad tulest äbi. Mõidugi mõista, ei tehtud niisugusel korral üliõpilaste moodi suurt õitsetuld, waid õieti pisukest ja katsuti siis loome üle pisukese tule, mõne korra üle tükkidegi hüppama sundida. Kari näitas läbi tuleajamisel wäga tihti karjase wasta kangekaelsust, nii palju kui karjane ka witsa abi pruutis.

Ei aidanud muu asi kui karjane pidi karjamaa wärawa wahale wäikse tule üles tegema ehk tuletukid wärawa alla wiskama ja siis sealt karja üle ajama. Seda wiisi wõis ta oma kohut karja wastä ometi täita.

Karja ajamist läbi suitsu wõi tule peeti nii tähtsaks, et seda sagedasti üksi karjase hoolets ei usaldatudki. Beremees wõi perenaene ise läks karjasele appi loomade suitsetamist korda saatma. Beremees wõttis

mõne korra püssi kaasa ja lastis Jüritule juures püssi. ¹⁾ Peale selle karjus karjane tule ääres kõvasti. See püssi lastmine ja karjumine pidi hundid karja juurest kaugele eemale tõrjuma. — Teisel jälle keeldakse Jüripäeval kõik kära ja müra tegemine kõvasti ära, sest kära, müra tegemise pärast tulla suil palju müristamist.

Kui karjane karjaga karjamaale lähed, antakse karjasele muna kottu kaasa. Mitmes kohas arwab karjane oma kohuseks saadud muna Jüritulesse viisata; juurem jagu arwab ometi oma kõhu paremaks hoiupaigaks. Mõne korra wisatab perenaenegi muna Jüritulesse. Ei wisata karjane saadud muna tulesse, kikkub ta ometi loomade seljast lahtist wana karwa ja wisatab seda tulesse.

Mõnes kohas lastakse loomi laudast wälja minnes üle terariistade astuda. Kui mõni loom jalga terariista wasta haawas, arwati, et niisugusest loomast elulooma ei saa. Sarnane loom tapeti ära, liha söödi, kops, maks põletati mõni kord ära. Kas niisuguse looma kops, maks Jüritulesse heidetud wõi mitte, seda aru pole ma kätte saanud. Niisama jääb seletamata, kas musta lufe tapmisel Jüritulega midagi tegemist oli wõi mitte. H. v. Jannau teab nimelt, ²⁾ et Harglas 19 aastajaja hakatuses Jüri, Jaani ja Mihklipäewa õõsel must kukk ära tapetud ja ohwerdatud.

Wiedemann räägib weel ühest tuletegemisest Jüripäeval. Waewalt wõib uskuda, et seda tuld kuigil Jürituleks hüütud. Wiedemanni kumliwise järele ³⁾ põletatud Jüripäeval jõuluõhtused õled kapsaaias ära. Niisugune õlgede põletamine ja kadakatega juitsetamine hoida aeda söödikute eest. Sarnast õlgede põletamist

1) Eesti kirjameeste Seltsi kirjandus, 4°, lhf. 336, № 320.

2) Rosenplänter, Beiträge, XIX, lhf. 62.

3) Aus dem inneren und äußeren Leben der Esten, lhf. 360.

wõis küll arwasti juhtuda, ehk õled ei olnud jõulu õled wõi nääri õled. Toodi ju tawalisesti jõuluks heinad tuppä ja alles uueks aastaks õled.

Weel räägib Luce ühest Jüripäewasest tulest, kellest aga teada ei ole, kas seda iganes Jürituleks kutsutud. 1) Sellegi tule tegemist leidis Luce Saaremaalt. Luce teadmise järele korjati karjamaalt luid kokku, wiidi ristteele, tehti sinna tuli üles ja põletati luud tules ära. Niisugune luude põletamine ristteel pidi põletajat ennaft tõbede eest hoidma, karja aga huntide eest kaitsema. Luce omalt poolt tähendab selle kombe kohta, et seda wiisi hundid ja kurjad waimud üsna ühte kilba langewad.

Palju kohte leitahe, kus Jüripäewal wäljas sugugi tuld ei teha, küll aga kodu. Tule tegemist wäljas peetakse kahjulikuks. Ju Boecler kirjutas omal ajal selle kohta: 2) Jüripäewal ei wõi karjased tuld teha, muidu saawad hundid tulised hambad ja lähewad wäga kurjaks. Niisamasugust arwamist kuuldashe mitmes kohas meiegi päiwi, isegi Saaremaal, kus tule tegemine just moodis.

Kus tuletegemist wäljas kardeti, ei kardetud tulegemist kodu. Witmes kohas astus just kodune tuletegemine wälise tuletegemise asemele. Dieti ei wõi kodust tuletegemist tuletegemiseks nimetada, waid ennem suitsetamiseks. Läänemaal 3) wõttis peremees, mõnikord perenaenegi paja, panni hulga süsi sisse, süte peal mööda läinud aastal korjatud suitsetamise rohtu, jannus süsi süte pajaga enne karjawäljalaskmist lauta ja käis suitsetades iga looma ümber, wahel koguni kolm korda. Siis pannud tiwe ehk nua ehk muu terariista lauda usse läwele ja lastnud loo-

---

1) Wahrheit und Muthmaßung, Ith. 69--70.

2) Der einfältigen Esten abergläubische Gebräuche, Ith. 83.

3) F. Tihlani teadete järele Welisest.

mad laudast wälja. Juhunud mõni loom terariista peale astuma, siis tapetud niisugune loom ära, sest muidu arwatud looma hundile ohwriks langewat. Kui kari õue saanud, wõtnud peremees uuesti paja sütega kätte, riputanud natuke püssirohtu õõguwate süte peale ja käinud suitsewa pajaga korra ehk wahel koguni kolm korda ümber kõige karja. Mõni läinud suitsetades weel tänawasse ja karjamaale järele.

Tartu pool jälle suitsetati loome teist wiisi. Peremees lõi waia lauda põrandasse püsti ja pani waia otja wana ratta rummu.¹⁾ Selle rummu sisse pani peremees esmalt süsi, siis üheksa sugu rohtusid ja puhus rohud põlema. Misugust rohtu suitsetamiseks pruugiti, pole ma teada saanud.²⁾

Kui rohud suitsesiwad, tõi perenaene iga looma küttes ratta rummu juurde ja peremees puhus loomale suitsu wasta filmi. Suits pani loomad tihti küll kangesti kõhima ja turtsuma, aga kes sest hoolis! Kui kõik loomad oliwad ära suitsetatud, lasti nad laudast wälja, ratta rumm aga maeti maha ega tohtinud keegi teda maa seest wälja fiskuda. Enne loomade laudast wäljaajamist pandi kana muna wärawa alla ja lasti siis loomad üle muna wälja minna. Tegi loom muna katti ehk puutus looma jalg ülepea muna külge, siis ootas looma nuga eest. Muidu oleks hunt ju looma suil õnneks wõtnud. Mis muna külge puutunud hobusega sündis, ei tea ma. Waewalt wõib uskuda, et hoost niisama ohwerdati nagu muid loome. Kuulsin kellelgi arwamist, et niisugune hobune ära müüdnud. Rahju soowiti siis ligimesele kanda.

---

1) P. Rootslase teadete järele Wõnnust.

2) Kuwitaw oleks teada, kas ei keerutatud ratta rummu mõnes kohas nii kaua waia ümber, kuni tuli sündis? Wõeral maal sünnitati wanemal ajal tihti seda wiisi tuld.

Mäletan veel kuulnud olevat, et mõnes kohas küünlaga Jüripäeval ümber loomade käidud, kas laudas wõi õues, ei tea ma selgesti. Ühtlasi wõetud loomade seljast karwu ja põletatud neid küünla tule peal. Karwu suitsetatud nii kaua kui küünal täiesti ära põlenud. Keegi arwas, et paiguti peerutulegagi laudast wälja lastmise järele loomade ümber käidud! Kõige nende tembutamisestega loodeti loome priisked hoida ja neid kõige kurja ja kahju eest sui jooksul kaitsta.

Jüripäewane karwade põletamine tuletab elawalt Tõnise päewaaegist karwade põletamist meelde. Tõnise päewa hommitul läheb peremees wafaga ja küünlaga loomalauda, wõtab lehma karwu, süütab küünla peal põlema ja suitsetab siis karwadega lehma ümberringi ära. Sellepeale wõtab peremees wakast Tõnni wälja ja paneb lehma selga istuma, keerab wiimaks veel lehma kõhu alt Tõnni läbi ja paneb siis wakka tagasi. Nii suitsetatakse Tõnise päeval kõik loomad laudas järgi mööda ära.

Jüripäewastel tuledel on siis kahesugune tähendus: nad piawad paha eemale tõrjuma ja head kätte tooma. Kudas wõiwad nad seda aga? Tuled ise enesest seda muidugi ei wõi, tulede taga piab keegi wägewam olemine seisma, kellel wõimus on paha eemale tõrjuda ja head kätte tuua. Kes on see wägewam olemine? Püha Jüri muidugi! wastatakse selle peale. Püha Jüri walitjuse all seisawad ju hundid, kelle wasta Jüripäeval nimelt abi otsitakse. Püha Jüri piab neile Jüripäeval päitsed pähä panema, et nad karjale ei saaks kahju teha. Nagu ma teises kohas enne juba näidanud, ¹⁾ tuleb püha Jürit ometi hilisemaks lainuks arwata. Esiotsa ei teatud wist pühast Jürist midagi, waid kõneldi „metša kuldsest kuningast“

---

1) Kalewipoja päiwilt, Hunt.

teise sõnaga metša waltitsejast, s. o. m e t s h a l d i j a s t. Kristiust oma püha Jüriga astus paganuse metsšaldija asemele ja surus wiimast ikka enam eest ära. ¹⁾ Uja jooksul unustas rahwaskei oma metsšaldija ikka enam ja auustas metsšaldija asemele astunud püha Jürit edasi. Seft pikemalt kirjutada ei puutu selle kirjutuse sihti.

Tähendan weel, et püha Jüri Ukugi asemele wõib astunud olla. Kalewala näitusese kõneleb tihti metsšaldijast, õigemine olemistest, mis meie metsšaldijatega täiesti ühte lähewad. Nende metsšaldijate kõrwa seab Kalewala aga mõne korra ka Uku. ²⁾ Weel selgemini paistab lugu „karja sõnadesst“ filma.

Oi Ukko hlinen herra,
Taatto taiwon waltainen! ³⁾

nii algab üks laul, mis karjale õnnistust palub. Seft laulust leidub aga weel teisind, mis Uku täiesti ära on kaotanud ja Uku asemele juba püha Jüri pannud.

Boha Syrki kormelitsa,
Anna rauhaa raawahille!

Jälle puutub meile filma teisi samasijuga „karja sõnu,“ kus Uku asemel Looja, Jumal, Jeesus ehk Maarja seisab. Nii loeme:

Warjele wafainen Luoja,
Katsso kaunoinen Jumala,
Kaitse karja kaunihisti j. n. e.

Eh! jälle:

Stje ilmoinen Jumala,
Taatto taiwahan takainen j. n. e.

---

1) M. Waronen, Wainajainpalwelus muinaisilla S., lehekülg 189—294.

2) E. Wönnrotin Voitsurunoja, 14.

3) Kalewala, 32 lugu.

Jürituledega tahtis karja omanik metsawalitseja oma nõuusse meelitada. Kudas nii? Tule tegemisel Jüripäeval leiame iseäraliku tähenduse olemat. Mitte suits ega tuli ei olnud peaasi Jürituledel, waid see, mis tulde heideti.

Tulde heidetud ained juhatawad meid ohwri juurde. Üks kõi, mis tulde heideti, kas rohtusid wõi karwu wõi wõi muid ained, ikka pidiwad need meeleheaks kõrgemale olemisele olemat, et see ohwerdajale õnne annaks ja ohwerdajat peale selle kahju eest hoiaks, tulgu see metsloomade ehk nõidade poolt. Ühtlasi pidi suits ja tuli looma ennaft otse kui puhastama ja kõrgemale olemisele meelepäraliseks tegema. Alguses langes wist alati esimene loom metshaldijale ohwriks, kes teab ehk põletati tähendatud loom tules ära. Ohwerdamist tuletat uuemastki ajast nende loomade tapmine meelde, kes terariista peale astunud. Riisugune loom ei tohi enam elada; ta päewad on luetud. Küll ei märka me igal pool ohwerdamise jälgi, aga kus Tõnni wakk, ahifotus ehk mõni muu ohwripait tapetud looma pere-mehe ligikunnas olemas, seal kuuleme alati, et tapetud loomast midagi ohwriks wiiaffe. Riisugust liha ohwri wiimist ei wõetud muidugi mõista ainult Jüripäeval ette, waid muulgi ajal, mil loomi tapeti.

Ristiusu mõju rõhus ohwri mõtte ikka enam tagasi. Wana usku kinni pidades tapeti küll weel looma, kes rahwa arvamise järele kui jooksul muidugi pidi saagiks langema huntidele, aga liha arwas pererahwas paremaks enesele wõtta kui tules ära põletada. Esiotsa heideti ehk weel osa tulde, wiimaks aga enam ei midagi ehk ainult aru korral. Liha asemele astusiwad wähem makswad annid, nagu muna, karwad j. n. e.

Igapidi piame Jüritulesid wanemaks nimetama kui nende nimi. Nimi ise on ju ristiusust pärit, tuled aga paganusest. Tule ohwrid ohwerdati ju ammu enne

fui weel pühast Jürist teati. Wäga wõimalik, et alguses ohwritule tegemine sugugi Jüripäewa peale ei langenud, waid mõne muu päewa peale Jüripäewa ümber, wist ehk karjalastmise päewa peale. Kui aga ristiusu Jüri karja kaitaja auu enesele hakkas pärima, liikati karjalastmise ohwrid ja muud tembud Jüripäewa peale ja tulesid hakati Jürituledeks hüüdma.

Esiwanemad tundsiwad tule ohwrid enne kui nad püha Jüriга ja tema mälestusega tuttavaks saiwad. Seega ei taha ma ometi tunnistada, nagu oleksiwad karjalastmiseaegsed ohwrituled esivanemate keskel pagaruse ajal elusse tärkanud. Tule ohwrid on ühised kõige wanematel rahwastel juba. Nende algus ulatab kaugemale kui Saksa rahwa algus ja ta jumalad! tähendab Simrodt sarnaste ohwritulede kohta. ¹⁾ Seega ei tohi Jürituled enestele Gesti algupära nõuda, küll aga wõiwad nad endid tuhataastase kodakundjuse peale toetada.

---

1) Deutsche Mythologie, II. 557—559.

Ahti ähkis.

Ahti ähkis, Ahti turtfus,
Ahti aiwa wihas kees :
Kedagi ei karda mina ;
Kes wõib, seisku minu ees !
Ahti lõhtus raudsid laewu,
Paistas puruks tammisid,
Ahmas ahnelt kallaft kurtu,
Tegi tõkkeist waremid.

Ahti tungis murumaale,
Pühkis puud ja pööjad eest,
Wistas wiltu kindlad külad,
Ihtas neelda igameest.

Ahti wiha wiimaks lahkus,
Ahti hüüdis hoobeldes :
Kedagi ei näinud weel mina,
Kes wõib seista minu ees !

Põhja kuningas see kuulis,
Põhja pere pakane ;
Tõstis walitsuse keppi
Ahi poole ülesse.

Enne weel kui Ahti aimas,
Küljes tal ju ahelad,
Ahelad, mis tundi tunnilt
Tugewamaks lähewad.

Lapsed tantswad Ahi turjal,
Mehed teda tallawad,
Wangiahel on nii tugew,
Sest ei karda kolli nad !

Aega küll.

Aega küll! nii hüüawad
Meie aja pojad.
Ega ära jookse tööd!
Päewad nüüd nii soojad!

Aega küll! Ei liigu jalg
Ega töödel käsi;
Töösid edas' lükates
Pea ei iial wäsi!

Kes seal hilja tulewad?
Meie aja pojad:
Tühjad suud ja tühjad käed,
Tühjad nende lojad.

Saaki teised täidawad
Omal täide paadid;
Ammul suuli waatawad
Pojad pealt kui taadid.

Küllalt juba kõheldud,
Wennad, wööd nüüd wööle,
Käsi külge adrale,
Tööle, kätku tööle!

Auuhind
kartuhwlite eest.

Aruhind kartuhwlite eest.

Tallinnas peeti enam kui 100 a. eest maapäewa. Rohkesti oli maapäewa isasid Tallinna müüride wahel kokku kogunud. Palju tähtsaid küsimusi seisis päewakorral.

Viimasel ajal ei tahtnud põld enam põlluharijatele leiba anda. Paar aastat järgemööda kaebati juba wilja ikalduse kohta. Palju talupoegi ei teadnud, kuidas oma leiwaga aasta üle elada. Mõisadest käidi suurel määral moona palumas. Mitmel mõisal kippus enesel puudus kätte. Mis siis weel talupoegadele anda!

Miisugusel seisukorral ei wõinud imeks panna, kui majanduse küsimus maapäewal walitsuse keppi oma kätte saada püüdis. Mõnda korda arutati maapäewal asju, kuidas talurahwa seisukorda paremale järjele saata, et kehwa aasta nii suurel määral oma jälgi ei näitaks. Ju endistel maapäewadel oli nõuu antud kartuhwlite kaswatust edendada. Selgi maapäewal tuli kartuhwlite küsimus uuesti arutamise alla. Enamasti kõik maapäewa isad seletasiwad, nad olla kartuhwlite kaswatamisega hakatust teinud. Esimalt lasknud nad ainult aednikka kartuhwliid kaswatada, aga seft saadik, kui maapäewal nõu antud Sakamaa eeskujule järele kartuhwliid põllul kaswatama hakata, teinud nad kartuhwlite kaswatamisega põllulgi katseid. Ja waata, kartuhwliid

kaswanud põllulgi wäga hästi, kui nad ka hiljemini walmimud kui aias. Maapäewa isad soowinud majanduse edendamiseks kartuhwlite kaswatamist talupoegadelegi. Kudas isad ka soowinud, naernud talupojad ometi kartuhwlite üle ega hakanud neid ükski kaswatama. Mõni maapäewa isa saatnud kewadel mõnele peremehele seemnegi koju kätte. Kui aga seemne andja sügisel küsinud, kudas kartuhwliid kaswanud, saanud ta tawalisesti wastuseks, et kartuhwliid täiesti ära kadunud. Seda wiisi oliwad kõik talupojad alles ilma kartuhwliteta.

Siis arutamise peale tegi maapäew wiimaks otsuseks auuhinda anda neile maapäewa isadele, kelle talupojad kartuhwliid hakkawad kaswatama. Loodeti, et maapäewa isad auuhinda lootes suurema hoolega talupoegade seas kartuhwlite kaswatamist püüawad edendada.

Nii seisiwad lood, kui maapäewa ajal ühel märtsikuu õhtul paar meest mustapeade seltsi tuliwad aega wiitma.

Seltsis klaaside ääres istudes pööris jutt muidugi maapäewa arutamiste peale.

„Ma ei mõista, kudas meie maapäewa isad nii mõtlemata wõiwad olla ja sarnasid otsusi teha!“ sõnus Mäe-saks paha meelega Reini wiina klaasi lauale pannes.

Jõe-oma kuulas imeks pannes Mäe-saksa pahandamist.

„Mina ei mõista, mis tükis maapäew halwasti teinud?“ küsis Jõe-oma.

„Mis seal mõista!“ sõnus Mäe-saks! „Mis tarwis ilmaaegu kallist aega wiita ja otsust teha, et auuhinda neile antakse, kes talupoegade seas kartuhwli kaswatamist edendawad. Sest ei tule ometi midagi wälja!“

„Mis asjast?“

„Auuhinna andmisest. Seda auuhinda ei jaks
ometi ükski maapäewa isa ära teenida!“

„Miks mitte?“

„Sellepärast mitte, et keegi ei jaks talupoegi
kartuhwleid kaswatama panna.“

Jõe-oma rüüpas klaasist. Mõtles nagu natuke.

„Nii hull ei ole lugu ometi!“ ütles ta siis. „Meie
talupojad on küll kanged wanameelelised, aga kes asja
oskab õigesti otjast peale hakata, saab neid ometi oma
nõusse.“

„Ei ialgi saa nad sest aru, mis parem!“ hüüdis
Mäe-saks. „Tunnen oma talupoega enam kui
hästi. Olen mitu aastat juba katsunud neid kartuhw-
lid kaswatama õpetada, aga tühi töö ja waimu näri-
mine! Korra andsin ühele peremehele kartuhwli seemet.
Seletasin mehele enne, kui mõnusat toitu kartuhwli
keetes annawad. Kinnitasin kõwasti, et mees piab
kartuhwliid mulda kaswama panema. Mõne aja pärast
läksin waatama, kuidas mehel kartuhwliid kaswawad. Mees
mulle kõhe seletama, kartuhwliid ei kaswada sugugi. Taht-
sin oma silmaga näha. Waatasin: ei ükski kartuhwel
kaswa. Hakkasin mehelt lugu paremini järele pärima.
Seal alles tuli wälja, et mees kartuhwliid
enne mahapanemist ära keetnud. Mina
seletasin mehele kui mõnusat toitu kartuhwlitest keetes saab,
mees aga keetnud kartuhwliid enne mahapanemist ära!“

Jõe-oma puhkes kõwasti naerma. Niisama puh-
kesiwad teised wõerad naerma, kes saalis olles eemalt
Mäe-saksa juttu pealt kuulsiwad.

„See on ju eht mustlase moodi!“ naeris Jõe-oma.
„Aga kõik pole niisugused!“

See wästarääkimine äritas Mäe-saksa. Ta kar-
gas püsti ja hüüdis: „Kõik, kõik on nad ühesugused!
üks pole parem kui teine! Tunnen neid nagu oma
wiit sõrme!“

Jõe-oma püüdis Mäe-saksa waigistada. Surus Mäe-saksa uuesti toolile istuma ja ütles ise: „Ära nüüd nii ägedaks selle tühja asja pärast saa!“

Mäe-saks istus uuesti toolile. „Noh, lasse mind siis edasi rääkida,“ ütles ta. „Ma võin sulle kas sada näitust tuua, et meie talupojad madala järje peal seisawad ja nende targemaks tegemine täiesti waimu närimine on. Kuule, ma kõnelen edasi: Teisele pere-mehele kinkisin niisama kartohwliid ja juhatafin selgesti kätte, kudas neid kaswatada. Käisin sui forra waatamas: kartohwliid kaswasiwad tõesti ilusasti. Sügisel küsisin peremehe käest, palju ta saanud. Beremees wastas, et ei midagi. Siad tustinud kõik üles ja söönud ära. Mees ei hoidnud figu, waid lastis siad kartohwlite kallale. Kudas seda wiisi kartohwliid võib saada! — Kolmandaga peremehega läks lugu jälle wähä teisiti. Küsisin sui jookkul selle peremehe käest, kas kartuhwliid kaswawad. — Kaswawad ilusasti! wastas peremees. Mina rõõmus, et ometi ühe peremehe leidnud, kelle käes kartuhwli kaswatamine edeneb. Seletasin küsides mehele uuesti, et kartuhwlitest väga maitsewat rooga saab. Järgmisel talwel pärisin uuesti peremehelt, kas tal nüüd kartuhwli seeme omast käest. — Ei saanud seemet sugugi! wastas mees. Kõik seeme kadus ära. — Mina ei võinud aru saada, kudas mehel seeme ära kadunud. Kuulasin küllameestelt lugu järele. Ja mis ma kuulsin? Mees hakanud suil kartuhwliid maitsema. Lõiganud warred ja die nupud pealt ära, keetnud ja söönud. Keetnud ja sülitanud. Seem nagu prohweti laste leem Gilgalis. Mees jätnud kartuhwliid sinna, kus kartuhwliid kaswanud. Seda wiisi ei saanud muidugi seemet!“

Jõe-oma naeratas uuesti lugu kuuldes. „Need on ütsikud lood!“ sõhwas ta walele.

„Sugugi mittel!“ seletas Mäe-saks. „Ma võin

harnasid lugusid weel kui palju kõneleda. Minu wallas on Tark-Toomas kõige mõistlikum mees. Sellega tahtsin õnne katsuda. Kinkisin talle kartuhwli seemne ja seletasin ära, mis sellega teha. Siis nägin, kuidas kartuhwlid ilusasti kasvawad. Aga sealgi läks asi nurja. Tark-Toomas leidnud sügisel õiged kartuhwlid üles. Tahtnud neid maista. Walmistanud neist roa, aga toorelt. Söönud ja sülitanud. Urwanud, et ehk saaksid neid wõiwad süüa, mitte aga talupojad. Wiinud kartuhwlid sigade kätte. Siis söönud ära!

„Ceda piab üttelema, mõistmata talupojad on minu pool küll!“ ütles Jõe-oma naerdes wahelt.

„Mitte ainult minu pool, igal pool on nad ühesugused totrad!“ kostis Mäe-saks ägedalt wahelt.

„Minu naaber Jahi-Jaak on mulle omaltki poolt mõnda harnast lugu jutustanud. Jahi-Jaak kinkinud ühele külamehel kartuhwlid ja käskinud need maha panna. Aga mis teinud külamees? Väinud ja pannud maha, see on, wisanud kartuhwlid maha. Mõista muidugi ei hakanud nõnda moodi kartuhwlid kasvama. — Teist külameest katjunud Jahi-Jaak paremini õpetada. Jahi-Jaak annud külamehel kartuhwlid ja ütelnud: Mine nüüd ja pane nad mulla sisse kasvama. Mõne aja pärast küsinud külameest nähes Jahi-Jaak: Noh, kuidas kartuhwlid kasvawad ka? — Mis nad kasvawad! ei kaswa teised ühtigi! Wähenewad ennem! sõnnunud külamees. — Kuidas nii? Kuidas nad wähenewad? pärinud Jahi-Jaak. — Paraku on lugu nii! seletanud külamees. Ma panin nad õpetuse järele ilusasti mulla alla, olen iga päew waatamas käind, kas kasvawad teised suuremaks. Ei kaswa sugugi, kuiwad palju enam kofku ja hakawad koguni mädanema!“

Jõe-oma puhkes waljusti naerma. Niisama teisedgi wõerad, kes Mäe-saksa juttu eemalt pealt kuulanud.

„Tajah, niisugused on meie talupojad! Ma olen kõit loogud ära katsunud, aga ei aita midagi. Ennem võin hobuse panna tantsuma kui et meie talupoeg õpetusest aru saab. Ma olen hirnu katsunud, olen armu katsunud, aga ütskõit: kartuhwliid ei hakka keegi kaswatama. Muhtlesin ma talupoegi ka, wabadasiwad nad endid alati: ei hakanud minu maa peal kaswama, ma ei oska nendega ümber käia!”

„Tarwis talupoegi õpetada!” tähendas Jõe-oma jekka.

„Ennem lähen hobusid ja härgi õpetama!” wastas Mäe-saks ja lastis enesele uue wiina pudeli tunua.

Jõe-oma rüüpas klaasist ja jäi mõtlema. Mäe-saksti waitis. Wõerad, kes Mäe-saksa juttu kuulanud, läksiwad kaugeemale.

Mäe-saks kippus niisuguse tuhinaga pudeli kallale, nagu tahaks ta oma wiha talupoegade rumaluse pärast jelle peale wälja walada.

Natukesel aja pärast alustas Jõe-oma uuesti juttu.

„Mina ei ole veel kartuhwlite kaswatamist omal pool talupoegade seas katsunud edendada!” ütles ta. „Ma arwan aga, et kui asjaga alustust teen, see mu käes edeneb!”

„Ei iialgi!” jähwas Mäe-saks jekka. „Sa ei tunne veel meie talupoegi küllalt.”

„Ma arwan, et neid wäga hästi tunnen!” kostis Jõe-oma naerdes. „Peaasi on, et tead, kust otsast peale hakata. Küll siis nihtub.”

„Wale puha!” rääkis Mäe-saks wahale. „Saksa-maa talupoegade seas wõib see korda minna, mitte aga muunde talupoegade seas!”

„Mina mõtlen, et meie talupoegade seas asi enne-mini edeneb!” wastas Jõe-oma. „Jah, ma olen selle peale kindel, et kui ma hoolega asja ette wõtan, lugu nii kaugese läheb, et kolme aasta pärast meie wallas

kõik talupojad kartuhwliid kaswatavad. Ma arwan, ma piasin määratud aunuhinda katsuma kätte jaada!"

Mäe-saks naeris pilkawalt. „Aunuhinda ei jaks fina ega keegi teine ära teenida, sest keegi ei osta meie talupoegi kartuhwliid kaswatama panna. Selle peale wõin kas sada korda kihla wedada!"

„Sada korda pole tarwiski, ühest forrast saab õieti küll!" wastas Jõe-oma kawalalt

„Tahad ja minuga kihla wedada? Mina olen walmis! Wiistuhat rubla tahan sulle maksta, kui kolme aasta pärast sinu wallas talupojad kartuhwliid kaswatavad!" hüüdis Mäe-saks püüsti karates.

Jõe-oma tõusis ka püüsti.

„Kui kihlawedu soowid, weame!" ütles ta siis ja pakkus Mäe-saksale kätt. Ühtlasi hüüdis ta tuttawaid kaudemalt laudade äärest tunnistajateks.

Tuttawad tuliwad. Neile korراتi weel korra tingimised. Selle peale lõiwad tunnistajad kōed lahti. Raup oli küps.

„Tooget shampanjat!" hüüdis selle peale Mäe-saks.

„Ära nii wara telli! Weel pole ja wõitnud!" ütlefiwad tuttawad wahese.

„Tooget minu termiseks!" hüüdis Mäe-saks uuesti.

„Ma olen nii hästi kui wõitnud! Ma tunnen oma talupoegi Pagangi ei jaks neid kolme aastaga kartuhwliid kaswatama panna. Nad on niisugused, et nad midagi head ja kasulikku ei osta wasta panna, mis sakste poolt neile soowitakse. Olets Jõe-oma lubanud kolme aastaga härjad panna pilli puhuma, oleksin ma natukegi kahelnud kihla wedada, nüüd aga sugugi mitte! Tooget mu kihlweo wõidu peale!"

Tunnistajad istufiwad lauda ja klaasid alkufiwad kähku käima.

II.

Kewabel lastis Jõe-oma suure wälja kartuhwlite alla panna. Nimelt määras ta kartuhwlite jaoks selle pika wälja, mis maantee ja jõe wahel seisib. Maantee käis jõe kalda ligidalt ja sünnitas seda wiisi pika põllu. Kõrgete weerliskude kallaste pärast ei wõinud maanteelt põllu teist äärt näha, ehk see küll kuigi kaugele ei ulatanud.

Kõik inestlesiwad, mis Jõe-oma korraga nii palju kartuhwliid hakkas kaswatama. Küsijatele wastas Jõe-oma tawalisesti, tema saanud aru, kui suurt kasu kartuhwlite kaswatamine tuua, sellepärast muretsenud ta enesele rohkesti seemet ja pannud nii palju põldu kartuhwlite alla.

Wallarahwas läksiwad kartuhwli wäljast mööda ja naersiwad. „Wist on mees peast segaseks läinud, et enam ei tea, mis teeb,“ arwasiwad mõned. „Paneb hea põllu tühja tähja alla. Oleks hulga wilja saanud, kui oleks wilja peale teinud, aga mis ta nüüd saab? Mitte midagi! Ehk wäha loomatoitu! Ega kartuhwel kellegi inimese toit ole!“

Nii arwas Jõe walla rahwas kartuhwli põllu kohta. Keegi ei hakanud nende arwamist õiendama. Jõe-oma kuulis mõnegi korra, kartuhwel ei tõlbada inimestele, aga ta waikis niisugust arwamist kuuldes.

Kartuhwliid kaswasiwad wäga ilusasti.

Lõikuse kuu jõudis kätte.

Ühel päewal ütles Jõe-oma opmannile: „Tarwis õige wahid wälja panna.“

„Kuhu? Kas õunapuuaeda?“ küsis opmann.

Jõe-oma naeratas. „Ei, mujale. Maanteele!“

„Maanteele?“ küsis opmann inestledes. „Ega keegi maanteed ometi ära warasta?“

„Seda küll mitte, aga ometi tarwis wahid maanteele wälja panna!“ ütles Jõe-oma uuesti naeratades.

„Aga ma ei mõista ikka weel, mis tarwis?“ päris opmann.

„Kartuhwlite tarwis!“ wastas Jõe-oma kawalasti naeratades.

Opmann tegi näo, nagu oleks ta seitse imet näinud.

„Kartuhwlite tarwis?“ küsis ta wenitades. „Neid ei warasta ju keegi. Me wõime igale ühele luba anda kartuhwlid enesele wõtta ja — keegi ei lähe wõtma!“

„Wäga õige!“ kostis Jõe-oma. „Mis muidu antakse, seda mädaks peetakse; mis hoolega walwatakse, seda kalliks arwatakse. Ma tahan just, et kartuhwliid piab warastatama. Meie naabrid on kartuhwlid wallarahwale ilma hinnata annud ja — keegi ei hakanud kartuhwlid kaswatama. Ma ei ole kartuhwlid kinkima hakanud. Ma tean ette ära, sest ei tule midagi wälja. Ometi soowin ma, et wallarahwas kasulikku toitu — kartuhwlid — hakkaks kaswatama. Rästimisest ja sundimisest pole abi. Keeldud warandust armastab inimene kõige enam. Kui nüüd wahid wälja paneme ja ära keelame kartuhwlite külge puutuda, küll siis igamees neid enesele muretsjema hakkab!“

Opmann lõi enesele käega otsa pihta. „Nüüd saan ma nõuust aru!“ ütles ta selle peale omalt pooltki naeratades.

Jõe-oma aga seletas edasi. „Me paneme siis maantee peale wahid wälja. Ööd ja päewad piawad nad seni wahti pidama, kuni kartuhwlid maast üles wõetud. Wahtidele anname aga kõwa käsu kätte, et nad kufagile mujale ei tohi minna, kui ainult maantee ääres wahtida. Maantee äärest ei näe wahid, mis jõe ääres sünnib. Jõgi on madal; jõesst läbi wõiwad soowijad väga hõlpsasti tulla kartuhwlid warastama. Wallarahwas arwawad meid muidugi lollideks, et meil

meelde ei tule jõe äärde wahtisid wälja panna. Aga las' nad arwata peale, ei see tee meile wiga. Seda rohkem hakkawad nad ise wõtma ja see just minu tahtmine ongi!"

"See on plaan, kellest paremat waewalt wõib leida!" arwas opmann. Jõe-oma tarkust imestledes läks ta kasku täitma.

Sedamaid pani opmann paar meest maanteele wahti pidama. Need pidiwad ainult maanteel käima ehk maantee ääres istuma ja waatama, et keegi ei lähets enesele põllult kartuhwliid wõtma. Mujale ei pidanud nad minema.

Wahid wõtsiwad tublid teiwad kätte ja astusiwad ametisse.

Natukese aja pärast tuli juba paar külameest wah tide juurde. Külamees kohe küsima: „Mis siin maanteel nüüd wahitakse!"

„Kartuhwliid!" wastas waht.

„Kas sigade eest?" päris külamees.

„Ei, inimeste eest!"

„Missugune inimene hakkaks kartuhwliid wõtma!" arwas külamees. „Neid annawad sakjad mujal hoopis muidu ja ometi ei taha neid keegi!"

„Wõib olla! Meie aga piame waatama, et inimesed kartuhwliid ilma luata ära ei wii!" tähendas waht.

„Siis piawad need wist koguni iseäralikku seltsi kartuhwliid olema!" arwas külamees. „Kõik, mis hea, hoiawad sakjad enestele; mis halb, annawad meile. Mujal pakkusiwad sakjad rahwale kartuhwliid. Muidugi mõista, ei kõlwanud need kufagile. Kui nüüd siin kartuhwliid wahitakse, siis piawad need sakste seltsi kartuhwliid olema. Niiisugusid maksaks meil küll pidada!"

„Mina ei tea muud midagi kui pian siin maanteel wahtima!" tähendas waht wahale.

Külamehed läksiwad edasi ja arwasiwad iseenestest, et kaks seltsi kartuhwliid olemas: üks selts, mis sigadele sünniwad, teine selts aga, mis sakjad sööwad.

Pea pidiwad külamehed saksa toidu kohta tõendusi saama.

Baari päewa pärast anti kaks wälja: esmapäewa homikul olgu igast talust waim wäljas kartuhwliid üles wõtmas. Iga waim wõtku kottu tubli korwi kaasa.

Esmapäewa homikul ilmus kartuhwli wäljale tükki 50 inimest korwidega. Opmann juhatas waimudele töö kätte. Siis aga seletas edasi: „Need kartuhwliid on kallist seltsi kartuhwliid. Sellepärast hoiatan kangesti, et keegi kartuhwliid tasku ei paneks. Wäljalt äraminejate taskud otsib kubjas kõikidel läbi. Hoidke siis, et te lõhju ei lange!“

Opmanni hoiatus äratas kartuhwlite wõtjate südames seda suuremat himu kartuhwlite järele.

Dünaks lastis kartuhwlite peremees kartuhwlite wõtjatele kartuhwli pudru piimaga keeta ja andis seda pudru igaleühele natuke maitseta. Kes sõi, kiitis. Kiitis, et paremat saksa rooga ei wõi enam ollagi.

Kartuhwliid lastis opmann jõe ligidale hunikutesse panna. Maanteelt ei wõinud kartuhwli hunikuid milgi wiisil näha.

Päew otsa tehti agarasti tööd.

Kui waimud õhtul koju läksiwad, pidas kubjas igalüht teraselt silmas, kas ehk keegi kartuhwliid tasku ei olnud pannud. Kõik teadsiwad aga ette, et kubjas neid läbi waatab. Sellepärast ei puutunud kubjale midagi keeluwäärilist silma.

Järgmine kartuhwlite üleswõtmine pidi alles kolme päewa pärast tulema. Saks kutsuti hoopis teiste perede waimusid.

Kui Jõe-oma teisipäewa homikul põllule lahtiselt maha jäetud kartuhwli hunikuid läks waatama, leidis

ta neid hulga vähenenud olewat. Jõe äärest tuli iga huniku juurde hulk jälgi. Nagu näha, oliwad kartuhwli wõtjad õhtu pimedas jõest läbi tulnud ja igaüks kõige vähemalt tubli korwitäie kartuhwliid kaasa wiinud.

Mis hakkas ma kartuhwlite lugu enam edasi seletama. Tähtendan ainult, et kaks aastat hiljem iga Jõe-walla mees mitu wakka kartuhwliid oma põllult üles wõttis ja oma keldrisse wiis. Ühtki talu polnud Jõe-wallas enam leida, kus kartuhwliid armsaks, taga otsitud toiduks ei peetud. Keegi ei olnud wallarahwale kartuhwliid wägisi pakkunud. See oli igamees enesele kartuhwliid muretšenud.

Waeuall maksas enam nimetada, et Jõe-oma Mäe-saksalt 5000 rubla wõitis, kui Mäe-saks kolme aasta pärast Jõe peremeeste juurest igalt poolt kartuhwliid eest leidis. Niisama wõime ju iseenesest arwata, et maapäewa auuhind Jõe-oma omaks langes.

Warsti pärast seda, 1807, lastis maapäew wäikesse raamatu trükkida: *Spetus, kudas kartuhwliid kaswataba*. Sadade kaupsaadeti seda raamatut mõisadesse wallarahwa kätte hinnata wäljalootamiseks. Seest ajast saadit hakkas kartuhwlitel eestlaste seas parem tulewik wasta naeratama; kartuhwlitele tehti aeg ajalt ukseid, ei, ütlemine parem peenrad ja põllud lahti ja anti neile wäljalgi eluõigust. Ei edenenud asi igal pool ühte wiisi jõudvasti, edenes ta ometi nii palju, et 10—20 aasta pärast üleüldiselt kartuhwliid enestele pärismaad oliwad pärinud.

Töö.

Leised laulwad roosihuultest,
Laulwad sinifilmadest,
Kuulutawad kandlel kiitust
Puha punapõskedest.

Minu aine — turbund pihud
Ja ka risti pandud käed,
Käed, mis ühte wiisi wirgalt
Tööl ja palwel ikka näed.

Sinifilmad, punapõsked
Wõtwad tihti targa peast
Mõistust ära, eksiteele
Saatwad suure seltsi seast.

Töö teeb kiusajale tõkkeid,
Ahwatlejale näitab uft,
Tõstab eksitaja ette
Teele tuhat takistust.

Rõõmu, rahu toowad koju
Töö ja palwe käsi käes,
Alus paatub, hoone paisub
Töö ja palwe õnnewäes!

Minu pärisorjad.

Pärispõli küll on kaotud
Ummu üle ilmamaa,
Mina mees ei hooli sellest,
Pian orje kartmata.

Mul on neli pärisorja,
Mina nende peremees;
Need mu orjad eluaja
Piawad jooksmä minu ees.

Kubjas peale selle sunnib
Pärisorju pitsaga
Ega anna sagedasti
Dõlgi aega puhata.

Kaks mul kätt ja kaks mul jalga,
Waat', kus orjad hoolikad;
Kõht neil kurjaks kubjaks taga,
Et nad kohut täidawad.

Rõudku seadus priiust, seda
Ma ei täida ometi,
Dma orje pärisorjaks
Sätan kuni surmani!

R ä g u.

K ä g u.

Kukku, kägu, kulbalindu,
Healitsele hõbenokka,
Weeretele waskifeeli!
Kukku meile kuulutusi,
Healitsele ilmutusi,
Weeretele lauluwara
Kedra kuulutuse lõnga!
Kui ei kukku, kukkun ise! ¹⁾

hüüab laulit kukulinnule Kalewipojas, teda kulbalinnuks nimetades. Ja muidugi kuuleme Kalewipojast mõnda torda, et linnule „kul dne kägu“ nimets antakse. Mii-sugune nimi kõlab meile wahel rahwalauludestki wasta. Palju rohkem aga jagab kaele Soome rahwaluule kulda wälja. Kalewala hüüab kaele:

Siina kukku sa, kaele,
Helgi hellalt kuldarinda,
Hõiska õrnalt hõberinda,
Tiinarinda laula lahkest. ²⁾

1) Kalewipoeg, IV, 1—8.

2) Kalewala II, 369—372.

Soome rahwaluule lähed weel kaugemale, kui et sellega lepib, et käole wäljaspidi kuldseid ehted annab. Luulelitus wabaduses moondab Kalewala kão koguni kullaandjaks. Seft

Kui see kägu korra kuffus,
Kulda kuffus suusta wälja,
Waske woolas nokast wälja,
Hõbedada hoowas wälja
Kuldase künka harjale,
Hõbedasele mäele. ¹⁾

Niisama nagu Kalewala räägib Kanteletar tihti kuldsest käost. Seal palub laulik korra, et lind kulda, hõbedat, waske ja tina kufuks. ²⁾

Kui nüüd rahwalaulud kägu nii sagedaste kuldseks hüüawad, siis tahawad nad vähem meil kui Soomes auustamist kão wasta üles tunnistada. Palju enam püüawad rahwalaulud kägu ilusate nimele andmisega meelitada. Rahwaluulest leiame tihti, et mitmele pahale olemisele meelitusel nimed anti, sellepärast, et paha olemine kurja ei teeks. Seesama ütlus maksab kõogi kohta. Inimene meelitab teda ilusate nimedega, et ta inimese wasta alati heldet meelt üles näitaks. Esiwanemate arwamise järele ei leitud ühtki kardetawamat lindu kui kägu. Kägu wõis inimesele kergelt haigust, koguni surmagi tuua. Sellepärast pidi niisugust kardetawat lindu alati meelitatama, et ta kahju tegemata inimeseks mööda läheks. Siin põhjus, miks kõige vähemalt siin pool Soome lahte kägu ikka kuldseks kutsutakse.

Kurjust on kão süda, meie kão süda kõige vähemalt inimese wasta täis. Ei ime ka: meie kägu on inimeste poolt nii palju kurja maitsta saanud. Meie

1) Kalewala XXIX, 159—164.

2) Kanteletar I, 238.

rahwaluule järele ei ole kägu teiste lindudega ühel ajal loodud, waid alles palju hiljemini sündinud.

Muiste wõtnud üks mees naese surma järele tütrele wõera ema. Wõeras ema toonud mehe juurde oma tütre kaasa. See wõeras ema olnud päris tulehark ja ta tütar esimene laisk. Mehe tütrele alganud nüüd waesed päewad. Kõik töö lükatud tema kaela. Peale selle antud talle wäga wiltsasti süüa. Kuidas wõeras ema wõerast tütart ka waewanud ja näljutanud, läinud wõeras tütar ometi päew päewalt ilusamaks, oma tütar aga inetumaks. Selle üle wihasstanud wõeras ema nii, et nõuiks wõtnud wõerast tütart ära tappa.

Korra saatnud wõeras ema mõlemad tütreid ojast wett tooma. Oma tütrele annud wõeras ema kapa kaasa, wõerale tütrele aga sõela. Wõeras tütar pidanud sõelaga wett tooma. Oma tütar ei wiitsinud ometi sugugi ojale minna, waid jäänud kojuristuma. Wõeras ema oli sellele, kes enne wee koju toob, wõidleiba lubanud. Oma tütar läinud kohe wõidleiba sööma.

Nuttes rutanud wõeras tütar ojale. Wõeras ema oli ähwardanud seda nuhelda, kes wett ei too. Ojal katsund wõeras tütar sõelaga wett wõtta, aga asjata, wesi ei seisa sõelas. Meeleäraheitmisel kuulnud wõeras tütar puu otsast linnu laulu :

Kuule, kuule, kulla lapsi,
Pane tähel, waene lapsi,
Wõta kolmi terakesa,
Pane sõela põhja peale,
Siis wii wõerale emale,
Oma kurjale kullile !

Teisendi järele laulab linn puu otsast :

Sawi sõela !
Sawi sõela !

Wõeras laps teeb, nagu õpetatud. Ja waata, ette-
wõte läheb korda, sõel kannab wett. Rõõmuga wiib
wõeras tütar nüüd wett wõerale emale. Aga mingi-
sugust tannu ei saa wõeras tütar. Palju enam pahan-
dab selle üle weel wõeras ema.

Siiski lubab ta wõerale tütrele waewapalgaks wõi-
leiba, teisindi järele liha. Waewapalga piab aga
wõeras tütar ise kirstust wälja wõtma. KIRSTUKAANE
on aga wõerasema nii seadnud, et kui wõeras tütar
kirstust midagi hakkab wõtma, kirstu kaas wõeratütre
päha kukkub. Wõeras ema läheb kaane kulumist kuul-
des kohe sinna, lükkab wõera tütre täiesti kirstu ja ta-
pab ta seal. Ühe teisindi järele kaotab wõeras tütar
kirstu kaane kinnikukumisel ainult wäikese sõrme; selle
wõtnud wõeras tütar, mähkinud nartsu sisse ja pannud
aida nurga wahel; sest sõrmest kaswanud kägu.

Wõeras ema hakanud kartma, et asi wälja tuleb.
Wõtnud wõeratütre kehast were wälja, raiunud keha
tükkideks ja keetnud ära. Were annud wennale juua,
keedetud liha aga isale süüa. Surnud õe wanem õde
teadnud küll seda lugu, aga kartnud wõerast ema ega
rääkinud sellepärast. Liha söömise järele korjanud
wanem õde kõik luud ühte hunikusse. Teisindi järele
pannud isa ise kõik luud kiwi otja hunikusse. Kui
mõne aja pärast waatama mindud, leitud werisulgis-
lind. Teist korda waatama minnes tõusnud lind lendu,
lennanud tua harja peale ja hiiudnud :

Isa mu liha sööja! kukku!

Wend mu were jooja! kukku!

Õde mu fondi korjaja! kukku!

Emale mu hinge wõtja! kukku!

Emale kiwi kaela! kukku!

Siis jälle :

Tõuse üles, isake! kukku, kukku!

Ma annan suldaübara! kukku!

Tule wälja, waene õde (lapsi) ! kuffu ! kuffu !
 Ma annan sulle kulda põlle ! kuffu ! kuffu !
 Tule siia, mu wennake ! kuffu ! kuffu !
 Ma annan sulle kuldatätku ! kuffu ! kuffu !
 Tule wälja, kasuõde ! kuffu ! kuffu !
 Tõrwa sulle näo pääle ! kuffu ! kuffu !
 Tule wälja, wõeras ema ! kuffu ! kuffu !
 Westekiwi sulle kaela ! kuffu ! kuffu !

Wõeras ema saatnud küll hirmust lindu furnuks
 lõõma, aga mine lõõ : lind lennanud puu otsa peale
 ja hüüdnud sedasama lugu edasi. Kui wõeras ema
 warsti selle pääle käsikiwidega jahwatama hakanud,
 kufunud talle käsikiwid kaela ja tapnud ta ära. Wõera
 ema tütrele aga sattunud tõrwapütt kaela ja teinud
 ta näo üsna mustaks. Must see olnud ja mustaks
 see jäänud.

Selle waesestlapselt sündinud linnule anti k ä g u
 nimeks. Väanes aga kannab ta „k ä g i“ nime, otse
 niisama nagu Soomeski. Pääle selle hüütakse lindu
 ta kuffumise pärast wäga sagedaste kuffuklin-
 n u k s k i. Wiedemann ¹⁾ järele hüüda k ä g u prae-
 gugi weel :

Kuffu, kuffu ! Ammak mu ära tappis,
 Weli mu were jõi,
 Sõsar mu sõrme sõi,
 Ammakule kiwiga !
 Kuffu ! kuffu !

Kägu läinud sest saadik mööda maailma lendama ²⁾
 Mits kägu nii rahutumalt mööda maailma len-
 dab, selle kohta annab rahwasuu ³⁾ järgmise seletuse :

1) Aus dem inneren und äußeren Leben, Iht. 296.

2) Wördle E. Kunderi Eesti muinasjutud Iht. 5—8.

3) J. Karu teadete järele Helmeist.

Igale linnule antud kohe loomise järele eluase kätte. Üks saanud mäe tiinkad, teine weeäär, kolmas räästaalused. Kagu ei ole aga ühegagi kohaga rahul olnud. Mäeküinka pidanud ta liig kõrgetks, põesa madalaks, weeäärse märjaks. Sellepärast öeldud käole: Et ükski koht sulle ei kõlba, siis mine, otsi iseenesele koht! Sest saadid otsib kagu kohta maailmas, lendab ühest kohast teisi ja muneb munadki võerasse pesasse.

Teisendi järele otsida kagu võerast ema. Ta lennata ühest kohast teisi, et näha, kas võeras ema oma palga kätte saab. Ühtlasi kannab ta inimeste wasta ikka weel wiha südamas, sest et inimesed (õigem võeras ema) teda tapnud.

Weel teab rahwas jutustada, et kagu isale kuldse kübara, öele kuldse põlle (teisendi järele rätiku) ja wennale kuldse täku muretsenud. Riisuguste kuldsete kingituste pärast ei wõi imestleda, kui rahwaluule selgi põhjusel käo kuldseks teeb.

Kuldne omakstele, muldne muile. Kui kagu muile weel muldnegi oleks, siis poleks wiga. Aga kagu tiipub rahwa arwamise järele muile palju pahemaks saama, püüab otsekohe wahel waenu üles näidata, katjub kahju teha.

Kõige kardetawaks tuleb kagu kewadel pidada, kohe meie juurde ilmunise järele. Önn, et kagu ainult lühikese aja meil wiibib. Seda wiisi pääsewad inimesed pea jälle kardetawast loomast lahti.

Kewadel nimelt käib käo püüd selle peale inimest ära petta. Kagu petab inimese ära, kui inimene enne leiwa tüki suhu pistmist kagu näeb ehk ta kulkumist kuuleb. Käo kartjad hoiawad endid igapidi ärapetmise eest, nad wõtawad õhtul asemele leiwa tüki kaasa ja hammustawad homikul ärgates kohe tüki suhu, aga wahel juhtub ometi see õnnetus, et kagu homikul õieti wara maja ligidal kulkub ja oma kulkumisega magaja

äratab. Siis on inimene ära petetud. Ärapetetud inimesele ustatse sel aastal suurt õnnetust tulewat: kas tuleb surm enesele ehk ligidatele sugulastele. On õnn hea, siis pääseb weel pikaldase põdemisega. Peale selle arwatakse, et teisedki inimesed weel terve aasta otša seda petawad, keda kägu korra ära petnud.

Petab kägu kellegi ära, siis wõida rahwa arwamise järele häda enesest weel eemale hoida, kui ära petetud inimene hambad kohe puu koore sisse lööb, kui puu lähedal saadawal. Niisugune puu, kelle koorese keegi käo kukkumise järele hammustanud, arwatakse selle hammustamise peale ära kuuwawat. Korra läinud üks mees kewadisel pühapäewa homikul tirikusse lauale. Lauale minemise pärast ei söönud mees muidugi kodu. Lepikust läbi sõites kukkunud korraga kägu tee ääres. Mehel hirm käes: mis nüüd saab! Karanud kohe hammastega lepa koorest kinni. Hammustanud tüki koort ära ja sammu nud siis edasi. Kiriku juure jõudes rääkinud mees kohe lugu õpetajale. Õpetaja wäristanud mehe ebausk u kuuldes pead ja ütelnud: „Muud suuremat ma sulle ei ütle, kui mine koju minnes hammustatud lepa juure ja waata hammustatud kohta. Küll sa siis sest selgemalt aru saad!“ — Koju minnes astunud mees hammustatud leppa waatama. Mis ta näinud, olnud hirmus. Suur us kerinud enese hammustatud koha ümber ja waadanud kiirgawail silmil mehe otša. Mees katsunud, et hirmu pärast plagama saanud. Sest saadik ei ole mees enam kägu kartnud ega kägu ärapetmisel puu koort hammustanud.¹⁾

Maja ligidal ei sallita kägu sugugi. Kägu maja ligidal peetakse iseäranis õnnetuse prohwetiks. Lendab kägu katuse harjale, kardawad mitmed tulekahju. Suurem jagu ometi usub, et kägu sellele majale, kelle

---

1) D Schanži teadete järele Boovist.

katusele ta lendab, surma ette kuulutab. Olla kão noff maja poole, siis tulla loomade surm; hoida kagu aga nola wälja poole, siis tähendab see inimeste surma kätte. Kão kuffumine peale selle kuulutada, kui pea surm tulla. Tsegi kão ilnumine unes kuulutada muret ja kurbastust ette. Kuulda magaja unes kão kuffumist, siis olla suurem õnnetus tulemas.

Muialgi kuffudes arwatakse kagu inimesele ta elu-aastaid kuulutawat, kui inimene esimest korda kagu kuuleb. Nii mitu korda kagu kuffub, ni mõnda aastat elab inimene. Ühe arwamise järele kuulutada ainult kagu esimene kowadine kuulutamine eluiga kätte. Teised arwawad aga, et kagu seda igapäew wõib kuulutada, kui teda esimest korda kuulnud. — Poisid ja tüdrukud jälle usuvad, et kão kuffumine neile neid aastaid, mis neil weel üksi elada, kätte kuulutab. Nii mitme aasta pärast, kui mitu korda kagu kuffub, tulla poistel naesewõtmine, tüdrukul mehelemine.

On keegi homilul sõõnud ja kuuleb kohe peale sõõmist kagu, siis läheb lõik hädaoht niisugusest inimesest mööda. Suure hoolega ajab niisugune inimene oma asju, ei ainult sell päewal, waid terve aasta otša. Sellepärast öeldakse: „Homilul on hoole kagu!“ — Kestpäewane kagu, õigem kão kuffumine ei tulla küll kahju, aga ei saata ka kasu. Lõunase kão kuulja olla oma eluga kestkohale jõudnud. Edeapidi ei olla suuremat lootat, endine õnn olla mööda. Sellepärast öeldakse: „Lõunel kuuled leina kagu!“ Ainult õhtuine kão kuulmine wõida õnne tulla. Selle põhjuse pärast öeldakse: „Õhtul kuuled õnne kagu!“¹⁾

Meie rahwa arwamise järele wõis Kalewala kagu ainult õhtul siis nii kuffuda, nagu ta Aino surma järele kuffub.

---

1) J. Tamme teadete järele Strätowast.

Üks see kukkub: armu! armu!

Teine kukkub: peiu! peiu!

Kolmas kukkub: rõõmu! rõõmu! ¹⁾

Meie rahwa arvamise järele on on raske mõista, kuidas kolmas kägu rõõmu! rõõmu! kõige ia kurwale emale mõis kukkuda. Meie rahwaluule järele nõuab ju kukkumise aeg enesele liig suurt tähendust ja peale selle teame, et kägu meie wainudel terwet aastat ei wiibi.

Meie rahwaluule järele kannab kukkumise aja järele päewa jooksjul kägu kolme nime: hoolekägu, leinakägu, õnnekägu. Peale selle arwab rahwas weel ühe isejeltsi käo olemas olewat, mis „w a e n u k ä o k s“ hüütabse. Kas see oma sulgede karwa poolest tawalisest käost lahku läheb, seda aru pole ma kätte saanud, küll aga usub rahwas waenukägu hoopis teist wiisi kukkumat kui tawaline kägu kukkub. Kukkub korra waenukägu, siis kardab rahwas kohe iseäralikku õnnetust. Waenu käo kukkumine arawatabse kas nälga, katku, sõda või muud sellejarnast ette kuulutawat. Kus niisugust kägu nähtakse, sealt katsutakse teda kohe eemale peletada lootes, et õnnetus siis ehk tulemata jääb.

Oma prohweeti ametis arwatabse kägu weel aasta loomugi ette teadwat, õigem seda oma tulekuga ette kuulutawat. On mets weel witsa raagus ja kägu juba kuuldawal, siis tähendada käo ilmunine õnnelikku wilja aastat. Üeldakse: „Witsast kägu wiljaline!“ Sajab pärast Jüripäewa weel lund, siis hüütabse niisugust lund k ä o l u m e k s. Käo lumega juud pestes kaduda päewatus ära. Ülepea hüütabse hilist kewadist lumepadu lõotalweks; sajab aga lõotalwe järele weel lund, siis nimetatakse seda k ä o t a l w e k s. — Weel

1) Kalewala, IV. 490—492.

2) J. Tamme teadete järele.

arwatakse, et kui kewadiste ühetasaste külmade järele ilm järsku sojale minna ja kägu kangesti kukkuma hakata, hea wilja aasta tulla.

Kuuldatakse aga kägu siis alles esimest korda, kui mets juba pakatamas, siis arwatakse seda wiljailaldust ette tähendawat. Üeldakse: „Urba tuleb ohukägu!“ Hakata kägu alles puude lehte mineku ajal kukkuma, siis tulla täielik wilja italdus. Üeldakse: „Lehte tuleb leinakägu!“ Ülepea usub rahwas, et mida hiljemine kägu hakkab kukkuma, seda wiletsam aasta tuleb. ¹⁾

Muidu arwatakse weel head wilja aastat saawat, kui käd kewadel dieti palju kukkuvad. Kukkuvad nad aga wähe, siis tähendada see wiletsat wilja aastat kätte. Kukkuvad käd kewadel wastamisi ehk nagu rahwas ütleb, wõidu, siis olla hea küli aeg, nimelt odra küli-aeg. Riisugusel korral ei tohtida külimisega wiivitada, sest muidu minna wilja õnn mööda. ²⁾

Lühidalt: Kägu on kewade kuulutaja, otse nimisama nagu kuff päewa kuulutaja, mitte ainult kuulutaja, waid ühtlasi ka ettekuulutaja, inimestele aga weel peale selle tulewiku ettekuulutaja. Seda ametit pidades ei wõi imeks panna, et tal aega pole enesele pesa teha: teiste lindude pesasse läheb ta, wiskab munad wälja ja muneb oma munad sisse. Teised linnud piawad ta mune hauduma, piawad ta poegi söötma. Kägu ise aga kuulutab igal pool, mis tall kuulutada, kuni odral loomise aeg kätte jõuab. Hakkawad odral kõrre otjas pead paistma, siis läheb odra otas käd kurfu ja kägu waitib seks aastaks, kuni ta kewadel uue jõuuga oma ettekuulutamise ametit algab.

Wõrdleme oma käd usku germanlaste käd usuga, siis leiame mõlemas ütlemata palju ühifust ja see ühi-

1) J. Tammi teadete järele Dudowast.

2) J. P. Söggeli teadete järele Helistest.

sus sunnib arwama, et meie esiwanemad küll mõndagi kão usus germanlastest lainanud. Kão ettekuulutuse amet ja kão petmine on Germania sugudel ütle mata tuttan, nagu rahwaluule uurija M a n n h a r d t seda nimelt kätte näidanud. ¹⁾ Manhardt on kofku wõtnud, mis Saksamaal ja ümberkaudu maades kão kohta lauldud ja luuletatud. Manhardti todest leiame palju neid punktisid, mis meie eespool esiwanemate suust kuulnud. Et germanlaste laialdased suguwõsad oma kão usku meie esiwanematelt lainanud, ei wõi tõeks pidada. Seda wiisi jääb ainult see arwamine järele, et meie esiwanemad germanlastest lainanud.

Germanlaste mythologia näitab, et wanasti kagu jumalate linnuks peetud, s. o. linnuks, kes jumalatega iseäranis lähedas ühisuses seisnud. Hiljemini aga on jumalate asemele wanapagan astunud, kagu wanapagana linnuks saanud. Braegusel ajalgi weel nimetatakse Saksa keeli wanapagana asemel tihti kagu, nimelt aga needmistes ja sajatamistes. Meie rahwaluulest ja niisama wähe Soomegi rahwaluulest ei ole ma mingi suguseid jälgi leidnud, mis tunnistaksiwad, et rahwas kagu arwaks kellegi kõrgema olemisega iseäralises ühenduses seiswat, weel vähem wanapaganaga. Kagu tunneb tulewiku ja kuulutab seda ette; kust ta seda aga teada saab, selle kohta waitib rahwaluule. Germanlaste mythologia selle wasta annab seletust; jumalad wõi õigem see ehk teine jumal ilmutab seda kãole. Missugune jumal ilmutaja õieti olnud, seda ei tea Germania mythologia enam ütelda.

Tee juhatajana ilmub kagu ühele Kalewipoja wennalegi. Oma otsimisel hakkab ta kãoltkki kadunud ema taga pärima. Ja waata, kagu juhatab :

---

1) Zeitschrift für deutsche Mythologie III, II. 209—298.

Mine laiaſt laaneſt läbi,
Seal tuleb aru iluſa,
Aru taga kena kaafik,
Kaafikuſja kaunis talu,
Sealtap leiad neiuſida,
Kes ſull' teawad waſtuſt anda.¹⁾

Igapidi nähaſe kão halwad omadused wõeraſtelt
lainatud olemat; ilma lainuta moondub kãgu meile
iisna armſaks linnuks, otſe nagu Soome rahwalaulud
ſagedaſti kão rahwa pailapſeks teewad. Soome lau-
litud tahtaſiwad tihti kui kãod kuffuda ja nii kõigele
rahwale oma tundmuſi kuulutada. Waewalt himuſ-
taſiwad nad kãoks haſata, kui kão kohta tõesti ſuur
hirm aſuks eht kãgu paha lind oleks.

Ka meie pool on kãgu paiguti ifka weel rahwale
armas lind. Ma mäletan oma lapſepõlweſt, kui hea
meelega ma kão kuffumist kuulſin. Ei teadnud ma kão
petmist karta ega muud kuffumise aega kardetawamaks
pidada. Ewaſu arwamiſi kão kuulutuſi kohta ei tun-
nud ma weel ſugugi. Ja niisamaſugufe rõõmuga kuu-
lis minu kodukoſha poolne noorus igalpool kão kuffu-
mist. Kãgu oli meile tõesti kuldne kãgu, ei meelitufe
tähendufeſ, waid meie armastufe pärast ta waſta.
Nag on anmu kães, et meilgi igaiſks Kalewalaga
kãole hüüaks:

Kuffu ehal, kuffu foidul
Kuffu keſkipäewallagi,
Kuffu mu ilma iluſaks,
Kuffu metſi mõnuſaks,
Rahwarikkaks rannateſi,
Wiljakaks wälju wõrſuwaid!

---

1) Kalewipoeg VII. 663—369.

Pääsuke.

Pääsukene jälle wäljas.

Hõissa! hõiskan waljusti;
Nüüd ma tean, sui ju tuleb,
Kästkjalg toob talt terwisi.

Küll ei kanna suid weel fätte
Jial ainus pääsuke,
Pole wiga: teised wennad
Lendawad ta järele.

Sult see murrab ühe rammu,
Üks piab andma järele.
Sui see tuleb, sui see tuleb,
Wäljas juba pääsuke!

See on Eesti laul.

Ruule, kudas pikne pangub,
Meri möllab, mühab hiis,
Õpik õrnalt õhus hõiskab,
Kõrgelt kjab lõo wiis :
See on Eesti laul !

Rahwas ruttab rüsinaga
Üue wasta wõitjale ;
Kuningas see wõidu kroonil
Tuleb, ees tal kewade :
See on Eesti laul !

Rele leib, selle laul.

Kelle leib, selle laul.

Üks nurin kuulda igal pool — —

Mis nurin? Kas et me head küllalt ei ole? Ma teeksin rõõmu pärast ei tea mis ära, kui niisugust nurinat kuulaksime. Ei, meie päivil tahab igaüks ennast peaaegu nagu inglisk pidada, ligimist aga nagu paganaks. Tuhande pahanduse ajal on ligimine 999 korda wistist süüdlane. Iseäranis hea meelega otsiwad alamad ülematele süüd. Teenijate suust sajab leiwanematele selga iga päew rasket nurina rahet, kui luba nii ütelda. Patuoinast lähed tarwis; mis siis muud kui et ülemad, leiwawanemad piawad seks haktama. Niisugusel üleüldise nurina puhul on wist nii armas kuulda, arwab mõni, kui wahel wanasõna pruugitakse: Kelle leib, selle laul! ehk pikemalt: Kelle leiba ma söön, selle laulu ma laulan! Kui ma kedagi teenin, pian ma peremehe laulu laulma, tema eest seisma. Wäga hea, kui meie alamad nurisemise puhul jeda wanasõna meelde tuletatstawad! Kaebtused jäätsiwad wististi palju wähemaks!

Küll tarwitawad teenijad ja ülepea alamad tihti jeda wanasõna, aga mitte seal, kus tarwis. Nagu tuttaw, tahab see wanasõna kätte tähendada, et kelle leiba keegi sööb, sellega ühes nõuus piab olema ehk teisiti: kelle walitsuse all keegi seisab, selle tahtmist tuleb täita. Paraku olen aga 100 seast ühe leidnud, kes headuses enesele peremehe eeskujuks wõtab. Kui

meie päiwi! seda wanafõna pruugitakse, siis tavalisest iika tähenduses : kudas peremees ees, nii sulane järel — paha tehes nimelt.

Nagu waike wihma hoog pika põua järele loodust kosutab, nii kosutab ühistundlikku elu, kui ülemad ja alamad käsi käes kitsal teel edasi sammuvad. Nagu Eedenist astub pilt meile filmade ette, kui alamad ülemate, sulased peremeeste tahtmist nii täidavad nagu Eliisa Elia tahtmist. See pilt muutub seda armsamaks, seda kaunimaks, kui arnastus selle pildi elustajaks astub, kus sund ega kartus ei sunni teenijat peremehe laulu laulma, waid armastus peremehe ja Jumala wasta. Seal sünnib, nagu püha laulja ütleb : Waata, mis hea ja lõbus on see, et ka wennad üheskoos elawad ! Nõnda kui hea oli pea peal, mis maha jookseb habeme sisse, Naroni habeme sisse, mis ulatab ta pealmiste riiete palistusesse ; kui Ermoni kaste, mis maha langeb Siioni mägede peale.

Nagu tähendatud, võib niisugust pilti ainult armastus luua, ei iialgi wägiwald. Usupuhastuse ajal püüti mõnegi korra wägiwalda tarwitada ja wägiwallas alamaid panna ülemate laulu laulma. Kelle walisus, selle ust ; kelle leib, selle laul. Siig pea nähti ära, et wägiwald laulu laulmist ei edendanud, küll aga takistas. Sellelejamale otsusele jõuaksime, kui olewikuski tahaksime sundust ametisse panna, et igaüks meie laulu laulaks. Armastus hakatu wedruks, siis käib laul seda ladusamini Jumala auuks, ligimese kasuks. ¶

Meie wõime ainult ühte laulu laulda. Raks riiki on olemas : Kristuse riik ja saadana riik. Igal riigil oma laul. Me ei wõi siis mõlema riigi laulu ühtlasi laulda. Meie laul annab tunnistust, kelle teenistuses me seisame. Tahame Kristust teenida, ei wõi me ühtlasi saadanat teenida. Küll wõime Kristuse

teenistules maapealist tööd teha, aga iialgi ei tohi see töö Kristuse wasta tunnistust anda.

Rooma keiser Markus Antonius pani kats lõwi wanfri ette ja katsus nendega sõita. Ta sai omast kohast sellega toime. Ütski ristiinimine ega maailma laps ei saa aga sellega toime, et ta Suunda lõwi ja mõiraja lõwi ühtlasi oma teenistusesse paneks. Keegi ei wõi korraga maailma laulu ja Kristuse laulu laulda. Tahab keegi mõlemaid, siis waadaku aga, Kristuse laul jääb laulmata, maailma laul kõlab ainult ta huultelt. Me elame maailmas, aga selle poolest ei pruugi me oma mõtlemistes ja olemises weel maailmaga ühes ikkes wedada, nagu lõwid Markus Antoniusse wanfri ees.

Mõnigi sattub jumalakartmata inimese teenistusesse. Kas tohib teenija niisama jumalakartmata elada nagu peremees? Kas tohib ta ennast wabandada: kelle leib, selle laul? Ma tean, paljud wabandawad endid jeda wiisi. Aga mis sa arwad: su peremees läheb wargile, tahaksid sa kaasa minna, arwates: kelle leib, selle laul! Panga juhataja arwas heaks juuri summasid tasku pista. Panga alamad ametnikud nägawad jeda. Arwasiwad: kelle leib, selle laul! Ega see paha wõi olla, mis peremees ees teeb. Hakkasiwad niisama näppama. Peremees sõge oli kade, ei tahtnud alamatele näppamist lubada, alamad aga ütlefiwad: kudas peremees ees, nii sulased järel. Peremees pidi waikima. Rewisjon tuli, tõi kõik näppamised päewawalgele. Wangi wiidi peremes, wangi wiidi sulased, s. o. muud panga ametnikud.

Kui peremees laiskuse haigust põeb, kas piab see tõi iseeneleest ka juba sulase külge hakkama, s. o. kas piab sulane hoolt kandma, et tõi temagi külge hakkaks? Tuttaw asi on, et wäga tihti tahtmine ilmub koormat teise kaela lükata, nagu üks rahwanaligi kõneleb:

Peremees saatis koera, koer saatis saba, saba saatis saba otsa, saba ots sõnus: Karwad, karake ise tööle! Igaiüks mõtleb selle peale: Kelle leiba ma jõon, selle laulu ma laulan. Peremees laislt ees, me laisjad järel! Siiski meie armas wanasõna on kahepoolega, nagu muistne Rooma ebajumal Jaanus kahe peaga: üks waatas ette, teine taga. Olgu peremees ka ise laislt, peremees nõuab ometi tööd. Sööb sulane peremehe leiba, piab ta peremehe laulugi laulma, s. o. peremehe tööd tegema. Tahab sulane peremehe wiisi päewa otsa käed taskus kõndida, siis kuulab ta pea peremehelt: Raht peremeest majas pole tarwis. Herrad ostan isegi mängida. Sa võid minna! — Sööb sulane peremehe leiba, jääb tal üks nõuu üle: peremehe laulu laulda, s. o. peremehe tööd teha, selle peale waatamata, kas peremees tööd teeb ehk ei. — Paraku ei taga teenijad wanasõna hea meelega ses mõttes mõista: Miipea kui peremeest enmast teenijate seas ei wiibi, kipub töötajatele laiskuse tõbi tavalisest peale. Mäe-Mihkel oli snure koha peremees. Mihkel arwas aga, et tal teenijaid küllalt, kes ta töö ära teewad. Ei läinud ise töötajate seka ega waadanud nende järele. Töölised mõistiswad wanasõna teises mõttes: töö jäi nende kätte kinni uagu mustlase kätte Nastat neli wiis läks mööda, kui Mäe-Mihkli koht haamri alla langes. Langes sellepärast, et sulased sedasama laulu hakkasiwad laulma, mis peremees ees laulis: laiskuse laulu nimelt.

Peremees waletas ees, sulanegi õppis pea peremehe wiisi waletama. Peremees kiitis sulast pealegi kauba. Aga mis sündis? Korra küsis peremees õhtul kääst: kas hobune koplist koju toodud? Sulane ei teadnud, kas poisjs hobuse koju toonud või ei. Wastatas igapidi peremehele: On! Peremees jäi selle wastusega rahule. Ei läinud ise järele waatama. Reegi

polnud õmeti hoost koju toonud: hobune wiibis alles koplis. Dösel tuli waras, nägi koplis hopuse, läks hobusega oma teed. Teisel homikul selgus, et sulane waletanud. Müüd peremees kiruma ja sõimama. Sulane aga wastas rahulikult: „Eks peremees ise mind õpetanud waletama ja kiitnud, et see wast on mees, kes oskab ilusasti waletada!“ Peremees pidi waikima, ei wõinud sulasele midagi parata. Oli ju ise õpetanud sulase waletama.. Wale witsjad nuhtlesiwad teda ennaft. Nuhtlesiwad peremeest niisama nagu muiste Caesari küttide nooled oma lastjaid. Caesar oli korra hulga wõeraid enese juurde pidule kutsunud. Pidupäewal juhtus õmeti ütlemata paha ilm olema. Paha ilm ähwardas terwe pidu ära rikkuda. Caesar ootas, et ehk ilm selgib, aga ei ühtegi. Pidunurja minekut wõis ette ära näha. Caesar wihastas ilma üle hirmaste ja andis küttidele käsu nooltega Jupitrit taevasse lasta. Kütid täitsiwad kasku ja lastsiwad nooli pea kohta õhku ülesse. Aga waata, mitmed nooled langesiwad maha sattudes küttide oma pähä ja tapsiwad ehk haawasiwad küttisid.

Huntidega peab ühes hulguma, arwas üks Saksa walitsejagi, kui poeg talle kaebama tuli, et seltsimehed teda omal pidul sundinud jooma. Ma mõtlen aga, et mingi häda ei sumni ristiinimest „huntidega“ hulguma hakkama. Sulgugi hundid, sa wõid nende hulgumist pealt kuulata ehk koguni neid waigistada. Mis tuleks wälja, kui kaks meest karwupidi kistlesiwad, hull seltsilisi seda näeksiwad ja neile appi läheksiwad? Rahing oleks warsti lahti. Piatfid sa ennaft niisama täis jooma, kui su seltsilised, kellega sa üheskoos teed läid? Ehk sa saad koolmeistri jarnaseks, kes kõrtsmikuks hakkas. Koolmeistri põlwes käis mees iga pühapäew kirikus. Kõrtsmikuks heites arwas aga kriikus käinist ilma asjata ajarwiiteks. Joomawennad kiäsi-

wad kõrtsis jooma. Kõrtsmit pidas oma kohuseks nendega juua. Nasta kõrtsmituks olemise pärast oli endisest koolmeistrist joodik walmis. Seda tegi huntidega ühes hulumiue.

Teist teenides piab meil ikka oma arwamine alale jääma. Rääd wõiwad küll ligimise tööd teha, waim piab ometi orjuse küttest wabaks jääma. Ehk me kaotame oma arwamise hoopis ära ja saame marionettideks. Niisuguseks sai näituseks Toomas Tindiplekk. Mees tegi esmalt ühele wabameelsele lehele tööd, läks aga siis wanameelse lehe teenistusesse, kui wanameelne leht rohkem palka lubas. Toimetaja määras iga päew ette: poisid, ses ja ses mõttes piate kirjutama. Ja Tindiplekk kirjutas toimetaja mõttes, nii et pea auras. Oles keegi tulnud ja kirjutuse eest kümme rubla lubanud, Tindiplekk oles oma praegu walminud kirjutuse wasta kirjutanud ja walge mustats nimetnaud: Kelle leib, selle laul!

Mõni mõtleb sellega suurt auu peremehe ees ära teenida, kui ta kõiki peremehe ettevõtteid heaks kiidab. Ühel mõisnikul oli korra niisugune opmann. Opmann kiitis alati kõiki mõisniku ettepanekuid heaks. Seda wiisi ei saanud mõisnik iialgi wõeraid arwamisi oma ettevõtete kohta kuulda. Opmanni alaline heakskiitmine pahandas wiimaks mõisnikku. Ühel päewal ütles mõisnik opmannile: Ma olen kuulnud, odrad kasvada ütle mata head, kui neid enne külwamist natuke keedetakse! — Opmann kohe sekka: Tajah, meie herra teab alati head nõuu! Mis herra teeb, on ikka hea! — Herra aga ütles: Nüüd näen ma, et mul tõesti loll opmann on. Otrade keetmist enne külwamist ei wõi keegi muu kui ainult loll heaks kiita. Ma tahtsin opmanni läbi katjuda, kas tal ka oma arwamist on, näen nüüd aga, et see täiesti puudub. Niisugust oma arwamiseta meest ei wõi ma enam oma teenistuses

pidada ! — Seal oli laulu palk ! Opmann tahtis igas tükis peremehe laulu laulda ja laulis enese seega koha pealt lahti.

Oma arvamise tagasihoidmine saadab mõne korra päris naeru alla. Korra tuli korpuše komandör polku järele vaatama. Komandör waatas kõik üle ja leidis kõik heas korras. Jäi ainult üle sõjameeste sööki järele waadata. Lähme nüüd sööki ! ütles korpuše komandör. Ülemate jalk läks korpuše komandöriga üheskoos sööki. „Koff, anna meile rooga maitsta !“ käskis ülewaataja. Koff täitis kasku. Korpuše komandör wõttis lusika, maitstes leent, pidas natuke suus ja sülitas maha. —

Polgu komandör kahwatas seda nähes. Nüüd oli lugu lahti. Söök oli halb, ega muidu ülewaataja poleks suust maha sülitanud. Halb toit rikkus terve ülewaatamise mõju ära.

Korpuše komandör andis lusika diwisjoni komandöri kätte ja soovis, et see omaltki poolt maitseks.

Diwisjoni komandör rüüpas lusikast leent, tegi pikad mokad ja ei lausunud leeme kohta midagi. Andis lusika polgu komandöri kätte leeme maitsemiseks.

Mis seal komandöril enam maitseba. Teadis ju ülemuse arvamist. Rüüpas siiski lusikast. Polgu komandöri meelest näitas leem üsna hea olevat. Aga ju ta ikka halb oli, sest muidu poleks ülemus leent suust wälja sülitanud.

Polgu komandör sõnus maitsemise peale : „Meie leem wõiks palju parem olla !“

Seni kui polgu komandör leent maitses, ütles bataljoni komandör roodu komandörile tasakesi teiste selja taga : „Kas ma ikka ei ole ütelnud, et tarwis iga päew toitu järele waadata. Te wist ei ole mõnel ajal seda teha wiitsinud, nii et weldweebel poole söögi raha oma tasku pistnud ja meestele ainult laga annab !“

„Wabandage! Alles eila maitsefin rooga. Roog oli hea. Ülewaatuse pärast ei ole täna veel mahti saanud!”

„Kui veel niisugust laga meestele antakse, ei wõi te enam roodu komandöriks jääda!”

Seni oli polgu komandör leent maitsnud ja kutsus nüüd bataljoni komandöri korrale.

Roodu komandör aga kutsus selle aja sees weldweebeli kõrwalisesse ruumi ja hakkas weldweebeli pihile wõtma: „Sina warganägu, kas sa küllalt juba ei ole warastanud, et nüüd ülewaatamisegi ajal hakat toiduraha oma tasku pistma. Sinu eest pian ma nüüd naha peale saama!”

„Palun andeks,” wabandab weldweebel. „Ma pian tunnistama, et iga kopik õieti ära on pruugitud. Katsusin täna iseäranis raswast liha söögi jaoks muretseda.”

„Küll ma seda tean!” sõnus roodu komandör edasi. Oma tasku oled raswa pistnud. Selle eest panen sind kohe wiieks päewaks puuri ega lase edaspidi enam iialgi niisugust kelmi moonu osta!”

Ei tea, mis roodu komandör weldweebelile veel oletas ütelnud, kui mitte bataljoni komandör kõogist esimest poleks hüüdnud. Roodu komandör jättis mehed kus seda ja teist ja kargas ülemuse ette.

Bataljoni komandör andis lusika ta kätte ja ütles pahase näoga: „Ma olen ikka nõudnud, et leem piaks parem olema, aga ei midagi. Te piaksite paremini toidu eest hoolt kandma. Selle küsimuse wõtame teine kord kahekesi läbirääkimisele.”

Roodu komandöri põlwed löiwad wähe wärisema. Teadis ju mees, et niisugune kahekesi läbirääkimine bataljoni komandöriga midagi head ei tähendanud. Tal oli warsti loota, et teda esimese auutähe jaamiseks ette

pannaſſe. Ei ſündinud pahemat, ſiis jäi ta kõige vähemalt auutäheſt ilma.

Roodu komandör maitſes leent ja liha. Mis pidi ta ütlemä? Kas iſeennäſt hufka mõiſtma? Seſt tema hooletſ ohwitſerite hulgaſt oli ju toidu lähem järelewaatamine. Mis ütelda? Hea nõuu oli kallis.

„No mis arwate leemest?“ küſis bataljoni komandör pool pilgates, kui roodu komandör midagi ei teadnud waſtata.

Süüdanſt kõwaks pannes ütles roodu komandör: „Mina arwan, et toit ſugugi halw ei ole!“

„Dige! See on ka minu arwamine!“ ütles nüüd ülewaataja korpuse komandör wahela.

Teiſed komandörid tegiwad pikad näod. Mis ſee tähendas? Korpuse komandör ſülitas eſmalt leeme ſuult wälja ja nüüd oli ta ometi ſellelega üsna rahul? Aruſaamata!

Kohe ſaiwad toidu laitjad ometi ſeletuſe.

„Ma olen polgu toiduga niisama wäga häſti rahul nagu muude polgu oludega!“ ütles korpuse komandör ſelle peale. „Hea meelega oleſſin teie mõnuſat leent rohkem maitſenud, aga ei wõi parata! Mul on ju nädal otſa ſeeſt haige. Tohter on kõwasti ära ſeelanud midagi muud kui teed ja ſaia süüa. Sel põhjuſel pidin ſiis teie leeme ſuult wälja ſülitama, nii mõnuſ kui ſee mulle muidu ka maitſes! Tänu hea roa mureſemise eefſt!“

Kes hakkab neid näguſid kirjeldama, mis teiſed ülemad ſeda kuuldes tegiwad! Kõik kartſiwad müriſtamist, müriſtamise aſemel hakkas aga päike paistma. Kõige rõõmſam oli aga weldweebel. Sellele piſtis roodu komandör warſti wiis rubla piosſe: „Säh ſulle hea leeme eefſt! Kanna hoolt, et leem ikka nii hea ſaaks!“

Hoopis julgemat meelt näitas üks Napoleon I. soldat üles. See soldat oli kufagile wahi peale pandud ja talle kōwa käst kätte antud kedagi läbi lasta, kes märgusõna ei tunne. Korraga tuli keiser Napoleon ja tahtis wahist mööda minna. Keiser ei tunnud ometi märgusõna.

„Pia!“ hüüab soldat püüsi keisri ette pannes.
„Siit ei pease keegi läbi!“

„Ma pian aga läbi peasema. Mul on hädasti tarwis,“ wastas keiser.

„Nii wõib igaüks ütelda. Mul on käst käes kedagi läbi lasta. Ei laske kedagi, tulgu minu poolest kas kindral wõi kes.“

„Aga ma olen keiser!“

„Ei laske keisritki!“

Soldat ei tunnud keisrit.

„Siis ei aita mu asi midagi!“ ütles keiser ja läks oma teed.

Teisel päewal anti soldatile käst ülemate ette astuda. Seal kuulutati talle, et keiser teda hoolsa kohuse täitmise eest ohwitseriks nimetanud.

Keiser ei olnud kinnipidamist pahaks pannud, waid soldatile koguni suure kõrgenduse selle eest määranud.

Koguni wiletsat iseloomu awaldab see tohter, kellest Luterus oma kirjades jutustab.

Maintsi piiskop Albertil oli kodutohter. See kodutohter hoidis ewangeliumi õpetuse poole. Ewangeliumi õpetuse poole hoidmise pärast ei seisnud tohter piiskopi juures just pailapse kirjas. Tohter hakkas armama: kelle leib, selle laul, laul usuasjuski. Et ta piiskopi teenis, pidas ta paremaks piiskopi uskugi heita. Nisuguse usuwahetuse tõttu lootis tohter piiskopi filmis suurema auu sisse tõusta ja rohkem kasu teenida. Katoliiklaseks saades ütles tohter: „Ma tahan Kristuse nii kauaks nurka panna kuni mu käsi

hästi hakkab käima; siis toon ma ta jälle nurgast välja!" See Jumala pilkamine ei jäänud nuhtlemata. Järgmisel päeval leiti tohter woodis furnult; keel rippus suust väljas ja nagu oli must nagu paja põhi!

Wasta waidlemato tuleb raskesti tunnistada teenistuses teist laulu laulda, laulu, mis peremehe laulust lahku läheb. Niisuguse laulu laulmiseks läheb kindlat iseloomu tarwis, kui mitte waim niisama orjaks ei pia hakkama nagu teha. Dige mees, andke andeks, naesterahwasti ei müü teenistusesse astudes ialgi oma südametunnistust orja ikkesse. Teenitagu ligimest, aga südametunnistus piab wabaks jääma ja meile alati ilmutama, mis kord ja kohus ja seda südametunnistuse äält piame kuulda wõtma. Nagu Johannes piab inimene, kelle südametunnistus weel ei uinu, nõudmisega ette astuma: Sul ep ole luba wenna naist enesel pidada! — Tõsi on, niisugune Johannese meele awaldamine toob teenistuses awaldajale tihti Johannese päewad kätte: Küll ei raiutu meie päiwil enam pead otlast, aga mitmesugust tagatiusamist saab oma-mõtte awaldaja tunda, sest liig palju peremehi leidub, kes oma mõtete arwustamist kuulda ei taha. Tõe tunnistusele jäägem kindlaks, kui meid ka sellepärast wihatagu. Me wõime endid Horatiusega trööstida:

Kui su elu süüta ja süda puhas,
Siis ei ole tarwis sul tapaoda
Ega winna wenitud wibu ega
Rihwtisid nooli.

Räigu tee kas kuumawas kanges kõrbes
Wõi kas laane põlises pimeduses
Wõi ehk wiigu mühawad laened sind kas
Maailma otja.

Suu ja teod.

Suu see tegi suure linna,
Kõwema kui kindluse :
Tuhat torni taewa poole,
Wahwad wallid linnale.

Tuhat keelel kõik nad kiitsid
Ehitajat linna eest ;
Süda mulgi rõõmust paisus,
Kui nad kiitsid seda meest.

Eh ma tohin sinna linna
Kodanikuks asuda ?
Seal on põli, seal on elu,
Seal on minu ihamaa.

Lõwi osa saagist leiab,
Kes see püüab lõwina,
Hilist lindu ikka nähaks
Mokka ainult pühkima.

Linna poole, linna poole
Mina kohe ruttama,
Läbi soo ja läbi raba
Tahtsin linna tabada.

Sõitsin Soomed, sõitsin Saared,
Harju, Viru, Tartumaad.
Kiiker käes, ma waatsin kõiki,
Puutus filma puu ehk saad.

Mõistsin wiimaks : suu teind linna,
Lõonud fata morgana,
Käsi ei teind kassipesa . . .
Tolmu filma heitis ta !

R i w i.

Mõnda korda kiitles tema
Dma heast südamest,
Kiitles, et see ohverdama
Ennast valmis wende eest.

Seda südant soow'sin näha,
Waatsin kord X kiirtega.
Otsisin küll hoolsalt südant, —
R i w i ainult leidsin ma!

Ahtola pulmad.

Ahtolas on täna pulmad . . .

Tõrmitaat on pillimees,
Puhub nii et paled punnis,
Nii kui jaksab iganes.

Uhi pojad, tütreid tantswad,
Tantswad nagu elu eest,
Tantswad nii et pead wahus,
Tuba tuigub tantsmisest.

Ahtolas on täna pulmad,
Ahtolas on rõõm ja lust . . .
Teistre talu hirmu higel,
Kardab kangeft hukatust!

Imatra.

Sadas meteor kord maha
Tuleleegil taewa alt,
Sadas Wuolse woolu fiske
Müirinaga ülewalt.

Wesi tantfib, wesi kargab,
Nagu nõia katlas keeb,
Wesi taewa poole kargab,
Taewal weegi filmi teeb.

Sõda Läänemeresel

1854—1855.

Kui inglased Tallinna all kätsiwad.

Poole saja aastased mälestused.

Pikka rahuliku põlwe,
 Silmerikast õnne aega
 Kippus jōda kurnamaie,
 Waenu wanter wajutama.
 Wiru randa weeremasja
 Sõjalasi sadandella,
 Tappajaida tuhandella,
 Piinajaida pilwe wiisi,
 Keda kaugelt toonud tuuled,
 Wete wood weeretanud

Kalewipoeg XVII, 38—47

Meieaegsed sõja müdinad kaugel idas tuletawad
 meile aegasid meelde, mil müdinad nii meie ligidal
 kostsiwad, et neid oma kõrwadega wõisime kuulda. Kuuleb
 ju suurtükitaskmist Tallinnast hea ilmaga wahel enam
 kui 100 wersta peale. Ja neid suurtüki paukufid ei
 ei kõlanud ainuüksi Tallinnas, waid ka Wiru rannas,
 Muhu wäinas, Pärnu lahes ja mõnes muus paigas.
 Seda wiisi wõis Gestimaa rahwas peaaegu igal pool
 ja Liwimaa rahwas osalt kõige wähemalt sõja müdi-
 nat kuulda. Tänu Suuralale, see müdin jäi ainult
 müdinaks, ilma et rahwal oleks selle müdina tagajärgi

tarwis olnud tunda. Sõda oli küll õues, aga piame mõistatusesega edasi ütlema, sõrmed ristis. Ristis sõrmedega ta aga oma hirmude koledat karja lahti lasta ei saanud.

Pool aastasada on seft ajast kulunud, kui sõja müdinad meie maale ja rahwale wiimati hirmu tegiwad, pool aastasada seft ajast kulunud, kui Inglise ja Prantsuse laewastik Läänemerel ümber uitis ja parajat aega ootis meie maalt enesele sündlikku saaki muretseda. Pool aastasada on praeguse soo kohta oma mõju awaldanud: suurem jagu ei tea wiimastest sõja müdinatest meie maal enam midagi. Ikka arwemaks jääwad nende riad, kes waenlaste wägewat laewastikku Tallinna all oma filmaga juhtunud nägema ja nende müdinategemist oma kõrwaga kuulnud. Olen ülepea wähä taatitsid leidnud, kes oma nägemise järele meie maal olnud wiimase sõja kohta midagi teadsiwad jutustada. Hea meelega kuuleb noorem sugu aga alati pealt, kui keegi taat 50 aastat tagasi Läänemerel peetud sõjast midagi teab jutustata. Olgu siis noorematele üht ja teist seft wiimastest sõjast jutustatud.

Sõja põhjused.

Sõbu hirnub Hiiumaal,
Waljad Wenemaal,
Käl kuulbaks meie maal!

ütleb üks mõistatus. See mõistatus tuli sõja sündmise peale mõteldes meelde. Veel kaugemale kui mõistatuse pilt saadab wiimase Läänemere sõda meid oma juuri otsima. Jeruusalemmast piame sõja põhjust otsima minema. Jeruusalemmas sattusiwad 19 aastasaja teise poolel Ladina ja Greeka waimulikud mehed eneste keskel tülisise. See tüli ei kaswanud küll kuigi

suureks ega sünnitanud otsetohe sõda, aga meie piame ometi tunnistama, et selle tüli tagajärjeks wiimaks sõda tõusis. Tähendatud tüli andis Wenemaale põhjust Türgi sultanile nõudmist ette panna, et mitte ainult Greeksulised Jeruusalemmas, waid mujalgi Wenemaa kaitse all seisaksiwad. Kõis ju sel ajal iga aasta 12 000 rändajat Önnistegija hawal üksi Wenemaalt. Nende oma alamate õiguste peale mõtles riik, kui enesele nende ja muudegi Greeksuliste kaitsemist nõudis. Ülepea arwas Wenemaa paraja aja käes olewat Türgi toorustele tõket teha. Ju Peeter I.-selt saadik oli selle peale mõeldud, et Wene lipp Tsaarilinna (Konstantinopoli) wärawas korra piaks lehwima. Endiste wägewate türklaste jõud oli aja jooksul ifka enam wähenenud, türklane ülepea „haige mehe“ nime omaks saanud. Neljasaja aasta eest oliwad türklased ristirahwa käest Konstantinopoli enestele ära kistunud. Oma praegust nõrkust ära tundes hakkasiwad türklased ifka waljumalt isegi arwamist awaldama, et nüüd aeg kätte jõudnud, mil neid Eüroopast jälle wälja peksetakse.

Tõesti, türklased Eüroopast wälja! selle küsimuse kallal on Eüroopa aastakümned juba pead murdnud, aga laugemale pole ta tänini jõudnud kui aastakümnete eest. Selle poolest on riigid ifka ühemeelsed olnud, et türklasi Eüroopast tuleks wälja ajada, aga kudas türklaste pärandust Eüroopas ära jagada, selle kohta on sada arwamist olnud ja on praegu weel ja need sada arwamist ei lase iialgi türklaste wäljaajamise peale mõelda. Nagu päranduse jagamisel alati, tahaks Türgi riigigi jagamise ajal igauks lõwi osa enesele. Seda ei salli aga teised ja waata, tüli põhjus ongi käes.

Wenemaa ei arwanud 50 aasta eest teisi riikisid palju karta olewat. Kõige wähemalt Saksamaad; seal walitsejiiwad Wene keisri sugulased. Austria ja Prantsusmaa oliwad koduste asjade sefelidustega ametis;

nende poolt ei oodatud siis ka wahese astumist. Minus wastane oli Inglismaa. Keiser Nikolai I. oli plaani walmis teinud, kudas Inglismaagagi läbi saada : Kreeta saar ja Egiptus inglastele. Otskohe Wenemaale keiser palju ei nõudnud ; palju euam tahtis ta, et Rumeeniast, Bulgaariast, Serbiast ja Bosniahast iseseisew riik pidi saama, riik, mis Wene kaitsemise all seisis. Keiser Nikolai I. pani selle oma plaani Englise saadikule Hamilton Seimurile ette, et Inglismaad Türgi jagamise wasta walmistada. „Kuni me ühes nõuus oleme,“ ütles kõrge kõneleja, „ei karda ma Lääne-Euroopat. Mis teised mõtlewad ehk teewad, mulle üks tõik¹⁾. Teine kord ütles jälle keiser : „Kui Inglismaa warem ehk hiljem Konstantinoopoli enesele tahab, ei jalli ma seda !“

Wenemaa arwamised saidwad Inglismaal pea tutawaks. Inglased ei arwanud ometi kasulikuks wene-lastega ühte nõuusse heita.

Wene walitsus ei hoolinud ometi palju inglaste mitte nõuusolemisest, waid tegi otsuseks ütsi rasket küsimust diendama hakata. Würst Menshikow saadeti Konstantinoopoli. Würst Menshikow pidi sultanilt kõige sultani walitsuse aluste Greeka usku alamate üle kaitse õigust Wenemaale nõudma. Seda wiisi oletsiwad Greeka-usulised, keda Euroopa maades rohkem leidub kui Muhammedi usulisi, aega mööda Wene keisrit oma õigets peats ja peremeheks pidama õppinud. Mis siis tulewikus oleks süündinud, wõis hõlpsasti ette näha.

Kes teab, kudas lugu oleks läinud, kui würst Menshikow kohe alguses juba sultani ära ei oleks pahandanud. Würst Menshikow astus teeriietes sultani ette, palitu seljas, tolmuised saapad jalas. Miisugune etteastumine pahandas sultani. Waewalt oli

1) Русский Вѣстникъ 1866. №. 8., №. 744—751.

würst Menshikow sultanile nõudmised ette pannud, kui sultan wastas, et nende täitmist lootagi polla. Riisuguse järju wastuse asemel pööris würst Menshikow sultanile selga, lubas pea uuesti tulla, sõja ülikund seljas.

22. juulil 1853 sammus selle peale suur Wene vägi würst Gortshakowi juhatusel üle Pruti jõe. See oli 2 jalku jaetud, 40,000 meest kumbaski. Küll kuulutas Wenemaa, et sõjawäe saatmine üle Pruti jõe mingisugust sõda ei tähenda, waid ainult Moldau ja Walahia pandiks wõtmist seni ajani, kuni türklased Wenemaa nõudmised täitnud, sünnitas see samu Lääne-Euroopas ometi suurt ärewust. Wiini tuliwad suurte riikide saadikud kokku asja pärast nõuu pidama. Sõja eemale tõrjumiseks arwasiwad nad kõige paremaks Türgile nõuu anda: Türrk ärgu pangu Wene nõudmistele wasta, aga ärgu töotagu neid ka mitte täita.

Saadikute hea nõuu ei leidnud ometi kufagil lahket wastuwõtmist. Konstantinoopoli mullad kihutasiwad sultani kangesti taga wenelastele midagi lubama, ka mitte poole sõnagagi. Parema sõda kui wenelastele mingisugust õigust Türgi riigis. Türrklasi kihutasiwad omaft kohast inglased taga. Inglased oliwad ammugi Wene suure wõimu peale kadepad ja kartsiwad seda nüüd weel enam kaswawat, kui Wene riit uusi õigusi Türgimaal saab. Inglise nõuusse heitis Prantsuse keiser Napoleon III-ki. Napoleon III oli walitsuse ohjad oma kätte saanud. Tarwis oli enesele loorberi pärga muretseda ja Prantsuse maa wõimust awalbada. Napoleon tegi inglastega lepingu Wene wõimu mahasurumiseks.

Õtsekohe ei tahtnud ometi Inglise ega Prantsuse maa esiotsa tunnistada, et kadepus Wene wasta neid sunnib wälja astuma. Nad tegiwad palju enam wagad näod ja kuulutasiwad: kaastundmine waeste türrklaste wasta sundida neid wenelaste wasta wälja astuma. Kena lugu: neid waesid türrklasi, kes aastasajad risti-

rahvast taga kiusanud ja piinanud, piawad nüüd kanged prantslased ja inglased kaitsema. Wist selle nõuuga, et türklased seda paremini wõitsiwad ristirahvast taga kiusata! Waenus Wenemaa wasta unustasiwad inglased ja prantslased üsna ära, kuhu nad oma loogitaga wiimaks jõuawad.

Ristiustku suured riigid hakkasiwad siis Wenemaa wasta, et ta ristiinimesi Türgi-ikke alt ära ei saaks päästa. Nagu Wenemaa hirmutuselks saatsiwad Inglise ja Prantsuse riigid oma laewastikud Dardanellidest läbi Musta merde. Seda ähwardust ei pannud Wenemaa tähelegi. 18. oktobril 1853 ilmus admiral N a h i m o w Wene laewastikuga Sinoopesse ja nõudis Türgi laewastiku allahetmist. Kui türklased Wene admiralile sõna tähele ei pannud, algas lahing. Türgi laewastik sai wõitluses täiesti otsa.

Admiral Nahimowi suur wõit pani Euroopa, õigem Vääne-Euroopa uuesti fihama. „Türgi riik on hädaohus!“ kisendasiwad ajalehed. „Wenemaa tahab Türgi riiki kaotada. Appi! Appi!“ Nad kisendasiwad, otse kui oleks tuli lahti ja lõiwad waljult turutrummi. Nad kisendasiwad, nagu oleksiwad wenelased juba Pariisi ehk Londoni wärawas seisnud ja praegu jalga tahtnud nende pealinna tõsta. Iffa selgemat keelt hakkasiwad nad nüüd kõnelema, iffa waljumalt kuulutama, et Wene wõimu tarwis murda. 11. aprillil 1854. Wene keisri poolt autud sõja kuulutuse manifestis on peale muu selgesti öeldud: „Nüüd iga näotale eest ära ära heites kuulutatiwad Inglise ja Prantsusemaa wiimaks, et meie tüli Türgiga nende silmis alles teisel astmel seisab, et nende üleüldine püüdmine aga selle peale läib, Wenemaad nõrgaks teha, tema käest üht oja ta maid ära wõtta ja meie isamaad selle wõimuse astmelt, kuhu Kõigekõrgem ta pannud, maha tõugata.“

Kuna enne türklaste Eüroopast wäljaajamisest kõneldi, hakati nüüd wenelaste wäljaajamisest rääkima. Inglise parlamendi saadikud kuulutasiwad, et wenelasi tarwis Uraali taha ajada. Prantslased jälle walmistasiwad uue Eüroopa kaardi. Sellele kaardile oli küll Wenemaa alles jäetud, aga selle kaardi Wenemaa oli Mustu ümberkauduste maadega. Kõik muu puudus ¹⁾ Paraku ei näinud inglased ega prantslased oma ettekuulutuste täideminemist. Palju enam pidiwad nad nägema, et nad waleprohwetiteks saanud, kelle kulu peal terve Eüropa naerda wõis.

Niisugune olek ei wõinud sedawiisi enam edasi kesta. 16 märtsil 1854 kuulutasiwad Inglise ja Prantsufemaa Wenemaale sõda. Wenemaa omalt poolt wastas 11 aprillil sõja manifestiga. Seda wiisi algas sõda, mis ajalooš K r i m m i sõja nime kannab, sest et suurem wõitlemine just Krimmis oli, kus prantslased ja inglased endid türklastega ühendasiwad, kellel hiljemini weel Austria ja Sardinia appi tuliwad.

Inglise ja Prantsufemaa ei leppinud ometi sellega, et oma sõjawäed Musta merde saatsiwad. Läänemereelgi poolt püüdsiwad nad Wenemaale kahju teha. Püüdsiwad Tallinna, Sweaborgi ja Kroonlinna ära wõtta ja siis koguni Peterburis oma wõidulippu püüsti tõsta.

Wõitlemised Krimmis ja Mustal merel ei puutu meie kirjutuse raami sisse. Me tahame ees pool ainult jeda tähele panna, mis Läänemereel sündis.

Läänemere laewastif.

Kui ka tüki aega meeled ärewil seisiwad, piab ometi ütlemä, et sõda ilma ootamata tuli Ilma ootamata kõige vähemalt Wenemaale. Wenemaa ei arwanud, et prantslased ja inglased Läänemeres ta kallale tungiwad.

Läänemere laewastikul oli 19 aastasaja teise poole algusel just pööripäew käes. Purjulaewade ajemele hakkasiwad aurulaewad astuma. Tänini pidiwad sõjaski purjud sõda niisama edasi aitama nagu purjud kaubalaewu. Jätisiwad purjud jõjalaewu hädasse, siis pidiwad aerud ajemele astuma. Läänepoolsed riigid oliwad warakult auru suurt tähtsust sõjas ära tunnud ja merewäe tarwis aurulaewu hakanud muretsema. Argu ometi keegi sõjaaurulaewu 50 aasta eest praeguste soomuslaewadega wõrrelgu. Tahab keegi neid wõrrelda, wõib neid ennem praeguste suurte kaubalaewadega wõrrelda. Pane praegusele raudsele aurulaewale suur tükid peale ja 1850 aasta jõjalaew ongi walmis. Wenemaal puudusiwad sel ajal niisugusedki. Küll oli raudseid aurulaewu sõja jaoks ehitama hakatud, aga wäha oli neid sõja hakatuses walmis. Minult fregatt „Polkan“ wõis merele minna. „Drel“ oli küll wette lastmiseks walmis, aga masinad puudusiwad. Masinad oliwad omal ajal Inglismaalt tellitud, aga nüüd, kus neid tarwitati, ei lastnud Inglise walitsus neid kätte anda. Tõtt tunnistades piab ütlemä, et Wene walitsusel sel ajal rohkem aurulaewu leibus, aga need ei olnud sugugi sõja tarwis walmistatud, waid enam wedamise ja sadama tarwituste jaoks tehtud. Inglisele selle wasta lueti suurem jagu laewu juba auru laewadeks.

Aurulaewade wasta wõis Wenemaa ainult hulga purjulaewu saada. Kroonlinnas seisis 2 diwisjoni ja

kolmas divisjon Sweaboris. Wiimane pidi Soome-
maad wanelaste wasta kaitsma. Talwe jooksul ilmus
käsk, et kõik laewad sõja wasta walmis pidi pandama.
Mis ei kõlbanud wanaduse või muu puuduse pärast
merele minema, pidi sadama juud ehk mõnda muud
tähtsat kohta kaitsma. Kardeti enam Scomemaa
kui Tallinna eest. Tallinna pidi maawägi kaitsma,
Soomemaa, nimelt aga Sweabori, merewägi. Swea-
bori divisjonist ei arwatud aga küll saawat. Selle-
pärast anti käsk terve laewastik väikseid suurtüki paati-
sid ehitada. Lühikese aja pärast polnud mõtlemisski,
neile aurumasinaid sisse muretsema, weel vähem neid
rauaft ehitada. Ei, puu pidi appi astuma ja auru-
asemele jõudmine saama. Kohe hakati tööle. Peter-
buris ehitati 32 suurtüki paati, Riias 16 ja Lääne
Soomes 16. Tallinnas ei juletud paatide ehitamis-
ette võtta. Parema oligi! Waewalt oleksiwad suur-
tüki paadid Tallinna sadamast wälja pääsnud, seda
enam, et Naisjaare juures waenlane neid nagu kass
hiiri oleks walwanud.

Mere lahtiminekuks pidiwad nii hästi wanad
kui uued laewad walmis olema. Peale ehitawate
suurtüki paatide wõeti kroonu jaoks weel kõik auru-
laewad, mis Peterburis olemas, ja katšuti neid sõja-
tarwis korraks seada. Kroonlinna sadamas kees töö
iseäranis. Suurt takistust tegi ometi osawate töömeeste
puudus. Tööd pidiwad enamasti kroonumehed tegema,
nende seas leidus aga palju neid, kes alles hiljuti
teenistusesse astunud ja seepärast tööd weel hästi ei
tunnud. Keiser ise wõttis töö edenemisest elawalt osa
ja kästis asja edenemiseks igale madrussele kaks nappi
wiina anda. Range ruttamise peale jõudsiwadki tööd
õigeks ajaks lõpule.

Kewade jõudis korraks kätte. Wilude ilmade ase-
mele astusiwad äristi soojad. 24 aprillil wõis lae-

wastit juba sadamast wälja reidile minna. Aurulaew-fregat „Wladimir“ pidi wahilaewaks olema. Terwe laewastit seisis admiral Rifordi juhatusel all. Admiral Riford oli omal ajal tubli meremees, aga nüüd waenlaste wasta wälja minnes juba liig wana. 80 aastane taat ei jõua laewastikku küll enam tarwitu elawusega juhatada. Kui enne merele minekut admiralile kõige kõrgemalt poolt iseäralikud õlamärgid kingiti, nuttis wanake neid oma õlale pannes.

Admiral Rifordi juhatusel seisis Kroonlinna reidil 27 merele minewat laewa. Need laewad kandsiwad 1476 suurtükki. Peale admiral Rifordi seisivad nad 10 admiralil juhatusel all, kelle käsku 503 ohwitseri ja 16119 madrust täitsiwad. Iseäralikkude kohtade kaitsemiseks seisis sadamas peale selle veel 7 seisjulaewa 384 suurtükiga ühe admiralil juhatusel all. Kutulisemaid käskest täita wõis 5 sadama aurulaewa, kellel aga suurtükid puudusiwad. Wiimaks piame veel Kroonlinna sõudelaewastikku meelde tuletama. Nende jaoks lueti 2 pataljoni mehi. Esimeses pataljonis oli 9 paati 3 suurtükiga ja 6 paati 2 suurtükiga, üks lastmise laew 4 suurtükiga ja aurulaew „Tosna“ ilma suurtükkideta. Teises pataljonis jälle 8 paati 2 suurtükiga, 8 paati ühe suurtükiga ja aurulaew „Newa“ ilma suurtükkideta. Ülepea lueti sõudelaewastikus 67 suurttükki, 39 ohwitseri ja 1513 sõjameest¹⁾.

Nii suur laewawägi seisis siis Kroonlinna juures waenlast kinni pidamas Peterburti tungimast. Laewawäele appi tuliswad veel mitmed kindlused, mis hiljuti alles ehitatud ja kelle peale sellepärast kindlasti wõis loota. Lõune pool Kroonlinna ähwardasiwad nimelt „Imperator Aleksander I.“, „Imperator Pawel I.“ ja „Menshikow“ waenlasi ja waenlased kartsiwad neid.

1) Истоминъ, Балтійскій флотъ въ 1854—1855 году.

Meie päivil ei tuleks kellegil inglasel meelde tähendatud kindlusi enam kartma hakata. Ei pia meie walitsus isegi neid enam kindlusteks, waid tarwitab neid muuks otstarweks, näituseks Imperator Aleksander I. katku katsejaamaks. Nasta 50-ga on siis kindlused oma kindluse loomu nii kaotanud, et neid kindluste kirjast maha kustutatud. Nii on uue aja sõjateadus edeneruud!

Põhja pool Kroonlinna kaitsiwad linna ja merd mõned patareid, aga enne sõda neid järele waadates arwas insenöör Todleben, et nende peale palju ei wõi loota. Seda enam loodeti merde ehitatud tšokete peale. Merde oli palkisid taotud ja nende wahed kiwidega täis täidetud. Seda wiisi ei wõinud waenlane edasi pääseda. Räägitakse, et meretäitjad oma tööd sel ajal hoolega küllalt ei ole teinud, waid mitmed wahetõhjad jätnud, mis nad tingimata oleksiwad pidanud täis täitma. Oleksiwad waenlased hästi hoolsasti hakanud otsima, oleksiwad nad wististi wabad tõhjad leidnud ja nii Kroonlinnast mööda Peterburi poole pääsnud, seda enam, et patareide suurtükid igal pool neisse ei ulatanud. Onnaks tõõstisiwad waenlased endid selle teadmisega, et meri tõõkeid täis ja kui nad mõne korra natuke otsisiwad, juhtusiwad nad ikka tšokete peale ja jätsiwad sellepärast warsti otsimise järele.

Miiniwad tarwitati sel ajal õige wäha ega awaldanud nad weel seda mõju, mis meie päivil. Tallinna warjamiseks ei ole ainustki miini wälja pandud, küll aga Sweabori kaitsmiseks. Sinna pandi 1000 miini wette. Ometi ei kuule me, et need ühelegi Ingliše ehk Prantsuse laewale wiga oleksiwad teinud. Küll aga sattus kindluse laew „Medwjed“ ühe miini otsa, aga suuremat wiga see miin laewale ei jõudnud teha. Rõndis ju sel ajal miini-olu alles lapse kingades. Kroonlinnagi ligidale pandi miiniwad merde, aga need miinid ei jõudnud inglasi eemale hirmutada.

Waenlaste laewastif.

Weebruari kuus 1854 sai Inglise laewastif käin ennaft walmis panna ja Läänemerele sõtta minna. Laewastiku juhatajaks nimetati admiral Napier, keda ta sõjalise loomu pärast tihti Tapluse-Kaarliks hiiüti. Oma lipu tõmmas Napier „Wellingtoni“ nimelise laewa peal üles. Laewastiku jaotas Napier kolme jakku, kellest iga jagu ühe admiralide juhatusel all seisis. Enne ärasõitu käis kuninganna Viktoria weel laewastikku üle vaatamas ja saatis ta kõige soojemate soovidega teele. Weel enam suitsetas Inglise ajakirjandus Napierile wiirukit teele minekul. Napier pidi nende meelest Wenemaal uueks Napoleoniks I. saama ja Napoleoni wiisi maid ja rahwaid ära wõitma. Napieril eneselgi nähti uisjamasugune arwamine olemat. Weel enne teele minekut kutsus ta sõpru lõbusale jalutuskäigule Wenemaale. Ta lubas Sweabori tule ääres oma wanu jalgu soendada, Kroonlinnas einet wõtta, Peterburis lõunat süüa ja Muskus õhtuks teha kinnitada. Nii julgesti luges mees wõitu omaks ja pealegi weel nii lühikese ajaga! Kõik pidi ometi teisiti minema, kui Napier arwanud ja Inglise kära tegew ajakirjandus lootnud. Napier waenekene ei jõudnud mitte üht lubamistki täita.

Suure laewastikuga läks Napier märtsi kuus juba teele. Mitte wähem kui 49 laewa 2344 juurtükiga ja 22,000 sõjamehega ei seisnud ta käsu all. Esiotsa tuli Napier üksi Wenemaad hirmutama; Prantsuse laewastif wiibis weel, ei olnud sõja wasta walmis pandud. Teel tahtis Napier Daani kuningale oma toredat laewastikku näidata, aga Daani kuningas ei wõtnud mehikest wasta, ütleme parem, ei tahtnud wasta wõtta. Laskis ütelda, et haige olla. Seda

wiisi pidi uhke Inglise laewastik edasi purjutama, ilma et daanlastele oma wõimu oleks wõinud näidata.

Baar kuud hiljemini alles jõudis Prantsuse laewastik järele. Prantsuse laewastik ei saanud kaugele Inglise laewastiku wasta. Prantslased saatsiwad ainult 31 purjulaewa 1308 suurüükiga. Hiljemini Juuli kuus tuli prantslastele weel 6000 meest maale-saatmise wäge juurde. Enne ärajõitu waatas Prantsuse keiser Napoleon III. neid weel üle ja pidas neile keerulise kõne. „See on ainukene lugu ajalooz,” ütles ta, mis kahe suure rahwa ligist lepingut tunnistab ja ühtlasi walitsuste kindlat tahtmist ühegi ohwri eest taganeda, kui küsimus sest on, et nõrgemate õigust kaitsta, niisama Euroopa wabadust ja rahwa aau.“

Agapidi oli ühendatud Inglise ja Prantsuse laewastik suur küllalt nõrgematele hirmu peale ajama. Ometi mitte Wenemaale. Suur waenlaste laewastik ei pannud Wenemaad filmapilgukski kohkuma. Agarasti tegi Wene walitsus tööd, et waenlaste laewastikku auu-jal wiisil wasta wõtta. Waenlasi otsima minna oleks Wene laewastikul hull julgus olnud, ka puudus seks Wene admiralil Rifordil tahtmine, aga nii hästi maal kui merel püüdis Wene wägi alati waprasti waenlaste kallaletungimist tagasi tõrjuda.

Hiidlased wõisiwad endid kõige esmalt Inglise laewastikuga tutwustada, kõige vähemalt kaugele Inglise laewu näha. 30 märtsil, kui mannermaa rannad alles jääkätte all seisiwad, ilmus Tahkona nina ligidale kaks Inglise aurulaewa. Gemal purjutas Soome purjulaew „Alma.“ Inglisestel kohe kange tahtmine laewa, mis Wene lippu kandis, ära kaabata. „Alma“ purjutas paraja tuulega edasi, nii et Inglise aurulaewadel raske oleks olnud teda kätte saada. Mis tegiwad inglased? Nad wõtsiwad pettust appi. Muistsetest koerakoonlastest räägitakse, et nad inimesi metjadest ja rabadest wälja

ahwatlenud, hiiüdis: „Mall, Maret! Pill Piret! Tulge wälja! Sõda ammu mööda!“ Sarnast muistest loerafoonlaste tempu katsusiwad nüüd „nõrgemate õiguse eest seisjad“ inglasedki teha. Üks Inglise laew tõmmas forraga Wene lipu üles, ühtlasi „Alma“ poole toõsutades. „Alma“ pidas wõerast laewa Wene sõjalaewaks ja arwas, et sel talle midagi teada anda. Alma jäi seisatama. Seni oli Inglise sõjalaew juba üsna ligidale jõudnud. Nüüd äkisti tõmmati Inglise laewa peal Inglise lipp Wene lipu asemele. Nüüd alles saiwad „Alma“ mehed aru, et nad waenlaste kiiüsi sattunud, aga kuhu sa waenlaste eest enam põgened, kui need juba kannul. Inglise laewalt lasti paat merde. See paat tuli nüüd „Alma“ juurde ja nõudis allaseitmist. Muidugi ei wõinud kaubalaew sõjalaewa wasta hakata. „Alma“ paberisi läbi waadates ja niisama laewa ennast, ei leidnud inglased midagi wõtmise wäärilist. Inglased tuliwad laewalt ära ja lubasiwad laewamehi oma teed minna.

See oli esimene kokkuputumine inglastega. Aga mitte alati ei näidanud inglased niisugust heldet meelt. Juba 8 mail 1854 andsiwad inglased Kopenhaagenist kodumale teada, et nad umbes 50 Wene kaubalaewa ära wõtnud. 18 aprillil juba oli ühe Inglise laewa peal 12 wangi, keda Wene laewade pealt wangi wõetud. Ülepea näitasiwad inglased sel ajal täiesti meie aja japanlaste waimu. Waewalt oli sõda alustatud, kui nad ju Wene laewu ilma armuta ära hakasiwad wõtma. Alwalikult selle wasta rääkisiwad nad hoopis teist keelt. Sõja hakatuses kuulutas Inglisemaa, et kauplemist ja üksikute inimeste kasusid sõja eest kaitstakse, et Inglisemaa kõik on teinud üksikute inimeste omaduse alalhoidmiseks. Kõik kuulid olla ainult Wene walitsuse wasta sihitud, et tema kindlusi purustada ja warandust häwitada. Peale

jelle kuulutati Inglise ajalehtedes, et nelja kuu jooksul sõja kuulutamise päewast peale arwates kõik Wene-Soo me laewad takistamata koju tagasi wõiwad purjetada ¹⁾. Täna antud kuulutus oli paraku homme juba unustatud. Wõi kõige vähemalt arwas admiral Napier, et tal seda pole tarwis täita, mis Inglise walitsus heaks arwanud. Ilma aja wiitmata kaapas Napier iga Wene-Soo me laewa ära, mis talle iganes ette puutus. Jah, waeste kalameeste paadid ja puuwedajad alused ja soola lootsikud ei olnud talle halwad küllalt: ta wõttis, mis iganes wõtta sai. Ei julenud keegi enam sadamast wälja minna, et mitte inglaste küüsi sattuda. Aga sadamateski ei wõinud meie laewad julged olla. Inglise tungisid mõne korra sadamassegi ja wiisid sadamastki laewad ära. Wähe me laewad wõisid Pärnus ja Narwas ometi warju leida. Seal purjutasid nad tüki maad jõe mööda ülesse, kuhu inglased neid enam ei näinud. Siiski Pärnu ja Narwa jõelgi wärises laewameeste süda. Wõisid ju waenlased neile kergesti sinna järele tulla ja nende laewu ometi ära kaabata. Küll seisis wäike sõjawägi Jõesuus ja Pärnus, aga waenlased wõisid jelle ära wõita ja neile kallale tulla. Narwa Jõesuus tegiwad waenlased tõesti korra katset maale tungida, aga katse jäi õnneks ainult katseks.

Ühendatud Inglise ja Prantsuse laewastik tarwitas üleüldist seisukohta, kus saadud wigasid wõis parandada ja kust teekäikused siia ja sinna wõis ette wõtta. Kuu Napier ei walinud. Su mai kuus määras ta N a i s s a a r e üleüldiseks laewastiku seisupaigaks. Siit tahtis ta nimelt Tallinna silmas pidada ja parajal ajal Tallinna kallale tungida. Ühe jao laewu saatis Napier tawalisesti Kuramaa poole ristrema, teise jao admiral

---

1) История Франціи Грегюара III, 167. 492.

Blumridge juhatusel Soome randa vaatama, kolmas jagu jälle ristles Riia ja Kroonlinna wahel. Elutarnwituste nõudmistel tuli enam ehk vähem laewu ihta Naisjaare alla kofku, kuhu Ingliſemaalt laewastifu jaofk tarnwilikku moona ſaadeti.

Ghmatus Tallinnas.

Wagufat elu elas Tallinn Krimmi sõja algufel. Enam kui 50 aastat oli mööda läinud, ilma et Tallinn oleks sõda näinud ¹⁾. Aſtal 1790 nähtud sõdagi oli ainult mõned tunnid keſtnud ja lühikeſe kära järele Tallinna endiſt rahu maitſma jätnud. Nüüd ometi ähwardaſiwad Tallinnale hädaohtlikumad päewad kätte tulla. Siiski ei tahtnud Tallinn eſiotsa nende päewade tulekut uſkuda.

Enne weel kui Ingliſe laewastiſt Läänemerele jõudis, hakkas sõjawäge Tallinna woolama. Paar rügementi ſeiſis enne sõda juba mehi Tallinnas, aga need ei wõinud ju kuigi kaua waenlaſi kinni pidada, kui korra waenlaſed Tallinna ära tahtſiwad wõtta. Sõjawäe ülemaks nimetati kindral Berg, kes ka ühtlaſi Tallinna kindluſi järele pidi vaatama ja nende kohta otſuſt tegema.

Kindral Bergi otſus Tallinna müüride ja wallide kohta ei kuulunud juſt kõige kaunimalt. Küll oliwad Tallinna müürid ja wallid Wene walitſuſe alla ſaamiſe järele ära parandatud, aga et Tallinn pärast enam sõja taſſermaaks ei ſaanud, ei peetud nende finniſe eelt enam küllalt hooſt. Seal wõis ſündida nagu Sweaboris, kus järelewaatuſel otſuſele jõuti, et mõni müür ſuurtüki laſkmiſel iſeenefeſt ümber langeb.

---

1) Kodupooliſt, Sõda Tallinna all 1790.

Kindral Berg lastis insinöörid hõlega kõiti kohte läbi waadata. Kus insinöörid iganes wiga leidsiwad, seal pidi parandamnie kohe algama. Nii pea kui kewadised ilmad 1854 wähegi lubasiwad, pandi tuhande kaup mehi tööle wana Tallinna ei uueks, waid kindlaks tegema, et kurja waenlase hammas ta peale ei hakkaks. Suuremalt jaolt tegiwad soldatid tööd, aga muidki mehi pandi ametisse. Nii pidiwad Tallinna ümberkaudsete kihelkondadegi mehed omalt poolt abi andma kindlust kõwaks teha. Maarahwas pidiwad kroonu kassu peale Tallinna woori minema, pidiwad ehituste tarwis kiwa, liiwa ja saue kofku wedama. Küll sunniti waldasid nii ja nii palju hobuse mehi woori saama, aga ilma hinnata ei nõutud maarahwalt tööd ometi mitte. Woori lõpetusel tasuti igaleühele ta waew markidega ära. Lahtist raha ei tahetud liig palju ilma kontrollita wälja anda; kardeti pettust. Lahtise raha asemele astusiwad margid. Markide omanik pidi riigi rahakotta (kassnatseiswosse) minema ja seal margid rahaks ümber wahetama.

Ei seft arwatud weel küll saawat, et endise Tallinna müürisid, tornisid ja wärawaid ära parandati. Kannale ehitati weel hulk patareisid. Need patareid pidiwad waenlasi paremini teelma maale tulemast kui linna wallid ja suurtükid, mis wallidel seisiwad.

Kuna ühel pool ehitamise tööd tehti, häwitati teisel pool niisamasuguse usinusega. Tehtud töösid üle waadates tuli kindral Berg otsusele, et kõige wähe- malt walli pealt waenlastele küllalt wahwasti ei saa kallale tungida. Kindral Berg arwas, et majad ja puud Kõismäel suurtüki lastmist wallidelt takistawad. Teised jälle arwawad, kindral Berg kartnud et waenlased oma kuulidega mere pool olewa linna jao põlema panewad ja seda wiisi terwele linnale hädaohu walmistawad. Olgu, kudas oli, see on selge, kindral

Berg pidas puid ja majasid tatistufeks ja andis kõwa käsü, majade elanikud käsigu filmapilt majadest wälja, nende majad laotatagu ära ja kõik kaswawad puud raiutagu maha. Küll läksiwad Rõismäe rahwas kindral Bergi palwele, et kindral käsü tagasi wõtaks, küll nõudsiwad nad, et kindral wäljakolimise aega pikendada, aga asjata: kindral Berg kartis alewi seisemisest kõige pahemat ja nõudis uuesti jala pealt käsü täitmist. Soldatid Keila ja Jüri kihelkonna rahwaga seltsis pandi tööle ranna ja nunne wärawast mere pool olevaid majasid maha tiskuma. Tuhanded mehed häwitasiwad kahe päewaga terve alewi ära ja raiusiwad kõik mere pool olevad puud maha. Hiljemini tuli lord nendegi puude kätte, mis wallide äärel kaswasiwad. Kindral Berg tahtis Harju wärawa ees Laste aia puudki niisama ilma armuta maha raiuda, aga seal tuli rüütlite peamees parun Ungern wahale. See palus aeda seisma jätta ja lubas tarwikorral ise hoolt kanda, et puud filmapilt maha raiutakse.

Mere pool olevad majad laotati ära, inimesed aeti wälja. Kuhu? Mingu, kuhu ise tahtsiwad. Südalinnas leibus nende jaoks waewalt ruumi. Pidiwad waatama, kust mujalt peawarju saiwad. Kust mujalt feda aga saada kui maalt? Maal wõis waenlaste eest julge olla, Tallinna kallale kardeti neid ju igal filmapilgul tungiwat. Hea oli sel, kel suglasi ja tuttawaid maal elas, nende juurde wõis niisugune warjule põgeneda. Kel aga maal sugulasi polnud, jäi päris hädasse: kuhu minna! Ülepea jäi suur hulk rahwast efsiotja koguni kimpu: ei saadud nii palju hobusid, kui peawarjuta jäänud rahwal kraami ärawiimiseks tarwis läks. Näagitakse, et mõned päewade laupa kraami kõrwas lausa taewa all wahti pidanud, enne kui woorimehe asjade edasiwiimiseks leidsiwad.

Suure linna rahwast ehmatas Rõismäe ärohäwi-

tamine natuke, aga pea jäiwad nad jälle rahulisemaks. Toompea elanikud oliwad juba waremalt omast peast mõisadesse sõitnud. Terwe Tallinn kohkus aga, kui ühel päewal Naisisaare ette terwe waenlaste laewastik nähtawale tuli ja ankrusse jäi. Laewu ei jõutud kaugelt ära luggedagi. Igapidi näitas neid nii palju seal ankrus seiswat nagu leiduks seal suur metja falk.

Waenlaste suur laewastik ajas Tallinna rahulisele rahwale õige hirmu wärinad peale. Waatamata selle peale, et weerand sadatuhat meest Tallinna kaitsma pandud, ei saanud Tallinna õrnem sugu ja aramad hinged aega sugugi selle peale mõelda. Nagu lambad hunti nähes pistsiwad nad põgenema. Suur rahwarändamine algas. Kes iganes mõis, raputas Tallinna tolmude jalgedelt. Ühel wiisil tegiwad ülemad kui alamad. Ükski ei tahtnud hea meelega surma minna. Tallinna jäämine nähti nende meelest sedasama kui surma minemist tähendada. Mida kaudemale Tallinnast, seda parem. Paide, Rakwere, Tartu ja Wiljandi said nimelt Tallinna rahwa pelgulinnaiks. Palju Tallinna kodanikke pidas ometi maal elamise julgemaks ja kolis sellepärast maale kas mõneste mõisa, kirikumõisa ehk karjamõisa. Waesemad otsisiwad muidugi talurahwa juurest aset. Igapidi kahanes naeste ja lastesugu Tallinnast. Näitas, nagu oleks kätt neil wõeraks käinud ja neid hirmsasti maha murdnud.

Siiski kõik ei lahkunud waenlast nähes Tallinnast. Sinna jäi kõige pealt sõjawägi, siis palju muid kroonu ametnikke. Aga palju kaupmehigi ei raatsinud oma poodisid kinni panna, niisama käsitöölisi oma töökodasid luku alla jätta. Niisama ei pääsnud alati need põgenema, kes kedagi teist teenisiwad. Kes jäiwad, katsusiwad hoolt kanda, et waenlaste tuli nende elumajasid ei puutuks. Nad lastisiwad põningutele palju liiwa korra peale wedada, et waenlaste kuulid juhtumise

korral liiwa fiske finni jäätšiwad ega majale wiga ei teekš.

Jäi ka hulka inimesi linna, oma waranduse saatšiwad enamisti kõik linnast wälja maale. Kes teab, mis wõis Tallinnas juhtuda! Ise pääsis ehk häda korral ikka weel põgenema, aga kui sul hõbeda kott wõi mõni muu waranduse paun seljas, põgene siis! Oma warandust ei saatnud mitte ainult prii inimesed maale warjule, waid saatis kroonugi. Ja just kroonu waranduse peale waenlane iseäranis maias oligi! Üksikute inimeste warandust oliwad waenlased weel lubanud hoida, ehk nad küll selle töötuse tihti unustasiwad. Selle wasta oliwad nad kroonu warandust just ähwardanud häwitada. Ja et nad sõna pidasiwad, seda wõis uskuda.

Kõige pealt saatis kroonu rahakoda oma tagawara summad kaugemale warjule. Rahakoja jälgedesse astusiwad muudki kroonu asutused. Tähtsamad kirjad ja paberid pandi kastidesse ja saadeti Rakweresse ehk Paidesse. Aga weel enam. Isegi kroonuaidad tühjen-dati. Kõik kroonu tagawara kraam saadeti ümberkaudustesse mõisadesse, pandi suuremalt jaolt mõisa rehtedesse warjule. Nii oli Jälgimäe mõisa rehi päris kroonu magasiniks saanud. Teistes mõisades pandi jahu ja tangud mõisa aitadesse. Ühte lugu pidiwad talupojad kroonu kraami mõisadesse wedama, kuni kroonu aidad ja tagawara kuurid Tallinnas täiesti tühjaks jäiwad. Siis wõis waenlane tulla ja kroonu warandust ära wõtta.

Ühte seltsi kroonu warandust ei weetud ometi Tallinnast ära, waid muretseti ühte lugu juurdegi: sõja moona. Püssirohtu, suurtüki ja püssikuulisiid weeti koorma kaupa Tallinna kofku.

Kui Tallinna täiesti kindlaks arwati tehtud olemat, hakati ümberkaudu mõnda uut teedki tegema.

Arwati, etehk waenlased wiimaks ometi linna tulewad, siis hõlpsamini nende eest igasse külge eest ära wõiks põgeneda.

Englise laewastikku nähes tekkis Tallinna rahwa südamesse arwamine, et laewastik juba otsekohe linna kallale tuleb. Õnnets ei läinud see kartus täide. Waenlased jäiwad Naissaare juurde ankrusse. Siiski kana ei kestnud Tallinna rahwa rõõm. Iu paari päewa pärast paniwad suurtükid maa müdisema. Hir-muga ruttasiwad Tallinnlased kes Toompeale, kes wallidele waatama, mis nüüd saab. Ja waata: pifas rias seisiwad waenlase laewad Naissaare juures ja sülitasiwad aeg ajalt tuld. Tuld nähti selgesti, aga õnnets ei saanud ükski Tallinnlane aru, et kuulid nende poole oleks lennamud. Tüki aja pärast mõistisiwad waatajad, et waenlased ainult harjutuseks suurtükkiwad lastisiwad. Tahtsiwad wist siis seda paremini Tallinna pihtra märki lasta. Rõõmsa meelega läksiwad Tallinnlased Toompealt ehk wallilt koju, rõõmsa meelega, et seda puhku surma hädast pääsnud. Teised jälle sammusiwad trahterisse natuke julgust wõtma. Ülepea oliwad selle sõja ajal Tallinna mehed kanged julgust taga nõudma, julgust — pudeliteft.

Teisel päewal algas põmmutamine uuesti. Jälle Tallinnlased waatama. Aga ei pahemat lugu ühtigi kui eile. Jällegi harjutus. Dinnarahwal päris lõbus niisugust näitemängu pealt waadata.

Nii läks lugu terve nädali. Pühapäewal waikisiwad suurtükid. Selle asemele ehmatasiwad Tallinnlased esmaspäewa koiduajal suurtüki paugud. Rõik kargasiwad jalule. Wist nüüd waenlane wäljas! Aga waenlane Naissaare juures ikka paigal, piab homiku wara juba harjutusi.

Aga mööda harjusiwad Tallinna kodanikud waenlaste suurtüki lastmijega üsna ära ega läinud sugugi

enam iga forra Toompeale ehk walli peale wahtima, kui suurtüki müdinat kuulsiwad. Seda just waenlased ehk tahtsiwad. Mõne päewase harjutuse järel tõstsiwad paar laewa ankrud üles ja tõstutasiwad pikkamisi Tallinna poole. Pikaajamaga Tallinna waadates nägisiwad laewajuhatajad peagi, et mereäärseid patareid mehi täis kubiwasiwad, kes suurtüki otshad nende poole sihtsiwad. Enne weel kui Wene suurtüki kuulid neid wõisiwad trehwata, pöörasiwad waenlaste laewad ümber ja läksiwad teiste juurde Naisaare alla tagasi. Minult paar korda kogu sõja ajal usaldasiwad paar Inglise suurtüki paati nii patareide ligi tulla, et neile tuld wõidi anda. Ilma jõu katsumata pöörasiwad laewad selgi korral teiste juurde tagasi. Mõned kuulid saadeti küll Tallinna poole nagu teretuseks, aga need lange-
siwad wist enne wette kui nad Tallinna jõudsiwad.

Argu keegi arwatu, et Naisaare all olijad tõesti kõige aja laewadel wiibisiwad. Ei, tihti sõudsiwad nad oma paatidega Naisaarde, wahel niisama meele lahutuseks, wahel aga jälle wärsket toidufraami muretsema Liha, wõid, mune, kartuhwliid j. n. e. nõudsiwad nad. Naisaares asub ometi wähe rahwast, kelle jõud ei ulatanud niisuurat waenlaste hulka toita. Kui Naisaarest enam saada polnud, purjetasiwad waenlased oma paatidega laugemale, nagu Wiimsi, Rana-
mõisa j. n. e. ja muretsesiwad sealt. Ei annud rannarahwas heaga, wõtsiwad waenlased wägisi. Räägitakse, kui neile heaga tarwilikku toiduwara antud, maksnud nad natuke selle eest. Pidanud nad aga wägisi wõtma, pole nad midagi maksnud. Suuremalt jaolt kart-
nud neid rannarahwas ja katsunud karjaga nende eest aegsasti ära põgeneda ja kodust toiduwara peitu panna.

Seda wiisi wiitis waenlaste laewastik 1854 ja 1855 kui Tallinna all ära, ilma et ta Tallinna suurt wäe hulka nähes linnale oleks julenud kahju tegema hakata.

Siiski piame tunnistama, et ta kahju küllalt tegi, kui ta mitte pommitamisega. Tallinna kauplemine jäi täiesti kängu. Ükski laew ei usaldanud enam Tallinna sadamasse tulla; igaüks kartis waenlase kaapamist. Laewasõidu seisu tõttu hakkasivad kauba hinnad Tallinnas hirmsasti kerkima. Wana tagawara lõpes, uut ei saadud enam juurde. Nimelt tõusiwad wõeramaa kauba hinnad koledasti. Soola hind kerkis mitme wõrra kallimaks. Rahwasuu teab, et wiimaks Tallinna kaupmeestel pool täiesti otja saanud. Minult Pärnust ja Narvast saadud weel soola.

Üsna ilma soolata Tallinn ometi ei olnud. Kui ta waenlaste laewastik Tallinna pääsmise kaubalaewadele finni pani, katsusiwad wahel wäikesed alused öö pimeduses ometi Tallinna pääseda ja linnale puuduwat kaupa tuua. Soola, kohwi, suhtru j. n. e. koormaga teenisiwad alused tublisti. Riisuguste aluste Tallinna pääsmist lueti ometegi väga kardetawaks ettewõtteks. Kergelt wõis alus waenlaste kätte sattuda ja siis oli omanik laewast ja laewa koormast, lühedalt kõigist ilma. Kõige selle peale waatamata leidus ifka mõni, kes õnne katsuma käis. Maeratas õnn mehele wasta, tõi mees ühelt ainsalt wõeramaa teekunnalt kui mitte tuhanded, siis ometi sajad koju.

7 oktobril 1854 tõstiswad wiimased waenlaste laewad Maisjaare juures ankrud üles ja tõttasiwad talweks kodumaale. Nüüd alles wõis Tallinn julgemalt hingata. Nüüd wõisiwad wõeramaa laewad kauba koormatega jälle Tallinna alla tulla ja waest linnarahvast oma annetega rõõmustada. Nüüd alles wõisiwad Tallinna õrnemsugu ja noorsugu ja ülepea sõja kartjad Tallinna tagasi tulla. Siiski mitte kohe. Waenlased ei hakanud kellegile ilmutama, et nad kodumaale talweforteri lähewad. Esiotja kardeti weel ifka, et nad ehk enestele paremat seisukohta lähewad otsima

ja pea ehk ometi tagasi tulewad. Alles siis kui Kroonlinnast waenlast tagaotsima saadetud laewad tagasi jõudsiwad ja sõnumi tõiwad, et Läänemeres enam kufagilgi waenlast ei leita, wõis üks kui teine julgesti Tallinna poole sõita. Seni oli aga aasta aeg hiljaks jäänud, nii et laewad kaugemalt jää pärast kartsiwad sõitu Tallinna ette wõtta. Seda julgemalt sõitis aga õrnemfugu ja õitfew fugu ja muud põgenejad Tallinna tagasi, südamest rõõmus, et kodune kolle alles terve.

Põgenejate tagasirändamine Tallinna jundis teise jao inimesi wäljarändamise peale mõtlema. Need oliwad soldatid. Kaugemalt Tallinna saadetud kaitfewäe jaoks puundusiwad Tallinnas elukorterid. Oli ju tegemist Tallinna endiseid kodanikke ulualla panna, sest et suur hulk alewisi ära oli häwitatud. Kuhu weel sõjawäega minna? Suil oliwad nad telkides elanud, aga sügise tulek tegi telkides elamise wõimatumaks.

Ubi leiti ometi pea. Ülemalt poolt ilmus käsk: sõjawägi saadetagü talweks maale korterisse! Maal pandagu iga elumajasse mees ehk paar asuma!

Nii sündiski. Suur sõjawägi saadeti talweks maale laiale, ei ainult Harjumaale, waid kaugemale teistesegi maakundadesse. Tallinna jäi nii palju mehi, kui linnas talwel parajalt tarwitati. Kõik teised saatsiwad talwe 1854—1855 maal mööda, ohwitserid mõisades, soldatid taludes. Alles fewadel 1855 kutsuti kõik mehed jälle Tallinna tagasi ja muretseti endistele nekrutitega weel lisagi, nii et 1855 fewadel Tallinna kaitfjate arv 30,000 mehe peale tõusis. Nagu räägitakse, pidiwad sel puhul kuni 50 aastased mehed piisfi alla astuma: isamaale läks waenlaste wasta palju kaitfjaid tarwis.

Tammisaare taplus.

Selle aja sees, kui üks jagu waenlaste laewastikku ennast Raisaare juures harjutas, katsus teine jagu admiral Plumridge juhatusel Soome rannal kolli teha. Pea kuuldigi, et seal were walamine ju alanud.

Tallinnast otsekohi üle lahe põhjaõhtu poole minna seisab mere kaldal wäike T a m m i s a a r e linn. Sinna linna alt natuke rohkemini Wene wäge kokku korjatud. 3000 Wene ja 500 Soome sõjameest seisiwad sel ajal seal kindral Ramsay juhatusel ¹⁾.

7 mail saadi Tammisaares kuulda, et Inglise laewastik läheneda. Sieti ei olnud terve laewastik ilmunud, waid kolm suurt laewa. Nende ees sõudis 16 aeruline paat ja mõötis meresügawust, seda enam, et laewad ranna äärt mööda saarte wahelt Tammisaare poole pikkamisi sõitsiwad.

Soomlased ruttasiwad seda kuuldes koge randa wasta waritfema. Noor ohwitser Gylling wõttis mõned künned mehed kaasa ja tõttas laewadele wasta. Gylling tundis ranna äärt hästi. Ta teadis ligidal kitsa koha olewat, kus waenlaste laewad õige ranna ligidale pidiwad ilmuma. Seal rannas kaswis pealegi mets. Sinna metfa seadis Gylling oma mehed peitu. Nii pea kui waenlaste eel merd mõõtem paat umbes 300 sammuga peale oli jõudnud, käskis Gylling tuld anda. Gyllingi mehed trehwasiwad nii hästi, et paat sedamaid ümber pööris ja ainult kahe aeruga weel tagasi sõudis. Laewadelegi andsiwad Gyllingi mehed tuld ja haawasiwad laewadelgi mõnda meest. Laewad ei jäänud ometi seisma, waid hakkasiwad, pikkamisi edasi nihkudes, omalt poolt nüüd pommi-dega wasta lastma. Sieti sihtisiwad laewad aga oma

---

1) Khläkirjaston Kuwalehti 1904. W. Wallini Stämäinen sota

pommisid sinna ligidale ehitatud patarei peale, kus 4 suurtüki sees seisiwad. Mõne paugu järele waitisiwad waenlaste suurtükid. Kauge suurtüki lastmise kaudusel lastsiwad laewad ankrud sisse ja jäiwad sinna võtaks.

Järgmisel homikul kell 4 härkasiwad Tammi-
saare kodanikud juba suurtüki mürinaft. Waenlased
hakkasiwad patareile kangesti tuld andma. Patarei
andis nii palju wasta kui jaksas. Pea muutis patareis
olek kardetawaks. Mõhed taganesiwad patareist,
otsisiwad kaudemal taljude taga parema warjupaiga
ja külisiwad sealt tuld waenlastele wasta.

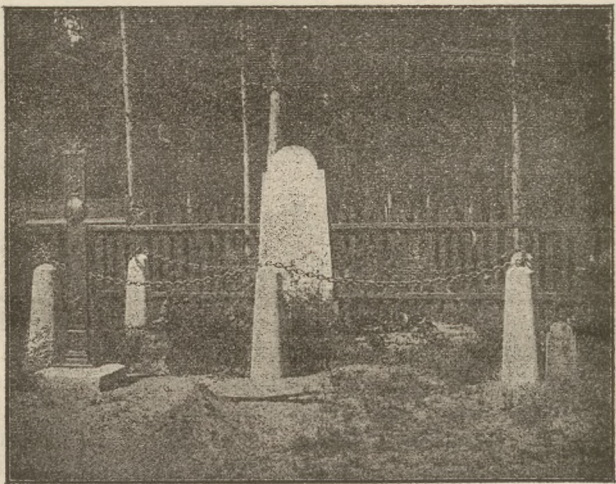
„Hekla.“

Seni hakkas üks Inglise laew otsekohe Tammi-
linna alla minema. Nagu näha, tahtis teinegi, „Arro-
gant“, esimehe järele teha, jäi aga äkisti põhja kinni.
Ei aidanud, Hekla pidi ümber pöörma ja seltsimehele
abi andma. Selle aja sees oli soomlastel mõnus
inglastele walu anda. Aga ära inglasi usu: kawalad
teised. Tammi-
saare sadamas seisis sel puhul Soome
soolalaew. Selle soolalaewa wõtsiwad inglased kinni.
„Hekla“ sidus ta selle oma külje wasta, kuhu rannalt
tuld anti. Seda wiisi kaitstes ta ennast soomlaste
kuulide eest.

Kõied wiidi „Arroganti“ pealt lähemale saarele,
sioti seal kiwide ja puude külge ja katsuti nende abil
laewa lahti kangutada. Kolmetunnilise töö järele
läks inglaster wiimaks korda „Arroganti“ põhjast lahti
saada. Ilma et kumbki laew enam Tammi-
saare peale oleks mõtelnud, tõssasiwad mõlemad otsekohe merele,
kus nad nagu jumalaga jätmiwaks weel torra põm-
mutasiwad.

Tammisaare kodanikkude südamelt weeres hirmu-
kiwi. Nad olivad juba waimus näinud, kuidas waen-
lased nende linna põlema panewad. Kõik see hädaoht
läks aga enne mööda kui nad uskusiwad. Soolane
wastawõtmine rannast sundis inglasi oma teed minema.
Nad kaebasiwad ise, et soomlased wäga hästi märki

Sõja-ohwite matusepaik.

lastnud. Soome kütid põmmutanud nähtawate kohtade
pealt palju nende mehi maha. Soome küttide eksitami-
seks pandud mitmesse kõrgele kohta inimese fujud üles.

Tammisaare ranna kaitsjatest ei langenud rohkem
kui 10 meest, neist 2 soomlast. Beale selle leidis
ohwritser Dergatshew surma. Inglased olivad küll
tublisti tuld annud, aga kaitsjad endid nende eest
kaljude taga warjata osanud. Wietfas, küll soomlased

esiti inglasi käfile wõtsiwad, raiuti pommide purustatud puudest pärast 100 sülda halgusid.

Eht küll inglased Tammisaare lastmisega ise ainult kahju saanud, tegiwad nad kära wälja, nagu oleksiwad nad Tammisaares suurepidi wõitnud. Nende kuulutuse järele langenud Tammisaare 500 meest, kuna tõe poolest ainult 10—11 surnut leiti. Aga tarwis oli kära teha kodumaal ja seda mõistsiwad inglased hästi.

Tammisaare kuulisõda sünnitas pea Helsingis weel sulesõja. Kuulus kirjanik S. Topelius luuletas laulu ja kaebas ses laulus ilmaaegu ära walatud werd taga. 1) Topeliuse laul pahandas Helsingis mõndagi meest. Sest Helsingis leiti paljugi neid, kes selleaegsete Soome oludega rahul ei olnud, ja sellepärast sündmusi päris õigeks pidasiwad. Kui ka Topelius tähendas, et waenlased Soome laewu ära wõtnud, ei pannud Helsingi herrad laewade ärawõtmist sugugi pahaks, waid arwasiwad, et tarwis isamaale ohwrid wiia. Topeliuse wastaste esimestes ridades seisis teise Rootsi ajalehe toimetaja Schauman. Alles aega mööda hakati aru jaama, et Topeliuse laul isamaalisel alusel seisis.

Hango ahastus.

Enne weel kui ükski muu nägi Inglise laewu Hango. 6. aprillil 1854 ilmusiwad Inglise laewad Hango sadama suu ligidale ja kohutasiwad linna esimese suurtüki pauguga. Waenlastel oli oma jagu põhjust Hangoosse ilmuda, sest Hango leidus Rootsi ajast saadik wana kindlus. Inglise suurtüki paugu peale wastas kindlus warsti, aga sunnemat lastmist seekord ei tulnud. Nagu näha, tahtsiwad inglased endid see-

---

1) W. Wallini Itämainen sota.

ford ainult kohaga tutvustada. Selle peale nähti 27 aprillil jälle inglasi. Nad mõõtsivad kangesti merd. Lähemale nad ometi ei tulnud, nii et suurtükkidega neid lasta ei võidud.

10 mail sõitis waenlane kuue laewaga 3 wana Rootsi kantsi poole. Esimene neist wõis ainult kahe suurtükiiga waenlastele wastata, teine koguni ühega. Sellegi poolest ei kahelnud kindluse mehed waenlastele wasta hakkamast. Nagu näha, oli inglastel liig hea arwamine kindluse kohta. Oleskiwad nad kindluse õiget lugu tunnud, oleskiwad nad ta koha ilma armuta ära purustanud. Nende arwamist awaldab üks sel ajal Inglise lehes Heroldis 16 mail awaldatud kiri.

„Me waatafime Hango — kirjutas teegi inglane — ja läksime nii ligidale kui mõistus iial lubas. Kõigi suurtükkide ümber kindlustes seisiwad soldatid. Me nägime sõjawäe jagusid, kes ohwitseride juhatusel edasi sammusiwad. Wiimased istusiwad ratsahooSte seljas. Hango on sõjawäge täis ja pealegi lisapatareidega kindlaks tehtud. Üks neist kannab 11 suurtükki ja näitab hirmuSt nagu!“

Wististi oliwad inglased lahtiste filmadega päewa ajal tontisid näinud, sest tõe poolest leibus lagunenu d kantsides ainult 3 suurtükki ja 400 soldatit. Igapidi hakkasiwad need 400 soldatit alampolkowniku Molleri juhatusel all inglastele koha tulisid ube wasta saatma, nii pea kui waenlaste suurtükid tuld püüdisiwad sülitada. 5 tundi põmmutasiwad Hango kaitSjad. Käägitakse, et nende kuulid waenlastele koguni tubli kahju teinud. Igapidi jätsiwad inglased 5 tunni pärast paugutamise seisma ja sõitsiwad kauge male. Ühe saare peale ehitasiwad nad küll patarei, aga et nad patareisSe paigale ei jäänud, läksiwad Hango mehed ja purustasiwad patarei ära.

Hangogi lastmisest tegiwad inglased enestele jälle uue kuulsuse kuulutaja. Keegi telegraphweeris Rootsiist Inglismaale, et inglased Hangos ühe kindluse ära purustanud ja 1500 wenelast wangi wõtnud. ¹⁾ Kui keegi neid wangi wõetud wenelasi oleks näha tahtnud, oleksiwad waesefesed kinipu jäänud, sest neil polnud üht ainustki ette näidata. Igapidi nähti mõlemal pool Hango põmmutamisele suuremat wäärtust annetawat kui tal tarwis. Hango komandant Moller nimetati hoolsa kaitsmise eest kindral-majoriks.

Molleri kaebtuse peale, et kindlused lagunenud, tuldi neid üle waatama ja pea anti Peterburist otsus: Hango kindlus kistagu maha ja kaotatagu ära! — Kohe hakkasiwadki kindluse mehed ja ümberkaudune maarahwas 200 hobuse tööle kindlust lõhkuma. 15 augustil lasti esmalt üks ja natuke aja pärast teisedki kindlused õhku. Rahwast oli ütle mata palju tulnud seda aruldast näitemängu pealt waatama. Kindluse õhku lastmisest tarwitati 950 puuda püssirohtu. Kindluse juurtükid aga uputati merde ära.

Ma ei tea, kas inglased Hango purustamist oma tööks ei lugenud, kui nad edespidi jälle tuliwad ja kindlust enam eest ei leidnud. Igapidi tõstsiwad inglased järgmisel Hangos käimisel Eüroopa kära ja müra. Nad saatsiwad seal 24 mail 1855 „Kasak'a" pealt paadi meestega maale. Kui ka Hango kindlus purustatud, oli ometi Hangosse jalk sõjamehi forteri jäänud. Warjuselt kohalt wõtsiwad wenelased tulega inglase wasta: 5 meest langesiwad, 1 ohwitser, 1 tohter ja 8 madrust wõeti wangi.

See tegu wenelaste poolt sünnitas hirmust tolm. Inglased katsumiwad lugu nii käända, nagu oleks nende

---

1) Бородинъ, Война на финскомъ побережьи 1854—1855.

paat läbirääkimiste pärast maale läinud ja nagu oleksivad wenelased äraandlikul wiisil läbirääkijaid rahu lipu all osalt wangi wõtnud. Palju paberit raijati Hango tapmise pärast. Wiimaks kuulutas Wene walitsus, et rahu pärast nõuupidajaid ainult Tallinnas Sweaburis ja Kroonlinnas wastu wõetakse.

Inglise „rööwliid.“

Admiral Napier andis admiral Plumridgele uue kaju põhjalahte tungida ja põhjalahe äärsid linnu paremini häwitada kui Tammiisaart ja Hangot. Seda sõnumit saiwad Soome linnad kuulda. Hirm ja kartus wõtsiwad wõimust ja näitasiwad linnade elanikkudele tihti päripäewa ajal tontisid. Nii näituseks põgenes suurem jagu Kristiinalinna kodanikka metsa, kui paadi täis töömehi Porist koju tuli, piima waat ees otjas. Linnarahwas arwasiwad piimawaadi suurteks ja põgenesiwad hirmsa eluka eest kohe metsa poole. — Kuulu jutu peale põgenesiwad Raskiste linna rahwas waenlaste eest 20 mai ümber niisama metsa, ehk küll waenlastest lõppu ega lõbinat polnud ¹⁾.

Ei wiibinud waenlased ka Raskites, wiibisiwad nad mujal põhjalahel. Admiral Plumridge sõitis oma „Leopardiga“ teiste laewade seltsis parajat saaki saama. 18 mail ilmusiwad nad Raahe linna alla. Sga paati laitses suurtükk. Randa tulles küsisiwad ohwitserid: „Kas siin on Wene wäge?“

„Ei hingegi!“ wastati neile

„Kas on suurtükk?“

„Ei ühtki!“

---

1) W. Wallin, Itämainen sota.

„Kas on kroonu warandust?“

„Ei sugugi!“

„Kahju! Sellegi poolest pian teie laewad ja ehituse materjali ära põletama!“

„See ei ole ometi kroonu pärast!“

„Ätskõit! Laewu ja laewa materjali wõib walitsus tarwitada!“

Ilma armuta süütafiwad inglased sadamas laewad põlema, niisama rannas puuwirnad. Ssegi tõrwa wabrikule pandi tuli otse. 13 laewa, 5 maja, palju tõrwa waatisiid, 2000 sülda puid ja palju muid kraami põles ära. Onn oli, et terve linn ära ei põlenud. Tuul puhus ometi linna poolt mere poole ja hoidis seda wiisi linna põlemise eest. Inglise tehtud kahju arwatakse 300,000 rubla peale.

Kui Soome kindral-kuberner keisrile inglaste häwitamisest Raahes teada andis, kirjutas keiser Nikolai I. oma käega teadaandmise kõrwa: **Rööwliid!!**

Rööwliid oliwad mao suhu saanud. Dulu kätte pidi kord tulema. Enneks ei leidnud rööwliid teed Dulu, sest meremärgid oliwad paigalt ära wõetud, sissejõit Dulu ilma märkideta ometi wäga kardetaw. 20 mail saiwad rööwliid aga Kello küla kohal ühe wäikse aluse kätte, mis nende käest ära põgeneda ei katsunudki. Wangi wõetud meeste seas oli endine Dulu loots Ananias Mihelson, kes joomise pärast ametist lahti lastud. Ananias Mihelson ihkas lahti-laskjatele nende tegu kätte tasuda. Paras aeg oli jaks tulnud.

Hirmsasii kohkusiwad Dulu kodanikud, kui 20 mail õhtu kellu 10 ja 11 wahel neli waelase laewa otseteed sadamasse nägiwad sõitwat ja ankrusse jäawat. Raache linnas tehtud rööwliitööd oliwad neil tuttawad; seepärast täitis kartus kõikide südameid. Raache rööwliitööd kuuldes hakkasiwad Dulu kodanikud juba

enne paremat warandust linnast wälja warjule wiima. Waenlasi sadamas nähes saatfiwad Dulu todanikud kohe saadikud inglaste juurde kuulama, mispärast nad Dulu ilmunud. Saadikutele anti laewalt järgmine kirjaline wastus; „Indlise admiral ei taha ütsikutele inimestele häda ega kahju teha ega ka nende warandusele. Ta tahab ainult kantsisid, kaitseõusid, laewu, laewaaineid ja Wene keisri warandust häwitada. Nii kaua kui rahwas rahulikult majades wiibiwad, saawad nad kaitseosaliseks, aga kui nad Wene wäge aitawad, peetakse aitajaidki waenlasteks. Inglise admiral soowib, et naesed ja lapsed linnast ära wiidakse.

H. P l u m r i d g e.

Inglise kuninga „Leopardi“ nimelisel laewal
1. juunil 1884.“¹⁾

Dulu saadikud katsusiwad seletada, et nende linnas kroonu asutused ja warandus puunduwad. Peale selle tähendasiwad nad, et umbes pool osa linnas olewast pundeist inglastele ära müüidud.

„Kahju!“ ütles admiral saadikutele.

„Miks kahju?“ küsisiwad saadikud.

„Kahju, et inglastel siin omandust on. Aga küll nad walitsuselt kahju tasumist saawad. Meil on käsk käes kõik puu materjali ära põletada. Rootsiist oleme kuulnud, et siin piab kindlus olema 12,000 mehega. Kümne minuti pärast algame tööd. Seni jõuate ära minna!“

„Aga meil pole sõjawäe hingegi!“

„Oleme kuulnud, piab olema! Põletamine algab!“

Kohe tuliwad Inglise rööwliid sadamas maale ja süütafiwad põlema, mis ette punktus: laewad, paadid, laewa ehituse kohad, laua wiruad, palgi hunikud, puu

1) W. Wallini Stämainen jöta.

wirnad, tõrwa kuurid. Tuli lagunes nii kiiresti ja võimsalt laiali, et põlema pistjad waevalt ise eluga põgenema pääsiwad. Suureks õnneks sadas lume rait-sakat ja tuul ajas leegid mere poole. Inglise tehtud kahju arwati 250,000 rubla peale.

Põlema süütamise järele lätsiwad inglased suurt Wenewäge otsima. Aga seda polnud iialgi linnas olnud. Küll oli 28 kasakat linnas wäikeses kaharmus asunud, kuid need oliwad enne rööwliste tulekut ju linnast minema saadetud. Ingliseid leidsiwad tühja kaharmu, ei midagi muud. Kaharmust lätsiwad inglased kiriku torni waatama, kas ehk ümberkaudu kuskil Wene wäge näha ei ole. Midagi sellesarnast ei paistnud neile ometi silma.

Ei olnud enam midagi põletada, hakkasiwad „rööw-lid“ toidumooni nõudma.

„Muretsege meie loomaliha, sia sinkisid, kartuhw-lid, aiawilja, mune ja 8 sülda puid laewa peale!“ käskisiwad rööwliid Dulu linna peamehi.

Need wasta panema.

„Me maksame! Ei anna te heaga, wõtame wägisi! Siis ei saa te raha nühagi!“

Üks jagu linnarahwast tahtis sõjariistadega juba waenlastele kallale tungida, teised mõistlikumad hoidsiwad neid ometi tagasi. Puudus ju linnas suurtükki. Mis pidiwad ainult mõned püssimehed Inglise laewadele tegema!

Ei aidanud, toidumooni pidi inglastele laewa peale wiidama. Wiidi umbes 400 rubla eest. Kui aga raha maksmise aeg tuli, arwasiwad inglased 150 rublast küll saawat. Andsiwad wiimase summa toidu toojate kätte ja saatsiwad neid naerdes minema.

Käägitakse, äraandja Mihelson wiinud inglased weel mitmesse kohta, kuhu Dulu rahwas enne oma waranduse warjule pannud. Naerdes wõtnud inglased

sealt leitud waranduse ära. Kui ka inglased äraandjale tasu andsiwad, ei saanud Mihelson ometi seda palka maitsta. Käägitase, et kuri südametunnistus äraandjale enam ööl ega päewal rahu ei annud. Mees jäänud rumalaks.

Inglaste rööwlitegude üle kaebas selleaegne tuulus ajakirjanik F. W. Snellman Inglismaa tuttawatele. Plumridge rööwliteod tuliwad parlamendis läbi-rääkimise alla. Aga asja osati nii kända, et kaebusest midagi wälja ei tulnud. Põletatud warandus olnud Wene riigi päralt ja sel põhjusel pole teifiti teha wõidud.

Kockola leil.

Inglise „rööwlite“ teod ajasiwad kõigile linnadele hirmu peale. Kockolas kutsus kaupmees *Andres Donner* kohe linna kodanikud kokku ja tegi otsuseks waenlastele nende ilmutuse puhul tublisti wasta panna. Donneri nõuu peale wõttis hulk linnamehi priitahtlikult sõjariistad kätte, et tarwikorral waenlastele tuld anda. Peale selle paluti kaugemalt sõjawägegi. Suure rutuga saadigi natuke sõjamehi Kockolasse. Waasast tuli kaks roodu Wene wäge kahe päewa jooksul osalt sõites, osalt jalgsi 15 penikoormat Kockolasse. Närpiöst jälle saadi 2 juurtükki. Sõjamehed seisiwad kindral Wendti juhatusel all. Kindral lastis mehed ja juurtükid mereaitade taha lauawirnade äärde panna, kus mere poolt mulla wallid neid kaitsiwad. Kockola priitahtlikku wäge oli umbes 100 meest. Neid juhatas endine kapten *Artemjew*. Tseäranis agarana ilmus hülgepiidja *Kanffonen*.

Kockola on merest tükk maad kaugel. Sinna pääseb ainult kitsast laht wõi kanalit mööda. Kanalisje

Ränge faitoja Konffonen.

jälle suuremad laewad ei pääse. Kanali ääres wõis hõlpsalt waenlastele wasta panna.

26 mail õhtu kell 9 nähti üheksa waenlaste paati pikkamisi kanalit mööda linna poole tulewat, igas paadis suurtükk ja paarkümmend meest. Nad tuliwad Roffolasse niisamafugust jaanituld tegema, nagu nad mujal enne juba teinud.

Üks paat sõitis teistest tüki maad ees. Sellele läks linnapea Roos wasta ja keelis inglasi linna tulemaft. Niisugust keeldu ei oodanud inglased. Nad wihastasiwad. Uuesti nõudsiwad nad, et neid pidi lubatama häwitamise tööd teha. Roos naeris neile wasta.

Wihaga läks paat tagasi, ähwardades pea teisel kujukil ilmuda. Teiste paatide juurde tagasi jõudes tõmmas paat rahulipu maha ja Inglise lipu ajemele. Nüüd hakkasiwad kõik paadid Roffola poole jõudma. Kui paadid küllalt ligidale jõudnud, anti neile rannalt mulla wallide takka suurtükkidega ja püssidega korruga tuld. See tuli inglastele ootamata. Sedamaid paniwad nad oma tuletorud paukuma, kuid nende suurtükid ei sihtinud kange laenetamise pärast sugugi märki. Paadid liikusiwad liig kangesti. Kaks tundi lastsiwad inglased, enne kui põgenema hakkasiwad. 1 paat wajus põhja, paar teist saiwad wiga. Põgenemisel jäi üks paat põhja kinni. Enne weel kui inglased abi jõudsiwad anda, kargasiwad Roffola mehed paadi kallale, kistsiwad kaldale ja wõtsiwad sõjasaagiks. Paadis oli 9 surnud, neist üks ohwitser ja 20 elus olijat, aga enamisti kõik haawatud. Need wõeti wangi. Ülepea nõudis see leil inglastelt 50 surnut, kuna warjul wõitlewatest Roffola meestest keegi ei langenud ja 3—4 ainult haawatud saiwad. Wõidurongis saadeti wangid Helsingi ja Helsingist Peterburki. Minult

Soomlased võtavad inglaste paadi ära.

paat jäi Koffolasse jäädavaks mälestuseks sealse rahwa wapruse teost.

Raupmees Donner sai Peterburist iseäralikku tänu oma hoole eest ja ta pilt pandi Helsingisse keiserlikku losji mälestuseks üles.

Bomarjundi purustamine.

Raahes, Dulu ja muud rööwlitööd ei jaksanud inglastele loorberi pärgasid muretseda. Inglased ihaldasiwad aga neid. Kust neid saada ometi? Pikema järelewaatamise ja üleskuulamise järele tuliwad inglased otsusele, et Bomarjundi kindlus Ahwenamaal ¹⁾ neile neid wõib anda. Kergemalt kui muud kindlusi wõisiwad nad selle kindluse oma kätte saada ja seega maailmale oma wahwaid tegusid üles tunnistada.

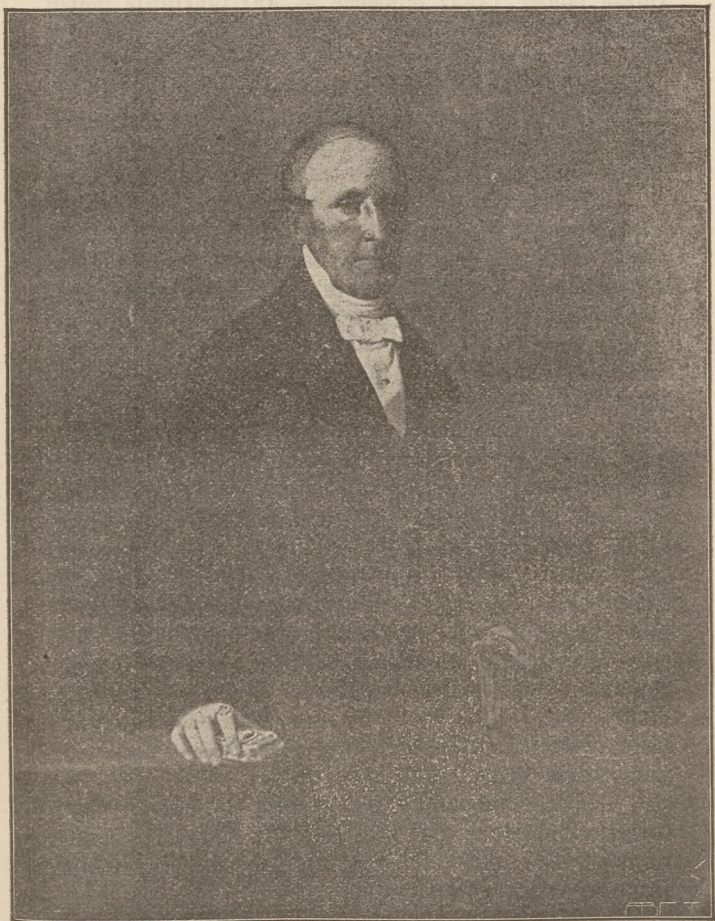
Warsti pärast Soomemaa Wene walitsuse alla saamist arwas Wene walitsus tarwilikuks Rootsi Ahwenamaale kindlust asutada ²⁾. Plaanisid tehti palju, paberit raisati weel rohkem, käskusid anti mõnda korda, aga uus kindlus ei tahtnud nähtawale tõusta. Nagu 20-aastase lapse waewas olemise järele leidis Bomarjundi määratud kindlus 8. juunil 1829 kõige kõrgema kinnituse. Esiotsja nimetati uut kindlust Ahwenamaa kindluseks, sest et ta ühel Ahwenamaa saarel seisab. Riisama anti kindlusele wahel ka Skarpanz nimeks, samanimelise ligidal oleva küla järele. Ülepea leidub Ahwenamaal 80 saart, selle peal inimesed elawad. Krimmi sõja ajal arwati Ahwenamaal 15,000 inimest asuwat.

---

1) Ahwenamaa saari kutsutakse meil tawalisesti Alalandi aarteks. Nende õige nimi ometi on Ahwenamaa saared.

2) Бородинъ, Война на финскомъ берегуъ.

Kaupmees A. Donner.

Plaani järele pidi uus Bomarsundi kindlus tubli ehitus saama, 5000 inimesele ja 500 suurtükile warju andma. Paraku ei taha plaanid ja tõsibus ikka käsitäes käia, waid teine kipub teisest tihti maha jääma. Nii siingi. Esialt ehitati kindlusest ainult suul ja teisel ei arwatud ehitusega ülepea mingisugust kiiret olemat. Sest tuli, et sõja alguseks 1854 alles $\frac{1}{5}$ jagu kõigest ehitatawast kindlusest walmis oli tehtud.

Peakindluse aset täitis suur wõlwitud kahetordne kaitsekasarm, mis 2500 inimese jaoks arwatud. Tornidest oli ainult kolm walmis saanud, kellest üht õhtu, teist põhja ja kolmast homikutorniks nimetame. Kõik muud kaitsewärgid peale ühe patarei puudusiwad. 24. ehituse aasta jooksul tuli kindluse töö $1\frac{1}{2}$ miljoni maksma. Peakindluse kaitsemiseks toodi ülepea 139 suurtükki, aga neist pandi ainult 66 paigale; teised jäiwad niisama maha wedelema. Kolmes tornis leidsus ainult 46 suurtükki. Seega wõis 112 suurtükki Bomarsundis waenlasi wasta wõtta. Neli aastat enne sõda leiti Bomarsundis 2,640 puunda püssirohtu. Sõjawäge kõige nendega kokku, kes püssi all ei teeninudki, lueti 2,175 meest. Püssialusid mehi arwati 1,600 mehe peale. Prantslased ometi kiidawad, et nad 2400 meest wangi ja 180 suurtükki ära wõinud. Teise hallika järele jälle alaneb suurtükide arv 116 peale. Igapäidi teewad mõlemad hallikad numbrid suuremaks. Nagu teame, ei leidnud ju nii palju mehi ega suurtükka kindluses. Aga tark mees kaswatab ju numbrid; numbritega kaswab kuulsuski.

Kindluse juhatajaks oli sel ajal 63-aastane polkownik Bodisko. Ta pidi kindlusest waenlaste wasta kaitsema, aga mees pidi pea ära nägema, et kaitsemist igamehe asjaks ei wõi arwata.

Poolteli ehitatud Bomarsundi kindluse peale wisatiwad waenlased siis silma, 9. juunil 1854 ilmusiwad

efimesed waenlaste laewad, mis ennemalt juba Ahwena-maa ümber purjutasiwad, Bomarsundi kindluse ligidale. Laewu juhtusiwad kohased kalamehed, keda „Hekla“ nime-line laew kinni püüdnud. Waenlaste laewastiku ilmu-mine kohustas Bomarsundi kaitsejaid. Nende teadmiste ja kaardite järele ei wõinud suured laewad sealt sugugi tulla, kust nad tuliwad ja seal seista, kus nad seisiwad. Kaardid näitasiwad madalat wett ja palju kiwa, kuid kiwide kohal seisiwad suured sõjalaewad. Lugu selgub seda wiisi, kui meelde tuletame, et Bomarsundi meeste kaardid 100 aasta wanadusega wõisiwad tiidelda, inglased aga ise lootsikuid wälja saatasiwad merd mõõtma ehk kus see wõimata, enestele osawaid meretundjaid laewamehi juhatajateks muretsesiwad. Seda wiisi wõime mõista, et waenlased Soome randades, kus kardeta-waid kofte iga sammul ja kus mere märgid kõik ära wõetud, mitte ühtki laewa hukka ei ajanud.

Kolme suure sõjalaewaga ja 96 suurtükiga ilmu-siwad inglased esmalt Bomarsundi juurde. Kui waenlased tuld hakkasiwad andma, wastas kindluse alumine kord neile. Et waenlased ometi 2600 sammu kindlusest kaugel seisiwad, ei ulatanud kindluse kuulid neile kahju tegema. Sellepärast kästis kindluse ülem Bodisko wastalaskmise hoopis järele jätta. Sellepeale muutsi-wad waenlased seisukohta, aga nüüd ulataasiwad nad mullapatarei tulle alla. Ses patareis seisis 5 suurtükki ja 2 rootu mehi.

Kaks tundi paugutati wastamisi. Patarei kaldal sai selle aja sees tublisti wiga; ta lastmise augud läfsiwad umbe. Patarei pidi waikima. Selle peale pöörasiwad laewad jälle pea kindluse poole ja katsusi-wad igapidi kindlust põlema süüdata. Seal tarwita-wad nad süüterafettisid. Üks puumaja kindluses hak-kas tõesti põlema. See häratas suurt rõõmu ja hõis-tamist laewadel. Selle asemel purustas üks Bomar-

fundi kuul ühe waenlaste laewa rataste warju ja teise laewa tüüri.

Saadud wiga nähes akkasiwad waenlaste laewad edasi liikuma ja jätsiwad põmmutamise järele. Nad sõitsiwad tüki maad edasi, kus kuulid neisse enam ei puutunud ja jäiwad sinna ankrusse.

Umber 2500 kuuli saatsiwad inglased selle põmmutamise ajal kindluse pihta. Selle peale waatamata wõis kahju koguni wäikseks arvata. Bomarsundis ei leitud rohkem kui 4 furnut ja 15 haawatud. Kindlus ei olnud suuremat wiga saanud, sest enne laskmist oli insinöör Kraussfeld kindluse wõlwide peale tublisti mulda ja liiwa lastnud wedada.

Kolm päewa seisiwad Inglise laewad weel Bomarsundi kindluse juures, siis aga kadusiwad nad ära. Bomarsundi rahwas hõiskasiwad. Wõit oli neile jäänud. Siiski wara nad hõiskasiwad. Waenlased oliwad küll ära läinud, aga ainult selle nõuuga, et enesetele wäge juurde koguda ja siis suurema wäega kindlust ära wõtta. Enne kui Bomarsundi kaitsjad usku siwad, ilmusiwad waenlased uuesti.

Tänuvalgaks waenlaste esimese tagasilöömise eest nimetati Bomarsundi ülem Bodisko kindraliks.

10. juulil nähti waenlaste laewu uuesti Bomarsundist. Aga need ei lähenenud kindlusele. 27. juunini seisiwad ehk sõitsiwad nad tüki maad kindlusest edasi, tagasi. Waenlased oliwad aru saanud, et üksi laewadega raske kindlust ära wõtta. Nad tegiwad otsuseks osa wäge maale saata ja siis kindlust maa ja mere poolt korraga kätile wõtta.

Umberpiirajad pidiwad aga alles Prantsusemaalt tulema, sellepärast pidiwad laewad nii kaua ootama. Waenlaste nõuu sai Soomes ja Wenemaalgi tuttawaks, aga abi ei wõidud enam kuskiltki Bomarsundile saata: inglased purjutasiwad igal pool teel ees ja paniwad

juurdepääsmise tee finni. Sweabori ja Kroonlinna laewastik jälle ei julenud waenlastele wasta ja kallale minna.

Enne kui ümberpiirajad Prantsusemaalt Ahwena-
maale jõudsiwad, katsus Inglise laewastiku ülem Napier
weel iseäralikku abinõuu Bomarsundi kättesaamiseks.
Bomarsundi ülema abiliseks oli soomlane Furu-
hjelm saanud. Furuhjelmilt lastis Napier küsida, palju Furu-
hjelm nõuda, kui ta kindluse inglaste kätte anda. Soome
küttidele lastis ta niisama ette panna, et see neil kõige
kasulikum olla, kui nad waenlaste leeri minna ja waen-
laste nõuusse heita. Aga ei Napieri raha ega muud
tõotused mõjunud: Bomarsundi mehed jäiwad kindlaks.
Seda kuuldes awaldanud Napier: „Kahju, kahju! Siis
ei wõi were walamist eemale hoida. Siiski pole wiga:
see on prantslaste asi!“ — Kus lugu tibatks läks,
finna saatsiwad inglased alati prantslasi ette.

25 juuniks 1854 oliwad ühendatud waenlaste sõja-
wäed Bomarsundi ligidale 14000 maale minejat, ülepea
30,000 meest kokku kogunud. Maaleminejad ümberpiira-
jad oliwad peaaegu kõik Prantsusemaalt toodud

Tarwiliku sõjawäe kokkukogumise peale läfsiwad
wäeülemad madalas sõitwa aurulaewaga Bomarsundi
poole kohe waatama, kus kõige parem paik oleks sõja-
wäge maale saata. Et Bomarsundi kaitstjad mäelemine-
mist ei feelaks, wõeti nõuaks kolmes kohas korraga
maale tungida ja siis Soome küla juures endid kokku
koguda. Soome küla seisab kindlusest 3 wersta kaugusel.

26 juulil hakkasiwad inglased ja prantslased kolmest
kohast korraga maale tungima, kus juures kats suurt
laewa neid kaitsiwad. Wäikeste wäe pärast ei wõinud
Bomarsundi kaitstjad waenlasi peaaegu sugugi feelda
maale minemast. Ülepea läks sel päewal 11,000 meest
maale kindlust ümber piirama. Järgmisel päewal
muretsjети laewadelt weel ümberpiiramise ja põmmutamise

aineid. 28. juulil walmistatiwad waenlased iseäranis Öhtupoolse torni kallaletungimise wasta.

28. juunil kell 10 hommiku põmmutati admiralil Napieri laewa „Buldogi“ pealt esimene pauk kindluse poole. See andis ümberpiirajatele märku kallaletungimist alustada.

Öhtupoolse kantsi kallale tormasiwad kõige pealt ümberpiirajad. See seisis kõrges paigas ja sellepärast arwasiwad waenlased selle kättesaamist väga tähtsaks. Kants wastas neile ja laewadele, mis merel põmmutatiwad. Nii kestis lugu 29 lgi. Öösel 30 wasta 31 katsumisiwad prantslased enestele kaitsmiseks patareid ehitada. Soome tütid jaadeti ehitust takistama. Nii osawalt kui Soome tütid ka lastsiwad, ei wõinud nad waenlaste patareid ehitust ometi seisma panna. 1 Augusti hommikul hakkasiwad prantslased juba oma uuest patareist läänepoolist kantsi kōrwetama. Peale selle pidi kants weel laewale „Amfionile“ wastama, kes kantsile mere poolt tuld andis.

Uuest waenlaste patareist sai kants ometi pea wõitu. Siiski ei wõinud kants oma wõidu üle kaua rõõmustada. Lõuna ajal hakkas kantsi oma tuli tublisti nõrkema. Lastjad oliwad 8 tundi ühte järge põmmutanud ja kangesti wäsinud. Ei olnud kedagi asemle astumas. Peale selle kardeti suurtülika lõhkewat. Küll mäsiti nende ümber külmad, märjad rogoštid, aga siiski seisiwad nad kangest lastmisest tulised ega saanud aega ära jahutada.

Öhtul palus kantsi päälit Teshe paariks tunniks rahu, et selle aja see kindluse ülemaga läbi rääkida. Prantsuse kindral Niel lubas ühe tunni rahu aega. Prantslased arwasiwad juba torni käes olevat ja tuliwad üzna torni äärde. Torni kaitsjad pidasiwad allahitmist liig warasjeks. Nad palusiwad lahkest prantslasti torni juurest eemale minna ja hakkasiwad poole tunni pärast uuesti tuld andma.

Teisel homikul hakkas waenlaste patarei uuesti torni tulega teretama. Torn ei wastanud enam. Rõrgete redelite abil tungiswad waenlased laskeaukudest sisse ja wõtsiwad torni ära, siiski mitte ilma wõitlemiseta. Enne allahetmiski saatis kapten Teshe 140 meest peafindlusesse ja jäi ise 2 ohwitseriga ja 29 sõjamehega suurtükka rikkuma. Weel ei jaksanud ta tööd lõpetada, kui ju prantslased torni tungiswad. Teshe hakkas wasta. Wastahakkamisel sai ta 2 haawa ja wõeti siis wangi.

Teshel oli nõuu torni õhtu lasta, kuid see nõuu ei läinud ta käes lorda. Prantslased lootiswad, et nad sest tornist nüüd wõiwad hästi peafindlust põmmutada. Enne weel ometi, kui nad ses tiikis wõiswad midagi teha, lendas ära wõetud kants õhtu. Arwatakse, et püssirohu keldris püssirohi põlema läinud ja nii plahwatuse sünnitanud.

Nüüd wõtsiwad waenlased põhjapoolse kantsi käsile ja hakkasiwad selle lastmiseks kohe teist patareid ehitama. Uga kantsi päälit S w e r j e w wõttis need nii tuliselt wasta, et waenlased mitu korda taganema pidiswad. Peale selle rikkus ta waenlastel paar suurtükki. Üks Inglise suuretükiwäe ohwitser langes. Siiski ei jõudnud Swerjewgi kaua wasta panna. 10 tunnilise põmmutamise järele sündis torni suur awaus. Wõimata oli seda awaust finni müürida, seks ei annud waenlaste kuulid aega. Häda tornis kaswis suuremaks, ikka rohkem torni müüri langes maha.

3. augusti õhtu kell 7 tõmmas õhtupoolne torn rahulipu üles, ehk küll kants alles 6 furnud footanud ja 7 meest raskesti haawatud oliswad. Rapier pani wäga imeks ja küsis Swerjewilt Saksa keeli, kudas to nii kaua jõudnud wasta panna. Swerjewi waprusest lugu pidades jättis ta wapruse kaitsjale ta mõõga.

„Buldog“ pömmutab Bomarsundi.

Nüüd tuli fõrd peakindluse kätte. Kindral Bodisko kartis, et lastmise moon otsa saab. Sellepärast teelis ta ära „Buldogile“ 28 juulil wasta tuld anda. Kui aga Inglise fregatt „Penelope“ Presti saare juures seal ligidal kiwi otsa sattus, lastis Bodisko „Penelopele“ tulist rahet kaela sadada. „Penelope“ pidi oma suurtükid merde wiskama, et aga kardetawalt kohalt lahti wõiks pääseda.

2. augusti õõsel wasta 3-dat ehitasiwad ümberpiirajad 930 samm u peale kindlusest uue patarei, kust nüüd kindlusele libedasti tuld hakati andma. Laewastik omalt poolt aitas kaasa. 3. augustil oli keiser Napoleoni nimepäew. Seks päewaks tahtsiwad ümberpiirajad hea meelega kindlust ära wõtta. 13 laewa põmmutasiwad terve päewa otsa kindlust. Siiski kõige põmmutamise peale waatamata ei wõinud ümberpiirajad oma ülemale loodetud rõõmu teha.

4. augustil õõsel ehitasiwad prantslased 500 samm kindlusest kaugel uue patarei. 5 suurtükiga põmmutasiwad nad nüüd siit kindlust. Kindlus omalt poolt andis raudrahet wasta ja külis patareisse surma ja hukatust. Siiski see oli nagu wiimane hingetõmmamine juba. Kindral Bodisko lastis rahulipu üles tõmmata.

Kindlus weel suurt häda ei tunnud, aga kudas räägitakse, wärsinenud kindral Bodisko proua kangesti. See kutsunud mehegi kardetawate kohtade pealt ära warjulisesse paika. „Nad tapawad meid!“ arwanud proua. „Parem on, et enne alla heidame!“¹⁾ Räägitakse weel üht kena juttu selle ümberpiiramise kohta. Kui keiser Aleksander III. wiimase korra Ahwenamaal käinud, saanud ta paari wana sõjamehega kokku. Suttu

---

1) Мошнинъ, Оборона побережскія.

tehes kuulnud keiser, et need mehed omal ajal Bomarsundi kindlust kaitsnud.

„Miks te wiletsalt kindlust kaitsesite, et ta waenlastele ära andsite?“ ütelnud keiser.

„Ei me ära annud!“ wastanud wanad sõjamehed.

„Kes siis?“

„Eks ikka komandant, kes keldris kottide taga warjus istus!“ wastanud mehed.

Läbi nüüd kindluse langemise juurde tagasi.

4. augustil kell 2 jättis kindlus wastapanemise järele. 6 inimest oli kindluses surma saanud, 50 haawatud.

Weel seisis homikupoolne kants Presti saarel. Siinamaale oli sedagi kindlust wahel põmmutatud, aga mitte täie hoolega. Nüüd, kus kindlus ja teised kantsid langenud, waatatiwad kõikide filmad homikupoolse kindluse peale.

4. augustil wõttis waenlaste laewastik nõuiks sedagi kantsi kaotada. Nimelt hakkatiwad „Leopard“, „Hekla“ ja „Rosit“ sellele tuld andma. Aga tublisti wastas kants. Paari tunnilise lastmise pärast langes Leopardi mast ja 11 kohas löiwad kuulid Leopardi kereft läbi.

Küll teadis homikupoolne kants, et peakindlus alla heitnud, aga kantsi kaitsjad ei hoolinud sellest. Nad kõrwetatiwad edasi waenlastele wasta. Siiski ei kua. Kellu 4 ajal tuli peakindlusest õpetaja, üks kindluse ohwitser ja 2 waenlaste ohwitseri paadiga sinna. Need käskisiwad wististi alla heita. Wastapanemine ei aidata midagi.

Homikupoolse kantsi langemisega saiwad waenlased täiesti Bomarsundi peremesteks. Kõik, keda eest leiti, pidiwad alla heitma. Allaheitmiseks ei näidanud sõjamehed aga kõige wähematki tahtmist. Ahwenamaa rahwa abil pääsis mõndagi soomlast wangist põgenema.

Allaheitjad wiskasiwad püssid niisuguse jõuga ühte hunkusse, et püssid puruks läksiwad. Püssisid purustasiwad aga ühte wiisi soomlased kui wenelased. Mitmed soomlased wiskasiwad oma sõjariistad koguni kaewu. Ei tahtnud neid waenlastele jätta. Räägitakse, paljud joonud endid waenlaste tulekul joobnuks.

Kindluse allaheitmisega pidi 51 ohwitseri ja 2112 soldatit wangi minema. Ülepea langes meie poolt Bomarsundi ümberpiiramise ajal 53 meest, kuna haawatute arw 86 mehe peale tõusis. Napieri ütluse järele ei kaotanud waenlased rohkem kui 120 meest. Üks Brantsuse kindral ütles enese 21 meest kaotanud olewat. Teda hakati sellepärast 21 kindraliks hüüdma. Palju enam kahju kui kuulid tegi waenlastele koolera, mis sel ajal möllas. Räägitakse, et prantslased augusti kuus 1854 wahel 50 meest päewas koolera kätte kaotanud.

Üks Wigala mees jutustab wõitlemise kohta Bomarsundis järgmist: „Prantslased tuliwad meie kallale. Need oliwad hakkajad mehed põmmutama. Küll tegime meiegi hoolega tööd. Meie mehed kihutatiwad 8 lõõtsaga kuulisid tuliseks ja lastsiwad siis. Ei aidanud. Prantslased tuliwad ja wõtsiwad ometi meie kantsid ära. Meid kõiki wõeti wangi ja wiidi laewadega Brantsusemaale. Seal pandi meid tööle. Pidime püssirohu kellert parandama. Esiti pidime mulla endise keldri pealt ära karrutama, siis ehitust parandama, ja wiimaks mulla parandatud keldri peale jälle tagasi wedama ja keldri ilusasti kinni katma. Prantslased käisiwad meiega üsna ilusasti ümber. Töö eest makseti meile päewapalkagi, nii et me sugugi ilma hinnata ei teeninud. Pärast sõja lõppu saadeti meid jälle kodumaale tagasi.“

Kudas lugu Bomarsundi kindlusega pärast allaheitmist olnud, selle poolest lähewad arwamised wäga

laiale. Ühed tõendavad, ühendatud waenlaste sõjawäe kuulid rikkunud kantsid nii väga ära, et päris wõimata olnud neid kauem pidada. Teised jälle arwawad, et Bomarsundi kantside saadud wigasid sugugi suureks ei tohi arwata. Oleks Bomarsundis tubli päälif olnud, oleks kants weel kaua wõinud wasta panna ja ei olekski eht sugugi waenlaste kätte langenud. Igapidi lähewad Bomarsundi allahetmise asjus mõtted väga lahku. Suurem jagu arwustajaid näitab ometi ses arwamises olewat, et mehed ega kindlus wiimase were-tilgani wasta ei pannud. Nende wabanduseks piame meelde tuletama, et kindlus ise kaugeltki walmis ei olnud ja sellepärast waenlastele wõimalikuks tegi kindluses wiibimist ütlemata raskendada.

Kra wõetud Bomarsundi kindlused paniwad waenlasti mõtlema, mida nendega nüüd teha? Waenlastele tuli kartus, et wenelased talwel üle jää tulewad ja kindlused nende käest ära kisuwad, kui nad sinna talweks jääwad. Sel põhjusel tegiwad inglased ja prantslased otsuse kantsisid täiesti ära purustata.

Kõige esmalt purustasiwad nad 18 augustil homikupoolse kantsi Presti saarel ära. Kahe plahwatusega tehti kants maaga tasa. Siis tuli furd põhjapoolse kantsi kätte. Peatindluse purustamise kallal pidiwad waenlased 3 päewa tööd tegema, enne kui nad tast jagu saiwad. Mõned kindluse raudkiwid saabeti koguni Prantsusemaale näha. Prantslased pidiwad imestlema ja nägema, kui wägewaid tööfid nende sõjamehed korda saatnud. Peale selle wiisiwad waenlased kõiki hinnalisi asju kaasa, mis eest leidsiwad. Londoni museumis hoitakse praegu alles piisfisid, kiriku kellu jne. alal, Bomarsundist sinna wiidud.

2 septembril lahkusiwad wiimased inglased Ahwenamaalt. Teha polnud neil siin enam midagi. Bomarsundi kindlus oli ju purustatud.

Mõni nädal hiljemini lehwis jälle Wene kahe peaga kottas Ahwenamaa kaljudel. Ara häwitatud Bomarsundi kindluse ostis Soome walitsus 3200 margi eest enesele. Kindlusest sai ta 12 miljoni teliskivi.

Kroonlinna katsumas.

Sweabori ja Kroonlinna ärawõtmine kipitas waenlastel kangesti südamel peal. Ühtlasi teadsiwad nad aga ka, et üleüldiselt Sweaburgi ja Kroonlinna kōwaks kindluseks peeti. Enne kui nad nüüd ühe eht teise peale hakkasiwad tormi jooksuma, tahtsiwad nad järele waadata, kas ülepea lootust on tähendatud kindlusi kätte saada.

Kroonlinna ärawõtmise oleks kõige tähtsam olnud. Sest Kroonlinna ärawõtmisega oleks ju tee Peterburki lahti seisnud. Sellepärast katsusiwad inglased nimelt selgust mureseda, kuidas lugu Kroonlinnaga on.

1 juunil lagunes sõnum Kroonlinnas ja warsti Peterburis laiali, et waenlaste laewastik Kroonlinnale ligineda. Selle asemel et niisuguse sõnumi peale metsa joosta, nagu mitmes wähemas linnas sündinud, ruttasiwad Kroonlinna rahwas sadama müüriks waenlastele wasta. Tahtsiwad seal paremini waenlasti näha. Nende meelest näitas, nagu tuleksiwad waenlased neile wõeraks. Niisamasugust meelt awaldasiwad Peterburilasedki. Nad hüüriksiwad aurulaewu ja sõitisiwad nendega Kroonlinna alla waenlasti waatama. Paraku tegiwad waenlased uudishimulistele ootajatele pika nina. Kudas ka wahtijad õhtu poole wahtisiwad ja pitasilmaga waenlaste laewade suitsu otsisiwad, ei puutunud neile midagi silma. Silma midagi nägemata pidiwad wahtijad koju tagasi minema.

Selle asemel käiswad kõige kõrgemad isikud ühte lugu Kroonlinna olusid järele vaatamas. 3 juunil waatas keiserinna Kroonlinna laewastiku üle, 6 suurvürst auujärjepärija ja 9 ja 11 keiser Nikolai I. ise. Keiser jäi laewade ülewaatamisega rahule ja lubas igale laewamehele pool rubla.

Wähe ajal käiswad mõned ütsikud Kroonlinna laewad waenlaste laewastikku otsimas, aga ei leidnud midagi. 12 juunil wiimaks kuulutas telegrahw, et kangel merel waenlasi näha olla. Sedamaid wõttis admiralil käsu peale aurulaew „Hertsog Leuchtenbergski“ ankrud üles ja sõitis merele waenlasi otsima.

Wene laewastikul algas reidil elu. Kõik walmistasiwad endid hoolega waenlaste wastawõtmise wasta. Linna rahwast wõolask jällegi hulga kaupad sadama müüridele waenlasi waatama. Ei mingisugust kartust polnud waatajate ega meremeeeste seas näha.

Õhtu kell 6 jõudis „Hertsog Leuchtenbergski“ tagasi ja andis eemalt juba märkidega teada, et ta Seiskari ligidal waenlasi näinud. Selle peale andis admiral Riford koha käsu suurtükka laadida ja keelas ära laewamehi maale päästa. Kindral-admiral jälle sõitis Peterburki keisrile waenlaste ilmumiseft teatust wiima.

Dodati, oodati waenlast, ei waenlast kufagil. Dodati järgmine päewgi: ei näha kedagi. Kroonlinnas pääsis jutt juba laiali, et waenlastele hirm peale tulnud ja nad putked mängima pannud. Ega nad ometi jäneste liiki langenud: polnud weel kindlusi näinudki ja oletsiwad juba putku pannud. Palju enam ootasiwad waenlaste laewad teisi laewu järele, et nende suurem hull Kroonlinna kohta suuremat mõju awaldaks.

14 juunil homiku kell 8 hakkas merelt waenlaste 31 laewa paks suitsu paistma. Kroonlinna laewastik seadis ennast wõitlemise wasta walmis, aurulaewad

muretsejawiwad auru. Peterburist ilmus kindral-admiral ja läks Aleksandri I. nimelise kindluse peale lähenewat waenlaste laewastikku waatama.

Kella 11 ajal jäi terve waenlaste laewastik enam kui 25 wersta Kroonlinnast Krasnaja Gorka kohale ankrusse. 4 aurulaewa ja 2 muud laewa püüdsiwad ometi ligidamale tulla. Tolbuhini tuletorni juurde jäiwad needki seisma, saatsiwad aga kolm suurt paati tuletorni. Tuletornis kirjutasiwad inglased seinad mitemesugust kirja täis ja tõmmasiwad ei tea mispärast masti otja kowwi üles. Tuletornist lootsiwad nad teateid saada mere sügawuse kohta, aga et nad kedagi meretundjat tornist eest ei leidnud, hakkasiwad nad oma käre peale Kroonlinna poole edasi tulema. Neile esimestele paatidele tuliwad weel teised paadid järele. Kõik hakkasiwad usinasti merd möötma. Sga natukese maa peale seadsiwad nad meremärgid juhatuseks oma laewadele üles. Kroonlinna laewastik waatas inglaste tegu pealt, ilma et neid nende töös oleks tahtistada püüdnud.

Teisel homikul palus Wene aurulaew „Wladiimir“ admiral Rifordilt luba waenlaste meremärka segama ehk ära wõtma minna. Admiral andis luba, aga lisas juurde: „Argu „Wladiimir“ liig julge olgu! Hoidku ennast waenlaste eest!“

Luba saamise järele sõitis „Wladiimir“ waenlaste laewastiku poole. Ta nägi, et waenlastel 13 windiga laewa, 5 purjulaewa, 3 windiga fregatti, 8 ratastega aurulaewa, 2 muud aurulaewa, ülepea 31 laewa ankrus seisiwad. Suurema hulga peal lehwis Inglise lipp, 2 aurulaewa ja 5 laewa peal aga Prantsuse oma. „Wladiimir“ hakkas kohe merest waenlaste meremärgid wälja noppima.

Waenlased seda nähes kohe „Wladiimiri“ kallale, 2 aurulaewa wiskasiwad ankrud üles ja hakkasiwad

„Wladiimiri“ taga ajama. „Wladiimiri“ komandöril seisis admiralil sõna meeles: „ära ole liig julge!“ Sel põhjusel pööris ta sedamaid ümber ja jättis märkide väljawaõtmise pooleli. Juba lendasivad waenlaste kuulid „Wladiimiri“ poole, aga pika maa pärast ei ulatanud need „Wladiimiri“ ligi. Õnnelikult jõudis „Wladiimir“ seisukohale tagasi.

Inglased ajasivad tüki maad „Wladiimiri“ taga, kuni nad kindluste ligidale jõudsid. Kartes, et kindlused neile raudset rahet selga hakkawad külmama, wähendasivad nad sõidu kiirust ja pöörasivad laewastiku juurde tagasi. Kindlused waitisivad. Ei arwatud kuulisid waenlaste pihta lendawat.

Waewalt jõudsid „Wladiimiri“ tagaajajad tagasi, kui ju 6 aurulaewa jälle laewastikust lahkusivad. Need hoidsid oma kurssi enam põhja poole. Tolbuhini madalikust mööda minnes pöörsivad nad Kroonlinna ja põhjapoolse ranna wahel. Kroonlinna maanina kestkohale seisma jäädes ja ankruid wette lastes hakkas see laewastik äristi Kroonlinnale tuld andma. Aga mis ja annad: linn liig kaugel. Kuulid kutsuwad enne wette kui linna jõuawad. Küll katsusivad waenlased kaugemale lasta, aga kuulid ei ulatanud. Seda nähes jätiswad waenlased linna põmmutamise seisma ja saatsivad paadid wälja mere sügawust möötma, kas kaldale ligimale ei pääseks, et kuulid linna ulataksivad. Paadid katsusivad siis hoolega merd mööta, leidsivad aga suuremalt jaolt madaliku eest. Kindlustest hoidsidwad nad endid hoolega eemale, et kindluste kuulid neid nende töös ei segaks.

Sel päewal juhtus waenlastele küüsi üks wäike laew, mis kaladega Soomest tuli. Inglased wõtsivad laewa kinni ja otsisivad läbi. Leidsivad laewalt kolm meest, 8 puuda lõhekala ja mõne tündri räimi eest. Mis iganes wõtta sündis, wiisivad inglased oma laewa.

Kats ruttu leiba juhtus nende näppu. Need mürdsiwad nad kohe katti ja sõiwad ära. Käimi ainult mehed ei tahtnud, kõik muu kõlbas neile. Matsu peale aga mehed ei mõtelnudki. Üks Soomest tulnud wäike laewa mees wiidi sõjalaewa peale, kus ta ühe wäikse halli mehe nägi, keda ta admiraliks pidas. Sõjalaewa madrused tegiwad mehele wigurisid. Ohwiter ähwardas mehi aga, siis jätsiwad mehed wiguri tegemise järele. Soomest tulnud laewa mehelt küsiti üht ja teist, aga mees ei mõistnud midagi. Selle peale wiidi mees oma laewa peale tagasi ja lasti teda räume koormaga Kroonlinna poole purjutada.

Järgmisel päewal, 10 juunil oli udune ilm. Peale kahe aurulaewa, mis ligemal seisiwad, ei wõinud teisi waenlase laewu näha. Krasnaja Gorka telegraphw teadustas ometi, et waenlaste laewastikule weel lisa juurde tulnud.

Lõuna ajal tuli keiser Nikolai I. ise Kroonlinna waatama, kudas laewastik ennaft waenlaste wasta wõtmise jaoks walmis seadinud. Laewaga „Peterburg“ sõitis ta seisulaewade juurde, mis Kroonlinna ja põhjapoolse ranna wahel seisiwad ja seal waenlase edasitungimist pidiwad takistama. Kõrge järelewaataja leidis kõik hea korra peal. Merelt tagasi tulles sõitis riigi-isa linna põhjapoolse patarei peale, kust waenlaste laewad juba selgesti kätte paistsiwad. Patareisse minnes kästis riigi walitseja patareist waenlastele tuld anda. Esimeste paufude järele hakkas waenlaste laewastik kohe ankruid üles wiskama ja laugemale minema. Üks laew punase korstnaga ei pääsnud ise enam edasi, waid wõtsiwad teised teda oma taha wedada. Nähes, et kuulid enam waenlaste juurde ei ulata, kästi ilmaaegne põmmutamine seisma jätta ja keiser sõitis Peterhoowi tagast.

17 juuni hommikuni seisis waenlaste laewastik

wagufasti ankrul Krasnaja Gorka kohal. Minult üts aurulaew ruttas kaht Soome alust kinni püüdma, mis Kroonlinna poole purjutasiwad. Ohtu kella 5 ajal tõstsiwad wiis waenlase laewa ankrud üles ja sõitfiwad Kroonlinna poole merd möötma, neli neist põhjapoolsele sõiduweele, wiies aga suurele reidile. Kõige aja hoidsiwad nad endid nii kaugel, et suurtüki kuulid neid ei wõinud puutuda. Kroonlinna laewad waatasiwad pealt, mis waenlased tegiwad, ilma et neid tülitama oleksiwad rutanud. Pääfese loojamineku ajaks tossutasiwad laewad oma seisupaigale tagasi.

Waenlaste järelewaatamised ja mere möötmised tunnistasiwad ikka selgemini, et Kroonlinna hirmus kõwaks pähklikš tuleb lugebda. Iga järelewaatamisega saiwad inglased paremini aru, et nende laewastik milgi kombel Kroonlinna ära ei jõua wõita. Sellegi poolest ei kaotanud nad weel lootust. Järgmisel päewal saadeti inglaste poolt 9 laewa korraga järelewaatamisele, 5 põhjapoolsele sõiduweele, 4 suurele reidile. Meie laewastik arwas, et suur Inglise laewastik kohe esimestele laewadele järele tuleb. Siiski kolmetunnilise mere möötmise järele pööراسiwad Inglise laewad endisele kohale tagasi. Paadid käisiwad jällegi Tolbuhini tuletorni waatamas.

Järgmisel päewal, laupäewal, seisis waenlaste laewastik täiesti wagusi. Pühapäewal 20 juunil nähti aga wara homikul juba waenlaste laewastikku kangesti suitswat. Wene laewade peal hakati pühapäewast Sumalateenistust pidama. Korraga teatati admiral Rifordile, et waenlaste laewastik wiist Kroonlinna poole tuleb. Admiral arwama: küll me neid jõuame wasta wõtta, enne tarwis Sumalateenistus ära pidada. Seni pandi teiste laewade peal rutuga kõik waenlaste tuleku wasta walmis. Sumalateenistuse lõpul ütles admiral Riford: „Nüüd Sumala

nimel waenlaste wasta wälja." Aga kus waenlased ? Waadati, waadati. Waenlaste laewad lähewad Wene laewastikust üks teise järele ifta kauge male ja kauge male. Natukesse aja pärast ei nähtud admiral Napieri laewastikust enam muud kui pilwe taewa serwal.

Seda wiisi lõpes admiral Napieri kuulus eine wõtmine Kroomlinnas ja lõune jõök Peterburis. #

Turu tüli.

Kudas waenlased Bomarsundi langemise pärast ka turutrummi löiwad, nagu oleksiwad nad poole maailma juba ära wõitnud, ei olnud admiral Napier ettewõtmisega ometi sugugi rahul. Suurem jagu loorberi pärgi Bomarsundi purustamise eest langes prantslastele, mitte aga inglastele. Napier ihaldas südamest niijugust wõitu, kellest prantslased midagi osa ei saanud. Turu linna ärawõtmisega lootis Napier enesele paremat auupärga muretseda.

Ilma prantslaste abita tahtis admiral Napier Turu linna ära wõtta. Sellepärasi saatis ta ainult Inglise laewad wälja Turu linnale tuld andma.

Turu sõjameeste juhataja kindral Ramsay juhtus ometi aegjasti Napieri nõuust teadet saama. Sedamaid andis ta käsu wälja : lahe suhu tehtagu tõkkes ette, et waenlased Turu alla ei pääseks. Tõkete taha seati kuulshad sõude suurtiiki paadid 2 pataljoni meestega üles. Need suurtiiki paadid seisiwad kapten Akulowi juhatusel all. Suurtiiki paatide ligidal peataisiwad aurulaewad „Jastreb“, „Kurik“ ja „Letutshi“ nende paatide ärawiimiseks, mis wiga saanud. Peale selle saadeti laew „Admiral“ merele waenlasi waatama.

10. augustil umbes kella 4 ajal jõudis „Admiral“ tagasi. Tõigi selle sõnumi kaasa, et waenlased ligidal.

Warsti nähti saarte takka juba waenlaste laewade suitset. Sealt tuli: 1 suur fregatt, 2 suurt aurulaewa ja 2 wähe-
mat aurulaewa.

Nelja wersta kauguselt hakkasiwad inglased Turu linnale ja Wene laewastikule, õigem suurtüki paatidele tuld andma. 40 minutit kestis hirmus põmmutamine. Waenlaste kuulid tantsiwadi suurtüki paatide ümber ja wiskasiwad wett wasta taewast. Wene sõjamehed nägiwad surma ja hukatust silma ees ja istusiwad wagusi selle käes. Ükski suurtükk ei wistanud waenlastele. Urwati, et kuulid nii kaugele ei ulata.

Korraga hüüdis kindral: „Poisid, tuld!“ Ühtlasi tõmmati märk üles. Waenlaste laewad oliwad suure Bohholmi saare takka nähtawale tulnud. Nüüd ulatasiwad Turu kaitsjate kuulid nende juurde. Sedamaid sülitasiwad suurtükipaatide suurtükid oma tulised suud tühjaks ja nende järele andsiwad ka patareid walu. Patareid pidiwad ometi pea waitima, sest kohalikud olud ei lubanud neid tuleandmist jätkata. Seda enam põmmutasiwad ometi Wene suurtükipaadid waenlastele pihta.

Tund aega kestis wõitlemine meie poolt, kui inglased heaks arwasiwad tagasi sõita. Üks suur laew oli wist hästi wiga saanud: teine wedas jeda edasi. Wene suurtüki paatidest ei saanud ükski wiga, küll aga oli 3 meest surnud, 2 raskesti ja 8 kergesti haawatud.

Kõige kõrgemalt anti Turu kaitsjale igale ühele rubla ja peale selle veel kõige agaramate jaoks 12 sõja auumärki.

Ükski waenlaste feskkel.

Ammu nähti juba must kass inglaste ja prantslaste wahelt läbi jooksnud olewat, kui ka mõlemate sõjawäed üheskoos wenelaste wasta sõdisiwad. Nüümselt püüdisiwad inglased kõike süüdi prantslaste selga lüüa

ja wahel prantslastele sealgi süüdi otsida, kus süüdi ei leitud.

Admiral Napier kirjutas Bomarsundi langemise järele Sweaburki kirja ja andis kirjas teada, tema ei wastata selle eest, kui prantslased Bomarsundi wangi wiidud meeste naestele ja lastele, kes maha jäänud, ülekohut ei teha. Paras oleks, kui Wene walitsus Bomarsundi kaitsjate naesed, lapsed ära koristaks ja kusahile warjule wiiks. Karpo saare juures 25 peni-kvormat Turust, lubasiwad inglased naesed, lapsed wene-lastele wälja anda.

Kohe anti aurulaewa „Detutshi“ juhatajale leitnant Kostenkole käsk kätte Karpo saarele minna naisi ära tooma. Leitnant Kostenko läks teele. Tõudis Karpo saarele. Kus inglased? kus naesed, lapsed? Ei ainustki laewa näha. Küsis saarerahwalt. Kuulis: inglased edasi purjutanud.

Tüki ootamise peale sõitis „Detutshi“ tühjalt tagasi Turusse.

Leitnant Kostenko teadet kuuldes andis kindral Ramsay Kostenkole uue käsu sinna saare juurde minna, kus Kostenko inglased ütles wiibiwat ja seal asja korda saata. Kostenko sõitis. Ei inglasi jällegi näha. Saarerahwa käest kuulis Kostenko, kuhu inglased nüüd purjutanud. Ehk tal küll sinna minekuks käsk puudus, sõitis ta ometi oma pead sinna ja nimelt kesk waenlaste laewastiku sekka. Waenlased imestlesiwad. Mis see tähendab: wäike Wene lipuga laew tuleb kesk meie sekka? Kostenko tüüris oma laewa Prantsuse admiralil laewa „Inflexible“ kõrwa ja saatis ohwitseri sinna asja pärast seletust nõudma. Seal wastati: kui Napier käsu annud, mindagu Napieri juurde! Detutshi edasi, ikka waenlaste laewade wahelt läbi kuni Napieri laewan. Seal läks Kostenko Inglise admiralil juurde.

Napier imedeles küsimast: „Kudas te siia saanud?“

Kostenko wasta: „Teie käsu peale!”

Napier jälle: „Kas te siis midagi ei karda?”

Kostenko wasta: Mis siis; muu laewal on ju walge lipp ülewel!”

Napier uuesti: „Te olete määratud kohast palju kaugemale tulnud. Sellegi pärast pian ma teie usaldusest lugu ega taha teile kudagi pahandust teha!”

Kolmeks päewaks jäi leitnant Kostenko Inglise laewale ja nägi, kuida Bomarsundi kindlused purustati. Siis alles wõis ta „Detutshi” ankrud üles tõmmata lasta ja Bomarsundi wangi wiidud rahwast maha jäänud õpetaja ja 77 naist ja last Turusse wiia.

Alasta wahetusel.

Sügisel jõudis kätte ja tegi inglaste ja prantslaste elamise ifka raskemaks. Ifka raskemaks läks kodumaalt toidumoonna saada. Arukorral juhtusiwad waenlased meie maalt saama, ja siiski natuke. Suur laewastik tarwitas aga palju. Kui laewastik ranna ligidale ilmus ja mehed wälja tuliwad kas loomi eht muud elu tarwitusi nõudma, seal katsusiwad rannarahwas ruttu loomi rannast kaugemale ajada, et waenlased kätte ei saaks. Wõtsiwad nad loomad, oli teadmata, kas nad taju andsiwad.

Sügiselised tormid ja tuuled aitasiwad omaltki poolt mere elu raskemaks teha. Üks laew teise järele hakkas kodumaale tagasi sõitma. 9 oktoobril 1854 kadusiwad wiimsed Inglise laewad Naissaare juurest ja päew hiljemini Läänemerele. Nüüd tuli admiral Rifordile julgus. Admiral saatis mitu sõjalaewa wälja inglasi otsima. Mõne päewa pärast tuliwad aga laewad selle teatega tagasi, et ainustki waenlast nende silma ei puutunud. Nüüd wõisiwad meie maal kõik jälle rahulikumalt hingata.

Roju jõudes tõusis Inglise ja Prantsuse laewastikule alles torm wasta. Ajakirjandus kippus tangessti laewastiku kallale. Mis on meie laewastik teinud? Küsijendatiwad inglased. Bomarsundi purustanud! Ei, seda on prantslased teinud! Inglise laewastik on maganud!

¶ Waljult mõistis ajakirjandus Napierile süüd, kes jätta minnes palju lubanud. Kus on Napieri wõidusaak? küsitiwad üks ja teine. Ja üks pilkselt andis tena wastuse selle peale. Napier näitab uhkelt warbasse aetud firkude peale ja ütleb: „Siin! Waata neid olen ma Läänemeres püüdnud!“

Ajakirjanduse nurin mõjus nii palju, et Napier ametist lahti lasti ja Dundas tema asemele laewastiku juhatajaks määrati. Süü mõistmised Napieri kohta kestiwad aga edasi. Napier pidi sule kätte wõtma ja ennast ajakirjanduses wabandama. Ta näitas, et wõimata olnud midagi suuremat ette wõtta: Wene laewad hoidnud endid kindluste all sadamates warjul ega tulnud sealt välja. Inglise laewastik ei wõinud madalate randade pärast jälle Wene kindluste ligi sugugi pääseda. Mis wõis Napier kesk merd seda wiisi wenelastele teha! Niisugusid ja muid põhjusti tõi ta oma wabandamiseks ette.

1854 aasta lõppes küll, aga ei lõpenud weel sõda. Läänemeres soikus ta, aga Mustalmeres kestis ta ühte soodu edasi. Sõja edasikestmine tegi Läänemeres ja mere ääres sõja wastu valmistamise tarwilikuks. Raitsjate hulka, kelle arv aasta ennemalt 200,000 olnud, suurendati, peale selle asutati weel iseäralikud wabatahtlikud kaitsejalgad, kelle asutamises Peterburi suuremad mehed iseäranis tööd tegiwad ja kelle juhatamisegi nad oma hooletaks wõtsiwad.

Talwe jooksul suri Läänemere laewastiku ülemjuhataja admiral Riford. Tema asemele ei nime-

jatud enam teist, waid jäeti iga diviisjoni juhatus diviisjoni admiralile hooletaks. Kroonlinna komandör Lütke hooletaks jäeti diviisjonile teele määrata. Kui ka suur-
tükipaadid 1854 oma kõlbatuset kohta hülgawat tunnis-
tust annud, ehitati ometi mõnda uut suurtükipaati
juurde, kuid aurumasinatega juba. Osa neist walmistati
Soomes, osa Peterburis. Nagu 1854, seisis 1855
kaks diviisjoni laewastikku Kroonlinnas ja osa 3—da
diviisjoni laewugi, kuna kolmas diviisjon suuremalt
jaolt Sweaboris wiibis. Narwa Jõesuus seisis hulk
fonde-suurtükipaatisid, niisama Wäina Jõesuus.

Uued hirmutused.

Juba Aprilli kuu 1855. ilmus Inglise laewastik
jälle Läänemerele. 63 lippu ja 1640 suurtükki ähwar-
dasiwad meie maad waenu tallermaaks teha. Prants-
laste laewastik jõudis pisut hiljemini 8 laewaga järele.
Mõlemad laewastikud üheskoos kuulutatiwad awalikult,
et nad kõik Läänemere sadamad suluwad ja laewu
enam sisse ega wälja käia ei lase. Peaseisja kohaks
walitsiwad waenlased jällegi Naisjaare, kust nad oma
laewu igasse külge ristlema saatiwad

Nagu Napier mõtles Dundaski kõige pealt selle
peale, et Kroonlinna ära wõtta. Kroonlinna katsuma
saatis ta warsti laewad wälja: 15. mail jäi osa laewas-
tikku Seiskare juurde ankrusse, osa jälle sõitis Kras-
naja Gorka alla wälja ja jäi sinna seisma. Niisama
wähä nagu aasta eest kartis Kroonlinn nüüdki waen-
last. Rahwas läks wallidele wälja waatama, mis
waenlased teenad. Niisama sõitis Peterburi suuremat
sugu rahwast palju wälja Sshoora kõrge kalda peale
waenlaste laewu waatama. Nagu aasta enne mõõtsi-
wad waenlaste laewad agarasti merd, aga kaugemale

nad oma ettevõtmisega ei saanud. Ju 1854. sügise oli Kroonlinna ja Dranienbaumi wahel mõnda ujuwat patareid igaiks 4 suurtüüga ehitatud. Iga patareid pidi peale selle weel üks sõjalaew kaitzma. Muidugi oli Kroonlinn igapidi kindlamaks tehtud, meresse tõkked walmistatud, miinid pandud j. n. e.

Seda wiisi ei julenud Dundaski Kroonlinnas midagi ette wõtta. Paar laewa kaapas ta ära, mis Dranienbaumi poolt küllest läbi püüdsiwad tungida. Süsterbeki (Sestroretski) pool külles tahtsiwad inglased maale tungida, aga sealgi oliwad kaitzjad ees, kes waenlasi warsti taganema sundisiwad. Kindlustest kaugeimal lastsiwad waenlased mõne paugu, aga need paugud ei teinud muud kui et mõne telegrahwi posti purustasiwad. Sellega lõppes nende Kroonlinna uus hirmutamine.

Malla mõrtsukad.

Ragu tähendatud, ähwardasiwad waenlaste admiralid seekord sadamaid sulguda ja seega laewa sõitu finni panna. Laewa sõidu finnipanemiseks ristlesiwad waenlaste laewad enam kui enne Gesti rannas. Muhu wäinas nähti neid ühte lugu. Tihti käisiwad waenlased Muhumaal ja Wirtsus ja Harilaiul koguni wahel maal ajawiiteks mängimas. Wormsi nägi neid arwem, sagedamini aga Hiiumaa, kus nad mõnigi korra Sügawjadamas maale astusiwad. Kus inglased ligidal mõne paadi ehk puuhuniku nägiwad, pistsiwad nad kohe tule otse. Nii põletasiwad nad ühe korra Sügawjadamas kaks paati korraga ära.

Niiama käisiwad waenlased muude wähemate saarte peal maal, wahel aga mann-~~maa~~ rannas, kui mere mädal äär neid rannast liig kaugele ei hoidnud. Enamasti

kahjusiwad nad niisugustel käitudel enestele toidumoona muretseda. Ülepea saiwad prantslased moona ennemalt kui inglased. Rahwas märkas pea, et prantslased palju paremad on kui inglased. Prantslased ei teinud rahwale ülekohut, küll aga inglased. Mis prantslased iganes enestele wõtsiwad, selle eest nad maksiwad. Inglased maksiwad kas poolikult ehk unustasiwad maksmise hoopis ära. Prantslased ei põletanud paatidega kaabanud waeferahwa laewu ära.

„Rööwliteks“ nimetas keiser Nikolai I. inglasi Raache ja Dulu põletamise puhul. „Mõrtsukateks“ wõime neid Gestimaal nimetada. Ühel ilusal suisel päewal nägi M a l l a rahwas, et paar Englise laewa nende ranna kohta ankrusse jäiwad. Loomade pere-mehed ajasiwad kohe loomad ranna äärest kaugemale metsa. Lehwilw Englise lipp laewadel kuulutas ju Malla rahwale selgesti küllalt, kellega neil tegemist.

Pea märkas Malla rahwas, et paar paati meestega laewadelt maale tuliwad. Kes wõis, puges kardetud inglaste eest warjule. Ei tea, kas ei pannud paar naesterahwast õieti tähele, waid tahtsiwad nad uudisehimu pärast inglasi paremini näha, olgu, kudas oli, paar naesterahwast ei põgenenud pakku.

Inglased tuliwad maale. Kohe läksiwad nad naesterahwaste poole. Nüüd tuli naesterahwastele nagu elu sisse: nad pistsiwad putkama. Seda inglased aga ei tahtnud. „Seiske!“ karjusiwad nad. Wõi ep Gesti naesed Ingliskeelt mõistsiwad. Veel teise korra käksiwad inglased naisi seista. Ei naesed mõistnud sedagi käsku. Seda nähes paniwad 3—4 inglasi püssid palge ja andsiwad naestele — tulb. Üks naene langes hingetult sedamaid maha, teine pääsis wähema haawaga veel elusalt ära!

Naerdes läksiwad inglased oma teed, surnut ja haawatut maha jättes.

Seal oli nüüd inglaste rüütlik tegu! Mehed, kes endid õiguse eest ütlefiwad wälja astumat, hakkasiwad mõrtsukateks, saiwad naeste, laste tapjateks. Ei olnud naesed neile kõige vähemat paha teinud, nii ütelda nalja pärast andfiwad inglased neile tuld. Mii-sugune mõrtsuka tegu pidi nendegi filmad awama, kes tänini inglaste rüütlikkude sõnade peale lootnud ja inglasi täesti mõneks arapäästjaks pidanud. Arapäästjate ja õiguse tegijate asemel saiwad inglased Gesti naeste — mõrtsukateks. Diget wiha sünnitas see sõnum igal pool meie kui wõeral maal inglaste wasta. Wene kirjanik Get lueb neile agaralt lewitifi.

Inglased ise katsufiwad oma mõrtsuka tegu kogemata juhtumiseга wabandada. Jah, üks pühs oleks weel kogemata wõinud lahti minna, aga enam kui üks korraga, seda wõib waewalt kogemata juhtumiseks enam arwata. Palju rohkem astub meie ette juba mõrtsuka töö.

Narwa Jõesuu põmmutamine.

Inglastele tuli Narwa kindlus meelde. Kas ei wõinud nad seda ära wõtta? Küll oli Narwa tüki maad merest eemal, aga eht wõis jõe mööda Narwa alla pääseda? Tarwis oli katsuda. Kindluse ärawõtmine tähendas sõja kohta palju. Ja seda läks hädasti tarwiski, sest et ühendatud sõjawägi teisel sõja aastal weel midagi polnud korda saatnud.

6. juunil ilmus 96 suurtükiline „Gymouth,” 60 suurtükiline „Blenheim” ja kaks aurupaati „Pincher” ja „Snapp” Narwa Jõesuhu ligidale ja hakkasiwad merd möötma. Kõige pealt läks neil jõe suud meres tarwis üles otsida. Kui sügawus lubas, pidi ftis muißt madalamas käiwaid laewu Narwa poole edasi tungima ja Narwa wallide tugewuist katsuma. Aga

nagu enne palju rehnungisid, tegiwad inglased Narwagi ärawõtmise rehnungi õhtu: tuul wiis plaani kohe laiale.

Enne weel kui waenlaste laewad Narwa jõkke pääsiwad, teretasiwad neid Jõesuhu ehitatud patareid. Kindlused puudusiwad siin, aga selle asemel pidiwad jõkke pääsmisl patareid kaitsma. Inglased lootsiwad, et nad nende nõrkade patareidega pea walmis saawad. Korraga nägiwad inglased ometi kohkudes, et Narwa jõest suurtüki-sõudepaadid neile wasta tuliwad. Kui palju neid oli, ei wõinud inglased muidugi teada. Kes wastas, et suurem hulk paatiseid jões warjul ei seisnud? Tungisiwad inglased jõkke, wõisiwad suurtükipaadid äristi igast küllest nende kallale fippuda. See pani inglasi mõtlema.

Kohe jäiwad Inglise laewad seisma. Nagu näha, oli edasimineku väga kardetaw. Inglise seismajäämist nähes jäi kapten-leitnant barun Stakelberg ta oma suurtükipaatidega seisma. Temagi ei julenud enam edasi minna. Waenlased seisiwad rannast weel 2½ wersta kaugel ja andsiwad sealt tuld. Ünneks lenda siwad kuulid üle meeste peade. Suurtükipaadid omalt poolt ei wõinud inglasi sugugi wasta teretada. Kapten-leitnant Stakelberg teadis väga hästi, et ta suurtükid 2½ wersta peale ei ulata. Sel põhjusel pidi ta, et ta patareide warju alt waenlastele ligimale minna ei tahtnud, ainult pealt waatama, mis waenlased tegiwad. Wastalaskmine oles Wene suurtükipaatiseid ainult naeru-wääriliseks teinud.

Himu ilmaaegu pealtwaatamisest täis, andis kapten-leitnant Stakelberg oma paatidele käsu jõe suhu tagasi minna. Paatiseid ankrusse pannis ei jätnud paatide ülem oma mehi muidu wahtima, waid saatis nad patareide meestele appi. Nende kuulid nähti kaugemale ulatawat. Kas nad aga waenlastele kahju tegiwad jäi teadmataks.

Kõige vähemalt ei teinud Inglise pommid Jõesuule kahju. Julgesti saatsiwad patarei mehed waenlastele raudrahet wasta.

Ära nähes, et Jõesuu kaitsjatest hõlpsalt jagu ei saa, laskis Inglise admiral õhtu kell 5 ajal lastmise järele jätta ja sõitis laewadega edasi.

Keegi ei oleks uskunud, et inglaste põmmutamine nii vähä kahju pidi tooma. Sest saadit ei mõtelnud inglased enam Narwa ärawõtmise peale. Nad jätsiwad Jõesuugi rahule.

Jõesuu põmmutamiseega oleme kõik ära kõnelenud, mis inglaste Gesti rannas käimisest teada. Wist on inglased weel mitmes paigas mujal maal käinud ja wäikseid wägitükkisid teinud, aga selle kohta ei anna üksti hallikas tunnistust. Wäga soowitaw oleks, kui rahwaluule korjajad üles kirjutatsiwad, mis rannäärne wanem rahwas waenlaste meie maal käimisest 1854 ja 1855 teab rääkida. Seda wiisi saaksime inglaste ja prantslaste tegudest täielikuma pildi. Igapidi liigub ranna rahwa juus wiimase Läänemere sõja kohta mõndagi lugu.

Wiiburi wõtmise püüd.

Kurja läinud ettevõtte järele Gesti rannas, pöörswad waenlased jälle Soome poole. Wiiburi kindluse peale heitsiwad nad filma. Sõja algusel oli kindral O g a r e w kindluse üle waadanud ja Peterburki teatanud, et kõik heas korras olla. Hoopis teistmoodi pi t saadi, kui insinöör K r e n k e 1855 aasta algul poolel Wiiburi üle waatas. Krenke üteluse järele seisis Wiiburi kindluse tugevus ainult paberil, tõe poolest ei kõlbanud kindlus kaitseks sugugi. Suurtükide proovimisel nähti, et pommid 50, -mõned aga ka ainult

20 jülla peale juba maha langesiwad. Mis pid niisugune kindlus tähendama?

Insinöör Krenke walju otstuse järele algas sedamaid kange Wiiburi kindluse äraparandamine. Aprilli kuus ei pandud mitte üksi sõjamehi, waid ka prii inimesi kindlust parandama. 1000 inimest saadeti iga päew tööle. Säärانىs waadati selle peale, kuidas Wiiburi kindlust mere poolt küljest tugewaks teha.

Uura lahese pandi parajasse paika tõffed ja kaldal ootasiwad püssimehed waenlast. Ühte teise lahese uputati sõidu kohale kiwidega täidetud wanu laewu ja pandi peale selle wette weel köied ja ahelad laewade kinnipidamiseks. Lahe kaldale walmistati patareisid, kuhu mitmed suurtükid paigale pandi. Turgi saare patarele saadi siis alles suurtükid sisse, kui waenlased juba ilmusiwad. Peale selle kaitseiwad Wiiburi alla minewat lahet weel 8 suurtüki-paati.

1. juulil 1855 ilmus Uura lahese kolm suurt Inglise sõjalaewa. Fregatt „Arrogant“ teise suure laewaga jäi Kirikuneeme kohta seisma, üks suurtükipaat 7 wähema paadiga ja 700 mehega tungis edasi Wiiburi lahese. Umbes kellu 9 ajal puutusiwad nad meie suurtükipaadidega ja aurulaewa „Tosnaga“ koku. Üks waenlaste paat sai augu sisse ja hakkas wajuma meie laewade ja patareide tule andmisest. Ruttu wiisiwad teised ta „Arroganti“ juurde tagasi. Selle aja sees hakkas „Arrogant“ Kawanasaarele tuld andma. Kell 10 õhtul jäi wiimaks põmmutamine järele. Teisel homikul parandas „Arrogant“ esmalt saadud wigasid, tõstis siis ankrud üles ja läks teiste laewadega oma teed. Inglise põmmutamine oli meie pool ühe mehe tapnud ja 8 haawanud. Inglise pool oli kõigest üks mees langenud.

Warsti pärast inglase äraminekut tõusis meie pool waidlemine, kes õige inglasi minema kihutanud,

kas maawägi wõi merewägi. Mõlemad soowisid wõitja auu enesele. Maamehed kuulutasid, et suurüüti paadid wäga wiletsalt lastnud ja nende süü läbi inglased koguni kaugele lahese pääsnud. Kapten-leitnant Flotow selle wasta kirjutas, et patareide süüts inglaste nii kaugele edasitungimist tulla lugeda. Alles siis kui suurüütipaadid hakanud tuld andma, jäänud waenlased seisma ja pistnud pea koguni põgenema.

Reisri poolt nimetati iseäraline komisjon asja üle kuulama, kas maa wõi mere wägi suuremat agaruust Uura salmes üles näidanud. Lugu lõppes sellega, et kõik meremehed, kes Uuras inglaste wasta wõidelnud, auumärkisid saiwad. Rohkesti auumärkisid langes aga patareide kaitswa maawäe osaks.

Wähemad kottupõrkamised.

Soomie sadamate sulgumisel põrkasid waenlased mitu korda ranna kaitsjatega kokku. Wahel ei küsinud inglased sugugi, kas keegi randa kaitses, waid andsid tuld nagu Malla rannas. Korra ilmusid inglased Uuelinna alla ja nõudsid linnalt liha. Kui linn määratud ajaks liha ei saanud, hakkasid inglased 8. juunil linna põmmutama. Nad tapsid ühe wanamehe ja üks naene jäi jalgadest ilma. 9. juunil tungisid nad Kottasse ja pistid Kotta põlema. 13. juulil häwitasid inglased Raumal 3 Soome laewa ja 54 maja ära. Sarnasid tükkisid tegiwad, nad weel Bori ja Dulu juures. Niisugune häwita mine kestis 9. nowembrini, mil inglased weel 8 Soome laewa ära wõtsid.

23. juulil ilmusid waenlased Bowisa ligidale kus pool lagunenud Swartholmi kindlus seisis. Nad

lätšiwad Swartholmi kindluse kallale. Et keegi seda ei kaitšnud, purustasiwad nad selle ära.

Kohe selle järele algas Lowiijas suur tulekahju, mis peaaegu terve linna ära häwitas. Sel ajal usuti kindlasti, et inglased linna oma tuleraketidega põlema pannud. Mõned uuema aja kirjanikud ometi arwawad, et tuli Lowiijas metsa põlemise tõttu lahti pääsnud ja inglastele Lowiisa põlemise kohta mingisugust süüd mõista ei wõida. Umbes 90 maja langes sel ajal tule ohwriks Lowiijas. Wäike linn oli niisuguse suure häwituse tõttu kauemaks ajaks hoopis kammitsasse pandud. Raua aega fulus ära, enne kui linn jälle wõis edenema hakata. Ja siiski edenes ta pikkamisi: tuli oli ta paremad jõud sõja ajal ära jõonud.

Sweabori wõitlemine.

Sweabori kindlust arwati Wenemaal ja wõeral maal kõige paremate hulka. Wähä oli ometi neid, kes ta häid omadusi oma filmaga näinud. Enamisti kõik rääkisiwad järele, mis nad teistelt enne kuulnud. Napier omal ajal lubas Sweabori kohe ära wõtta, aga eemalt Sweabori kaljust loomu nähes kadus tal wiimne kui nõuu Sweabori wõtmisega katses teha.

Suuresti kohtus keiser Nikolai I. ära, kui ühel päewal suurwürist Konstantin Nikolajewitsch ühe kirjaga ta juurde astus ja poeg talle kirja ette luges. Kiri oli küll ilma nimeta, aga kirja sisu ütlemata tähelepanemise wäärt. Kirjas tähendati, et kui waenlane soowib, ta 24 tunniga Helsingi ja Sweabori ära wõtab, sest et suur saar reidi homiku pool küllel täiesti kaitseta seisab. Waenlased wõida kergelt selle saare ära wõtta ja sellel saarel seisukohta wõttes sealt kindluse müüridele tublisti tuld anda. Kindluse müürid ei

pidada aga mingisuguse kõwema tuleandmise wasta.

Keiser Nikolai I. kutsus sedamaid kindral-adjutanti Arkase enese juurde, andis talle käsu sedamaid ühe teisega Sweaborgi sõita, lugu seal järele waadata ja kui tarwis, sedamaid seal tehtawate tööde kohta keisri nimel käsku anda.

Selsamal öösel kihutas kindral-adjutant Arkas juba Sweabori poole. Sinna jõudes oli ta ja ta seltsimehe esimene hool, kindlust hästi järele waadata. Ja mis ta nägi, pani teda ehmatama. Seft saadik kui Sweaborg 1809 wenelaste kätte jõudis, ei olnud seal peaaegu nii hästi kui midagi tehtud. Lootuses wana kuulsuse peale oli edasi elatud. Mitmed patareid oliwad sinna ehitatud, kus neid sugugi ei tarwitatud. Teisjal aga, kus neid hädasti tarwitati, puudusiwad nad. Gustawswärdi kindluse müürid oliwad nii lagunenud, et neilt ei juletud suurtükisid lastagi.

Kindral-adjutant Arkas andis kohe käsu Gustawswärdi kandsist suurtükkide proowilaskmist ette wõtta. Sweabori komandant kindral Sorokin seisis kindlasti selle wasta ja kuulutas, et esimese suurtüki paugu peale seinad sisse langewad.

„Langewad nad, siis langegu!“ ütles Arkas. „Parem, et nad nüüd langewad, kui et nad waenlaste pommide mõjul langewad!“

„Ei see lähe korda! Ei mina tohi kindluse müürisid purustada lasta!“ waidles Sorokin wasta!

„Ma nõuan aga!“ ütles Arkas. Nähes, et kindral ta nõudmist weel tähele ei pane, lisas ta juurde: „Keisri poolt mulle antud woli nõjal uuendan ma oma nõudmist!“

Nüüd andis kindral järele. Lastmise tund määrati. Lasti üks kord, kaks kord, ei kantsi müürid langenud ümber. Kui aga seitsmes pauk käis, tõusis kárin ja

mürin ja suur tolmu pilw: müürid olivad ümber langenud!!

Waremete peal hakkasiwad kohe 1000 meest tööle 1854 sui lõpu poolel. Waenlaste ilmunise ajaks Sweabori alla oli suurem jagu tehtawaid töösid juba lõpetatud ja kindlus wõis julgesti waenlasi wasta wõtta. Enne läks ometi kindlusele weel suurtüki mehi hult tarwis. Sarnane kindlus nõudis 2156 suurtüki meest, tõe pärast leiti neid kindluses ometi 653. Seega pidi palju mehi juurde muretsetama.

Peale selle oli Liwasjadama saarele 2 uut patareid juurde ehitatud, et waenlased sealt poolt kallale ei pääseks. Ligi 1000 meest olivad ööd ja päewad ehitamisega ametis. Kui grahw F. Berg Soome sõjawäe juhatajaks nimetati, leidis uus ülem weel tarwis olewat ümberkaudu patareid ehitada, neist üks 16, teine 8 suurtükiga. Siingi tehti ööd ja päewad tööd, nii et 28. juuliks 1855 need patareid walmis jõudsiwad.

Seda wiisi wõis Sweabori kindlus waenlasi julgesti wasta wõtta.

Esimesed paugud kindlusest kõlasiwad 10 juunil 1855, mil fregatt „Amfion“ kolm paati ees, Sweabori poole lähenes. Nagu näha, tuli ta merd möötma. Liwasjadama ligidale jõudes anti waenlastele korraka kuuest uuest patareist tuld. Wene patareid sihtisiwad nii otse, et üks paat upus, „Amfion“, 8 auku kereesse sai ja ta eestots ära wigastati. Kolmetunnilise paugutamise pärast ei jäänud sõjalaewal enam muud nõuu üle kui putkama panna. Meie pool sai üks madrus surma ja mõned haawatud.

Kui ka „Amfion“ põgenenud, ei kaotanud waenlased weel julgust Sweabori kallale tungida, seda enam, et Inglise ja Prantsuse ajakirjandus niisuguse sammu ettewõtmist ühte lugu nõudis. Siiski nädalid woola-

siwad ajamerde, ilma et ükski waenlase laew ennast enam Sweaborile oleks näidanud. Juuli kuu hakatusel tuli Rõnshääri saare juurde üks waenlase laew merd mõõtma. Mõne päewa pärast tuli veel teisi juurde. Seda wiisi kogus väike laewastik kokku, mis aga wersta 5 kindlusest eemal seisis. Dö warjul kippusiwad

(Põmmutamine Abrami laiuult).

nad kindluse poole merd mõõtma, aga kindlusest nähti neid ära ja kihutati kuulidega tagasi.

25 juulis hakkas mere poolt pakš suits paistma, nii pakš kui enne veel polnud nähtud. Inimesed ronisiwad katustele waatama. Pea saiwad waatajad aru, et suur waenlaste laewastik otsekohe kindluse poole sõidab. Milki ja Rõnshääri wahel ühel pool ja Grohara wahel teisel pool jäämad waenlaste laewad ankrusse. Ülepea lueti 77 laewa, nende seas 25

suurtükipaati. Meri oli finni pandud, seda ei piab ütleva. Niisugune suur laewastik, nagu ta nüüd Sweabori ees seis, pani Wene laewastiku Sweaboris nagu hiire anku finni. Waenlaste laewastiku ees seis wäike Abrami laud, kus prantslased kogu mulla kottidest patareid hakkasid tegema.

Sweabori kaitsetele oli käsk antud endid kõige ilmaegse ruttamise eest hoida ja ainult siis põmmutada, kui julge wõis olla, et meie pommid tõesti waenlaste juurde ulatasid. Ilmaegu ei tahtud püssirohtu raisata.

28. juuli homikul kuuldi mere poolt walju laulmist. Mis see oli? Helsingi ja Sweabori rahwas jäiwad kuulma. Pea saidad ometi aru kätte: waenlasted walmistasid endid wõitlemise wasta. Nad pidasid homiku palwet. Helsingi observatoriumi mäele kogus rahwas kokku laulmist kuulama. Aga ei kauda wõidud kuulata. Admirali laewa „Wellingtoni“ pealt paikus suur tükk ja andis kogu koguni iseäralikku laulu alustada, laulu, mis mõistlik inimene weel vähem armastab kui kuulust kassimuusikat.

Sweaboriski hakkasid sel filmapiigul pasunad ja trummid hüüdma. Need andsid märku wõitlemist alustada. Seis waata, admirali laewa järele panid teisedki laewad suur tükkid paikuma ja saatsid kindlusesse tulist surma. Esimesed pommid sihiti õhtupoolse kindluse osa peale, siis aga wõeti päris kindlus kätte. Laia suuga sülitasid suur tükkid suula surma raudrahe kujuk määratud sihile. Tuld ja suitsu, müra ja paukusi kestis wahet pidamata 45 tundi. Wähä aja pärast oli Sweaborg kogu suitsu pilwe sisse peidetud. Kindlusest ei nähtud enam midagi muud kui tulejugasid, mis healsed suur tükkid laiali saatsid ehk mõnda tule sammast, mis waenlaste pomm kindluses sünnitas. Esimene tulekahju algas kell 10 ho-

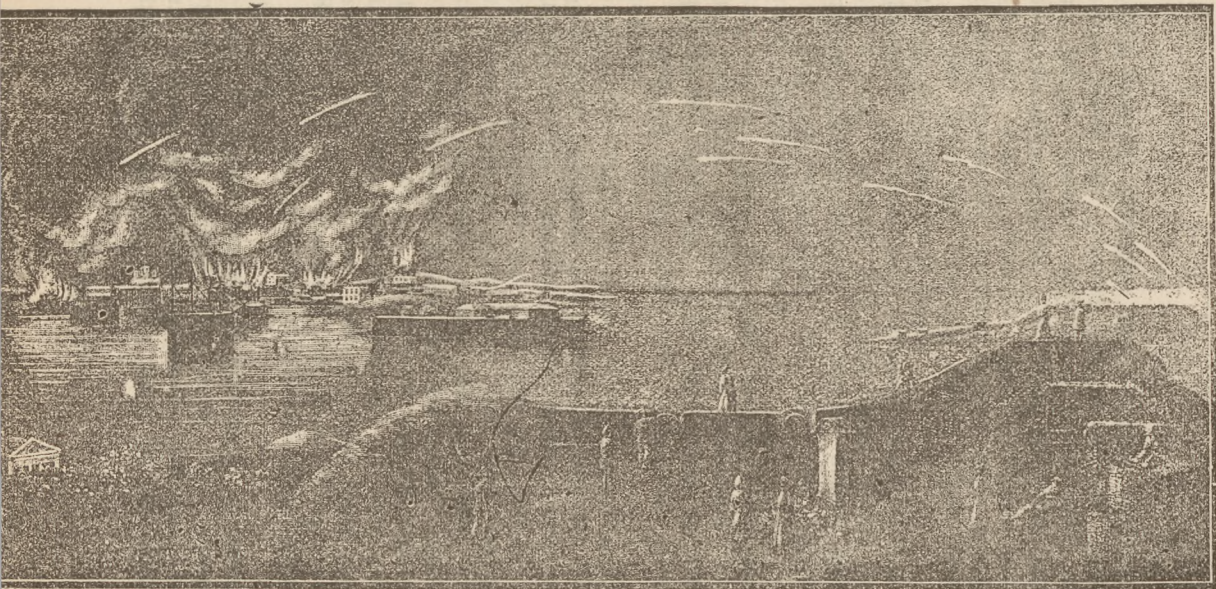
mitul wäiksel Mustal saarel. Kella 12 ajal sündis suur plahwatus Gustawswärdis saarel. Waenlaste kuul sattus pommi latusse ja lõhtus selle puruks. Õnneks ei teinud plahwatus iseäralikku nimetamise wäärt wiga.

Mõnda korda sattusiwad linna puumajakesed põlema, aga iga kord läks sõjameestel lühikese aja pärast korda tulekahju jälle kustutada. Sgu tulekahju nähes hõiskasiwad waenlased kangesti, arwates, et nüüd kogu kindlus põlema süttib. Pea pidiwad nad aga nägema, et tuli kindluse meeste hoolet jälle ära kustus. Waenlaste laewad liikusiwad ülepea ühe koha pealt teise ja tegiwad sihtimise nende peale seda wiisi raskets. Peale selle hoidiswad nad endid ikka nii kaugele, et kindluse pommid waewalt nende juurde ulatasiwad. Mõne korra püüdiswad suurtükipaadid kindlusele ligimale tungida, pidiwad ometi peagi weriste peadega taganema.

Widewit jõudis kätte, aga ei jõudnud hirmsa põmmutamise lõpp kätte. Ühte lugu andiswad waenlased tuld edasi. Pommi kōrwa astusiwad nüüd weel raketid. Rakettide abiga lootiswad waenlased nimelt kindlust põlema panna.

Kesk öögi jõudis kätte, aga ikka seisis Helsingi rahwas kõrgematel paikadel ja waatas hirmust näitemängu pealt. Rahwa seas seisis grahw Berggi oma ülematega. Pealtwaatajad lugesiwad mõne korra 600 suurtüki pauku ühe tunni jooksul.

Uus päew nägi tulemere ainult. Ilma wahet pidamata põmmutati mõlemalt poolt. Kella 10 ajal pidi suur õnnetus juhtuma. Gustawswärdis sattus waenlaste kuul püssirohu keldri pihta ja süttas keldri puu korstna põlema. Kellegil ei olnud õigel ajal meelde tulnud seda korstent keldri pealt ära wõtta. Põleaw puutoru ähwardas nüüd hirmust plahwatust

Stweabori põmmutamine.

fünnitada. Toru põlemist nägiwad mehed ometi õigel ajal. Wett kae pärast ei olnud, seepärast wõtsiwad mehed riided seljast ja wiskasiwad tule peale. Seda wiisi kustutasiwad nad riietega tule, enne kui kole plahwatus wõis sündida.

Kõige rohkem kannatas Sweabori põmmutamisel laewastik, mis kindluse all kindluse kaitseks seisis, nimelt „Rossia“, „Gesekel“, ja Desarewitsh.“ Meist jälle sai „Rossia“ kõige rohkem walu tunda. „Rossia“ seisis just niisugust kohta kaitsemas, kus waenlaste kuulid kõige rohkem tema pihta sattusiwad. Räägitakse, et 17 tundi ühtelugu waenlaste poolt „Rossia“ pihta sihiti. Nad tahtsiwad, maksu mis maksab, seda ujuwat Sweabori kantsi häwitada. Kõige raskemad tunnid „Rossial“ oliwad siis, kui ta ainult ühe 68 naelase suurtükiga weel wõis põmmutada. Kõik ohwitserid lastsiwad järgi mööda selle suurtükiga. Ülepea lastis see üks suurtükk enam kui 250 pauku.

Selle aja sees näitas elu laewa peal päris pörgut elu pilti. Wingudes lendasiwad kuulid üle pea eht lõhkesiwad mürinaga, kärinaga laewal ja külwasiwad igale poole surma ja hukatust. Siin õhkasiwad surijad, seal käskisiwad ohwitserid, kuna pakis suits wahel kõike filma eest peitis. Ohwitseride hüüet ei kuulnud ega mõistnud enam keegi, ainult kätega anti weel märkifid. Päratumad pommid lõiwad mõnda korda laewa kereft läbi, häwitades kõik, mis ees. Tule rada käis tihti niisuguse pommi järel. Seal waja tuld kustutada. Tihti kippus tuli püüsirohu kallale. Üks pomm kargas walmis pandud püüsirohu laengute sekka. Plahwatus sündis. Plahwatus wiskas mehed jalult maha. Silmapilguga kargasiwad madrused maast üles ja jooksiwad tulde, et püüsirohu kustifid tule eest päästa. Igal filmapilgul wõis püüsirohu kast lõhkeda ja kandjatele surma tuua, aga sest ei hoolinud waprud mehed. Julgelt waatasiwad nad surmale wasta.

See plahwatus oli 14 meest maha niitnud. Tulekustutuse mehed ruttasivad pea appi ja kustutasivad tule. Seda wiisi läks suur hädaoht mööda. Piab üttelema, et sel tule kustutusel ja laengute väljakandmisel Gesti mehed iseäranis agarust üles näitasivad. Seal on näituseks Tori mees Hindrek Nuuma, kes igal pool esimesena tulesse kargas ja laenguid ära päästes teistele head eesmärki andis.

Kreuzwaldi teadete järele ¹⁾ ilmunud sel ajal mitmes ajalehes agara mehe pilt. Paraku pole mul korda läinud ühtki neist näha saada. Igapidi olgu tähendatud, et selle wapra teo eest Hindrek Nuuma sõja auuristi rinda sai.

Peale Hindrek Nuuma näitasivad sel puhul weel paar Gesti meest oma waprust üles, need oliwad alam ohwitser Paus ja madrus Kallmann. Ilma kartmata ruttasivad nad hädaohtu ja püüdsivad laewa suurema õnnetuse eest päästa.

Kui wiimaks hädaoht „Rosfiale“ õige suureks ähwardas minna, wiidi ta teisale warjulisemasse paika waenlaste kuulide eest ära. 11 madrust oli „Rosfia“ peal surma saanud, 89 haawatud ja kolm korda suurem tulekahju lahti pääsnud. Laewa keha tuletas paiguti sarja meelde. Wee kallgi oli laew kolm auku saanud.

Wõitlemine kestis ühte toodu edasi. Prantslased oliwad õõ warjul Abrami saarele patarei walmistanud ja kihutasivad homiku sealt Sweaborile raudrahet kaela. Kaks Englise aurulaewa ja fregatt katsusivad juba esimesel päewal mehi Drumfi saarel maale saata. Kindlusest nähti seda ja põmmutati neid sealt kohe, nii et inglased ettewõtte katki pidiwad jätma. Minult

---

1) Rajuline Kalender 1856.

telegrahwi saiwad nad seal ära purustada ja metsa põlema panna. Aga metski kustutati pea ära.

Rahepäewase põmmutamise järele waitisiwad wiimaks waenlaste suurüüfid. Kohe hakati Sweaboris tella helistama ja rahwast tänupalwele kutsuma. Waenlased waatasiwad pealt, aga waitisiwad. Sargmisel öösel katsusiwad nad ometi weel korra rafettisid linna wisata ja Sweaborgi uuesti põlema panna. 1. augustil kell 8 hommikul tõstis waenlaste laewastik korraga ankrud üles ja sõitis Naisjaarde oma seisupaigale tagasi.

Magu olewitus sõja sõnumid üheteise wasta räägiwad, nii selgi ajal. Imelik oli kuulda, mis imet Sweaboris öeldi sündinud olevat. Brantsuse admiral teatas oma walitsusele, et wenelastel 18 laewa wiga saanud, ehk küll 4 laewa kõigest sadamas seisib, laewa, mis laewaks wõis nimetada. Brantslased kiidawad endid 4150 kuuli ja pommi Sweabori pihta kõrwetanud olevat.

On järele rehkendatud, et Sweabori põmmutamisel 60,000 puunda malmi Sweaborgi wisatud olla. Teine jälle arwab, et 250,000 naela püssi rohtu ära pruugitud olla. „Times“ teadis kuulutada, et Sweabori põmmutamise ajal waenlastel ligi 2000 meest surma saanud, 14—15 laewa ära häwitatud ja ülepea 15 miljoni rubla eest kahju tehtud. Teine leht jälle jutustas: Helsingi olla tuhats tehtud ja Sweaborgi ei olla maa peal enam jüugi.

Rudas oli lugu ometi tõe poolest? Kui suureks piab kahju tunnistama?

Skeenest mõista, ei wõinud rahepäewane põmmutamine ilma kahjuta mööda minna. Suurem Sweabori kahju oli, et puumajad ära põletati. Neid oli kindluses 220, kiwimajasid aga 58. Peale selle sai komandandi maja wiga. See seisis kõrgema koha peal ja puutus sellepärast seda enam waenlaste kuulide ette.

Inimeste kaotust ei wõi just suureks lugeda. 5 ohwitseri ja 50 sõjameest langesiwad ja 199 haawati. Selle arwu kaswatasiwad inglased aga 10 korda suuremaks. Peale selle oli kuul Wene kiriku tornist läbi läinud ja mõned kuuli tükid kiriku seinte sisse kinni jäänud, kus nad praegu weel seisawad. Seda wiisi ei wõi kahju suureks nimetada, seda enam, et suurtükid terweks jäiwad ja laewadki peale Rossia wiga ei saanud. Kuulisiid ja sõjamoona seisis küllalt weel tagawaraks ja kindluse müürid ei olnud põmmutamise käes peaaegu sugugi kannatanud.

Piab tunnistama, et kahepäewalise ühendatud laewastiku põmmutamine liig wiletsat mõju awaldas. Põhjamaa Gibraltari tahtsiwad nad küll purustada, aga nende kahepäewase ränga töö järele seisis Gibraltari niisama ära wõitmatast kui enne. Olesiwad waenlased aasta enne Sweabori kallale tunginud, kes teab, kas see siis Gibraltari loomu oles awaldanud, aga nüüd oli Gibraltari kallal ligi aasta otja hoolega tööd tehtud ja see töö awaldas oma wilja. Waenlased pidiwad raske töö järele tundma ja tunnistama: Gibraltari on tugew pähkel, kelle peale meie hammas ei hakka. Parem on, et ta rahule jätame ja ta juurest taganeme. Üks admiral tunnistas Sweabori põmmutamise kohta, et seda kõige pikaldasemaks ja kangemaks tuleb arwata, mis merewäe poolt iganes ette wõetud. ¹⁾ Selle kõige suurema põmmutamise tagajärjeks langes aga surmalt sündinud hiireke l.

---

1) Коломбъ, Морская война.

Jõu katsumine Wäina Jõesuus.

Selsamal ajal kui Sweaborgi põmmutati, katkus Inglise laewastik Riia linnagi kallal õnne, pidi aga enne taganema, kui Riia linna näha olets saanud. Dieti ei olnud see sugugi laewastik, waid suur laew admiralilipuga ja suur kormett. 28. juulil tuliwad nad Wäina jõe suhu nähtawale. Wäina jõe suus seiskapten-leitnant Istomina suurtükipaatidega)¹

Raht waenlase laewa nähes wõttis Istomin nõuaks kallale tungida. 29. juulil kell 1½6 homikul sõudis suurtükipaatide juhataja 12 sõudepaadiga Wäina jõe suust wälja ja hakkas kell 6 ajal inglastele tuld andma. Pea nägi Istomin, et inglased oma kuulisi kindluse peale sihtiswad. Kindlus aga ei wõinud kauguse pärast neile wastata. Istomin andis sellepärast käsu edasi tungida. Suurtükipaadid täitsiwad kasku, selle peale waatamata, et mõlemad waenlaste laewad kõige oma külje paatide poole pöörsiwad.

Booletunnilise lastmise pärast sai suurtükipaat nr. 15 paremal pool wee all augu külje sisse. Paadi juhataja püüdis kohe auku kinni toppida ja andis ühel ajal waenlastele tuld edasi. Et wesi paadi põhjas 1½jala peale tõusis, anti paadile kask Wäina jõe suhu kiuwale sõuda. Muid paatid lastis kapten-leitnant Istomin weel edasi sõuda kuni 13 jala sügawuseni, kus nad waenlastest umbes 600 sülda kaugel seisiwad. Seal lastis noor ohwitser Josefowits nii osawasti paadist nr. 19 pommi waenlase laewa pihata, et see kohe selle peal ankrud üles wislas ja ainult esimeste suurtükkidega weel wastas.

Kell 1½8 sai waenlastele ju Wene tuleandmistest küll. Nad hakkasiwad taganema ja sõudiswad pea nii kiwale, et Wene kuulid enam nende juurde ei ulatanud.

---

1) Истоминъ, Балтійскій флотъ.

Seal lastis laew paadi wette ja nagu näha, hakkas paat laewa saadud wiga parandama. Matuse aja pärast kadusiwad waenlaste laewad täiesti udu sisse ära.

Rahuga wõis kapten-leitnant Jstomin oma paatidega Wäina jõe suhu tagasi sõuda. Suured waenlaste laewad ei wõinud talle palju wiga teha. Sest saadid jätiswad waenlased Wäina jõesund ja Riialinna täesti rahule.

Sõja lõpp.

Mingisugust põmmutamist ega kallaletungimist ei wõtnud waenlased selle peale enam ette, waid käiswad küll weel mööda merd ristlemas ja soola ja puulaewu finni püüdmäs, aga linnadesse ei puutunud nad. Oktoobri kuus hakkas juba külmetama ja külm sundis waenlasi Naissaare juurde kottu koguma. Sinna jäiswad nad weel nagu nõuu pidama, mis nüüd ette wõtta. Aga halwa aasta aja pärast ei wõinud nad midagi enam ette wõtta. Nowembri kuu hakatusel, kui merele ju jääd ilmus, jätiswad waenlaste laewad Naissaare ja Tallinna jumalaga ja sõitsiwad niisama tühjalt koju poole tagasi nagu aasta enne seda.

Riitust, auu ja loorberi pärgi ei leidnud paraku sellegi korra inglased ega prantslased kottu eest. Võõdi ka hiljuti Sweabori põmmutamise puhul walju turutrummi, unustati see ometi pea ära. Oles Sweaborg langenud, oles laewastid mingisuguse wõidumärgi peale wõinud näidata. Nüüd aga ei wõinud laewastid niigi suurt tegu üles näidata kui Bomarsundi ärapurustamine. Niisama wähä kui Napier wõis Dundas oma hooplemisi täita. Silgupüüdjaks wõis Inglise ajatirjandus wiimastki esimese wiisi nimetada. Laewastiku juhatajatel ei jäänud muud üle wabanduseks ütelda

kui et meri madal olnud, laewad sügawas käinud, Wene kindlused kindlal alusel seista ja Wene laewastik wäga jõudsasti kaswanud olla. Kui ühendatud Prantsuse ja Inglise laewastik täielikku wõitu oleks tahtnud saada, oleks ta mitu korda suurem pidanud olema.

Terwe ühendatud laewastiku ettevõtmine oli seega nurja läinud. Minult ühes tükis täitis waenlaste laewastik oma ülesannet: ta sundis Wene wäge ennast mitmesse arusje jaotama, nii et kõike wäge Krimmi kaitsmiseks ei wõidud larwitada. 300,000 meest pidiwad Läänemere kaldaid kaitsema.

Oma jagu kahju tegi sõda maale ja rahwale. Kauplemine wõeraste maadega jäi peaaegu seisma. Kängalt rufus sõda kaupmeeste ja talurahwade õladel. Kauplemise seismine kahe aasta jooksul avaldas raske mõju kaupmeeste kohta. Põllumehe furnas sõda niisamati: põllutoodeid ei wõidud ära müüa, ehk kui wõidi müüa, saadi nende eest koguni odawat hinda. Sool jälle, mis sel ajal talurahwa kõige tarwilikumaks ostuaineks oli, tõusis ütleмата kõrgele hinnas. Nii mõnda soolalaewa, aga muudki laewa wõtsiwad waenlased merel ära. Soomlased kaotasiwad seda wiisi ülepea 120 laewa ¹⁾.

Läänemereft sügisel 1855 kodumaale purjutades hakkasiwad tähtsamad mehed kohe jälle nõuu pidama, kuidas kõige uuemaid mereteaduse abinõusid tarwitusele wõtta, et järgmisel aastal (1856) kõige jõunga wenelaste kallale Läänemerde tungida ja Kroonlinna ära häwitada. Need plaanid jäiwad armsateks unenägudeks. Laewastik ei saanud enam Kroonlinna näha.

Keiser Aleksander II, kes weebruari kuus 1855 isa keiser Nikolai I asemele auujärjele saanud, ei soowinud sõda edasi pidada. Pariisi tuliwad riikide

---

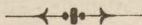
1) Kainulainen, M. Tarkkase kirjutus.

saadikud kofku rahu pärast nõuu pidama ja 18 märtsil 1856 kirjutatigi Pariisis rahu alla. See rahutegemine keelas siis Inglise ja Prantsuse laewastikku kolmat korda oma tühja-tähja tegemisega maailma ees naeru-wääriliseks saamast, olgu ka, et nimetatud laewastikud kõige uuemaid mereteaduse abinõuusi tahtsiwad tarwitusele wõtta. Rahu tegemisel pidi Wenemaa lubama Mustalmerel sõjalaewu mitte pidada ja kindlusi Mustamere rannale mitte ehitada. Ka Bomarsundi kindluse kohta tehti rahutegemisel otsus, et seda kindlust enam iialgi ei tohi üles ehitada. Teised kindlused, nagu Sweaborg, Kroonlinn ja Tallinn, mis waenlased ära ei saanud wõtta, jäiwad seisma.

Tallinn kustutati hiljem kindluste kirjast maha ja ta jäi ainult kaubalinnaks. Kindluse auust ilmajäämise päewaga on Tallinn ometi paremale tulewikule kindla aluse pannud. Kindluse kirjas seistes ei wõiks Tallinn iialgi julge olla, et waenlased talle wõeraks ei tuleks ja ta aastafadadel wõidetud omadust tuleroaks ei teeks. Kaubalinnana ometi wõib Tallinn julgesti loota, et sõjamüdinad taft kaugele eemale jääwad, nagu nad wiimased paarsada aastat juba jäänud, kui ta ka paari korda suurükkide paukumist kaugele kuulnud. Kaubalinnana wõib Tallinn julgesti loota, et ta kosub ja kasvab ja nagu ema lapsi toidab neile rammu ja jõudu andes. Kaubalinnana wõib Tallinn julgesti loota, et

Ei Tallin iial walmis saa,
Kas ehitagu kogu maa!

Saimal.

Mäinämöinen wöttis kandle kätte,
Sõitis Saima sellal lagebal,
Kala karjad kogusiwad koku
Laulja wene ümber, ees ja all.

Sto-Turso üksi seisis wasta,
Kui ka ime helid hüüdsiwad,
Tahtmata neid kuuldes käänles, wäänles,
Tõstis laineid, tegi mühinat.

Kalad järel, tüüris laulja kalda,
Rahmas kalbalt kruusi kápuga,
Heitis waenlasele wasta filmi,
Nii et paufus wasta järw ja maa.

Kohutaja kadus, weed jäid waike,
Saima selg sai uuest' siledaks.
Siiski tuhuhale Saima saanud,
Keda film on pidand otsataks?

Sada saart ja tuhat laidu
Ehib Saima wete väljasid,
Saarel tärkab tuust ja tass ja laiul lilled
Efitades järwe Gedenit.

Uhted luige hulgad, pardi parwed
Peelgeldawad endid Saima wees;
Roidu tuulest nagu kuulda kõla:
Slus järwe lilleaia sees!

Tuulememm.

Eks tülli sattund tuulememm
Teel õhu õrna õega.
Memm ihtab äkiwihaga
Talt elu wõtta tõega.

Kui hull ta hakkab kargama
Ja kiskendab ja hulub,
Ei wihast näe, et wastane
End laande peitu sulub.

Memm kargab karwu kõigile,
Kes juhtuvad ta ette
Ja saskib, lõhub armuta
Ja wiskab eest kas wette.

Puid paistab põrmu pikali
Ja aedu maha heidab,
Ta põrmus pilwe sünnitab
Ja pilwel paiku peidab.

Ka merde künnab wagusid
Ja petkab raskelt randa,
Ta katjub kõige kätetööd
Eest saagiks koju kanda.

Kuis hullab memm ka, wiimati
Tal rangeb jõud ja rammu;
Memm wäsib wastast otsimast
Ja jubib koju sammu.

Kuid waat', eks naerul wastane
Su laanest wälja astu
Ja hüüa: Memm, ma olen siin!
Et tule, hakka wastu!

Paḥa ema.

Paha ema.

Anni-Andresel on paha ema! ütlefiwad Koeraküla poisid.

Anni-Andresel on paha ema! arwafiwad Koeraküla noored mehedki.

Anni-Andresel on paha ema! mõtles Anni-Andres Koeraküla nooruse otsust kuuldes wiimaks isegi. On ju rahwa ääl õige ääl. Kui nüüd Koeraküla noor-rahwas seda ütles, pidi see tõsi olema.

Jah, Anni-Andresel oli tõesti paha ema! Miks ei pidanud ta paha olema, sest mõtle: Anni-Andres oli ju kuuteistkümne aastane poiss, aga ema ei lastnud teda õhtuti külawainule lusti lööma ega Karwa kõrtsi juurde kiikuma.

Teised Koeraküla emad oliwad palju paremad. Nende leeris käimata ja leeris käinudki pojad uitafiwad iga õhtu mööda küla tänavat, tantsiifiwad tihti külawainul ja käifiwad sagedasti Koera kõrtsis kõrtsi nalja waatamas. Juba kümneaastastele poegadele lubafiwad emad kõike seda lõbu.

Anni-Andres aga käis ju 17 aastat, kuid teda ei lastnud ema iialgi küla wainule lusti lööma ega kõrtsi juurde kiikuma. Wangis just ema oma Andrest ei pidanud: läks ema ise sugulasi wõi külarahwast waatama, wõttis ta Andrese alati kaasa. Pööris ema

ometi koju poole tagasi, pidi Andres ikka temaga kaasa minema. Üksi Andrest ema kusahile ei lastnud. Ja jah, Andreski pidi seda nähes küla noorusega tunnistama: Anni-Andresel on paha ema.

Nii mõni forra oleks Anni-Andres külapoistega hea meelega kaasa läinud külawainule tantsuma ehk kõrtsi juurde lusti lööma. Teiste poiste seltsis pool ööd ära wiita näitas Andrese meelest ütle mata mõnus olewat. Aga mis teha: Anni-Andresel paha ema, ei wõta kuuldagi, kui poeg tahab teiste sekka minna lulli lööma.

„Wiida kodu aega!“ ütleb Anni-Andrese paha ema,

„Kodu olen iga päew!“ õhtab Andres. „Teiste hulgas on tuhat korda lõbusam!

„Siis kutsu enesele keegi sõber seltsiliseks!“ ütleb ema. „Wiida sõbraga seltsis kodu siin aega, aga küla tänawasse ega kõrtsi pole sul tarwis minna!“ lisas Anni-Andrese paha ema juurde.

Sarnasid wastusi pidi Andres tihti paha ema suust kuulma.

See kõik kinnitas Koeraküla poiste arwamist weel enam: Anni-Andresel on paha ema!

Täna oli hulk poisja Koeraküla wainul koos. Nad pidasiwad nõuu, kuidas Anni-Andrese pahast emast jagu saada.

Poistel oli hale meel Anni-Andrese pärast.

„Waene-Andres!“ ütles üks. „Koolis oli alati esimene meie seas. Me saime ikka niihästi läbi. Ta ostas kõik nii hästi ja õppis nii hästi. Nüüd aga tahab paha ema teda haridusest hoopis maha jätta. Nagu koolmeister piab ta nüüd kodu istuma, kui me wäljas löbu maitseme. Anni-Andres tuleks nüüdgi niisama hea meelega meie hulka nagu enne, aga mis teha, Anni-Andresel on paha ema!

„Anni-Andresel on paha ema!“ kordas poiste koor.

„Me piame waeſele Andreſele appi minema!“ ütles Joru-Juku.

„Tõesti tarwis appi minna!“ wastas Albi-Hans.

„Aga kudas?“

„Lähme õige kümnekeſi Anni-Andreſe paha ema juurde ja nõuame tungiwalt, et ta Andreſe kõige wähe-
malt täna õhtuks meie ſekka laſeks lõbu maitſma!“ hüüdis Joru-Juku.

„See on õige!“ wastas Albi-Hans.

Sedamaid läksiwad poisid kümnekeſi Anni-Andreſe paha ema juurde.

Kõhe paniwad nad Anni-Andreſe pahale emale oma oma nõudmiſe ette.

„Me nõuame Andreſele rohkem priiust! Me ei taha, et ſa Andreſest mõne koolmeistri kaſwatad. Andres on noor, ſa piad lubama, et Andres meie ſeas oma nooruselt lõbu tunneb. Sa pead Andreſe wahel meie ſekka laſkma!“

Kiiſuguse julge nõudmiſega astus Albi-Hans Anni-Andreſe paha ema ette.

Aga Anni-Andreſe paha ema oli tõesti paha, ſeda wõis jällegi näha. Ei wõtnud poiste juttu kuuldagi ega laſtnud Andreſt teistega kaſa.

Kümme korda paluſiwad poisid, aga ilmaaegu kõif.

Anni-Andreſe paha ema wastas poistele: „Küla-
wainu lõbu on hukatuſe kool, kõrtsi lõbu põrgu lõbu pool. Kõige parem lõbu on kodu wanemate filma all. Ma ei teela oma Andreſt lõbu pidamast. Tahate meie Andreſele lõbu walmistada, ſiis walmistage ſiin meie õues. Ma iſe waatan pealt. Minu filma all wõite mõne laulu laulda ja ringmängu mängida. Külawainule ega kõrtsi aga ma Andreſt milgi kombel ei laſe!“

See Anni-Andreſe paha ema wastus ei meeldinud külapoistele ega Anni-Andreſele enesele. Anni-Andreſe

afi ei aidanud. Andres pidi koju jääma ja paha ema käsku täitma. Külapoissid seda aga ei täitnud.

Südameläbi läksid Koeraküla poisid oma teed. Nad olivad Anni-Andrese paha ema juurde läinud seda ära võitma ja olivad nüüd ise ära võidetud.

Suu fiske ei julgenud nad Anni-Andrese paha ema sömata, aga seda rohkemini sömasiwad nad mööda teed edasi minnes.

„Anni-Andresel on paha ema! Seda olen ma ammu ütelnud ja ütlen veelgi!“ sõnus Toru-Tuku.

„Anni-Andresel ei ole ainult paha emu, waid päris hull ema!“ arwas Albi-Hans. „Eks see ole päris hullus: tahab, et meie piame tema filma all ringmängusid mängima ja laulma. Ragu me titad oleksime! Kardab wist, et mõni meist laewu kufub ehk tulde sattub! Küla kolmeaastasid lapsi võib ta seda wiisi oma filma all mängida lasta, mitte aga meid! Meist pole keegi noorem kui 15 aastane ja meie piame veel niisuguse järelwaatamise all olema! Päris hullus! Just kui käitstime leeris! Leeris, seal on õpetaja just nagu Anni-Andrese paha ema wend; ei lasse poissi hulluma minna ja leerituppagi paneb wöörmündri poiste järele waatama. Kardab wist, et leeripoissid leeritua ära wiivad. Me oleme aga ise juba targad küll ja teame, mis teeme. Anni-Andrese paha ema pilli me iialgi tantsuma ei hakt. Andres juba leeri-ialine poiss, aga ema ei anna veel talle luba paberossi põletada. Mis mees Andresest seda wiisi saab! Lähkstime Anni-Andrese paha ema õue peale mängima, Anni-Andrese paha ema tuleks wiimaks veel ja kiusaks meil kõigil paberossid suust ära! Ega niisugust paha inimest wõi uskuda! Ei, külawainul ja kõrtsi juures wast on õige lõbu, seal wõime teha, mis süda iganes igatseb. Seal oleme ise peremehed!“

„Seal oleme ise peremehed!“ hüüdis terve poisste kari.

„Peremehed“ lätsiwad külawainule otsekohe lõbu pidama.

Kuru-Kusti tõi lõõtsapilli ja hakkas mängima. Warsti tuli hulk tüdrukuidki külawainule. Nüüd algas tants. Küll lasti ringtantsi ja Harju waltsi, küll Saksa polkat, küll kadriilli. Pool ööd oli juba mööda, aga weelgi ei wäsinud poisid ja tüdrukud tantsimast.

Seal tuliwad noored mehed kõrtsist, pead muidugi sojad otsas. Noored mehed tantsijate sekka.

Albi-Hans tantsis parajalt Kopli-Kaiega. Kõrtsist tulnud Pehme-Peeter läts Hansu juurde ja wõttis Kopli-Kaie ta käest ära. Tahtis ise Kaiega tantsida. Hansu lükkas ta kõrwale.

Albi-Hans wihastas. „Kelleks sa mind arwad!“ hüüdis ta ja andis Pehme-Peetrelle matšu pihta.

Pehme-Peeter ei mõistnud nalja. Tülli tõusis.

Poisid tõttasiwad Albi-Hansule appi, kõrtsist tulnud noored mehed Pehme-Peetrile. Poisid ei arwanud meestest käsitfi jagu saawat, otsisiwad teiwastest abi.

Tüdrukud jooksiswad kisades oma teed, kui Koera-küla poisid ja mehed isekeskes tülli läksiwad.

Tükk aega kestis tüli, kuni wiimats poisid hirmuga meeste eest põgenesiwad. Toru-Tuku jooksis ühe filmaga koju. Teiwa-ots oli teist filma puutunud ja filma wälja lõõnud.

Albi-Hans ägas küla wainul maas. Mehikese küljeluu oli wõitlemises katki lõõdud.

Kuru-Kusti tore lõõtsapiil tuletas nii elawalt Wiljandi lõsswaremeid meelde ja Kusti enese näost wõis arwata, et Kusti praegu sõjast tulnud. Nägu oli päris werine.

Beale selle oliwad weel mitmel poisil lõhkised näod ja lõhkised riided. Kõigest neist kümnest, kes Anni-Andrese paha ema juures Andrest oma seeka käisid palumas, ei olnud teisel homikul ainustki haavamata. Paar tütti pidiwad paar tuud põdema, enne kui haawadest paranesisid. Toru-Tutu ühe filmaga oli ja ühe filmaga jäi.

Kui Anni-Andrese paha ema teisel homikul Andresele ütles: Et ma ütelnud ja ütlen ikka: „Külainu on hufatuse kool!“ pidi Andres pool tahtmata iseeneses tunnistama: „Mül on paha ema küll, aga see furd oli tal ometi õigus!“

Kümmeaastaid on mööda läinud. Anni-Andres sõidab koolimaja juurde. On koolmeistriga natuke asja.

Näeb korraga: walla kasakas tuleb wasta, wang kaakas, wangi käed kinni siotud. Wangi terasemalt waadates näeb Anni-Andres, et wang keegi muu ei ole kui kooliaja sõber Albi-Hans.

„Kuhu ja mehe wiid?“ küsis Anni-Andres hoost kinni pidades.

„Kuhu mujale kui kohtu uuri ja juurde!“ wastas walla kasakas.

„Mis kurja ja siis oled teinud?“ küsis Anni-Andres ennaft nüüd Albi-Hansu poole pöördes.

Albi-Hans mõtles natuke ega näidanud wastata tahtwat. Siis ütles ometi wenitades: „Mis kurja ma olen teinud? Palju, palju! Tunnen ju ise mu elujärge wäga hästi. Efti wiitšime kõik õhtud ja pooled ööd küla tänawas ära ja õppisime ühelt teiselt kõikugu tükk tegema. Wiimaks hakkasime kõrtsis käima. Kõrts nõudis raha. Raha lõpetas pea otja. Kõrts aga oli nii armsaks saanud, et ilma enam ei wõinud elada. Laksime Kuru-Kustiga seltsis raha muretsema. Warastasime hobuse. Meid hakati ometi

taga ajama, saadi kätte. See on, dieti saadi mind kätte hobusega, Rusti jõudis wankrist wälja karata ja metša joosta. Tagaajajad andsiwad mulle hea nahataie ja nüüd wiiake mind kohtusse pealegi. Waata, seda kõik on see teinud, et meie wanemad meid ju poisitse põlwest lastsiwad mööda küla tänawat joosta ega meie järele waadanud. Sinu ema hüüdsime alati pahaks emaks, sest et su ema sind walju walitsuse all pidas ega sind lastnud meie lõbupidudele tulla. Mäletan weel väga hästi, kuidas su ema korra ütles, et küla-wainu hukatuse tool olla. Waata, seda wiisi on sinust ainult mees saanud, me teised aga — üks wigane, teine poolpime, kolmas waras, neljas joodik. Seda kõik on meie head wanemad teinud. Sul oli meie arwates paha ema, aga su paha ema tegi sind meheks !”

„Jah, ütles Anni-Andres, „nores põlwes pidasin minagi ema pahaks, ku ema mind teiste jekka lõbu pidama ei lastnud. Ema katsus mind kodu Sumalafartuses kaswatada ja alati oma filma all pidada. Raua aega ei mõistnud ma ema mõtteid ära, aga nüüd tunnen ammugi, et emal hea nõuu minuga oli, kui mina ema head nõuu ka pahaks pidasin. Tänu Sumalale, kes minule niisuguse hea ema annud. Nii kaua kui ma elan, tahan ma teda alati tänada !”

Wallakasakas hüüdis : „Edasi !” ja edasi pidi Albi-Hans astuma. Anni-Andres waatas talle weel tüki aega järele, pisar filmas.

Laiem filmaring.

Nii mõnda torda kodu kahetsefi
Me ronisime karjapoisi
Maast teine teise kõrge kuuse otsa,
Et saaks me filmaringi laiema.

Kus maailm awas ennast meie waatel,
Nii lai ja avar, ilma möötmata :
Seal paistis silma jõed kui hõbelõngad,
Seal kuldsed kiinkad walmis wiljaga.

Mõnd nägime me punapeaga mõisa
Ja walgetaetset mõrsjat — firikut . . .
Kui kahju, et ei filmad seletanud,
Mis seal, kus taewas annab maale suud.

Ma läksin wiimaks üles otsma iha, . . .
Ja waatas kuuse ladwast järele . . .
Aeg weeres. Ja weel kõnnib härge kannul
Ja mina olen talle karjane.

Ras ſurnud mōi ei?

Kas surnud mõi ei?

Osatised:

Leeni,
Juku,
Ema,
Onu.

Leeni. (Hüüab waljusti).
Appi! Appi!

Juku. (Tootseb Leeni juurde).
Mis wiga, Leenifene?

Leeni. (Pool nuttes).
Eks sa fiis näe, Juku!

Juku.

Mida ma näen? Sa oled pool nutul. (Waatab
ümber, näeb taga kaugemal onu maas). Mis on süündinud,
Leenifene?

Leeni.
Eks sa näe fiis, et onu on surnud!

J u k u.

Mis sa räägib, Leenikene! Kas siis onu tõesti
surnud on? Mu hea onu, mu kallis onu! Tõi
mulle ikka saia, kui meile tuli! (Pühib käitfega filmi).

L e e n i.

Surnud on onu wististi. Waata, ta on just
poriauku pikali kufunud! Pori sisse ei tohi lapsed
iialgi minna, on ema ikka ütelnud. Onu aga on wana
inimene, siis palju targem kui meie! Kudas oleks
siis muidu porisse läinud!

J u k u.

See on tõsi. Ema ähwardab meile ikka witsu
anda, kui meelega porisse jookseme.

L e e n i.

Nüüd on aga meie onu pikali maas. Surnud
ta wist on. Kui meie aga porisse jookseme, tuleme
sealt kohe jälle wälja. Onu aga puhkab juba tüki
aega poris, nii wagusi otsegu magaks ta kodu ahju
peal, pehme kasuka all.

J u k u.

Lähme ometi ligemalt onu waatama!

L e e n i ja J u k u. (Lähewad ligimale).

L e e n i.

Waata, Jukufene! Siin nüüd onu poris puhkab.
Ei liiguta kätt ega jalga. Surnud, päris surnud!

J u k u.

Aga kudäs onu ometi siia pori auku ära suri?

L e e n i.

Seda wõin sulle warsti ütelda. Nägin oma
filmaga pealt. Onu oli just meile tulemas. Aga tall

nähti fange haigus kallal olevat. Jalad käisivad tall risti ja rästi all. Pea wiisivad jalad onu siia poole, pea sinna-poole. Waewalt wõis onu enam jalul seista. Pea kaalus ikka edasi. Hirmus oli näha. Korraga langes onu porisje ja seal ta nüüd hingabki. Ei tõusnud enam ülesse. Surnud, päris surnud!

J u k u.

Aga ehk ta magab!

L e e n i.

Kas poris? Mõttele ometi, meid ei lubata poris jookstagi ja onu pialks poris magama! Kuhu ja selle aruga lähed. Ara nii rumal ole, Juku. Sest siis saaks onu wist kõige vähemalt nädali otša witsa kimpu maitsta. Meie onu on tark onu. Ei ta lähe meelega porisje puhkama ega enesele witsa kimpu teenima!

J u k u.

Seda ma usun küll. Waene onu! Wõi pori auhu furi ära!

L e e n i.

Läheme nüüd emale rääkima, et onu surnud

J u k u.

Waatame enne ometi hoolega, kas onu tõesti surnud.

L e e n i

Mis seal enam waadata! Sa näed ju!

J u k u.

Üts kõik! (Lähed üsna onu juurde, hakkab rätte kinni, hüüab): Onu, tõuse ülesse! Onu! Onu! Ara poris maga! (Onu käsi langes Juku käesi lahti, onu ise ümises: õõõõõõ!)

Leeni.

Ära puudu furnu külge! Tule ära, muul on hirm!

Juku.

Kuule Leeni, ma ütlen sulle, onu on veel elus. Kas sa ei kuulnud, kuidas ta ümises?

Leeni.

See oli pori, mis ümises. Onu käsi langes porisse tagasi. Sealt see ääl tuli. Jäta onu rahule! Lähme ära, muul on furnu pärast hirm.

Juku.

Oh sa arg Leenike! Kuule ometi, ma ütlen sulle, onu ei ole sugugi furnud.

Leeni.

Kui ta furnud ei ole, miks ta siis üles ei tõuse? Miks ta ei räägi? Miks? Ütle jeda enne Jufufene!

Juku.

Jah, jeda ma ei tea, Leenikene.

Leeni.

Näed sa, siis on muul ometi õigus, et onu furnud on!

Juku.

Wiimaks küll.

Leeni.

Kas tead aga Juku, kust tunnukse furnu ära?

Juku.

Tean wäga hästi, Leenike. Surnu käed on ikka külmad.

Leeni.

Kuidas on lugu onu kättega? Kas on need külmad wõi soojad?

J u k u.

Eht katsume järele. (Katsub onu tätt). Sõrmed päris külmad, kaugemalt käsi aga soe! Mis see tähendab? Kas nüüd onu furnud wõi ei?

L e e n i.

Jah, nüüd lõpeb minugi tarfus otsa, Kes sest enam aru saab. Sõrmed külmad, kaugemalt käsi soe!

J u k u.

Sõrmed on juba külmaks läinud, käsi on mine-mata. Wist läheb käsi warsti külmaks.

L e e n i.

Wõib olla.

J u k u.

Siis on meie armas onu ometi furnud!

L e e n i.

Küllap wist.

J u k u.

Nüüd tarwis jeda aga emale rääkima minna.

L e e n i.

Lähme!

J u k u.

Sina jää siia wahti, ma lähen emale rääkima.

L e e n i.

Miks nii?

J u k u.

Waata ometi, seal on siad ja haned üsna ligidal. Need wõiksidwad onu kallale tulla, kui me ära lähetsime!

L e e n i.

Aga ega onu figu ega hanesid ei kartnud.

J u k u.

Elades küll mitte. Aga sa näed ju, nüüd on onu furnud, ei liiguta enam kätt ega jalga. Sätaksime onu siia tänawasse üksi sigade ja hanede hoolets, ei tea, mis need waele onuga teeksiwad. Haned peksaksiwad kas onu silmad peast ära ja siad sööksiwad need warsti ära. Sa tunned ju meie hanesid ja tead, et nad tigidad loomad on!

L e e n i.

See on tõsi.

J u k u.

Sellepärast jää siia wahti pidama!

L e e n i (karjudes)

Ei! Ei! Ei! Ei mina üksi jää! Mina kardan!

J u k u.

Rui sa niisugune jänes oled, siis mine sa ema otsima. Mina jään siia wahti pidama.

L e e n i.

Hea küll. Ma lähen! (Tahab minna. Jääb seisma). Waata ometi, Juku, sealt juba ema tuleb. Pole mul enam tarwis minna

J u k u.

Sinu õnn!

L e e n i. (Hüüab.)

Ema! Ema! Tule ruttu! Tule ruttu!

E m a. (Jõuab ligemale).

Mis siis, armsad lapsed? Mis te karjute? Mis te hüüate?

L e e n i.

Mõttele ometi, kulla ema! Onu on ära furnud!

E m a.

Mis sa räägid, armas laps. Rust sa niisugust juttu kuulsid ?

L e e n i.

Isse oleme seda näinud, pai ema. Tule aga ligemale, küll sinagi siis näed. Onu on meie juures pori augus pikali maas, päris furnud !

E m a. (Tuleb rutuga laste juurde).

Mis tühja juttu te räägite ! (Väheeb onu juurde, hakkab tätte kinni, katsub tätt, raputab.)

L e e n i.

Etš ole furnud, kulla ema ?

S u t u.

Müüd olen onust ilma, emafene ?

E m a. (Hakkab naerma.)

Rumalad lapsed ! Onu on niisama vähä furnud kui te ja mina !

S u t u ja L e e n i. (Mõlemad).

Ema, mis sa räägid ?

E m a.

Päris tõsi. Onu ei ole furnud.

L e e n i.

Onu elab siis ? Sa on ise pori lombis !

S u t u.

Etš ma ütelnud, Leeni, et onu ei ole furnud !

L e e n i.

Alga kudas siis onu poris puhkab, armas ema ? Sa oled ju ikka ütelnud, et kui lapsed porisse lähewad, saawad nad kohe witsu. Etš ole nii ?

Em a.

Mii on.

Leeni.

Ja onu ei ole furnud ja puhkab ometi poris!
Kust see tuleb?

Em a. (Pikkamisi)

Onu on joobnud!

Jufu.

Kui keegi joobnud on, kas ta siis poris tohib
pöörleda?

Em a.

Ei, armas laps!

Jufu.

Kui mitu korda saab siis onu selle eest witsu, et
ta poris pöörleb?

Em a.

Eks saame näha!

Leeni.

Kui onu furnud ei ole, miks ta siis porist wälja
ei tule? Waata, ta suu läheb juba sopa täis! Ma
kardan ometi, et ehk onu furnud on!

Em a.

Ei ole! Kohe tahan teile näidata, et onul elu
pees on! (Läheb, tõstab onu, see aga langeb uuesti porisse
tagasi). Jufu, mine jookse, too sapaga wett!

Jufu.

Kohe, armas ema! (Jookseb wett tooma.)

Leeni.

Onu ei tõuse ju ometi ülesse. Eks sa näe, kuidas
ta uuesti poris pöörleb!

E m a.

Kannata natuke, küll ta warsti härtab! Ta on nii joobnud, et enam jalul ei jaksa seista.

S u f u. (Tuleb wee kapaga.)

Siin on wesi, armas ema! Mis nüüd?

E m a. (Wõtab kapa, kallab onule pähä.)

Eh! see abi mõjub!

D n u. (Buristab, tõstab pea ülesse, ajab ennaft istufile.)

S u f u ja L e e n i. (Mõlemad.)

Ta elab! Kui hirmus!

E m a.

Waadake, armjad lapsed, jeda teeb joomine!

S u f u.

Ema, ma ei taha iialgi jooma hakata, et enne-
aegu ei sureks!

E m a.

Issand õnnistagu su ettewõtmist, armas poeg!

L e e n i.

Kas siis aga onu poris pöörlemise eest ilma wits-
teta jäeb, ema?

E m a.

Ei.

L e e n i.

Ea ei saa aga onust jagu. Ta on suur ja tugew.
Kes talle siis witsu annab?

E m a.

Taewane Isa!

Kadunud päew.

Päewa olen kaotanud,
Läna päewa pita,
Raišand ilma asjata
Armuaia rikka.

Waatan ümber, kus mu tööd ?
Jälgegi ei leia,
Minust mingit mälestust
Päew ei alal hoia.

Kas ma olen edenend
Hea elu poolest ?
Kas mu ligimine võib
Kiidelda mu hoolest ?

Kas ma olen ohwerdand
Tunni rahwa kasuks ?
Teind, et ligemale ma
Sumalale asuks ?

Küsin kodakondsetelt,
Wastust ei nad anna ;
Küsin tuulelt, õhultki ;
Kostust nad ei kannan.

Tõesti, päewa kaotanud
Olen, waene, jälle !
Issand ole ometi
Minu wasta helle !

Tilluke tipsuke.

Tilluke tipsuke.

Osalised :

Isa,
Ema,
Jüts,
Peedu,
Koolmeister.

I.

I s a.

Töö on tehtud, asjad talitatud. Tarwis nüüd
õige teha karastuseks üks tilluke tipsuke wõtta !

E m a.

Üsna õige ! Sui täis wiina pärast tööd annab
liikmetele uut jõudu ja rammu.

I s a.

Iffa minu arwamine olnud. Anna aga nüüd
sealt kapist wiina pudel mu kätte !

E m a. (Väheh, toob kapist wiinapudeli, annab isa kätte)
Säh, fiin on !

I s a. (Waatab teraselt pudelit).

Mis see tähendab ? Kui me wiimati rüüpasime,
jõi ometi palju rohkem wiina pudelisse järele !

E m a.

Seda minagi mõtlen. Kahanenud näitab wiin küll olewat!

S s a.

Ema, ega sa ometi üksi ei ole maitsetanud?

E m a.

Mitte märki! Mull pole aega olnud wiina peale mõteldagi!

S s a.

Arusaamata! Kudas see wiin ometi kahanes! Võeraid ju meil ei ela ega ole neid ka meil käinud, et nende peale võiks arvata.

E m a.

Võeraft hingegi pole meile saanud. Eht on wiin palawaga ära kuiwanud?

S s a.

Ruhu ja selle küüruga lähed! Kudas võiks nii lühikese ajaga ära kuiwada! Mõtles ometi, et alles täna hommiku pudelist märjusest maitsetime. Peale selle oli pudelile forst tugewasti peale pandud, nagu nagu ise võisid näha pudelit minu kätte andes. Kuiwada ei võinud piiskagi.

E m a.

Siis ei tea ma enam midagi arvata!

S s a.

Mina ka mitte. Arusaamata lugu!

E m a.

Sa arusaamataks jääb. Päris mõistatus, kelle kallal võib pead murda.

J s a.

Mis me selle juures ilma asjata pead murrame. Mis kahanenud, on kahanenud. Olgem parem rõõmsad, et kallis märjute põhjani ära ei ole kadunud, waid et märjufesega veel keelt wõib kasta. Andkem ihule, mis ihu õigus! (Rüüpab hea wile pudelist).

E m a.

Tõsi, armas mees! Mis selle wiina kahanemise peale nii palju mõelda. Maitseme märjufest parem, nii kaua kui märjufest pudelis. (Wõtab isa käest pudeli ja rüüpab ka longju).

J s a.

Tõise jala peale ka üks tips! (Wõtab ema käest pudeli ja rüüpab jälle). Kas sinagi ei taha teise jala peale, eit?

E m a.

Witab juba küll!

J s a

Noh, siis wõtan ma sinu eest veel kolmandama jala peale! (Rüüpab veel korra pudelist). Ah, hea see oli! Teeb inimest just nagu nooreks!

E m a.

Nii on!

J s a.

Noh Jüts-pöeg, mis sa arwad, kas sa ei taha ka üht tillufest tipsufest saada?

J ü t s. (Tuleb isa ette).

Wõi ep minulgi suu sarwest on! Tilluke tips on minulgi hea!

J s a. (Paneb pudeli Jütsi suu peale).

Säh, rüüpa siis Jüts!

J ü t s. (Sattub kahe käega pudelist kinni, rüüpab hea jännu).

J f a.

No noh, juba saab küll! (Wõtab pudeli Jütsi suu pealt ära).

J ü t s. (Kuristab ise). Deh, kui kange!

J f a.

Sa oled mulle õige poisiks juba rüüpama!

J ü t s. J

Ei ma ammugi sinu wasta saa, isa!

J f a. (Maerab).

No noh, mis sa weel ei taha! (Väheh, paneb pudeli kappi tagasi). Soo, nüüd on teha karastatud, nüüd võib jälle minna.

E m a.

Seda mõtlen minagi. Vähme!

J f a. ja E m a. (Vähewad uksest wälja).

II.

J ü t s.

Mulle on muidu üsna hea isa, aga ühest tüdrist on ta ometi natukene paha. Ise rüüpab ta mõnda korda pudelist, mulle aga annab ta ainult tillukese tipsu. Ei tea, mis sest saab! Üks tillukene tips teeb alati teise tillukese tipsukese tahtmist. Kaks korda ei taha isa mulle pudelist iialgi anda. Aga ma tean, mis hea on. On isa mulle kade head andma, siis ostan seda head ise muretsema. Tean wäga hästi, kus isa pudelid kapis seisawad. Olen sealt ju mõnda korda ilma isa, ema teadmata pudelist wõtnud. Rüüpasin tänagi oma korra ära. Nägivad küll, et wiin pudelis kaha-

nenud, aga et mina kahandaja olnud, seda ei tulnud neil uneski meede! Mis mul siis wiga rüübata! Tõlukesse tipsu isa küll andis, aga see on wäha. Pian enesele weel lisa murtsema. Ei ma enam nii loll ole, et ei teaks, mis hea on. Kui wiin hea ei oleks, ega siis isa, ema teda nii tihti ei maitseks! Head läheb mulle rohkem tarwis kui isa, ema tänini annud. Lähem nüüd ja wõtan. Nägin ju, et pudelisse weel järele jäi!

P e e d u. (Tuleb uksest sisse).

Ruhu nüüd, Süts?

S ü t s.

Ruhu nüüd? Rapile pudelist märjusest wõtma. Isa andis mulle ainult tõlukesse tipsu ja wõttis ise mõnda head lõnksu. Ei ma tõlukesse tipsuga rahul ole!

P e e d u.

Ja ma ei olnud jao ajal tuas ega saanud siis sugugi. Wõtame nüüd selle jao ära, mis wõlgu jääme!

S ü t s.

Wõtame, wõtame! (Tõstab tooli kapi ette, astub tooli peale ja wõtab pudeli kapist wälja.) Nüüd wõime rüübata! (Rüütab.)

P e e d u.

Anna mulle ka!

S ü t s.

Dota, oota, saad warsti. (Annab pudeli Peedule).

P e e d u. (Rüütab ja puristab).

Kange, aga hea ometi. Just nagu piip! Piip ka kange suitsetada, aga siiski hea! (Annab pudeli Sütsile tagasi).

J ü t s.

Isa õpetas mind ka wäha piipu suitsetama, aga ei anna ise mulle päris piipu ega tubakat. Keerasin ometi ise lepa siidame wälja ja tegin enesele sest piibu. Isa taffa näppasin tubli pio täie tubakat. Seda wiisi saab omaga läbi ja pole wiga midagi! Saab tihukest tipsu ja ka mõnusat suitsu! (Rüütab jälle).

P e e d u.

Rüüd on minu kord rüübata. Anna pudel siia!

J ü t s.

Minugi poolest. (Annab pudeli Peedule).

P e e d u. (Joob ja puristab).

Suu kistub üsna wingule, nii kange!

J ü t s.

Too pudel siia, ma katsun ka.

P e e d u.

Ei ma sulle enam anna. Tilguke on weel pudeli põhjas, sa jood sellegi ära. Mis siis isa, ema ütleswad, kui tühja pudeli eest leiawad! Oled juba küll joonud, jääb üsna joobnuks!

J ü t s. (Kisub pudeli Peedu käest ära).

Joobnuks? Mina joobnuks? Ei ma nii wäeti ole joobnuks jääma kui sina! Ise oled joobnud!

P e e d u.

Mina joobnud! Kudas sa tohid mulle seda ütelda!

J ü t s.

Oled aga joobnud jah!

Peedu. (Kargab Jütsi külge kinni, pudel kukub Jütsi käest maha. Tõmmab Jütsi tooli pealt maha, tool kukub kolinaga ümber).

Oot, oot, ma tahan sulle näidata! (Hakkavad üht teist lööma, taganewad wasta lauda, laud kukub kolinaga ümber poisid kõrwa, Jüts alla, Peedu peale; Peedu annab Jütsile pihta).

J ü t s.

Mi, ai, ai!

III.

J s a, E m a. (Jooksewad mõlemad tuppa).

J s a.

Mis on?

E m a.

Mis on sündinud?

J ü t s. (Jätkab weel Peedu all).

Mi, ai, ai!

J s a.

Peedu-pois, mis sa teed?

E m a.

Ülesse, poisid, maast, ärge riielge!

J s a.

Mis on sündinud? Tuas on hirmsam lugu kui Wärska kõrtsis Lolliküla poiste karwa katsumise järele. Toolid, lauad ümber, pudelid maas! Mis te olete teinud, poisid?

E m a. (Läheb, lahutab poisid ühest ära).

Mis te olete teinud, poisid?

J ü t s. (Pool nuttes).

Peedu löi mind !

P e e d u.

Jüts löi mind !

J a.

Mispärast ta find löi ?

J ü t s.

Et ma wiina pudeli tühjaks tahtsin juua !

J a. (Waatab pudeli tükka).

Ragu näha, ongi see tühjaks joodud. Siis jõid fina, Jüts, pudeli tühjaks ?

J ü t s.

Peedu jõi. (Vähe Peedu poole, komberdab).

P e e d u.

Jüts jõi.

J a. (Kohkudes).

Ma näen, te olete mõlemad joonud ja juba joobnud ! See on ju üsna hirmus ! Nii noored poisid ja juba päris joobnud ! Mis seda wiisi wälja tuleb ! Müüd ma tean, miks wiina pudel ikka kahaneb. Poisid need warganäod on olnudki ! Selle eest piate aga tubli nuhtluse saama. Ema, wõta, wii poisid kambriisse magama, lase neid purjus pead wälja magada, siis wõtan neid käfile ! Purjus poistega ei masta midagi ette wõtta !

E m a. (Wõtab Jütsi ja Peedu kraest kinni ja tas-
sib kambri poole. Jüts kukub pikale ; Ema tõstab ülesse).

Tulge aga, te kurjategijad! Küll te oma nuhtluse pea saate! (Tasub poisid ühest välja).

J s a.

Kes seda enne oleks näinud, et poisid nii üle käte lähewad. Annan poistele ju iga päew tillufese tipsufese, aga nad ei ole sellega rahul, waid lähewad weel isa takka warastama ja jookwad endid joobnuks. Hirmus, päris hirmus! Mis me nüüd küll nende poistega piame tegema!

Koolmeister. (Astub sisse).

Tohoh! Mis Soodoma ja Gomorra teil on! Lugu näitab ju nii, nagu oleks sada soldatit siin sõda pidanud!

J s a.

Mu meel on nii kurw, et ei tea, kust otjast rääkima hakata! Mõtelge ometi, armas koolmeister, ma armastan ise wa fibedat ja annan poistele ka igapäew ise tillufese tipsufese. Poisid pole aga enam sellega rahul, hakkawad warastama, jookwad pudeli tühjaks, enestele purjud peale. Ise lähewad seal juures riidu ja wiskawad riiesdes tuas kõik asjad ümber! Ei tea, kuidas ma neid poisja õige piaksin nuhtlema!

Koolmeister.

Sulle enesele läheb nuhtlust kõige pealt tarwis! Ise õpetad pojad jooma ja tahad neid siis weel nuhelda! Ei, ei, nuhtlust sulle kõige pealt, et isa oled ja pojad hukatuse teele jaadad!

J s a.

Kudas nii, armas koolmeister? Olen poisja alati heale teele jaatnud. Ikka andsin neile tillufese tipsufese, millalgi mitte rohkem!

Koolmeister.

Seep see just on. Ise aga wõtsid rohkem!

I sa.

Wõtsin küll. Rääpasin mõne korra mitugi tipsu.

Koolmeister.

Ja poisid nägiwad seda?

I sa.

Nägiwad küll!

Koolmeister.

Itka suuremaks jüüdlaseks teed ennast! Wane-
mad piawad lastele head eeskujuga andma, mitte aga
paha. Sa jõud laste ees mõnda tublit lonksu ja
annad lastele wahel ka tillukeste tipsete. Mis wõ-
tsid sa seal siis paremat oodata, kui ise paha semne
wälja külwasid!

I sa.

Ma soovisin lastele head!

Koolmeister.

Et siid, wennike! Wõitlesid küll ehk head teha,
aga tegid ometi paha. Näed nüüd isegi, mis wälja
paha külli kannab. Häda igale wanemale, kelle läbi
pahandus tuleb. Püha kiri ütleb: et kes pisutegi
pahandab, sell oleks parem, et westikiwi tema kaela
saaks pooldud ja teda ära uputatud sügawama mere
kohta. Kes siis lapsi jooma õpetab, see siob iseenele
westikiwi kaela.

I sa.

Edespidi ei taha ma iialgi enam lastele wiina
ega õlut anda!

Koolmeister.

See tahab aga juua?

Ja.

Ega see minule kahju tee. Lastele toob see kahju!

Koolmeister.

Kahju ehk mitte kahju, seda ei taha ma siin arutama hakata, see wiiks meid liig pikali, aga arwad sa, et sa sellega lapsi juba õigele teele oled saatnud, kui neile enam ei anna? Nad näewad sind joowat ja hakkawad weel enam keeldud jooki püüdma!

Ja.

Paraku on see wäga hästi mõimalik! Aga mis siis pian tegema?

Koolmeister.

Wiimase kui wiina tilga majast ära kaotama ega ühelegi tillukesele tipukesele edespidi enam aset andma!

Ja.

Ei see lähe korda. Mina tarwitan mõne korra ometi koha kinnituseks tillukesi tipukesi!

Koolmeister.

Betad jällegi iseennast rängasti, kui arwad, et tipukesed su koha kinnitawad. Õsimeisel filmapiigul panewad küll su were kihama, aga siis astub lõdewus asemele. Aga ma ei taha selle küsimise pärast sinuga waidlema hakata, waid tähendan nii palju, et sinu tipuke su poegadele hukatuse handa kaewab ja su ene sele westikivi kaela siob. Tahad sellest westikiwist peaseada, siis anna lastele head eesmärki. Head wõid

aga ainult siis anda, kui wiina pruukimise täiesti maha jätab ja igapidi kristlikku elu elad !

J s a.

See on raske nõudmine !

Koolmeister.

Mõtle oma laste õnne peale ! Paha juur on neis küll juba maad võtnud, aga kui neile edespidi head teed õpetad, ehk võib Jumala abiga veel lugu paraneda. Müüd on küllwi aeg ; küllwa heat seemet ja Jumal annab õnneliku lõikust. Siis ei ole sulle lapsed enam meelepahandusets, vaid õnneks ja rõõmuks !

J s a.

Tahan siis katsuda täielikku karstust pidada. Raske see küll on, aga inimese kohus on ju raskuste ja takistuste vastu võidelda. Jumal ise aitab ju nõrka !

Koolmeister.

Õnnistatud olgu see tund niisuguse töötuse pärast

Castelaste heaks.

Korra hakkas isaisa
Dunpuid istutama,
Külamehed pealt vaat'sid,
Lõiwad naeratama.

Arwab mees, et puude wilja
Ta weel kord saab maitsta?
Kui ta surma wasta ennast
Seni saand ka kaitsta!

Taat ei hooli meeste naerust,
Tähel pane juttu,
Taat tööd jätkab endist wiisi
Ega tunne ruttu.

Ei ja mina wilja maitsta,
Lapselapsed saawad,
Maitswad wilja ja mind hauda
Weelgi õnnistawad.

Vanapagana mõtted einelauast.

Midagi su selts ei maksa
Ega toimetada jaks,
Kellel pündub einelaud;
See võib panna asjad totti,
See jääb warsti tõest' pankrotti,
Selle pärast ainult haud.

Einelaud teeb seltsi rikkaks,
Seltsi eluia pikaks,
Kui on laual alkohol,
Liikmeid saab selts mitmed sajad,
Seab sisse näitemajad,
Selts on auu sees igal pool!

Einelaual löbu õige,
Löbu, mis käib üle kõige,
Klaasi ääres istudes.
Tasaku pääseb koormast lahti,
Tantsu liüia talgi mahti,
Kui on kodutee kord ees.

Mitmed agaramad mehed
Saavad nätku aunitähed,
Kui aeg jõuab õhtusse,
Teiste teod taas kirja pandaks,
Tänuks armuleiba antaks
Tehtud tööde järele!

Wigala köster.

Wigala kõster.

Sawist jalgadele rajatud orduriit langes suure praginaga puruks. Head saaki oli saada! Kes soovis saaki? Soovijaid ei puudunud sugugi, neid tuli õhtust, ja põhjast, homikust ja lõunast. Põhjast ja õhtust ilmusiwad rootslased, õhtust niisama weel daanlased, homikust wenelased, lõunast poolakad. Kui aga saaki nii palju jagada oleks olnud kui soovijaid leiti! Suur wõidujooksmine saagisoovijate wahel algas, wõidujooksmine, mis kodumaale raskeid jälgi järele jättis. Wõidujooksjad ei pannud tähele, mis ette juhtus. Armuta tallasiwad nad maha, mis iganes ette sattus, kui aga sihile lootsiwad pääswat.

Kes pidi Läänemaa peremehets saama? Kõige pealt arwasiwad rootslased enestel Läänemaa lohta täie õiguse olevat. Korraga ameti astus poolakas teele ette ja ütles: Miks piab meretagune roots magusa suutäie enesele saama? Minule läheb seda niisama tarwis! Kui roots poolaka jutule kurdiks jäi, tõmbas poolakas mõõga ja ütles: Mõõk seletagu, kel õigus. Sa mõõk hakkaski oma moodi seletama.

Mina olen Läänemaa pärisperemees! hüüdis wiimati weel Daani kuninga wend, Põltsama pärastine kuningas Magnus, „sest minu käes seisab Lääne pealinn Haapsalu! — „Seda oled ülekohtusel wiisil saanud! wastasiwad rootslased. „Wälja Haapsalust! linn meile!“

28 juulil 1563 tungiski Rootsi sõjavägi Haapsalu alla linna ära võtma. Ümberpiiramine algas. Haapsalul ega Magnusel polnud kufagiltki abi loota. Kümnepäevase ümberpiiramise järele tulivad linnajad kottu. Mis me endid ilmaaegu tappa laseme, ütlesivad nad. Parema heidame alla! Ja juba 7 augustil heitsivadki alla.

Kohe tungisid rootslased linna ja lössi ja hakkasivad rõõwima. Võtsivad, mis võtta sündis. Nagu paganad kippusivad nad kiriku warandusegi kallale. Kirikute hõbekarikad ja hõbelühtrid ja muud kallimad asjad olivad rootslaste meelest just neile walmistatud. Ilma katsipidi mõtlemata pistisivad nad kiriku waranduse kotti ja läksivad oma teed. Isegi kiriku kellad ei leidnud rootslaste silmis armu. Need võeti tornist maha ja wiidi Tallinna. Tallinnas walati kirikukellad aga — suurtükkideks. Seda wiisi arwasivad rootslased kirikukellu paremini Jumalat teenivat.

Kui juba kirikuwarandusega ristiinimesed nii ümber käisivad, mis siis veel muudest inimestest ja nende warandusest rääkida? Sest arwas iga rootslane, et see just tema jaoks on loodud.

Kui juba rootslased niiviisi tegivad, mis siis enam poolakatest rääkida, kes alati suuremat toorust üles näitasivad.

Sel ajal kui rootslased Haapsalus saaki jagasivad, ilmusivad poolakad Koluweresse saaki püüdma. Küll ruttasivad rootslased neid takistama, aga poolakad olivad kangemad. Taplus tõusis. Poolakad tungisivad tulises wihas kallale ja kihutasivad rootslased põgenema. 6 suuremat ja mitu vähemat Rootsi suurtükki langesivad poolakate saagiks. Rootslased pidivad katsuma, kuidas Tallinna poole tagasi pääsivad.

Süda Läänemaa oli nüüd poolakate ees waba. Lihula selle wasta oli Gotthard Kettleri meeste kätte

langenud, pea aga jälle rootslaste alla pidanud heitma. Dihulasse oli palju mõisnikka kofku kogunud, sest et seda tugewaks kindlusjeks peeti. Sealt wiisivad rootslased Diderih Fahrensbahi Haimrest, Klaus Alderkasi, Jurgen Üstküla Konuwereft, Hinref Siuwe ja muid mõisnikka wangi.

Rootslaste tegufid nähes arwasiwad poolakad enes-
tel täie õiguse olevat niisama ja weel paremini teha. Wäikestes jalkades lagunesiwad nad maad mööda laiale
lofsifid ja mõisu ära wõtma ja paljaks riisuma. Aga
wõi ep nad talupoegade warandust ära põlgasiwad:
aidad riisuti puhtaks ja wõeti, mis wõtta sündis.
Ilma küsimata tuliwad poolakad, istusiwad talupoegade
hooste selga ja sõitsiwad oma teed. Katsus keegi wasta
rääkida, mõistis mõõk warsti otjust. Karjaloomad
nuusiti metlast üles ja aeti ära, aeti poolakate pealeeri,
kus poolakad wärsket liha süües rõõmupäiwi mõisiwad
pidada.

Maa laastamine seisis päewakorral.

Hea meelega kippusiwad poolakad kirikute kallale.
Neist saadi sagedasti suuremat saaki. Mõnes kirikus
leiti leefika kaup hõberiistu ja mitmesugust katoliku
ajast järele jäänud warandust. Mõnegi kiriku tornis
seisis paar kella. Kellade peale oliwad poolakad ime-
maiad. Nagu rootslased, lastsiwad poolakadki enestele
kelladest suurtükkfifid walada. Mida rohkem suurtükkfa,
seda parem waenlaste wasta panna.

Koluweres oliwad poolakad peremehed, Kullamaa
kirik oli kõige oma waranduse ja kellad kaotanud.
Wierjamaal kuuldi niisamajugused päewad käes olevat,
Dihulast polnud enam rääkida, seal oli mõnda korda
saaki otsimas käidud.

W i g a l a seisis weel puutumata. Wigalasje ei
ulatanud weel waenlaste wäed. Aga ega Wigala
õnnepäewad kaua mõinud kesta. Waenlased nihkusiwad

ifta ligidamale. Wõhma pool teati waenlaste punast fuffe juba lennanud olewat. Teenuse poolt nähti kõrget tulekuma. Welife lofsi alla üeldi waenlased praegu ilmunud olewat. Mis head siis Wigala kirikul ja lofsil enam oodata oli?

Sell ajal feisis Wigala kõster Jaan kellamehega kiriku ukse ees ja kuulas juttu, mis praegu Welife poolt tulnud mees Welife lofsi ümberpiiramisest jutustas.

„Waenlased wõiwad igal filmapilgul meie kaela tungida!“ arwas kellamees seda kuuldes.

„Wististi teewad nad seda!“ kostis kõster. „Me ei tohi ometi nende tuleku pärast hädaldada, waid piame mõtlema, kuidas me oma warandust nende eest hoiame. Kiriku warandus ei tohi milgi kombel waenlaste saagiks saada!“

„Ei tohi!“ tõendas kellamees takka.

„Lofs seisab kirikust tüki maad eemal ja ei jõua küllalt kirikut kaitsta!“ ütles kõster. „Niisama wäha kaitsta jõub ojaft-fraaw meie kiriku ümber. Wähäse wee pärast fraawis pääsewad waenlased kergelt üle fraawi, olgu ka, et silla pealt ära wõtame. Seda wiisi langeb kirik liig hõlpsalt waenlaste kätte. Kirikut jõuame waevalt kaitsta, küll aga jõuame kiriku wara!“

„Küll me seda jõuame!“ tõendas kellamees takka. „Kuhu selle aga paneme? Oleks meil õpetajagi kodu, et õpetajagi käest wõiksime nõuu küüda!“

„Õpetaja meil neljas nädal Tallinnas juba ega kuulu ta tagasitulekust kõppu ega kõbinat!“ sõnus kõster. „Waewalt oli poolakate hirmsaid tegusid meie pool kuulda, kui ju õpetaja Tallinna sõitis. Ei ole meil ometi õpetajat, piame oma kae peal midagi ette wõtma. Me piame täna veel kiriku waranduse warjuse wiima!“

„Aga kuhu?“

„Küll peidupaita leiame! Hõbeasjad matame kas maha, kella aga weeretame wette!“

„Ei me kahetsegi jätta kellast jagu saada!“

„Ets me kutju teisi appi! Lõps ei ole kuigi kangel. Ei ole praegu sadande kaupa mehi lõssi kaitsmas, leidub seal ometi mehi kümnete kaupa. Meid palun enestele appi tulla!“

„Küll me siis kellaga valmis saame!“

Kõster avas sedamaid kiriku ukseid ja astus kellamehega kirikusse. Siin kogus ta hõbelühtrid, karikad, talritud ja muud hõbeasjad kottu, pani nad kasti sisse ja sammus siis kasti kirikust välja. Kellamehe kätis kõster labida võtta ja enesega kaasa tulla.

Täki maad sammusiwad nad haudade wahel kirikust eemale, kuni kõster ühe põõsa juurde seisma jäi.

„Siia kaewa auk!“ ütles kõster kellamehele.

Kellamees hakkas kaevama. Natukese aja pärast oli paras sügav auk valmis.

„Siia matame kiriku kallimad warandused!“ ütles kõster ja pani kasti hõbeasjadega augu põhja.

Kellamees hakkas augule kohe mulda peale ajama. Mõne minuti pärast oli auk maaga täiesti tase kaetud, jah, mulda jäi ülegi veel. Sellele mullale ostas kellamees haua näo anda. Kes kõhta nägi, pidi arvama, et sinna väike laps maetud. Sarnasid lapse haudu leidis seal ümberkaudu mõndagi. Mii ei võinud keegi aimata, et viimase künka all hõbewarandus puhkas.

„Nüüd kellgi warjupaika!“ ütles selle peale kõster ja sammus kellamehega seltsis kiriku juurde tagasi. Kõster jättis kellamehe kiriku juurde ootama ja läks ise Wigala lõssi — praeguse Riwi-Wigala mõisa kohal — kella wette wiimiseks abi otsima.

Umbes tunni pärast tuli kõster lõssist 10 mehega ja paari pika kõiega tagasi. Kiriku juurde jõudes läks kõster meestega kohe torni, sidus kõie kella ümber, päästis kella endistest sidemetest lahti ja lastis siis meeste abil kella tornist alla.

All pidiwad mehed hakkama kella jõe äärde wiima. Siin ootas mehi ometi uus äpardus ees. Ei mehed jõua. Kell liig raske. Kõster saatis mehi losfist abilisi juurde otsima. Ise sammus jõe äärde parwe waatama, kellega kella kest jõe wiia. Kella äärde weeretamisest oleksiwad waenlased liig turgelt wõinud kella üles leida.

Kõster mõtles juba ennegi õpetaja parwe peale, s. o. selle parwe peale, kellega õpetaja wahel üle jõe sõitis. Seda parwe waadates nägi ometi kõster, et see parw ei tõlba: liig wäike, ei kanna rasket kella üleweel. Siiski leidis kõster pea nõuu. Kaldal seisis kümme-kund lühikest palki. Kõster kutsus kellamehe appi ja weeretas mõned neist wette, kus mõlemad firiku teenrid neid kõwasti endise parwe külge sidusiwad. Seda wiisi sai parw suuremaks ja kandis küll raske kella üleweel.

Kui parw walnis, raius kõster mõned noored puud jõe kaldal maha ja pani neid parwe äärde püsti seisma. Nii wõis kaldalt waewalt näha, mis puude taga warjul sündis.

Wahetajal oli losfist abi tulnud ja paar kogemata firiku juurde juhtunud meest pistsiwad ka käd külge. Kell jõudis jõe kaldale ja parwele itka ligidamale. Weel natuke aega ja juba wedasiwad mehed kella parwe peale.

„Ega täna nelipühi ei peeta, et noori kaska oled kogu parwe ääre täis püsti pannud?“ ütlesiwad kella toojad kõstri ettewõtmist nähes.

„Meie kellal on täna nelipühid, kell läheb täna nelipühi pidama!“ ütles kõster naeratades. „Selle pärast piame kella nelipühi wiisi ära ehtima!“

„Olgu siis kellal nelipühi!“ ütlesiwad mehed ja tõiwad kaldalt weel noori kaskesid parwele juurde.

Needki lastis kõster parwe äärele püsti panna, nii et kaldalt puude päraft kella enam juugi näha ei wõidud.

„Tule nüüd, lähme, wiime kella magama!“ ütles kõster kirikumehele.

Mõned losimehed tahtsiwad kõstrile appi minna kella põhja lastma, aga kõster saatis nad tagasi, üteldes, et kellamehega seltsis küll tööga õigesti saab.

Kõster ja kellamees astusiwad kahekesi parwele ja tõukasiwad parwe äärest ära. Abilised jäiwad tüü aega kaldale waatama, mis kõster tegema hakkab.

Kõster wõttis weel kuue seljast ja laotab puu okste peale parwel laiale. Nüüd wõis kaldalt weel wähem näha, mis parwel sündis.

„Miks me endid nii peidame?“ küsis kellamees.

„Ei meil ole tarwis iseendid petta, küll aga kella!“ seletas kõster. „Kaldal olijad ei tohi näha, kuhu me kella põhja lastame!“

„Miks mitte?“

„Nad wõiksiwad seda muidu kergesti, kui ka wasta tahtmist, waenlastele awalbada! Me aga piame katsuma tasakesi kella põhja lasta, nii et keegi aru ei saa, kus see sündinud. Seepäraft ei tohi me siia seisma jääda, waid peame parwega jõe mööda natukesi maad ülesse sõitma!“

Kella kõied pani kõster parwe posti wõlli peale ja sidus esiotsa kõie otsa kinni. Siis sidus kellamehegi filmad kinni. Sellepeale hakkas kella alt parwe palkisid sidemest päästma ja palkisid endid ühest teisest eemale lükkama, nii et kell wahelt mahtuks wette wajuma. Kõige selle aja tõukas kellamees parwe jõe mööda üles. Kui kõik joonde seatud, kutsus kõster kellameest filmapilguks appi kella põhja lastma. Kõie ots wõeti lahti ja posti wõllil weeres kõis kellaga ilusasti jõe põhja. Kella põhjas tundes raius kõster kõie nuaga ruttu kella takka katki ja käskis siis kellameest parwe edasi lükata.

Siis päästis köster kellamehe filmad jälle lahti ja ütles ise: „Nüüd ei tea sinagi dieti kohta, kus kell puhkab! Ei tea kellegile juhutada!”

Tüki maad lätsiwad nad seda wiisi oma parwega weel ülesse poole. Enne kaldalt äraminekut oli köster suure laia pae weel parwe peale pannud. Selle pae wöttis köster nüüd sülle ja wiskas pahinaga wette.

„Nüüd ta läks!” hüüdis köster rõõmu pärast.

„Kiwi läks ju!” ütles kellamees.

„Kiwi neh!” wastas kellamees. „Raugemalt pahinat kuuldes woiwad nad arwata, et me kella põhja lastnud. Juhatab keegi waenlasi kella otsima, siis juhatab ta sinna, kuhu kiwi põhja lastud. Wia loodan, et keegi peale minu aru ei saanud, kuhu kell dieti põhja lastud. Nii ei tea keegi waenlasi kella juurde juhutada!”

„Aga kui nad find ennast sunniwad kella kätte juhutama!” ütles kellamees sekka.

„Enne lasen ennast tappa kui et kella waenlastele kätte juhatan!” wastas köster julgelt.

Mõnda rääkides jõudsiwad nad sinna tagasi, kust nad parwega teele läinud. Seal laotas köster kellamehega seltsis parwe ära, vähemalt wöttis nende palgid, mis kandmise jõu suurendamiseks juurde pandud, küljest ära ja wiskas püsti pandud kased parwe äärelt wette.

Selle peale hakkasiwad köster ja kellamees koju minema. Ohtu jõudis juba kätte. Igamees sammus ise arusse.

Köster astus natukesse maad koju poole ja jäi äkisti seisma. Ta süda ei annud talle rahu. Nii hästi kui köster kella peidupaika wõeraste filmade eest püüdnud warjata, teadis kellamees ometi, kuhu köster kiriku hõbeda maha matnud. Waenlased wõisiwad

tellamehe finni wõtta ja tunnistama sundida, kuhu warandus pandud.

Tarwis oli minna ja warandus mujale warjule wiia, nii et keegi muu peale kõstri waranduse peidupaika ei tunnud. Siis ei wõinud warandus waenlaste näppu langeda.

Ja kõster pööris ümber ja sammus sinna tagasi, kuhu ta enne tellamehega seltsis kiriku waranduse maha matnud. Siin seisis kõik wana wiisi, keegi kutsumata wõeras polnud warandust waatamas käinud.

Rudas warandust mulla alt kätte saada? Kõju oli kõstril liig pikk maa, sinna ei tahtnud ta labidat minna tooma. Mujalt ligidalt labidat saada polnud. Ei muud kui hakkas kätega mulda pealt ära kaapima. Kaapis seni kuni waranduse kasti wasta tuli. Küll walutasiwad kaapimisest sõrme küüned, aga selle peale kõster ei waadanud: peaasi, kui waranduse kasti kätte sai.

Waranduse kasti sai küll kätte, aga kuhu kastiga minna? Uuesti maha matta? Jah, aga augutegemiseks läks labidat tarwis. Käega uut auku kaapida oli raskem kui wana lahti kaapida. Ei muud kui waranduse kasti jõkke, kuhu kell juba enne pandud.

Selle nõuu täitiski kõster. Puude ja põõsaste warjul sammus ta jõe äärde niisugusele kohale, kus äärest koha sügaw oli, ja laskis waranduse kasti sinna põhja. Siiski jõe ei pidanud ta kõlblikuks peidupaigaks kiriku warandusele. Jõe äärt mööda käies wõis keegi ometi kasti wee põhjas filmata, kasti weest wälja wõtta ja kastiga oma teed minna. Sellepärast tahtis kõster teise korra labidaga tagasi tulla, ilma kellegi nägemata kirikuaiale angu kaewata ja sinna auku uuesti hõbedakasti maha matta.

Kirikuaialt sammus kõster lossi. Tahtis lossiwalitsejaga wastapanemise pärast rääkida. Lossi jõu-

des kuulis ometi juba, et lossi ülem walda käsud wälja saatnud ja mitu saada meest homseks lossi kaitsmiseks kofku kutsunud. See sõnum rõõmustas kõftrit. Kaitses suur wägi lossi, ega siis waenlased nii hõlpsalt ikka kirikugi kallale julenud tulla.

Kõftri plaanid ulatafiwad weel kaugemale kui wastahakkamiseni. Kõster arwas, et waenlaste tagasi hirmutamiseks kõige paremaks tuleb nende kallale tungimist pidada. Kõster läks sellepärast ometigi lossi walitsejaga rääkima, kas lossiwalitseja heaks ei arwa Päärdu raja peale suurde metsa ja niisama Tõnuma metsa salku mehi sõjariistadega waritsema saata. Need waritsefiwad seal waenlasi ja langefiwad sealt ilma waenlaste teadmata äkisti waenlaste selga. Kõster lubas, kui tarwis, ühe salga mehi oma juhatusse alla wõtta. Kõster tahtis poolakatele Poola leile «almistada».

Lossiwalitseja lubas kõftri ettepanekut paremini järele mõelda ja siis homme, kui tarwilik jagu mehi koos, oma otsuse anda. Ilma tarwiliku meeste hulgata ei wõinud ju ikka milgi kombel waenlaste wastas wälja minna. Pealegi ei kõlbanud igamees kallalekippujaks. Kallalekippujateks kõlbafiwad ainult mehed, kes sõjariistadega enam ehk vähem harjunud ümber käima.

Pea suuri mõtteid täis, läks õhtul kõster lossist koju. Unigi ei tahtnud öösel filma tulla : ikka seifiwad tal waranduse kast ja kiriku kell filma ees. Ta kui wiimaks nagama uinus, nägi ta ühtelugu waranduse kastiist ja kellast kui ka nende kaitsmisest und.

Koit oli juba wäljas, kui kõster oma perega waljust tagumiseft wasta uft üles ärkas.

„Kes seal on?“ küsis kõster riideid ruttu selga pannes.

„Tõuske üles, tulekahju wäljas!“ hüüti ukse takka.

Uknast wälja waadates nägigi kõster lauda leekides. See kohutas teda weel suuremale usinusele.

„Ole k  rme, meie laut põleb!“ sundis k  ster naistki taga ennast ruttu riidesse panema.

Silmapilguga oli k  ster enesele riided ümber wisanud ja jooksis n  iud õue tulekahju waatama.

Aga waemalt jäi ta ukse lahti teinud ja kotta astunud, kui äkisti neli, wiis meest ta küljest kinni hakkasiwad ega teda enam edasi ei lastnud.

„Pia! Kuhu sa jooksed! Las' tulekahju tulekahju olla!“ h  iudsiwad wõerad hirwitades.

N  iud jäi k  ster aru, et ta waenlaste k  iisi sattunud. Poolakad oliwad w  sel tulnud ja laudad põlema s  iudanud. Loomad oliwad ometi enne laudast wälja aetud ja n   ruga aia külge kinni siotud. Miks pidiwadki loomad tuleroaks langema, kui ju neist liha saadi!

K  ster katsus ennast kurjategijate k  iisist lahti raputada, aga ilmaaegu. Nagu tangibega pidasiwad nad k  strit kinni.

„Ei sa meie käest euam pääse!“ h  iudis üks poolakas.

„Aga mis teil minust tarwis on, kulla sõbrad?“ k  is k  ster.

„Mis tarwis? Paljugi tarwis! Kus on firiku warandus? Kus on firiku kell?“

K  ster p  iudis ennast teadmataks teha ja ütles: „Kust mina wõin seda teada?“

Hirwitades wastasiwad kohe poolakad: „Kust sina wõid teada? Eks sa siis k  ster ole!“

„Kes seda ütles?“

„See seal!“   tlesiwad poolakad ja näitasiwad käega ühe kinni siotud mehe peale, kes loomade ligidal aia   ares seisis. „See seal on meid sinu juurde juhatanud ja tunnistanud, et sa piad teadma, kus firiku warandus seisab!“

K  ster waatas tunnistajat terasemalt. Nägi, see

oli Sääla-Siim, kes waenlaste kätte wangi langenud ja nüüd hirmu pärast wärises.

„Anna andeks, kõstri-isand, ei mina rääkinud, nad sundisid mind rääkima ja sinu elumaja kätte näitama!“ hüüdis Sääla-Siim eemalt hädalise äälega.

„Bia suu! Ara lobise, kui sind ei kästa rääkida!“ ütles üks poolakas ja andis Siimule käega mööda pead.

Kõster sai selgesti aru, et wastuwaidlemine midagi ei maksnud. Poolakatel oli kõik juba ette teada.

„Kus on kiriku raha?“ küsisid poolakad uuesti.

„Raha on õpetaja käes, õpetaja ometi wiibib neljat nädalit Tallinnas!“ seletas kõster julgest.

„Aga kiriku hõbeasjad?“

„Jõkke wiidud!“

„Kuhu?“

„Seda ma ei ütle!“

„Kus on kiriku kell?“

„Jõe põhjas!“

„Näita meile seda kohta!“

„Ei iialgi!“

„Wõi ei iialgi!“ sõnus poolakate peamees jekka.

„Seda tahame näha! Küll me sinust jagu saame!“

Ütles, wõttis puusalt pusi-nua ja largas kõstri kallale. Enne weel kui kõster kallaletungija eest jõudis kõrwale karata, jasis see ju kõstri kõrwast kinni. Silmapilk weel ja — kõstri werine kõrw oli ju poolaka käes.

Waluga tahtis kõster kae kõige vähemalt kõrwa juurde panna, aga teised poolakad hoidsid ta käsi kinni, nii et ta midagi ei saanud teha. Karjatas ainult walu pärast.

„Näed ja nüüd, et sind oskame sõna panna kuulma!“ ütles poolakate peamees hirwitades. „Ütle nüüd, kus seisab kiriku warandus warjul. Paremini weel, näita meile koht kätte! Kas lubad?“

Röster jäi mõttesse. Mis teha? Keelis ta, lõigati tal kõige vähemalt kõhe teinegi kõrw peast ära. Esimene walutas juba kolevalt ja werd woolas taela mööda maha.

Korraga tähtas talle iseäralik nõuu meelde. Ta wõis waenlasi eksiteele saata.

„Ma tahan teile selle koha näidata, kus kirjuti kell seisab!“ ütles ta selle peale õhates.

Tua üks oli kõige aja lahti seisnud. Röstri emand oli waenlaste ilmutumist nähes esiotsa nagu soola sam-
baks moondu-
nud: seis-
is wäri-
se-
des tuas ega mõtelnudki põgenemise peale, ehk küll teisest uksest oleks wõinud põgeneda. Koguni wäri-
sema hakkas ta, kui köstri-
l kõrw peast ära lõigati. Kui aga köstri emand kuulis, et mees waenlastele kella peidukoha lubas kätte juha-
tada, sai ta nagu uut elu. Ta unustas filmapi-
lguks nagu waenlasi, kargas tuast wälja ja hüüdis kätt püsti tõstes oma mehe wastu: „Sina häbemata, kas sul sugugi Sumala kartust enam südames ei ole, et kirjuti warandust waenlastele tahad kätte näidata! Suma-
nühelgu sind selle eest!“

Waenlased kohkusiwad esimesel filmapi-
lgul. Nad ei saanud asjast õiget aru. Ühisti naesterahwas nende ees ja köstrit ähwardamas!

Smestlemine kestis ometi filmapi-
lgu. Suba hüüdis poolakate peamees: „Mis te lasete seda nõnda lobi-
feda! Andke talle!“

Kolm, neli poolakat jooksiwad kõhe köstri emandat finni wõtma. Seda nähes ärkas köstri-
gi emand nagu unest. Ta pistis finniwõtjate eest plagama. Paraku oliwad waenlased liig ligidal. Üks wiskas emandat mõõgaga takka. Mõõk tungis emanda seljast sisse ja tegi ta elule otja. Waljult karjatades langes emand jedamaid pikali.

Waenlased waatasiwad ja naersiwad.

Rõstriil käis nagu mõõk läbi südame naese langesmist nähes. Ta kallis eluseltfiline sedamoodi langenud! Küll oli naene wiimasel filmapilgul meest sõimanud, aga ta waene ei wõinud ju teada, mis mees mõtles! Rõstri suu kõneles küll nii, aga meel mõtles teisiti. Meel mõtles ainult waenlasi eksiteele saata. Rõstri lubamist tõeks pidades ei wõinud naene oma õiget wiha tagasi hoida. Kartuseta jooksis ta wälja mehele ta kohut meelde tuletama ja langes jeal hoiatuse ohwriks. Rõstri seda tundis kõster wäga hästi ja sellepärast ei mõistnud ta filmapilgutski naesele süüid, et see teda augutama tulnud. Waenese ise oli oma ettewaatamata sammude rängasti maksnud: langes surmale saagiks.

Kõster oli walmis naese juurde jooksuma ja ta furnukeha maast ülesse tõstma. Uuesti katsus ta ennaft waenlaste käest lahti raputada, aga niisama tugevasti nagu enne pidasiwad need teda finni. Ei pääsnud mehike sammugi edasi. Palju enam pidi nüüd nägema, et tal käed finni sioti ja paar poolakat teda nõõriga eneste wahale wõtsiwad. Niisama pidi ta waluga nägema, kuidas waenlased ta majasse riisuma läksiwad ja sealt paremaid asju wälja tõiwad. Selle peale awasiwad waenlased aida ukse ja wõtsiwad aidast niisama, mis neile meeldis.

Wahetajal oli päike ammu tõusnud. Kõster wõis nüüd selgesti wõõrse juhtumise tagajärgefid filmata. Põlema oli ainult laut pandud. Onnaks puudus tuul, nii et tuleleek teiste majade külge ei hakanud. Poti poolt nähti suuremat tulekahju. Wist tegiwad waenlased sealgi oma rööwlitööd.

Lõssi poole waadates nägi kõster poolakaid mitmes wähemas salgas lõssi müüri taga seiswat. Siin pidasiwad müür ja wäraw waenlasi finni, nii et nad ehitaja fiske ei pääsenud. Paraku oliwad nad warem

losfi juurde jõudnud, kui tubli wägi neid seal wõis wasta wõtta. Suurtükki kõigewähemalt kõster waenlastel losfi müüri taga ei näinud.

Pea äratas waenlaste hüüd kõstrit mõtetest ja waatamisest.

„Mis sa wahid siin! Tule näitama, fuhu firiku kell pandud!“ karjus üks poolakas.

„Hea küll!“ ütles kõster wagusalt ja hakkas kohe saatjatega seltsis jõe poole sammuma. Muist poolakaid jäiwad ta maja ja aitu rööwima, ainult 3—4 meest astusiwad kaasa jõe poole. Teised lubasiwad ometi pea järele tulla.

Weel korra waatas kõster sinna poole, kus ta abikaasa furnukeha seisis, ja pööris siis jõe poole. Ta wiis waenlasti losfi ja firiku wahesele jõe kaldale, näitas käega jõe peale ja ütles: „Siin puhkab kell jõe põhjas!“

Poolakad jäiwad kõstriga kaldale seisma ja nõuu pidama.

„Kuidas me kella kätte saame?“ küsis üks.

„Seda ma ei tea. Mina tean ainult, kus kell on?“ wastas kõster.

Seni waatasiwad paar meest jõe äärt.

„Waat, seal ongi lootfit!“ hüüdis üks.

Teisedki waatasiwad ja nägiwad natukesi maad eemal lootfitu. Lootfitu poole sammusiwad kohe poolakad oma wangiga.

Lootfitut waadates nägiwad ometi mehed, et lootfitusse rohkem ei passinud kui ainult kaks meest. Kes pidi nüüd lootfitusse minema?

Antti kõstrile kaks lootfitusse miina. Üks poolakas hakkas kesi jõe jõudma.

Kõster istus lootfitu otsas ja mõtles. Korraga juhtus talle imelik mõte pähä. Kui poolakas parajalt tugewalt lootfitut tõukas, pani kõster karme teha liigutamisega lootfitu tublisti kõikumata. Silmapilk ja

mees lendas lootsitust wette. Ranges wette, jäi wette, ei mõistnud mees ujuda.

Teised kaldal karjuma ja söimama. Lootsitus olles oli kõster kae jõudnud wabastada. Nüüd ei muud kui teiwas lootsi põhjast kätte ja teisele kaldale jõudma.

Seda nähes tõusis käre selja taga kaldal weel suuremaks. Poolakad wõtsiwad kiwa maast ja hakkasiwad kõstri pihhta wiskama. Onnets ei trehwanud ükski kiwi. Mõni sattus küll üsna ligidale, aga ikka jõudis kõster ennast külge puutumise eest eemale hoida. Ilma wiata pääsis kõster teine poole kaldale.

Nüüd ei muud kui jalgadele tuld andma. Jooksis kiriku juurde ja kiriku juurest kaugemale läbi furnu-aia. Siiski kaua ei kestnud ta wabaduse rõõm. Poolakaid oli mõned mehed kiriku poolgi juba hulkumas. Wähä weega kraaw ei jõudnud neid finni pidada. Paar poolakat juhtusiwad kõstri jooksjuteel ees olema. Nad kuulsiwad teiste poolakate karjumist, nägimad põgenejat, mis muud kui jooksiwad talle wasta, wõtsiwad finni.

Natukesel aja pärast oliwad teisedki tagaajajad järele jõudnud. Paremini sioti nüüd kõster finni.

Poolakad söimasiwad ja kirusiwad, mis hirmus ja ahwardasiwad koledasti kätte maksta. Küll seletas kõster, et poolakas ise jõkke kufunud, aga seda juttu ei tahtnud teised ometi kuulda wõtta.

Uuesti pidi kõster poolakaid kella juurde wiima. Nüüd aga teist moodi. Wäitse lootsituga ei julenud keegi enam jõe minna. Seal juhtusiwad poolakad parwe nägema. See kandis mitu meest hõlpsalt üles. Kõstrit eneste wahel wõttes astusiwad nad parwe peale ja kästisiwad endid kella juurde juhatada.

Kõster juhatas mehi jälle sinnaamasse, kuhu esimesel korra juhatanud, kaugele õigest kella peidupaigast ära. Sügawas mõttes seisis ta waenlaste keskkel. Ta armas ja armas, kudast ennast waenlaste käest uuesti

wabats wõiks päästa. Waenlasi oli mõnda, köster waene üksi. Rudas mees ka mõtles, ei tahtnud talle mingisugust mõnusat ärapääsmise mõtet tulla.

Kest jõe kiriku ja lossi wahel kästis köster wiimaks seisma jätta.

„Siin piab kell olema! Hakake otsima!“ ütles ta, ehk küll selgesti teadis, et kell hoopis teises küljes jõe põhjas wiibis.

Kaasa wõetud teiwastega hakkasiwad waenlased jõe põhja otsima. Rudas ka otsisiwad, ei puutunud neile mingisugust kella wasta.

„Sa kelm oled meid petnud!“ hakkas üks poolakas kiruma.

„Ei ole, wennad, ei ole!“ wastas köster. „Otsige hoolega, küll leiateg!“

Köstri meelest näitas wäga tarwilik olewat aega wõita. Kui ta wõis wiibitada, wõis ta nõuu leida, kudast waenlaste küüfist lahti pääseda.

Poolakad hakkasiwad uuesti otsima. Korraga puutus ühe poolaka teiwas jõe põhjas wasta mingisugust kōwa asja.

„Siin wist kell ongi!“ hüüdis poolakas rõõmuga.

Teised poolakad läksiwad oma teiwastega appi katsuma. Kōwa asi tõesti teiwa ees. Kivi ei ole. Piab wist kell olema.

Mehed rõõmsad, et kella leidnud. Siiski pole weel kell meeste käes. Rudas uad teiwastega ka kella kolksutasiwad, ei liikunud arwatud kell paigastki. Mis nüüd heaks nõuuks?

Raudkonksudega ritwu tarwis. Kust neid aga wõtta? Tarwis õige kiriku juurde waatama minna, kas seal niisugusid ei ole.

Barw tõugati kalda äärde, paar meest läksiwad otsima. Teised jäiwad köstrit wahtima, kes tuimalt nende juures istus, silmad kinni. Olekiswad waenla-

sed ta hinge wõinud waadata, oleksiwad nad näinud, kuidas kõster plaanisid põgenemiseks sepitse.

Natukese aja pärast tuliwad otsijad tagasi. Nad oliwad kiriku ümber tõesti kaks raudritwa leidnud. Aga mis sai sest nii mitmele? Siiski parem kui midagi!

Uuesti sõideti parwega jõeale tagasi. Siin jäiwad mehed arwatud kella kohale seisma ja katsusiwad raudkonksusid kella ääre alla panna. Konksud ei taha minna. 3—4 meest hoiawad ühest konksust finni, et nii paremini konksu kohale juhtida. Kõik mehed tungiwad parwe äärele ja wahiwad parwe äärelt jõe põhja.

Oleks kõstri käd wabad olnud, oleks ta sel filmapilgul uuesti ehk põgenemise katset teinud. Ta oleks jõkke karamud ja ennast ujudes katsunud päästa. Kinniste kätega pidi ta selle nõuu ometi järele jätma. Et ta ei jätnud ta lootust iärele uut pääsmise nõuu leida, seni kui waenlased jõe põhja langenud ollewabriku wana katalt kangutasiwad.

Korraga juhtus kõster lossi poole waatama. Läbi kaldal kaswawa puu oksste nägi ta, et lossi müüri terawalt waenlasi jõel tähele pandi ja mehed suurtüki juures seisiwad. Uus lootus tärkas seda nähes kõstri põue.

„Tehke mu käd lahti, ma tahan teid aidata!“ ütles kõster waenlastele.

Waenlased arwama, kas tohib mehe käsi lahti teha. Tegiwad wiimaks ometi, arwates, et ega wang nende käest pääse.

Waewalt oli kõster waba, kui suurtüki paus lossi wallilt kõlas. Sulgudes kargas kuul parwe meeste sekka ja purustas parwe. Parwel olijad langesiwad kes surmalt, kes elawalt wette. Lossi müürist fihitud kuul oli hästi märki läinud.

Ünneks ei trehwanud kuul kõstrit. Kõster katsus

kõhe maale ujuda. Mis nüüd wiga ujuda, kui käed wabad oliwad.

Tagasi waadates näeb kõster, et üks waenlanegi tema kannul kalda poole ujub. See oli paha lugu. Siiski lootis kõster, et ühe waenlasega walmis saab. Paar teist waenlast oliwad parwe tükkide peale roninud ja katsumiswad nende abil endid päästa. Kuid lootsift kõlas uus suurtüki pauk ja wuhises ühe parwe tükil olijate meeste peale. Mehed kargasiwad hirmul wette ja kadusiwad wette.

Seni jõudis kõster kaldale ligemale. Aga waenlanegi. Korraga tundis kõster, et keegi ta jalast finni hakkas. Kõster waatas ehmatades tagasi. Waenlane ta jalas finni.

„Mina wäsin, aita mind edasi!“ hüüab waenlane enam kästides kui paludes.

„Jse hoiab nii tugewasti kõstri jalast finni, et kõster enam jalga ei saa liigutada.

„Dase mu jalg lahti, muidu upume mõlemad!“ hüüab kõster waenlasele.

Aga ei waenlane kunä. Sasib teisest jalast finni. Küll palub kõster lahti lasta, küll püüab lahti tõmata, ei saa siiski. Kõstri jõud hakkab nõrkema. Takistawad ju riidedki upumist. Veel filmapilt hoiab kõster ennaft. Wäsinud waenlane wajub juba wee alla ja kisub wäsinud kõstrigi kaasa.

Wigala kiriku kell jäi jõe põhja magama, niisama ka jõlle pandud kiriku hõbewarandus. Kõster ei tahtnud kellelegile peidupaika awaldada. Surm tuli ja katus kõstri ilma ootamata elusate seas ära. Saladus maeti kõstriga üheskoos hauda. Küll otsitud pärast sõja lõppu weel kuu aega kella ja muud hõbewarandust jõeft, aga midagi pole leitud. Ühed arwawad,

et Wigala kiriku warandus praegu alles jõe põhjas
otsijaid ootab, teised jälle, et hõbewarandus kätte saadud.

Nii lugu, mis rahwastu järele kirja pandud.
Kui palju lool ajaloolist põhja all, on raske ütelda.
Igapidi langeb küll suurem osa loost rahwastuule kilda.

Door õpetaja nõiaks.

Noor õpetaja nõiaaks.

Kuidas ta haridus hoolega edasi sammunud, ei ole ta ikka veel usku nõidumise sisse jõudnud kaotada. Liig tihti piawad meie ajalehed kaebama, et siin ja seal veel nõidust ustakse ja kardetakse, et siin ja seal veel nõiduse wasta mõnesugusid tempusid tehakse. Küll on enamus nõiduse täie õigusega ammu juba kolikambrisse heitnud, aga vähemus ei taha ega taha wanast sõbrast lahkuda. Siiski me wõime julged olla: hiljem ehk warem jõuab aeg ikka kätte, mil nõiduse ust oma wiimased kantsid kaotab.

Meie päiwil piab nõiduse ust kõige madalamal hariduse järjel seiswa rahwa seas ajet. Wanemal ajal ometi pidas ta igal pool walitsuse keppi oma käes; ta ette kumardasiwad ülemad ja alamad, targad ja rumalad. Isegi õpetajad uskusiwad nõidust ja koguni ülikoolid andsiwad ta olemise kohta tunnistust. Nii mõistis Turu ülikool 1661 ühe oma õppija Goleniuse surma, nimetatud õppijat nõiaks pidades. Alles Soome kindralkubeneri Per Brahe waheletulemine päästis õnnetuma noore mehe elu.

Hiljuti juhtusiw ühest Tallinnas ette tulnud nõia professist lugema, kelles noort õpetajat nõiaks peeti. Seft huwitawast juhtumisest tahan wähä pikemalt kõneleda.

17 aastasaja teise poolel elas Tallinnas õpetaja Jakob Rupräus. Rupräusel oli mitu last; neil läks koolmeistrit tarwis. Beale selle oleks õpetaja

Rupräus näinud, et keegi teda ennast ta õpetaja töödes wahel olets aidanud. Kust aga niisugust osawat meest saada, kes nii hästi laste õpetajaks kui õpetaja oma abiliseks kõlbaks? Tartusse oli küll ülikool asutatud, aga sealt oli tänini wäha õpetatud mehi wälja tulnud. Rupräus kuulas Tartust järele, aga ei saanud kedagi.

Seal tuli talle õnn appi. Ühel päewal juhtus õpetaja Rupräus tuttawa kofku. See tuttav kõneles Rupräusele, eile tulnud Soomest laew Tallinna ja see laew toonud ühe noore õpetaja kaasa, kes Tallinna tulnud kohta otsima.

Seda sõnumit kuuldes Rupräus kohe arwama, et sest noorest õpetajast enesele abilise ja lastele õpetaja wõiks saada. Läts sedamaid sadamasse Turust tulnud noort õpetajat kuulama. Leidis sadamas laewa, leidis noore õpetajagi. Raubad hobisiwad kofku, noor Soomest tulnud õpetaja hakkaski Rupräuse laste koolmeistriks ja lubas ühtlasi Rupräust ennast jutluse pidamises aidata.

Noor soomlane *S i f a t G u n n e r u s* oli õmalt põolt wäga rõõmus, et warsti niisuguse sündliku koha leidnud. Ta oli Turus Sumalasõna teadust õppinud, nüüd läts weel tarwis tegelikult ennast õpetaja ameti wasta walmistada. Sel ajal ju niisugust kindlat studeerimist ega proowiaasta pidamist nagu meie päiwiil weel ei tuntud ehk õigem ei nõutud.

Wida kauemaks noor soomlane *Gunnerus* õpetaja Rupräuse juurde jäi, seda paremini wiimne aru sai, misjuguise kalli waranduse ta leidnud. Lapsed edenesiwad õppimises suurel sammul ja armastasiwad südamest noort koolmeistrit, kes selge õppetamisega õppimise palju kergemaks tegi. Õpetaja ise abikaasaga pidas noorest mehest palju lugu. Õpetaja tundis, et ta abilise leidnud, kes temast enesest üle läima kippus.

Nimelt oli Gunnerusel hea and jutluse pidamises. Sütitawalt, südamesse tungiwalt ostas ta kantslist wabalt kõneleda ja ennast jeda wiisi sõnatuuljatelegi armsaks teha. Ikka sagedamini hakkasiwad koguduse liikmed arwama, et noor õpetaja paremini jutlust piab kui wana õpetaja.

Siiamaale oli noore õpetaja Gunneruse elu Rüp-räuse perekunnas väga armas. Riiud jooksis aga korraka must kass nende wahale. Rüp-räuse perekund sai koguduse arwamist wana ja noore õpetaja kohta teada ja see teadasaamine awas nende silmad. Kadedus nägi sedamaid, missuguse waenlase õpetaja perekund iseenele kaswatas. Noortmest, kes weel õpetajaks polnud õnnistatud, peeti paremaks kui wana, weerandsada aastat ametit pidanud õpetajat! See oli liig!

„Me piame katsuma, kuidas me sest piimahabemest lahti pääsme!“ ütles kohe Rüp-räuse proua mehele, kui koguduse arwamist kuulda oli saanud!”

„Aga Jisak on nii tubli mees iga asjas!“ arwas Rüp-räus.

„Olgu sada korda tubli, aga ta alandab sinu ainu!“ wastas õpetaja proua. „Ta kaewab sulle auku. Kõik hakkawad tema järele jooksuma. Ei siin wõi parata! Ta piab meie majast lahsuma!”

„Seni piab ta ikka meile jääma kuni uue abilise leian!“ tähendas õpetaja. Ise teadis ometi väga hästi, kui raske uut õpetajat leida.

Sest saadik märkas Gunnerus, et eudine lahkus õpetaja majas ta wasta ära kadus. Missugusel põhjusel nüüd nii külmalt temaga ümber käidi, sest ei wõinud ta kuidagi wiisi aru saada. Ta mõtles ja mõtles ja mõtles oma tegude peale, aga talle ei tulnud midagi meele, kellega oleks maja rahwast wõinud pahandada. Ta wõttis nõuaks oma kohusid ikka hool-

hasti täita ja lootis seega leiwanemate usaldust uuesti ära teenida.

Paraku pidi aga lugu veel pahemaks minema. Ühel päeval läks Gunnerus linna jalutama.

Ta äraoleku ajal juhtus õpetaja proua ta tuppa minema. Tuas hakkas õpetaja proua noore mehe raamatuid vaatama. Waatas üht, waatas teist, ei juhtunud midagi iseäralikku silma. Korraga jäi proua kohkudes seisma. Ta näppu puutus raamat, mis were tarretama ajas. Küll ei olnud see trükitud raamat, waid kirjutatud raamat, aga kirjutatud raamatu punased ringid ja rõngad ja iseäralikud pildid ajasiwad prouale kanaanaha ihu peale.

Mis raamat see oli? Ei mingisugune õige raamat! Niiisugusid ringisid ja saadana piltisid polnud proua veel iialgi näinud. See raamat ei wõinud midagi muud olla kui 7 Moosest. Proua oli 7 Mooseseft mõndagi kuulnud, aga iialgi polnud ta 7 Moosest veel näinud. Müüd oli 7 Moosest kogemata ta näppu sattunud.

Õpetaja proua seisis esiotša nagu soolasammas. Ei teadnud, mis 7 Mooseselega tegema hakata. Tuhat mõtet lendasiwad ta peast läbi. Üks mõte ei tahtnud aga ta peast enam lahkuda, nimelt see, et kel niiisugune raamat, see nõid piab olema. Jah, ta laste koolmeister ja mehe abiline nõid! Teiselt poolt ajas see mõte talle veel enam hirmu peale. Oli ta laste õpetaja tõesti nõid, siis oli see ta lapsedki ju ära nõiutanud! See oleks hirmsam kui hirmus!

Igapidi nii ei wõinud jääda. Tarwis asja läbi katsuda. Kuid siin puudus läbikatsumiseks paras koht. Igal filmapilgul wõis Gunnerus tagasi jõuda ja prouat eest leida. Niiisugust kolkujuhumist ei armastanud proua, sest siis oleks Gunnerus aru saanud, et proua ta tuas nuusimas käinud.

Ei, ära siit Gunneruse tuast, enne kui hilja. Aga ära 7 Mooseseaga. 7 Moosest ei võinud ta milgi kombel maha jätta. 7 Moosest olivad tunnistusi ta käes Gunneruse süüd selgeteks teha, et Gunnerus nõid on.

7 Moosest kõvasti käes hoides, nagu tahaks keegi raamatut käest ära kiskuda, jooksis õpetaja proua laste koolmeistri tuast treppi mööda alla oma tuppa. Mehele tahtis ta kohe 7 Moosest näidata ja mehega 7 Moosese ja ta omaniku kohta aru pidada.

Proua õnnetuseks oli aga õpetaja kottu ära läinud. Kellega nüüd oma saladust jagada? Lastega ega teenijatega ta seda jagada ei tahtnud. Ei aidanud, pidi seni ootama kuni mees koju tuli.

Seni katkus proua ennast paremini leitud raamatuga tutvustada. Hakkas üht ja teist kohta lugema. Aga lugemine pani ta uuesti wärisema.

Ta luges, kudas inimene saadanaga kottu võib saada, luges, kudas hõlpsalt rikkust koguda, luges, kudas tartus ilma õppimiseta pähä hakkab, luges, kudas wägewaid töösid korda saata ja veel mõnda muud sellesarnast luges ta.

Kes võis niisugusel korral enam wasta waielda, et 7 Moosest ta ees seisiwad ja et 7 Moosese omanik nende kodukoolmeister nõid oli! Mis ime siis, et Gunnerus ostas koguduse liikmeid enese poole meelitada ja nii wägewasti jutlust ütelda!

Kõik niisugused arwamised selgisiwad nüüd õpetaja proua peas.

Viimaks tuli õpetaja ometi koju. Prouat nähes õpetaja kohe küsima: „Mis nüüd juhtunud? Kas mõni õnnetus sündinud?“

Proua jäi, 7 Moosest käes, toolile istuma ja wastas raskesti õhates: „Jah, hirmus õnnetus on tõesti sündinud!“

Seni astus õpetaja Kupräus üsna proua juurde,

hakkas proua käest kinni, waatas proua filma ja küsis : „Aga mis siis on juhtunud ? Kas mõni laps haigeks jäänud ?“

Proua hoidis teise käega kõvasti 7 Moosest kinni, nagu kardaks ta, et mees hirmsa raamatu enneaegu ta käest ära võtab. Wastas siis : „Ei lapse haigus veel nii hirmus oleks !“

„Mis siis on sündinud ? Ütle ometi !“ küsis õpetaja Rupräs färsitult.

„Nõid on meie majas !“ õhkas proua ja pigistas filmad hirmu pärast kinni.

„Nõid ?“

„Nõid neh !“

„Mis sa tühja juttu räägid ? Kus ta meie majasse sai ?“

„Ometi wiibib ta meie katuse all ja juba mõnda aega meiega ühes leiwas !“ ütles proua wärisedes ja awas jälle filmi.

Õpetaja Rupräs tegi suured filmad. Jutt näitas talle liig uhmataalt.

„Kes see siis on ? Et ütle ometi !“

„Ei keegi muu kui meie noor õpetaja !“

„Jisak Gunnerus ?“

„Jisak Gunnerus jah !“

„Ei ma seda wõi uskuda !“

„Uju sa wõi mitte, aga mina usun ja tahan findi uskuma panna !“

„Seal lähed tunnistusi tarwis !“

„Küll ma neidki muretsen !“

„Kui wõid !“

„Siin ongi !“ ütles proua ja andis noore õpetaja tuast leitud kirjutatud raamatu mehe kätte.

Õpetaja Rupräs jäi waatama.

„Mis see on ?“

„Kas sa ei tunne ? Ets ikka 7 Moosest !“

„7 Moosest?“

„7 Moosest neh! Leidfin neid laste koolmeistri tuast teiste raamatute hulgast. Ets siin ole tunnistust küll, et Siisat Gunnerus päris nõid on.“

Õpetaja Rupräus wöttis kirjutatud raamatu ja hakkas lugema. Mida enam ta luges, seda pikemaks wenis ta nägu. Wangutas wahel pead ja luges edasi! Proua oli waheajal ära läinud ja laskis teda segamata lugeda.

Tundi kolm läks mööda. Siis ilmus proua uuesti.

„Ets ma ütelnud, et meie kandidaat nõid on? Seda tunnistawad ta 7 Moosest selgesti!“ hakkas proua mehest kohe küsima.

„Seitse Moosest ei tunnista midagi, sest et siin 7 Moosest polegi!“ wastas õpetaja.

„Kas mu leitud raamat ei ole 7 Moosest?“

„Ei ole! Küll aga umbes niisamasuguse sisuga raamat nagu 7 Moosest!“ seletas õpetaja. „See raamat õpetab saadanaga seltsimist ja mõnesugusid tempusid, mis loomulik inimene teha ei wõi. Nii näitusets lugesin praegu, kuidas inimene ruttu targaks wõib saada!“

Seda üteldes hakkas õpetaja Rupräus prouale raamatust ette lugema. „Kes targaks ruttu tahab saada, sel pole muud tarwis kui söögu Jaaniöösel pääsukeste süda ära. Süda ise aga lõigatagu enne ära määratud kuju järelle, nagu Lulluse ja Agripa lugu seda seletawad. Kuju joonistakse kas nahkhiire ehk oma werrega. Peale selle läheb tarkuse kättesaamiseks weel nõiaõnnu ja Sumala nime wõõriti pruukimist tarwis. Inimese tarkus kasvab nii, et ta wõib haldjaid (nõidu) appi kutsuda ja oma werrega nõiaõnnu kirjutada. Siis teeb ta ringi ja paneb parema jala sellesse ringi, kus haldjad wiirwad. Selle peale wõetakse parema käe nimeta sõrmest werd ja üeldakse: „Rahu sinu ja minu wahel, kõige wägewam kunin-

gas!" — Siis pannaſe inimeſe raſwaſt küünal põlema ja üteldaſe: „Selle küünla annan ma ſulle ſu waewa eest!" Reid tempuſid piab kaſ jõulu ööſel kell 11 ja 12 wahel ehk lihawõte homikul enne päewa tõuſu tegema.

Teine ring tehaſe weel; ſelle ümber piab 9 korda nimeta sõrmega keerutatama, ſiis oma werega Ladina keeli sõnu kirjutatama j.n.e. Teiſi ringiſid tehaſe puki, nahthiire ehk öökulli werega!"

Õpetaja Rupräus laſtis raamatu käeſt lauale.

„Näed nüüd, päris nõidus!" sõnus ta ſiis.

„Seda ütlesin ma algufeſt ſaadik!" ütles proua ſekka. „Mis piame aga nüüd niisugufe nõiaga tegema?"

„Kõige pealt üle kuulama, et teada ſaame, mis ta iſe oma nõidufe kohta ütleb!"

Sellega oli õpetaja proua nõuus. Saadeti kodu-koosimeistri järele.

Wahe ajal oli noormees koju jõudnud. Ilma mingiſugufi paha aimamata ſammus ta kohe ülewalt alla õpetaja Rupräufe juurde.

„Mull on ſinuga mõni tõſine sõna kõnelda!" ütles Rupräus all abilifele.

Abiline jäi ta ette ſeiſma. „Mis ſiis?"

„Mis ajaſt ſa nõidufi piad?" küſiis õpetaja Rüpra wahtis terawaſti nooremehe peale.

„Nõidufi pian?" ütles noormees imeſteledes.

„Nõidufi pidama ei ole ma weel õpinud!"

„Ara ſalga midagi! Ma tean kõik! Paremini tunniſta kõik iluſaſti üles!"

„Kõle mull tunniſtada midagi! Kes on näinud mind nõiduwat?"

Õpetaja Rupräus tegi enefele õige pühaliku näo ja ütles ſiis: „Su omad teod tunniſtawad ſind üles! Su raamat kuulntab ſelgeſti, et ſa nõid oled!"

Smelikul wiifiſ ei näidanud õpetaja Rupräufe

pühadus ja wali ülekuulamise toon Gunnerusesse sugugi mõjuvat. Palju enam waatas Gunnerus kõige aja julgelt ülekuulaja otša ja naeratas koguni, kui ootamata, imelikku küsimist kuulis.

„Mis raamat?“ küsis noormees suuri filmi tehes. Õpetaja Rupräus tõmmas kulmu kortsu.

„Wõi nüüd ei teagi, missugune raamat! Etz sinu nõia raamat ikka! Seesama raamat, mis minu laual seisab!

Ütles ja näitas käega lina peale, kus õpetaja proua leitud 7 Moosest seisivad.

Nüüd alles läksiwad nooremehe filmad lahti ja ta hakkas asjast paremini aru saama. Julgelt nagu enne wastas ta õpetaja Rupräusele: „Wõi sest raamatust räägitakse! Kohe tahan kõnelda, kuidas lugu selle raamatuga!

„Kõnele siis!“

„Sest on ju mõnda head aastad tagasi,“ kui ma ühe oma ühe oma seltsimehe juures niisuguse raamatu nägin. See raamat huritas mind. Sel ajal olin ma alles päris poisike. Ma olin — mis ma olin? olin umbes 14 aastane. Ma wõtsin raamatu seltsimehe käest ja kirjutasin ta enesele ära. Arvasin, et selle raamatuga edaspidi suuri asju wõin korda saata. Raamat jäi esiotsa mulle kasti seisma. Pärast poole sain aga asjast aru, et raamatu fisu midagi muud ei ole kui selge lori ja raamatul enesel kõige vähem tähendus puidub. Ilma et raamatut pärast enam oleksin lugenud ehk pruukinud, jäi ta mu teiste raamatute hulka, kust ta nüüd, nagu näen, õpetaja näppu juhtunud!“

Noormees arwas oma kaitsekõnega kõik süüid enesest eemale tõrjuwat. Siiski wõta weel! Külmalt ja kurjalt nagu enne waatas õpetaja Rupräus ta otša.

„Nii wabandawad endid kõik nõiad!“ sõnus ta siis.

„Aga ma pole iial nõidust pruukinud!“

„Olgu, kuidas on, asi on liig tähtjas kui et mina selle üle mõiksin otsust anda.“

„Seda lugu pian ma waimulikule kohtule teada andma. Las' waimulik kohus teeb otsuse niisuguse nõiduse pruukimise kohta!“

Küll katjus noormees weel seletada, et siin nõidusest juttugi ei mõi olla, aga selle peale waatamata pani õpetaja Rupräus kohe kuue selga ja kübara pähä, wõttis raamatu kaasa ja sammus konsistoriumisse. Seal tundsiwad teda kõik ametnikud. Kõik paniwad imeks, miks õpetaja Rupräus nii ähkides ja puhkides sisse tuli.

„Küll te pea teist laulu laulate, kui mu juttu kuulete!“ seletas neile õpetaja Rupräus. „Kas te mõiksite kodu wagusi istuda, kui teil nõid hirmsa nõia-raamatuga majas?“

„Kas teil siis nõid majas?“ küsis keegi konsistoriumi ametnik.

„Nõid majas jah!“ wastas õpetaja Rupräus. „Nagu teate, mõtfin enesele hiljuti Soomest abilise ja ühtlasi laste kaswataja. On teine Turus Jumala-sõna uurinud. Näitas wiks mees olewat. Nii oskas meie kõikide meele pärast olla. Muidugi oskas seda ainult nõia wäega. Nõia wäega meelitas terwe kogudusegi oma poole. Kogudus hakkas juba awalikult arwama, et tema palju paremaid jutlusi pidada kui mina. Mõteltge ometi, tema alles poolõpetajat ja mina, kes ma juba 25 aastat ametit pidanud, — tema piab minust paremini oskama! Eks see pole nõidus! Et kõrge konsistorium näeks, kuidas Jilak Gunnerus ainult saadana abiga oma tarkuse saanud ja saadana abiga asju toimetab, tõin ma ta nõiaraamatu kaasa!“

Seda üteldes pani õpetaja Rupräus oma abilise käest ära wõetud nõiaraamatu konsistoriumi herrade

ette lauase. Neeb kohe vaatama. Waatafiwad ja waatafiwad ja ütlefiwad: „Selge nõidus, ei muud midagi! Misjugune õige ristiinimene muidu niisugust raamatut lueb! Nõiad üksi luewad niisugusid!”

Kohe tehti otsuseks nõida Jisak Gunnerust paari päewa pärast konsistoriumi ette kutsuda nõiduse kohta wastust andma. Nõiaraamatu jättis konsistorium oma kätte, et ta liikmed waheajal sellega wõikfiwad tutwustada. Õpetaja Jakob Rupräus kutsuti õpetaja ameti kandidaadi Jisak Gunneruse wasta tunnistajaks.

Määratud ajal ilmus kaebtusealune Jisak Gunnerus konsistoriumi ette. Kuidas talt ka nõiduse kohta üht ja teist küsiti, ei ütelnud ta ennast midagi teadwat. Nõiaraamatu omanikuks ütles ennast jedasama wiisi saanud olewat, nagu ta seda õpetaja Rupräusele juba seletanud.

Niisama wähä nagu õpetaja Rupräus enne, jäi konsistorium nüüdki Gunneruse süütust uskuma. Palju enam arwasiwad kõrged herrad, et nõiad alati oma nõidust salata püüawad, seepärast iialgi nõidade juttu uskuda ei wõi. Selge oli, et saadan noore õpetaja kandidaadi Gunneruse ära eksitanud ja ta nõiaks teinud. Et ometi keegi iseäralikku nõidust noore mehe poolt polnud märganud, ei tahtnud konsistorium nõiale walju otsust määrata.

Soomest on nõid Tallinna tulnud nõidust pidama, mõistis konsistorium, Soome saadetaguga ta jedamaid tagasi! Küll oleks nõid rängemat nuhtlust teeninud, aga hirmu asemel tahab konsistorium armu anda!

Konsistoriumi otsus saadeti warsti täide. Gunnerus pandi esimese Soome sõitwa laewa peale ja saadeti Tallinnast 1670 aasta sügisel nõiana kodumaale tagasi.

Mis nüüd heaks nõuuks wõtta? Tallinnas oli Gunnerusel tegelik õpetaja ameti wasta walmistamine

pooleni jäänud, Turu ülikoolis tahtis ta uuesti vähemalt nägelikult ennast weel ette walmistada. Läks, astus uuesti Turu ülikooli. Et Tallinna isad teda nõiaks pidanud ja nõiana Tallinnast wälja saatnud, see ei koormanud Gunneruse südame tunnistust sugugi.

Õsiotša käis Gunneruse käsi Turus hästi. Ta uuris hoolega Jumalafõna teadust.

Korraga sai käsu ülikooli konsistoriumi ette tulla wastust andma. Gunnerus ei teadnud enesel mingisugust süüd olemat ega aimanud, mispärast ta wastust pidi andma. Kui suureks kaswis ta imestlemine, kui Turu konsistorium temalt küsis, kas ta ennast nõiaks tunnistab. Üks Tallinna kodanik näinud hiljuti Gunnerust Turu uulitsal, tundud ta warsti ära ja rääkinud selle peale tuttawatele, et Gunnerus nõid olla ja nõiduse pärast teda Tallinnast wälja saadetud. Ülikooli konsistorium olla lugu kuulda saanud ja tahta sellepärast wälja uurida, kas jutul tõe põhi all seista.

Kartmata jutustas Gunnerus, et ta 14 aasta wanaduses ühe nõiaraamatu küll ära kirjutanud, aga ilalgi seda tarwitanud ei olla. Tallinnast ajanud konsistorium teda sellepärast wälja, et tema raamatute hulgast tähendatud kirjutatud raamat leitud. Nüüd ei olla temal enam sedagi, sest nõiaraamatu wõtnud Tallinna konsistorium enesele.

Konsistorium lastis Gunneruse selle korra ilma pikema ülekuulamisetä minema, tegi aga otsuseks, Tallinna konsistoriumist nõiaraamatut wälja nõuda ja siis alles kaebtuse kohta otsust teha.

Mõne nädali pärast jõudisnõia raamat Tallinna konsistoriumilt Turu ülikooli konsistoriumi kätte. Kohe hakkasiwad konsistoriumi liikmed raamatut hoolega lugema ja siis kutsusiwad nad 5 aprilliks 1671 Gunneruse ette wastust andma.

„Kas see on sinu raamat?“ küsiti temalt.

„On küll!“

„Kudas oled sa selle saanud?“

Gunnerus jutustas, kudas ta poisikese põlves raamatu ära kirjutanud.

„Kas oled saadanat näinud?“

„Ei ole!“ vastas Gunnerus kartmata.

„Aga raamat õpetab ju, kudas saadanat näha võib saada!“

„Õpetagu peale, aga ma pole iialgi ta õpetusi täita püüdnud. Ei ma usu ka, et see tõsi on, mis raamat õpetab. Kui herrad tahkewad, et lastu nad siis raamatu abiga saadanat wälja tulla!“

Niihugust tahtmist ei näidanud ometigi kellegilgi olemat.

Konfistoriumi isad waidlesiwad weel nõiduse kohta ja tegiwad siis otsuseks Gunnerust 7 aprillil jälle ette kutjuda. Seni pidi noormees ometi putkase minema.

Rahe päewa pärast seisis Gunnerus jälle konfistorinmies. Nüüd küsiti temalt, kudas ta muidu nii targaks saanud, kui ta mitte nõiaraamatu õpetuse järele pole teinud.

„Tarkust on Jumal mulle kinkinud!“ vastad noormees julgesti. „Peale selle olen ma mitu aastad ju õppimiseks ära pruukinud!“

„Aga kudas võid sa paremini jutlust ütelda kus mõni wana õpetaja?“ küsiti talt nüesti. „See on ainult nõiduse abiga võimalik!“

„Kas siis kõik wanad õpetajad ainult fanged ja kõik noored õpetajad halwad jutluse pidajad on?“ küsis Gunnerus omalt poolt.

Selle küsimise peale ei wastanud konfistorium midagi. Konfistorium ei teinud seegi kord otsust, waid saatis jälle päewaks puuri ja käskis järgmisel päewal nüesti ilmuda.

Niihama wäha jõudis konfistorium järgmisel

päewal nõiduse kohta otsust teha. Küll pani ta mõnda küsimist weel nõiduse kohta kaebusealusele ette, aga ikka wastas see, et nõidusest midagi ei tea. Sellegi poolest kutsus konsistorium Gunneruse weel 13 ja 14 aprillil enese ette.

Ehk konsistorium mingisugusid nõiduse märkisid ei leidnud, tegi ta 14 aprillil 1671 ometi otsuseks Gunnerust „niisuguse hirmsa süüteo ja patu pärast,“ awaliku kiriku nuhtluse alla anda ja teda jäädawalt üliõpilaste killast wälja tõugata.“ Missugune see hirmus süütegu ja patt olnud, seda konsistorium ligemalt ära ei määranud. Võib olla, et isegi ei teadnud. Minaks süüks mõiks seda lugeda, et Gunnerus poisikese põlwes nõiaraamatu ära kirjutanud. Seda raamatutki polnud temal enam olemas, sest selle oli ju Tallinna konsistorium ära wõtnud.

Peale selle pidi Gunnerus töötama, et ta iialgi enam nõidusega tegemist ei tee. Seda töötas ta. Töötas seda kergema südamega, et ta iialgi nõidusega tegemist ei olnud teinud.

Konsistorium oleks ehk Gunnerusele weel waljuma nuhtluse mõistnud, aga kartis, et kindral-kuberner Brahe walju otsust ei kinnita. Seisis ju neil alles meeles, et nad 15 aasta eest ühe üliõplase nõiduse pärast surma mõistnud, aga et see otsus ülemalt poolt pikkawal wiisil kinnitamata tagasi oli saadetud. Nagu näha, ei uskunud kindral-kuberner Brahe nõidasid, ehk küll Turu ülikool konsistoriumiga üheskoos nende sisse uskus. Tõesti, piab ütlema, et Brahe selle aja kohta suuremat tarkust üles näitas kui Turu õpetatud mehed ühte kofku.

Kõik tähtsamad Turu konsistoriumi kohtuotsused pidiwad kindral-kuberner Brahe kätte kinnitamiseks edasi minema, nii siis ka kohtuotsus Nisak Gunneruse nõiduse pärast.

Rudas pahandasiwad Turu konsistoriumi isad, kui umbes nelja kuu pärast Gunneruse paberid kindralkuberneril käest muudetud kohtuotsusega tagasi tuliwad. Kindralkuberner Brahe ei leidnud Jisat Gunnerusel mingisugust süüd, mõistis ta täiesti wabaks ja kästis talle kõik ta üliõpilase õigused tagasi anda.

Seda wiisi sai Jisat Gunnerus jälle nõia nimest lahti. Kui ta ulikool kõige oma konsistoriumiga teda selle nimega auustas, ei soowinud kindralkuberner Brahe talle seda ometi mitte. Kindralkuberner awalbas nõiduse küsimuse arutamises jällegi suuremat haridust kui selleaegsed õpetatud mehed Turus ja Tallinnas.

Kindralkuberneril õigeksmõistmisega kaob Jisat Gunneruse nimi kohtufirjadest. Kas teda hiljemini keegi weel nõiaks pidanud, pole teada. Niisama ei tea me tema edaspidisest elust midagi.

S i s u :

	Dkt.
Kuningas korstnas. Lugu Rootsi kuninga Gustaw	
Adolphi Tartus käimise ajast	5
Sild (laul)	34
Kalew ja Kalewi pojad	39
Kullamaa (laul)	63
Uputus Tallinnas	67
Ometi (laul)	80
Kui ma teid unustaksin (laul)	82
Hall	85
Turja taat (laul)	99
Wepslaste seas	103
Kas kandui karukaeru ! (laul)	135
Jürituled	139
Uhti ähtis (laul)	149
Nega küll (laul)	150
Nunghind kartuhwlite eest	153
Töö (laul) — Minu pärisorjad (laul)	165 ja 166
Rägu	169
Pääsuke (laul) — See on Eesti laul (laul)	181 ja 182
Kelle leib, selle laul	185

	Dkt.
Suu ja teod (laul) — Rimi (laul)	196 ja 198
Ahtola pulmad (laul) — Imatra (laul)	199 ja 200
Sõda Väänemerel 1854—1855:	
Rui inglased Tallinna all käisivad	203
Sõja põhjused	204
Väänemere laevastik	210
Wäenlaste laevastik	214
Chmatu8 Tallinnas	218
Tammisaare taplus	227
Pilt	228
"Sella"	229
Sõja-ohwride matusepait (pilt)	230
Sango ahastus	231
Inglise "rööwlib"	234
Koikkola leil	238
Kange kaitsja Kanffonen (pilt)	239
Soomlased wõtawad inglaste paadi ära (pilt)	241
Bomarsundi purustamine	242
Kaupmees A. Donner (pilt)	243
"Bulldog" põmmutab Bomarsundi (pilt)	250
Kroonlinna katsumas	255
Turu tüli	261
Ük8i waenlaste ke8kel	262
Aasta wahetusel	264
Uued hirmutused	266
Malla mõrtsukad	267
Karwa Jõesuu põmmutamine	269
Wiiburi wõtmise püüd	271
Wähemad kottupõrkamised	273
Sweabori wõitlemine	274
Põmmutamine Abrami laiu8t (pilt)	277
Sweabori põmmutamine (pilt)	280
Jõu katsumine Wäina Jõesuus	285
Sõja lõpp	286
Saimal (laul) — Tuulememm (laul)	289 ja 290
Paha ema	293
Daiem filmaring (laul)	300
Kas furnud wõi ei?	303
Kadunud päew (laul)	312
Tilluke tipsuke	315
Lastelaste heaks (laul)	327
Wanapagana mõtted einelauast (laul)	328
Wigala tõster	331
Noor õpetaja nõia8s	353

